

ҒИБРАТТЫ ҒҰМЫР

ЛИЧНОСТЬ И ВРЕМЯ

Зейнолла МОЛДАХМЕТОВ

“ ҚАЗАҚСТАН ”

Гүлсім ОРАЗАЛЫҚЫЗЫ

**ЗЕЙНОЛЛА
МОЛДАХМЕТОВ**

Ғұмырнамалық деректі хикаят

АЛМАТЫ
«ҚАЗАҚСТАН»
2013

УДК 821.512.122
ББК 84 (5 Қаз) 7-4
О-65

*Кітап “Қазақстан–Ресей” университетінің
қаржылай қолдауымен жарық көрген*

Оразалықызы Г.

О-65 Зейнолла Молдахметов. Ғұмырнамалық деректі хикаят.
– Алматы: ЖШС “Қазақстан” баспа үйі”, 2013. – 384 б. + 1 б.т. фото-
суреттер (қазақша, орысша).

ISBN 9965-10-107-8

ҚР ҰҒА-ның академигі Зейнолла Молдахметұлы Молдахметов өткен ғасыр-
дың алпысыншы жылдары Мәскеудің Ломоносов атындағы Химия-технология
институтының аспирантурасын бітіріп, ғылым кандидаты атанған аз қазақ жас-
тарының бірі. Ол күрделі молекулаларды спектроскопиялық әдістер арқылы одан
әрі зерттеудің негізін қалады. Атағы әлемге әйгілі ФИАН зертханасында талай
тәжірибе жүргізіп, ондағы ірі ғалымдардан тәлім-тәрбие алған. Ол Қазақстанда
квантты химия мектебін алғаш қалыптастырған дарабоз ғалым.

Зейнолла Молдахметов шебер ұйымдастырушы скепін Шымкент қаласында-
ғы Қазақ химия-технология институтында, Қарағанды мемлекеттік университетінде
ректор болған жылдары толық дәлелдеді. Еліміз тәуелсіздікке ие болғаннан
кейін ол ғасырлар бойғы байланыстарды үзбеу үшін екі елдің арасындағы алтын
көпірдей Қазақстан-Ресей университетін ашты.

Кітап ғылым табалдырығын енді атағалы тұрған жастарға, жоғары оқу орын-
дарының зерттеуші-оқытушыларына, қалың оқырман қауымға арналған.

***

Академик Национальной Академии Наук РК Зейнолла Мулдахметович Мул-
дахметов — один из немногих представителей казахской молодежи, обучавшейся
в шестидесятые годы прошлого столетия в аспирантуре Московского института
тонкой химической технологии имени М.В.Ломоносова, получивший там звание
«кандидата наук». Это он заложил основы дальнейших исследований сложных мо-
лекул спектроскопическими методами, чем внес свой значительный вклад в раз-
витие науки. Под его непосредственным руководством в Казахстане была создана
первая научная школа квантовой химии.

За годы работы ректором Казахского химико-технологического института и Ка-
рагандинского государственного университета Зейнолла Мулдахметов сумел проя-
вить и свои великолепные организаторские способности. Он же стал создателем
Казахстанско-Российского университета, своеобразного символа самых тесных
взаимоотношений наших двух стран.

Данная книга предназначена молодым ученым, недавно вступившим на стезю
науки, исследователям-преподавателям высших учебных заведений и широкому
кругу читателей.

УДК 821.512.122
ББК 84 (5 Қаз) 7-4

© Г.Оразалықызы, 2013
© “Қазақстан” 2013

МЕНИҢ ҰСТАЗЫМ

(Алғысөз орнына)

*Қазақта: «Ұстаздан – ұлағат!» деген сөз бар. Мениң
ұлағат алған, тәлім-тәрбиесін, қамқорлығын көп көрген ұлы
ұстазым, академик Зейнолла Молдахметов. Ол кісіні мен 1975
жылдан білемін. Химия ғылымдарының докторы, профессор
Зейнолла Молдахметұлы сол жылы Шымкент қаласындағы
Қазақ Химия-технология институтына ректор болып келді.*

*Бұрынғы ректорымыз, академик Сұлтан Тәшірбайұлы
Сүлейменов ірі ғалым, қаншама жастарды ғылымға баулыған
ұстаз, институтты он алты жыл басқарған іскер ұйым-
дастырушы болды. Кезінде Мәскеу, Ленинград, Новосібір
қалаларына жастарды топ-тобымен аспирантураға жіберіп,
көп қамқорлық жасады. Артында сол жастар өсіп, ғылыми
атақтар алып, елге оралды. Келісімен олардың бірі кафедра
меңгерсе, екіншісі декан болды, ұстаздық етті. Яғни, ғы-
лымға баулып, жол сілтеген академик Сұлтан Сүлейменовті
сол жастар, яғни, мениң құрдастарым «ғылымдағы алғашқы
ұстазымыз» деп білуге міндеттіміз.*

*Алайда, ұжым ішіндегі арызқойлар (3-4 адам) Сұлтекең
үстінен жоғары жаққа арыз хат жаза берді. Ай сайын тек-
серуші жіберуден Орталық Комитет те, жөн-жосықсыз
тексерістен біз де шаршадық. Ол кезде бәлеқор адамдардың
жаласынан құтылу өте қиын болатын. Ақырында, Сұлтекең
ректорлықтан босатылып, орнына Зейнолла Молдахметұлы
тағайындалды. Ол кезде мен кафедра меңгерушісі және
кәсіподақ комитетінің төрағасымын. Институт ұжымы
үлкен, кісіподақ мүшесі көп, мәселесі де сан алуан...*

*Осы қоғамдық жұмысыма байланысты жаңа ректор-
мен, күн сайын десем де болады, кездесіп отырдық. «Кормеген
жердің ой-шұқыры көп» дейді ғой қазақ, сол сияқты Зекең де
бұрын көрмеген, білмеген жерге келді, өзі өскен ортадан әдеп-*

салты басқашалау, қазақи ортаға түсті. Зекеңнің адамгершілігі осы тұста байқалды. Кеткен басшының қасында жүрген азаматтарды жаңадан келген басшының тегіс алыстатып, ауыстыратын жаман әдеті бар емс пе. Зекең өйтпеді, кімнің кім екенін, қолынан не келетінін, бәрі-бәрін өзі танып, талғап білді, таныды.

Негізі адамдардың бір-бірін түсінбеушілігін, наразылығын тудыратын нәрсе ойланбай сөйлеп, асығыс іс шешу екенін Зейнолла Молдахметұлы өзінің іс-әрекетімен баршамызға түсіндірді. Қандай мәселе көтеріліп, қандай шаруа шешіліп жатса да, Зекең бір қалыптан – байсалды, сабырлы, ұстамды қалпынан аумап, бәрін ақыл-парасатпен, әділ шешті. Ешкімге қиянат сөз айтып, озбырлық жасаған жоқ. Соның нәтижесінде институт ұжымында береке, бірлік, ынтымақ орнады. Аз уақытта адасқанды жөнге салды, иманасы асқанның демін басты. Бар жұмысты жастарға білім беруге, ғылым құуға жұмсады. Мұндай басшыны кемеңгер демеу не дейсіз?! Міне, Зейнолла Молдахметұлының осы бір ганибет мінезінен, іс жүргізу тәсілінен өзіме гибрат пен тәлім алдым.

Зекең жат ортаға, бөтен жерге келдім ғой, «осылардан аулақ болайыншы» деп, әлдекімдердей кекірейіп, оқшауланбады. Қайта үлкендерімізді аға тұтты, кішілерімізге қамқор болды. Айталық, Сәрсенбаев Мырзахан, Сасбұқаев Әділ, Бекманов Мақан, Тілеубергенов Ыдырыс, Темірбеков Сәдуақас... секілді ел ағаларымен сыйласып, аралас-құралас болды. Басқа біреу болса жауласып, бір-бірімен араз болып кетер ме еді, кім білсін, ал, Зейнолла Молдахметұлы бұрынғы ректор Сүлейменов Сұлтан ағамызбен достасып, бауыр болып кетті. «Ердің қадырын ер ғана біледі!» деген осы болар, сірә. Бұған қалай сүйсінбейсіз, қалай өнеге алмайсыз. Жастарды қолдап-қолпаштап, көтеріп отырды. Жолы болмай, қызметке қолы жетпей жүрген талай жасқа декан міндетін, кафедра қызметін сеніп тапсырды. Ғылымға талабы мен таланты бар жастарды үлкен қалаларға докторлық қорғауға,

аспирантураға жіберді. Мысалы, ғылым докторлары Алтынбеков Феликс, Есімов Беген, Балабеков Оразалы және т.б. Зекеңнің ағалық қамқорлығын көрген, ұстаздық ақылын алған азаматтар. Біз де, жастар жағы, Зейнолла Молдахметұлын қолдап отырдық, «бастық» деп қарамай өзімізге ұстаз тұттық. «Ендігі жерде жұмыс істейтін, институтты басқаратын сендер боласыңдар!» деп, бізді жұмысқа құлшындырып қоятын. Менің жастығыма қарамай үлкен бір факультеттің деканы етіп қойды. Өз басым Зекеңнің үлкенге құрмет көрсетіп, кішіге қамқор бола білетін қасиетін көп кордім, одан үлгі алдым.

Мен қайта-қайта сұранып жүріп, декандықтан босап, 1979 жылы Мәскеуге докторантураға кеттім. Докторлығымды қорғап оралғанда ол кісі қазіргі академик Ебіней Бокетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетіне ректор болып ауысыпты. 1981 жылы қаңтар айында Мәскеудегі Менделеев атындағы химия-технология университетінде докторлық диссертация қорғап, сол жылдың қазан айында профессор атағын алдым. 1982 жылы мені Зейнолла Молдахметов Қарағандыға, университеттің проректорлық қызметіне шақырды. Зекеңнің бұл ұсынысын Оқу министрі Т. Қатаев қолдап, 1982 жылы қараша айында Қарағанды мемлекеттік университетіне қызмет ауыстырдым.

Әуелі ғылыми істер жөніндегі проректор, сосын оқу ісінің проректоры болып, 1985 жылдың маусым айына дейін қызмет атқардым. Университетте тізе қосып, бірлікпен тірлік жасадық. Соның нәтижесі болар, 1984 жылдың қортындысында оқу-тәрбие жұмысы жөнінен Одақ көлемінде үшінші орынға шықтық. Ал, бесжылдықтың қортындысы бойынша университет ККП ОК мен ҚазССР Министрлер Кеңесінің ауыспалы Қызыл туын жеңіп алды. Біраз оқытушы-мұғалімдер ғылым докторы атанды, кандидаттық қорғаған жастар көбейді.

Не керек, бірінші басшыға көп нәрсе байланысты ғой, Зейнолла Молдахметов тұсында университет білім берудің

биік сатысына көтерілді. Университеттің қоғамдық жұмыстары жанданып, спорт пен мәдени өмірі көркейді.

Университеттің осындай сан-салалы жұмысын жүргізе отырып, Зекең ғылымнан қол үзген емес. «Алкалоидтардың кванттық электрохимиясы» деген атпен Б.Ф.Минаев, З.Молдахметов және мен үшеуіміз монография жаздық. Бұл кітабымыз Бүкілодақтық көрмеге қатысып, жүлде алды, басқа тілдерге аударылу керектігі айтылды. Өкінішке қарай сол кезде Одақ тарарды да, бұл пікірлер аяқсыз қалып қойды.

1983 жылы Зекең үлкен басымдықпен ҚР Ғылым Академиясына корреспондент-мүше болып сайланды. Бұл жетістік ҚарМУ-дың, Орталық Қазақстан ғылымының деңгейін көтеріп, Қарағандыда Ғылым Академиясының бөлімшесін ашуға септігін тигізді.

1984 жылы университетте Молдахметов идеясы бойынша тұңғыш квантты химия кафедрасы, бірер жылдан кейін физикалық химия зерттеу әдістері зертханасы ашылды.

1983 жылы Қазақстан Ғылым Академиясы Орталық Қазақстан бөлімшесінің ауқымы кеңейіп, «Органикалық синтез және көмір химиясы» институты ашылған болатын, 1985 жылы соның директорлығына тағайындалдым. Ал 1989 жылы Зейнолла Молдахметұлы Қазақ КСР Ғылым Академиясының академигі, мен корреспондент-мүшесі болып сайландым. Қай қызметте жүрсем де ол маған сенім артып, көп мәселелерді тапсырып отырды. Тапсырмасын орындауға, сенімді ақтауға ұмтылып жүрдім үнемі. Мені үнемі кешке жұмыс орнымнан табатын Ебіней Бөкетов ағамыз: «Бастық жиналыста жүреді, орынбасар қиналыста жүреді» – деп, әзілдеуші еді. Ой мен ақылдың алғырлығы емес пе?!

Қоғамдық құрылыс өзгеріп, жаңа жүйе келген кезде Зекең уақыт талабына сай және ежелден көрші орыс пен қазақ елінің арасына салынған алтын көпірдей жаңа оқу орнын ашты. Ол – Қазақстан-Ресей университеті. Оның оқыту жүйесі де өзгеше. Бір орталықтан электронды жүйе арқылы басқарылып, дәріс оқылады. Сол арқылы студенттер

Мәскеу, Санкт-Петербург, тіптен атақты Кембридж университеті профессор-оқытушыларының дәрісін тыңдай алды. Мұндай жоғарғы оқу орнының ашылуын Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев та жоғары бағалады. Астанада Қазақстан-Ресей университетінің бас ғимаратының ашылуына Елбасы арнайы келіп, ақ жол тіледі. Қазақстан-Ресей университеті – Зейнолла Молдахметовтің аса көреген басшы, шебер ұйымдастырушы екенін, қабілет-қайнарының тереңдігін тағы бір дәлелдеді.

Академик Ебіней Арыстанұлы Бөкетов есімі қазақ халқының тарихына ғұлама ғалым, аудармашы, сыншы, әдебиеттанушы болып, мәңгіге жазылған. Ал, Зейнолла Молдахметұлы сондай жан-жақты дарынды, біртуар азаматтың шәкірті. Яғни, көргені көп, алған білімі шалқар-теңіз деуге болады. Ұстасы мықты темір шымыр шыңдалса, Зекең де Ебіней Арыстанұлының «ұстаханасынан» ізденгіш ғалым, іскер басшы, туралықты тутақ азамат болып шықты. Сондай «ұстаханадан» шыққан одан біз, шәкірттері көп нәрсені үйрендік, тәлім алдық, оны гибрат тұттық.

Ұстазы Ебіней Бөкетов есімін Зейнолла Молдахметұлы да биікке көтеріп, құрметтеп келеді. Құрметтегені емес пе, Қарағанды мемлекеттік университетіне Бөкетов есімі берілуіне әуел баста бастамашы болған Зекең. Оның шет жағасына, қағаз-құжаттарын әзірлеуге өзім де қатыстым...

Кәзір арамызда жоқ ақсақалдар: Бектұров Жайық, Сағынов Әбілқас, Топалов Нариманмен Зекең дос, жолдас, сырлас болды. Бүгінгі ел ағалары – Досмағамбетов Сұлтан, Жылқыбаев Рахымжан... ақсақалдар Зекеңнің қатты құрметтейтін адамдары. Қарағандыға бара қалсаңыз қайсыбір той-жиындарда, жұптары жазылмай, ақсақалдық көрсетіп жүргенін көресіз. Зекеңнің бойында осындай бір зиялылық, тәрбиелілік бар. Соны көре жүріп көңілге тоқимыз, Зекең ұқсағымыз келеді.

Отбасымызбен араласып тұрдық, аяулы жеңгеміз Фатима ағамыздың жары ғана емес қатар досы, тірегі деуге әбден

болады. Үлкен ұлы *Марат* менің шәкіртім, кандидаттық жұмысына жетекшілік еттім. Қыздары *Сәуле*, *Тоғжан* өмірден өз орындарын жап-жақсы тапты. *Тоғжан* біздің көз алдымызда өсті, *Шымкентке* келгенде бір-екі жастағы сәби болатын. Бір өкінерлік жағдай, *Зекеңнің* нақ ізбасары болады деп, бәріміздің де үміт артып жүрген баламыз *Арсланның*, артынша немересі *Қанаттың* ойламаған жерден дүниеден өтуі қабырғамызды қайыстырды. «Қайғы – саңырау» деген екен, бауыры *Оспан* мен баласы *Мағаштан* айрылған *Абай*. Амал қанша, тағдырға тосқауыл болу кімнің қолынан келген дейсіз? Бәріміз де шарасызбыз...*Зекең* ақыл-парасаты мол, жігері мықты адам ғой, бар қайғыға төтеп беріп, ел үшін игілікті істі алға жүргізіп келеді.

Сөз соңында айтарым, қырық пен елу жастың арасындағы он жыл өмірімді, *Қарағандының* дәм-тұзы бұйырып, *Зекеңнің* қасында өткіздім. *Қарағанды* еліміздің индустриялық орталығы ғана емес, ғылым мен білімі, мәдениеті, спорты молынан дамыған өлке. *Зекең* ағамыз кең адам ғой, мені қасына інісіндей ертіп жүріп *Сарыарқаның* зиялы қауымымен түгел таныстырып шықты. Бұл менің үлкен өмірлік тәжірибе жинаған мектебім болды. Соның арқасында мен одан кейінгі кездерімде үлкен қызметтерге (ректорлық, министрлік және т.б.) қол жеткізіп, тиісті деңгейде еңбек атқарып жүрмін деп ойлаймын. «Ұлық болсаң, кішік бол» деген халық мақалы тура біздің *Зекеңе* арналған сияқты. Оның үстіне *Зекең* жан-жақты терең зерттеп, қамтып жүреді. Мысалы, сол кезде университетте спорттан қаншама Олимпиада, Әлем, Еуропа, Азия және ССРО чемпиондары болды десеңші – *Муравьев*, *Росторецкий*, *С.Нұрқазов*, *Б.Есжанов*, *Ф.Хасанова* және т.б. Ал, «*Жарқын*» би ансамблі *Мәскеуде* өткен Дүниежүзілік *Жастар фестивалінің* жеңімпазы атанды.

Қарағандыны екінші туған жерімдей көремін. Қаншама қимас достарым: *Жарылғанов* Ғалым, *Қабжанов* Қайролла, *Құлқыбаев* Ғабдолла, *Мейрамбеков* Қыдырбек, *Қожағапанов* Тоқтархан, *Жылқыбаев* Рахымжан, *Бейсебаев* Кеңес, көрші-

лерім — *Амангелді*, *Ерекең*, *Айтқожа* және *Ғазалиев* *Арystan*, *Әдекенов* *Серғазы*, *Байтанаев* *Болат*, *Елемесов* *Раушан*, *Кәкенов* *Болат*, тағы да көптеген құрдастарым мен ағайындарым *Зекеңнің* қасында жүріп, еліміздің ірі азаматтары *Ебіней Бөкетов*, *Нариман Төлепов*, *Жайық Бектұров*, *Әбілқас Сағынов* сияқты ағаларымызбен танысып, бірге жүріп, тәлім-тәрбие алғанымға қуаныштымын. Амал нешік, бұл күнде олардың біразы бақилық болып кетті.

Менің өмірімнің ең бір қызықты, ең бақытты кезеңі *Қарағандыда* өткен күндерім. Осы уақытқа дейін *Қарағандыға* жиі барып тұрамын. Ең бірінші өмірлік ұстазым *Зекеңе* сәлем беріп шығамын, содан соң достарымды аралаймын, шәкірттерімді іздеймін.

Зейнолла Молдахметов – тәуелсіз Қазақстанның аяғынан нық тұрып, ғылымы мен білімнің дамуына орасан зор үлес қосып келе жатқан шын мәніндегі тұлға. Сондай азаматтың өзіме ұстаз болғанын мақтан етемін!

Мұрат ЖҰРЫНОВ,

ҚР ҰҒА-ның президенті, академик,
ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты.

**«БАЛАМ!» ДЕЙ АЛМАҒАН ЖҰРТТАН,
«ЖҰРТЫМ!» ДЕЙТІН ҰЛ ТУМАЙДЫ**

Ахмет Байтұрсынұв

«Көктем!» деген сұлу алдында әлсіз екенін мойындап, алты айға созылған қыстың ақырған ақ бораны да, ел-жұртты бір тарының қауызына тыққан ақшұнақ сары аяз да, басын иді. Қазақстанның сонау-сонау солтүстігінде, Ресеймен шекаралас жатқан Булаев ауданына қарайтын Чистов совхозына да 1952 жылдың көктемі келіп жетті.

Ауыл мектебіндегі өмір өрнегі басқаша. Ойын қуған балалар қоңырау үні шырылдасымен класс-класқа жарыса жүгірді. Әр класта білім берудің “әуені” басталған. Оныншы класс оқушылары алдында физика пәнінің мұғалімі Наум Наумович сан формуланы таратып, сан цифрды сөйлетіп жатыр тақтада. Кластың орта тұсында отырған Зейнолла мен Асқар әңгімеге кіріскен, сыбыр-сыбырды саябырлатар емес. Бір кезде шыдамы таусылған мұғалім өктемдеу үнмен «Молдахметов!» деді.

– Үш рет ескертпе жасадым, тыңдамадың. Енді сен мына формуланың шешуін ары қарай шығар, ал, шығара алмасаң, екі емес, бір деген баға қоямын, – деді, бар ренішін «бірге» тенең. Бар бала тып-тыныш, не болар екен дегендей Зейноллаға қарап қалған. Зейнолла тақтаның алдына келіп аш ішекше шұбатылған, бір-біріне жалғанған формулаларға қарап аз-кем ойланып тұрды да, әрі қарай жалғап, есепті шығара бастады. Ара-арасында аздап кідіре тұрып, формулаларды тізбектете түсті. Қызық-ау, дүниенің бар өлшемі осы формулалар бойына сыйып тұр, шамалы үңілсең, зерде қойсаң-ақ болды саған сырын аша түседі. Жас Зейнолла, бала Зейнолла соны түсініп,

түйсініп есеп шешуін шеше берді, тарата түсті. Біртіндеп-біртіндеп Наум Наумович жүзінде әлгі реніштен із де қалмады. Қайта ризалықтың табы бар. Қоңырау шар ете түсті. Есеп толық шығарылмай үзіліп қалды. Ұстазы Зейноллаға қарап: «қала тұр» деді. Басқа балалар далаға жарыса, жамырай шықты. Оңашалап ұрысқалы тұр-ау деп топшылаған Зейнолла ұстазына жасқана қарайды.

– Мұнда кел, жақын отыр, – деп, ұстазы алдыңғы партаны нұсқады. Сөйтті де әңгімесін бастап кетті.

– Зейнолла, мектепті бітірген соң не істемексің? – деді.

– Білмеймін, – деді, әлі де еш нәрсеге түсінбей тұрған ол. Шынында да әлі бел байлап шешкен шешімі де жоқ болатын.

– Жоқ, бұлай жүре беруге болмайды ғой. Енді бірер айда мемлекеттік емтихан тапсырасыңдар, мектеппен де қоштасасың, бір шешімге келу керек... Менің бұл әңгімені бастап отырған себебім бар. Сенде физика, математика, химия пәндеріне деген икемділік бар, бірақ жалқаусың, тиянағың жоқ, әйтпесе жақсы оқып, жоғары оқу орнына түсуге әбден мүмкіндігің мол. Аз қалған уақытты пайдалан, қосымша сабақ ал...

Қазір жерден алып, жерге салып, кейбір ұстаздардай: «мұрнына май құйса да адам болмайсың!» деп, бейне бір алдына шығып келгендей, жер-жебіріңе жетіп ұрсатын болар деп тұрғанда, «сен оқуың керек...» деп, жанашырлық, нағыз ұстазға ылайық ықылас танытқанына не дерін білмей Зейнолла өз қылығынан өзі ұялған-ды. Өзі туралы ойлап, болашағы дұрыс болса екен деген ұстазының ұлы жүрегіне бала көңілі елжіреп, оның соңынан ілесе кластан бірге шықты. Қоштасар тұста ұстазы Наум Наумович: “Жарайды, ойлан, тағы да сөйлесерміз” – деп Зейнолланы арқасынан қақты да мұғалімдер бөлмесіне кіріп кетті.

Зейнолла мектептен далаға шықты. Күн күлімдеп,

айналаның бәрі бұған бауырмал көңілмен елжірей қарап тұрғандай. Ұстазының жылы сөзі, жанашырлығы өмірден ертелеу кетіп қалған анасы мен әкесін еріксіз есіне түсірді. Оларды сағынғанын, аялы алақанын аңсағанын сезді.

...Әкесі Молдахмет қайғылы жағдайда, көз алдында көз жұмды. Ол кезде Зейнолла бар жоғы он жастан жана ғана асқан. «Бәле қайда? Бассан аяқ астында!». Рас-ау сол. Аш ішекше шұбатылған көп вагондардың бітуін күтіп темір жолдың жиегінде тұрған әкесін шошайған бір темір іліп түсіп, вагонның астына аунатып жіберді. Тіркескен вагондар өтіп бітісімен адамдар көмек қолын созғанмен, бәрі де кеш еді. Қызыл ала қан суша ағып жатты. «Құлыным-ай, буының қатпай қалдың-ау!» деп, өкінішке толы ақтық сөзін «әкелеп!» келіп үстіне құлаған Зейноллаға әрең айтқан-ды. Дәрігерлер келгенше қансырап жатып, жан тапсырды. Бала Зейнолланың санасында сол сәттің сұм суреті мәңгіге сақталып, өшпестей болып жазылған. Дәл қазір сол сурет, сол көрініс көз алдына елестеп, өзегін өртеген өкініштің өксігі көмейіне келіп кептелді...

Зейнолла үйге емес, ауыл сыртында ағып жатқан өзенге беттеді. Әке мен анаға деген сағынышы көз жасына айналып, өзен жағасында ұзақ-ұзақ отырды. Ойын басқа жаққа аударып, өз көңілін өзі ауламақ болды. Өмір де мынау өзен секілді ме қалай, өз жөнімен, өз жолымен тоқтаусыз аға береді. Илессең ілестің, ілесе алмасаң анау жатқан жаңқа секілді жағаға лактырып тастайды да кете барады. Өз ойынан өзі шошынды. Зейнолла орнынан оқыс көтеріліп, ауылға, үйге беттеді.

Алдынан: «...қайда жүрсің осынша уақыт? Неге қабағың салыңқы... Бір жерің ауырып тұр ма?» деп, сұрақты жаудыра Жамал жеңгесі шықты. Анасындай аяулы болып кеткен жеңгесін ренжіткісі келмей: «мектепте, қосымша сабақта болдым» деп, табан астынан қисынын келтіре қойды. Зейнолланың ең үлкен ағасы – Сәйпен. Оның әйелі

Кәкен науқастан қайтыс болып, Сәйпен осы Жамалға үйленген-ді. Обалы не керек, Жамал Молдахмет әулетіне адалынан кездескен жан болып шықты.

«Әр патшаның тұсында бір сұрқұлтай!». Адам заманның, әлде, заман адамның құлы ма білмейсің, әйтеуір Адам ата, Хауа анадан бастап қарасаң, адамзат атаулының басынан не бір «сұрқұлтай замандар» өтіпті. Оның ішінде қазақ жұртының да татқан тәттісінен гөрі ащысы асып тұр. Соңғы (ылайым солай болғай) нәубат – өткен ғасырдың «отыз жетісі!» салған ылаң бұл отбасын да шарпып өтті. Молдахметті «ауылнай болдың, ескі өмірді көксейсің» деп қудаласа, ал, Сәйпенді аулынайдың баласы болғандығы үшін сегіз жылға соттап, итжеккенге айдады. Артынша, соғыс басталып, үйдегі бас көтерер екі ағасы – Зияда мен Мәлік майданға кетті. Осы тұста Молдахмет әулетінде қалған шиеттей бала-шаға мен екі көзі су қараңғы Ұлышқа (Молдахметтің жалғыз қарындасы) бас-көз болып, бұл отбасына келін болып түскеніне көп болмаған Жамал қалды.

Соғыс жылдарында бір әулеттің ғана емес, барша ел-жұрттың күні әйел мен қарттарға қарап қалды емес пе. Ауылда да, қалада да әйелдер белді бекем буып, білекті сыбанып, соғысқа кеткен ерлердің орнын жоқтатпай, егін егіп, мал бағып, зауыт пен фабрикада станок басында тұрып, майданды тамақпен де, қару-жарақпен де қамтамасыз етті. Міне, сондай аяулы әйелдің бірі Зейнолланың жеңгесі Жамал еді.

Ер азаматтары соғысқа аттанған Чапаев колхозының тұрғындары табиғатынан еті тірі, шаруаға ширақ, жігерлі Жамалды өздеріне бір ауыздан бастық етіп сайлап алды. Олардың ниетіне орай Жамал жаман бастық болмады, ауылда қалған қарт пен бала-шағаны жұмысқа жұмылдырып, жеңістің болатынына әуелі өзі сенді, сосын басқаларды сендірді. Ел-жұртын аздырып-тоздырмады, аштыққа

ұшыратпады, мемлекет жоспарын үнемі орындап, аудан бойынша социалистік еңбектің екпіндісі атанып, бәйгени ешкімге бермеді. Соғыс та бітті. Дәм-тұзы таусылмаған азаматтар елге оралып, колхоздың бар жұмысын қолға ала бастады. Алайда, ауылдастары Жамалдың: «ел басқаратын азаматтар келді ғой» дегеніне қарамай, колхоздың бригадирі етіп сайлады. Даланың жұмысын тындырымды атқарумен қатар ол отбасының ынтымағына, береке-бірлігіне берік қарады. Бала-шағаның тамағынан бастап, тәрбиесіне дейін мән беруге, уақыт табатын. Ол күндердің суреті Зейнолла жадында жатталып қалған:

– Жұмыстан қанша кеш келіп, шаршап тұрса да, ас-су әзірлеп, бізге ішкізіп-жегізіп болған соң, қатар-қатар отырғызып, қозы соңында жүгіруден қара табан болып кеткен аяғымызды ыстық суға салып, жуындырып жатқызатын. Мейірім-шапағатын осындай-осындай әрекетімен білдіріп, жан жылуын жеңгеміз аямайтын бізден...

Жамал жеңгесінің жылылыққа толы пейілі, жанашыр сөздері анасын ойына түсіріп, көңлін тағы да толқытып кетіп еді. «Жетім бала көңілшек!». Онысын сездіргісі келмеген ол тез үйге кіріп, былтырдан бері Москвада оқып жатқан немере ағасы Еренғайыпқа хат жазды. Ол өзінің Мәскеуде оқығысы келетінін ашық, анық жазды.

Еренғайып Зейнолланың ең үлкен ағасы Сәйпеннің баласы. Бала кезінде Еренғайыптың анасы Кәкен науқастан қайтыс болды да, оны әкесінің інісі Мәлік бауырына басады. Еренғайыптың Мәлікұлы болып кетуінің сыры осында. Ал, Мәлік пен Зейнолла тете. Бұл орайда Еренғайып: – Зейнолладан менің жасым үлкен болғанмен, оның жолы үлкен. Ол менің атам Молдахметтің кенжесі ғой, – дейді қазақы қалыптан аспай.

Шайхудинов Еренғайып Мәлікұлы Чистов орта мектебін (қазір ол мектеп Совет Одағының Батыры С.Киреев

есімімен аталады) алғаш алтын медальмен бітіріп, ауылдан алғаш Мәскеуге оқуға түсіп, ғылым қуған азамат. Ол Мәскеудің М.В.Ломоносов атындағы Нәзік химия-технология институтын өте жақсыға бітіріп, кейіннен, сонда аспирантурада оқып, кандидаттық диссертациясын қорғады. Содан он бес жылдай Қазақ мемлекеттік университетінде кафедра меңгеріп, Қаныш Сәтбаев атындағы Қазақ политехника университетінде проректор, ректор болып ұзақ жылдар қызмет атқарды. Ғылым докторы, академик атанды. Сол кісі былай дейтін еді:

– Бала кезімізде Зейнолла екеуміз жаз шықса болды жеке меншіктің малын бағамыз. Таңғы сағат бес-алтыда тұрып, күн ұзақ мал соңында жүретінбіз. Оған қоса үйдің отынын тасу, оны жару, су әкелу біздің мойнымызда. Молдахмет атам: «Көз қорқақ, қол батыр» деген мақалды күнде айтып, бізді жұмысқа салып қоятын. Біздің әулет өте ұйымшыл болды, Молдахмет атам айтса болды басқалар соған бағынатын да, айтқанын бұлжытпай орындайтын. Атам аса қатал адам еді демеймін, бірақ тәртіпке бағынганды дұрыс көретін. Сондықтан болар, балалары басы ауган жаққа мақсатсыз кеткен емес. Біздің әулет, қайда барсақ та, қайда көшсек те, бірге жүретінбіз. Бір жылы әулетімізбен өзімізге үй салдық, бір жазда құдық қаздық...

Соғыс кезінде Молдахмет атамның шиеттей балашағасын, екі көзі су қараңғы Ұлыш апамызды жүдетпей-жадатпай, аштыққа ұшыратпай аман алып шыққан Жамал жеңгеміз болды. Өзі пысық, іскер, мейірбан жан еді. Бізді өз баласындай бақты, қамқор болды, өсірді.

Ал, соғыстан кейін әулеттің тауқыметін бөліскен Сәйпеннің үлкен ұлы Сайран болды. Ол он жеті жасында дүкенші болып, табыс таба бастады. Сосын соғыстан жаралы болып 1944 жылы елге Молдахмет атамның екінші ұлы Зияда оралды. Ол келе салысымен Ұзынкөл

аудандық атқару комитетінде, сосын сауда жағында қызмет істеді. Кейіннен Чистов совхозында жұмысшылар кәсіподағының ұзақ жылдар төрағасы болды. Бәріміздің оқып, білім алуымызға Зияда ағамыз себепкер де, қамқор да болды. Мен, 1950 жылы мектеп бітіріп Мәскеуге оқуға кеттім, Зейнолла менің соңымнан 1952 жылы келді...

Рас, Зейнолланың: «оқуға Мәскеуге барамын...» деген хатын алғанда Еренғайып шын қуанды. Біріншіден, өзі де елді сағынып, ауылды жиі ойлап жүрген-ді. Енді, Зейнолламен бірге бүкіл ауыл көшіп келетіндей, көңілі алып-ұшуда. Екіншіден, Зейнолланы әкесі Молдахмет: «Ұрыспандар, анасы жоқ, жасық болып қалады!» деп, бетінен қақпай ерке, еркін өсірген. Сондай «ерке» бауырының оқу іздеп, білім қуамын деуі, талабы риза етті. «Ержетейін деген екен» деп қойды іштей. Ойына бала кездегі, жаз бойы екеуінің сыйыр, қой бағатыны, кешке дейін бір тынбай түрлі үй шаруасын атқаратындары еске түсті.

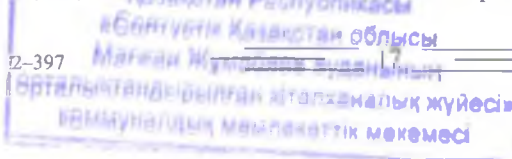
Соғыстың қайнап жатқан кезі. Немістердің Сталинград түбінде беті қайтып, барша Кеңес халқының енесі шамалы да болса көтерілген тұс. Ауылда қалған қариядан бастап, балаға дейін тырбандап тірлікке араласқан. Бірі егін алқабында болса, енді бірі мал соңында. Бәрінің де ойы мен санасында бір-ақ нәрсе, ол – қайтсек жеңісті жақындатамыз. Еренғайып пен Зейнолла жазғы каникулға шығысымен ауылдың жеке меншік малын бағуға шығып кетеді. Ондағы ойы отбасына көмегін тигізіп, жеңгелері Жамалдың жүгін жеңілдету.

Дәл ауылдың ортасынан шойын жол өтетін-ді. Онсыз да аз малды пойыз қағып өлтіре берген соң, ауыл адамдары бір жылы жиналыс жасап, жол бойын бойлай ор қазуды ұйғарды. Адамдардың арлы-берлі өтуі үшін ор үстіне тактайдан көпір жасап қойды. Бала кездің сол оқиғалары бүгінгідей көз алдында Еренғайыптың.

Уақыт жылжып оқу жылы аяқталды. Оқушылар «Зейнолла Москваға оқуға кететін болыпты» деп әңгіме көйтсе, үлкендер жағы «Молдахметтің қаны бар ғой, балаларының бәрі алғыр, барса барар...» деп, қайыратын. Халық айтса қалт айтпайды, шынында да Молдахмет бала кезінен-ақ пысық, алғыр болыпты. Мүмкін бұл пысықтық, алғырлық арғы тегінен, әкесі Шайхудиннен жұққан шығар. Шайхудин ақсақал сауаты жоқ болса да өмірден білгені, түйгені көп, дүйім елді аузына қаратқан сөзге шешен адам екен. Бірақ балаға жарлы, жалғыз ұлы – Молдахмет, жалғыз қызы – Ұлыш. Оның өзін көп көргендей қызы Ұлыш екі жасында шешекпен ауырып, ақырында ауыр науқас екі көзінен айырып, су қараңғы етіп кетті. Кәріп Ұлыш тұрмыс құра алмай, өмір бойы ағасы Молдахметтің қолында, ол қайтыс болған соң Сәйпеннің қамқорлығында болды. Осы Ұлышты осы әулеттің шежіресі десе де болатын. Сексеннен асып, тоқсанға жақындап барып дүниеден өткен, көкірегі ояу, санасы сергек әжей Шайхудин мен Молдахмет әулетінің басынан өткен жақсы мен жаманды дәл кешегідей етіп айтып отыратын:

— Бір әке мен шешеден Молдахмет екеуіміз ғана болдық. Молдахмет жас кезінен-ақ пысық, алғыр, ауыл-елге қайырымы мол, көпшіл болды. Өзі сөзге өте шешен еді, онысын әкеміз Шайхудиннен жұққан қасиет болар деп ойлаймын. Кейде бір жиындарда, арқасы бір қызып кетсе, ауыздыға сөз бермей, арғы-бергінің әңгімесін төгіп-төгіп тастайтын. Сөз дегенің де ақыл мен есі бар адамға қонады ғой. Қазақ қолынан түк келмейтін біреуді көрсе: «Үстінен бөзі, аузынан сөзі түсіп тұр» екен дей салады. Ағатайым ойындағысын анық, тік айтатын адам еді. Осы мінезін ұнатқан ел-жұрт он жеті жасар Молдахметті ауылнай етіп сайлады.

Біздің төңіректе екі Молдахмет болды. Менің ағамды ақсақ Молдахмет, екіншісі, Тырбыдың Молдахметі

дейтін. Ағамның аяғы шынымен-ақ ақсақ болды. Бірде ауылдың шетінен өрт шықты. Ол кезде бүгінгідей өрт сөндіре қоятын машина, су бар дейсің бе, қайыңның жас бұтағын кесіп, сонымен сабалап өшіретін. Қаулаған өрт жас бұтақты жайбарақат, асықнай кесуге мүмкіндік берсін бе. Асыққан Молдахмет жас бұтақтарды ат үстінде тұрып шаба берген зой. Бір кезде астындағы аты оқыс қимылдап кетіп, өткір айбалта тізені орып түскен. Дәрігер дейтін дәрігер де жоқ ол кезде, содан аяқтың екі жағына ағаш қойып байлап тастады, содан ол тік болып бітіп, аяғы бүгілмей қалды. Ел жарықтық мұндайда ат қойғыш қой, ақырында ақсақ Молдахмет атанып кетті.

Сол Молдахметтің кіндігінен төрт ұл – Сәйпен, Зияда, Мәлік, Зейнолла және екі қыз – Перизат пен Бағизат тарайды. Жеңем Көпей, осы балалардың анасы өте пысық, іскер адам еді. Қолы шебер болатын, балаларына жоқтан бар жасап, киім тігіп бере қоятын. Аллаға тәубә, Молдахметтің балалары аш-жалаңаш жүрген емес...

Е, елдің, халықтың басынан не өтпеді дейсің, шырағым. Ақ пен қызыл болып та соғыспадық па?! Біздің атамекеніміз екі ел – орыс пен қазақ жерінің қақ ортасында жатқан Көксау деген елді мекен болды. Біз сол жерде туып, сол жерде өстік. Міне, сол жерден, аулымыздың үстінен бір күні дүбірлетіп Қазақстанның ішіне қарай: «біз Кеңес өкіметін орнатамыз» деп қызылдар өтеді, келесі күні ақтар жетеді дігірлеп. Олардың бәрі де жәй келіп, жәй кетпейді, барымызды тартып алып, зорлық-зомбылық жасап кетеді. Соның салдарынан елдің алды ашаршылыққа ұшырап, жан-жаққа ауа бастады. Бір жамандықтың келе жатқанын сезген ағатайым бір күнде бар бала-шағасы мен мал-мүлкін жинап, көштік те кеттік.

Әуелі Омбыға бардық, ол жақта да береке қалмаған,

у да шу, шұбырған халық. Одан Төменге, Ноғайсібірге кеттік, одан ары қарай сонау-сонау Красноярдың Бағатон ауданына барып қоныстандық. Елі тыныш, халқы жуас екен, содан сол елде отызыншы жылдардың аяғына дейін тұрып, қырқынышы жылдың басында ғана елге көшіп келдік. Перизат пен Бағизат сол жақта тұрмысқа шыққан. Елуінші жылдар ішінде ғана Қазақстанға қайтты.

Бөтен жер, басқа ел болса да, пысық Зияда адал еңбегімен көзге түсіп, сол жердегі МТС бастығы болған. Молдахмет пен Сәйпен де жаман жұмыс істеген жоқ. Солардың арқасында аштыққа ұшырамадық, жағдайымыз жаман болған жоқ. Ел ішіндегі дүрбелең басылған соң ағатайым: «балалар жат болып кетеді, елге, Қазақстанға қайталық» деп, болмады. Әйтпесе, «ит тойған жеріне» деп отырсақ отыра беруге болушы еді, өйткені бәрінің қызметі бар, табысты бұрқыратып тауып жатты...

Содан Солтүстік Қазақстан облысының Булаев ауданындағы Чапаев колхозына келіп орналастық. Мұнда кілең қазақтар тұрады екен. Елге келдік деп, бәріміз де мәзбіз. Бірақ, «ел құлағы елу» деген емес пе, бұлар бұрынғы ауылнай болғандар, ескі өкіметті көксейтіндер деп, келе салысымен Молдахметті де, Сәйпенді де көрсете бастады.

Ақыры, елім-жұртым деп аңқылдап келген коңліміз су сепкендей басылды, Молдахмет пен Сәйпенді «халық жауы» деп ұстатып жіберді. Сәйпен сонау-сонау Магаданнан, өмірі көрмеген шахта қазу жұмысынан бірақ шықты. 1942 жылы Молдахметтің әйелі Көпей—Зейнолланың шешесі көп ауырмай қайтыс болды. Осының бәрі біздің әулетті біраз қажытып, шаршатып кетті. Сөйтіп жүргенде сегіз жылға кесілген Сәйпен екі жылда босанып елге келді. Бұған әулет болып қуанып, еңсеміз бір көтеріліп қалды.

Біз Молдахмет пен Сәйпен келген соң, 1943 жылы

орыстар тұратын Булаев ауданының Чистов совхозына көшіп кеттік. Соғыс қайнап жатқан, бірақ фашестің беті қайтқан тұс еді. Еренгайып пен Зейнолла осы жердің мектебіне, төртінші класқа барды. Айналайындар, екеуі де аналарынан жас қалды зой. Еренгайыптың анасы Кәкен де асыл адам еді, науқастан қайтыс болды шырағым. Сосын барып Жамалды алмады ма Сәйпен. .

Ағатайымның екінші баласы Зияда соғыстан жаралы болып, 1944 жылы келді. Келісімен ол ауылдағы жұмысшылар кәіподағы комитетінің төрағасы болды. Бір жылдан кейін соғыс бітіп, Мәлік оралды аман-сау. Ол да жұмыс істей бастады. Не керек, ел-жұртпен бірге біздің де жағдайымыз түзеліп, қарын тойып, киім бүтінделе бастады.

Біздің көп ағайындарымыз Есіл жақта тұрды. Олар астықтарын жыл сайын Омбыға барып сатып, сол жақта базарлап, керек-жарақтарын алып қайтатын. Сонда олар Омбыға бара жатып та, қайтып келе жатып та бізге соғып, қона жатып кететін. Обалы не керек, айналайын Зияда олардың бәрін жақсы қарсы алып, аттарына жем-шөбін аямай беріп, өздеріне қой сойып, қайтарында шапан-шаптығына дейін кигізіп, шығарып салатын. Айналайын, Зияда әкесіне, ағатайыма қатты ұқсады, қолы да, пейлі де кең болды. Әйелі кейде реңжіп, танымайтын адамға қой сойып, шапан кигізетінің не десе, Зияда: «... елге барғанда айтып бармай ма, жолда Молдахметтің балаларын көрдім, қондым... жағдайы, тұрмысы жақсы екен деп. Әкем айтып отыратын «қонақ өз несібесімен келеді» деп, сен тарылма...» дейтін.

Осы пейіліне Зияданың қонағы да көп болатын. Ол талай жыл жазушы Сәбит Мұқановпен аралас-құралас та болды. Сәбит келген сайын: «Зияда, балаларыңды оқыт!» дей беретін. Біздің балалардың оқу, білім қууына сол Сәбиттің ниеті ықпал болды-ау деп ойлаймын өзім.

Кезінде, Сәбиттің алғаш оқуға баруына қол ұшын берген, аздап болса да қаражатпен көмектескен ағатайым болатын, оны ауылдың бәрі де біледі.

Ағатайымның балалары әкесін жаман атқа қалдырған жоқ, құдайға шүкір, бәріне де ризамын... – деп, Ұлыштың ағынан ақтарылып отырғанын талай естіген. Тағдыр тауқыметіне мүжілмей, еңсесін биік ұстап отыратын, рухы мықты Ұлышты бұл әулеттің үлкенінен жасына дейін атын атамай, «Қыз апа» деп өтті. Бұны атадан балаға ұласқан нағыз қазақы дәстүрдің үлгісі дерсің.

Сол Ұлыш қыз апасы Мәскеуге кеткелі жатқан Зейнолланы алдына шақыртып, қолын алақанына қойып, салалы саусақтарымен аялай отырып былай деген-ді:

– Айналайын, құлыным! Саған бұрын айтпап едім, әкең мен шешенің Сәйпен мен Зияда ортасында Зейнолла деген ұлы болған, жастай шетінеп кетті. Сен туғанда соның атын саған қайыра қойып еді әкең. Сондықтан да сенде екі адамның өмірі және міндеті жүр. Өмірің екі адамның өміріндей ұзақ болсын, бақытың жансын, шырағым! Менде сендердің тілеулеріңді тілеуден басқа тірлік жоқ, Қыз апаларыңның қолынан сол ғана келеді...» деп, кемседеп көзіне жас алды. Соңғы сөзде шерлі көңілдің мұңы жатты. Бұлай мойығанын бұрын Зейнолла көрген емес ді, «кайтсін, қажыын деген-ау!» деп, өзі де іштей жүдеп қалды. Ұлыш апасы сөзін жалғап: – Үлкен жерге, көрмеген елге кетіп барасың, білім, ғылым қуамын дейсің, бәрі де дұрыс, заман сендердікі, алдыңнан жарылқасын! Баса айтарым, ертең-ақ ер жетесің, сонда ел-жұртыңды, ағайын-туғанды ұмытып кетпе. «Қарға тапқанын астына басып жейді, сұңқар тапқанын айналасына шашып жейді» шырағым... Еренгайыпқа сәлем айт... деп қалды ауылда.

Осылай мағынасы мың, астары терең Ұлыштың ба-тасын алған Зейнолла 1952 жылдың шілдесінде: “Мо-

сква, кайдасың?!” деп, жолға шыққан-ды. Аға-жеңгелері: «Кімге барам дейтін емес, алдыңнан Еренғайып күтіп алады...» деп, көңілдері тоқ тұрып, пойызға шығарып салды.

Жеңгесі Жамал тамақ салынған дорбаны үстел үстіне қойып жатып: “мынаған жолда су алып ішесің, түсіріп алма” деп, ақырын ғана қолына бір нәрсені қыстыра салды. Былай шыққаннан кейін қараса – он сом ақша. Ағалары қаражатсыз еткен жоқ, берді ғой. Жеңгесінің бұл қылығы жүрегін елжіретті. “Сендердің сенімдеріңді ақтармын-ау!” деді, бозбала Зейнолла іштей, көңілі толқи тұрып.

Қол бұлғап, перронда қалып бара жатқан ағалары мен жеңгелері жүзінен: «Өмір сапарың оң болсын!» деген ақ тілеуді жазбай таныған ды. Қызық, бір сәтте көз ұшында қалып бара жатқан олардың ортасында анасы мен әкесі де қол бұлғап тұрғандай көрініп кетті. Оларға сүзіле ұзақ қарады. Кім білсін, жарықтықтардың аруағы ауылдан алғаш ұзаққа шығып бара жатқан баласын желеп-жебеп жүрсе жүрген де шығар...

Ағайынды екеуі – Еренғайып пен Зейнолла Мәскеудің вокзалында бір-бірімен құшақ жая жамырасты. Еренғайып та елді сағынып қалған екен Зейнолладан ауылдың малжанын түгел сұрап шықты, мауқын бір басты. Екеуі Мәскеуді армансыз бір-екі күн аралады. Адамзат тарихына социализм, коммунизм идеяларын әкеліп, сол қоғамды орнатпақ болған ұлы көсем Лениннің бейнесін көрмек үшін кезекке танғы бестен тұрып, мавзолейге әрең кірді. Әйгілі МГУ-ге барды, ГУМ-ды аралады, Москва өзенін жағалады. Сосын барып сабақ оқуға отырды.

Құжаттарын М.В.Ломоносов атындағы Нәзік химия-технология институтына тапсырды. Мұнда Кеңес Одағының түкпір-түкпірінен келген жастар көп екен. Біразының мектептен алған алтын медалі бар, олар бұларға менсінбей қарайтын секілді.

– Әлі емтиханға ай жарым уақыт бар, тырп етпей оқы,

дайындал. Егер өзін біліп тұрсаң ешкім әдейілеп кем баға қоймайды мұнда, – деді Еренғайып.

Зейнолла үнсіз, өз ойымен өзі әлек. Кетерде ұстазы Наум Наумович: “Зейнолла, сен үлкен ортаны көріп жүрекініп жүрме. Олар да сен сияқты Кеңес мектебінен шыққан балалар, барлық жерде оқу программасы бірдей ғой... сенің ұстаздарың ешкімнен кем емес, сен бізді ұятқа қалдырма...” – деген-ді, сөзінің аяғына әзіл ырғағын қосып. Ұстазының сол сөзі ойына түсіп, сәл ширыққандай болды.

Рас, Зейнолла мықты ұстаздардан сабақ алды. Бала кезде оның байыбына бара алмапты, есейген соң ойлап қараса, ол ұстаздары нағыз білімнің қазынасы екен. Бәрі де Ресейдің ірі қалаларында жоғары білім алып, іргелі оқу орындарында ұстаз болған, ғылым қуғандар. Қазақ даласына қалай тап болған деңіз оларды?..

Өткен ғасырдың басы бұл дүние дүрбелеңге толы болмады ма?! Қоғамға бұрын адамзат тарихында болмаған жаңа формация – социализм келді, ақ пен қызыл болып қырғын соғысты, ақырында қызылдар жеңді. Жаңа қоғамның жаңсақ жақтары, қателіктері аз болмады. Әуелі халықты аштыққа ұшыратты, одан кейін «халық жауы» деген жаламен озық ойлы азаматтарды қынадай қырды, біразын жер аударып, ит жеккенге айдады. Бұл нәубаттын соңы Ұлы Отан соғысына ұласты. Осындай аласапыран үстінде талай адамның тағдыры тәлкекке түсіп, солақай саясаттың құрбаны болды. Талай халық, талай адам бір күнде, бір сәтте мәңгі отырған ата-баба қонысынан өмірінде көрмеген, білмеген елге, жерге жер аударылды. Сондай тағдыр айдап біраз мұғалім осы Чистов мектебіне келді, олар балаларға әртүрлі пәннен сабақ берді.

Айталық, ағылшын тілінің мұғалімі Мария Давидовна Коган озық ойы үшін қудаланған адамның бірі. Қазақстанның солтүстігіне сонау Грузиядан жер аударылып

келген. Бала-шағасы сонда қалған. Өте білімді, парасатты адам. Кейде ағылшын тілінің аясынан шығып, әлем әдебиеті жайлы айта жөнелгенде, класқа тура: Гомер мен Гёте, Шекспир, Бальзак... кейіпкерлерімен бірге келіп тұрғандай әсерге бөленетін. Мария Давидовна француз тілін де жетік білетін. Қазақ тілінің «ғ»-сын қосып өзінен сөйлей жөнелгенде, түкке түсінбеген балалар бір-біріне жымыып, ұстазына қызыға қарайтын. Бұл Мария Давидовнаның тілді ұмытпаудағы амалы екен ғой сөйтсе.

Тарих сабағынан берген Мария Ивановна Радчукты жер дүниенің білгірі десе де болғандай еді. Ол сабақ айтқанда балалар ауылдан асып, жер шарын қиялмен шарлап қайтатын. Қашанда ол тар тақырыптың шеңберінде қалмай, «осылар білсінші» дегендей қосымша мәліметтерді қызықты етіп көп айтатын. Бұл балалар қиалына қанат бітіретін. Бар нәрсе қиялдан туып, ойдан өсіп, арман болып жетелемей ме?! Кішкентай ғана қазақ аулынан оқу, білім іздеп шыққан Зейноллаларға сол Мария Ивановнаның терең білімі мен ұстаздық шеберлігі әсер еткен де шығар, кім білсін.

Ал, математика пәнінен Александр Иванович берді. Ол өз әулетіндегі дәстүрлі мектепті жалғастырып келе жатқан адам. Оның ағалары Мәскеудің Ордженикидзе атындағы институтында сабақ беретін ұстаздар, бәрі де үлкен ғалым. Еренғайыптың оқуға Мәскеуге баруына бағыт сілтеп, ықпал еткен де осы Александр Иванович болды. Жас талаптың қабілет қарымын байқаған ол туыстарына оны табыстап, қамқор болуын өтінді. Ол қашан оқуға қабылданып, жатақхана алғанша ұстазының ағасының үйінде тұрды. Бүгінде өзіне деген олардың шапағатын, зор қамқорлығын академик Еренғайып Мәлікұлы ерекше сезіммен еске алады, алғысын айтады.

Тіршілік құпиясы – бақытты өмір сүрудің нақ ережесін алдын ала сізге ешкім айтып бере алмайды. Бірақ,

ұстаз атаулының бала бойындағы дарыны мен талантын танып, танып қана қоймай оған бағыт-бағдар, жол мен жөн көрсетуі парыз-ау. Өкінішке қарай олардың көбі оқытушылықтан аса алмай, тек сабақ берумен ғана шектеліп қалады. Біздің мамандық таңдаудағы шатасуымыз бен қателесуімізге олардың да қатысы бар. Егер олар әр шәкіртінің қабілет-қарымын аңдап, танып, дұрыс бағдар беріп жіберсе, олар өмірден өз орнын адаспай тауып, «кірпіш» болып қаланып, бар бақытын содан таппас па еді?!

Ал, жоғарыда есімдері аталған адамдар өз кәсібінің хас шеберлері, талай жастың бағын ашқан нағыз ұстаздар. Өз бақытынан гөрі халық мүддесін биік қойған, сол үшін күреске шыққан рухы асқақ жандар. Олар бақытын да, бақытсыздығын да осы күрескерліктен тауып, «жер аударылып», тағдыр дегеннің тауқыметін арқалап қазақ даласына келгендер. Ата-бабалары көшпенді болған қазақ балаларының бойындағы алғырлық пен құштарлықты байқаған олар білімдерін аямады, ілім алуға, ғылым қууға баулыды. Осындай ұстаздардан білім алмаса, кім білсін, Зейнолла ауылдан ұзап шыға алмай, қарапайым ғана тіршілік кешер ме еді? Себеппіз салдар жоқ, «ұстазы жақсының – ұстамы жақсы» деген сөз осындайдан айтылған шығар да.

Өткен ғасырдың елуінші жылдары қазақ жастары арасынан жоғары білімді болсам, ғылым қуып, ғалым болсам дейтін жастар қаулап өсіп, тіптен олар Қазақстаннан асып, Мәскеу мен Ленинградқа, Омбы мен Томға... сапар шекті. Сондай көп жастың бірі – Зейнолла. Ол ғылым мен білімнің үлкен ордасы – М.В.Ломоносов атындағы Нәзік химия-технология институтына құжаттарын тапсырды, емтихандардан ойдағыдай өтіп, оқуға қабылданды.

Жер шалғайлығынан бір жыл бойы елге бара алмады. Бұрын мұнша уақытқа ауылдан ұзап шықпаған ол аға-жеңгелерін, туыстарын, Ұлыш әпкесін сағынды. Са-

ғыныш дегеннің «дәмін» бір жыл ішінде тәп-тәуір татқан ол оқуды ауылда, Алматыда жалғастырғысы келді. Сол үшін әрекеттеніп, ақыры бірінші курсты бітірісімен Алматының Абай атындағы Педагогика институтына, физика-математика факультетіне ауысып, елге қуана-қуана қайтты...

Алматыға асыға келген Зейноллаға енді ҚазПИ-ді бітіріп, жоғары білімді ұстаз атанып, елге қайтатын шақта туды. «Алматыда қалсайшы!» деген ұсыныстар да, жолдас-жораның тілегі де болды. Ойланып, бір тоқталуға келе алмай, біраз күн жүрді де, “жоқ, ауылға, туған жерге барамын” деп шешті. Туған жерге не тартып тұрғанын өзі де толық түсінген жоқ, әйтеуір, ауылға кеткісі келді де тұрды.

Кетуге толық бел байлағанымен Алматыны қимай біраз күн жүріп алды. Ауық-ауық жатақхана терезесінен Алатауға ұзақ-ұзақ қарайды. «Тау екеш таудың да неше түрлі мінезі бар» дейді ол іштей. Ойын қайта жалғап: «кейде ғой мұнартып, бар бейнесін бауырына тығып, бұйығы жатады. Ондайда қабағы жабық, көңілсіз көрінеді. Бүгін олай емес, әр тасына дейін көрініп, шыршалары көк тіреп, өзі асқақ жатыр». Алатаудың осы асқақтығы өзіне де ұнайды, ұнаған соң осылай ұзақ-ұзақ қарайды. Табиғат-Ананың күдіретіне тәнті бола тұра мәңгілік дүние – Алатаудың «химиялық, физикалық» қасиеттерін іздей бастайды өзінше:

«Мына Адамзаттың жаралғанынан бастап бүгініне дейінгі тіршілігіне тек сен ғана куәсің, Алатау! Әттең сенде тіл жоқ, тіл жоқ... адамзаттың адасып айтып жүрген «шын тарихын» ағытар едің-ау сонда сен. Бәлкім, сенде тілдің болмағаны дұрыс та шығар, әйтпесе, адамзаттың небір күнәһар тірлігін жаһаннамға паш етіп, назарын жерге қаратар ма едің... Жоқ, әлде біз білмейтін небір ерлік істер мен батырлық туралы ай-

тып, адам рухын асқақтатар ма едің, кім білсін?!», – деп толғанатын.

Бұл білімі толысқан, түрлі өмір мен орта көрген жас Зейнолланың ішкі шегінестері, тебіреністері еді... Не нәрсені болса да саралай, сараптай алатын дәрежеге жеткен, ой ойлап, арғы-бергіден толғана алатын тұсы.

Содан, Зейнолла туған топыраққа оралды. Әуелі Мамлют ауданындағы орта мектепте физика пәнінен сабақ берді. Көп ұзамай Солтүстік Қазақстан облысы Булаев ауданындағы өзі бітірген Чистов орта мектебіне ауысты, оқу ісінің меңгерушісі болды. Бәрінен қызығы, өзіне сабақ берген мұғалімдерімен әріптес болып шыға келді.

Жас Зейнолламен бірге мектепке жаңа бір леп келді десе де болады. Ұзақ жылдар бойы бір істі қайталай беруден қажыған ұстаздары түрлі қоғамдық жұмыстарды оған аударып салды. «Жас келсе – іске» деген осы шығар, қандай жұмыс тапсырса да тартынбай атқара берді ол да. Мектепте, оқушылар ортасында таң атқаннан, күн батқанға дейін жүрді. Кездесулер мен кештер, физика пәнінен байқаулар, қосымша сабақтар өткізді. Шаршадым деп ешкімге шағым айтпады. Осылай жүргенде үш жылдың да қалай өтіп кеткенін байқамай қалыпты.

Соңғы кезде бір арман атойлап келіп, ойына да, өзіне де маза берер емес. «Ғылым» деген ғаламаттың сиқыры «мен мұңдалап!» шақырады да тұрады. Ондағысы Мәскеуге барып, аспирантураға түсу, ғылым қуу. Бұл ойын мектеп бітірген кезде өзіне бағыт-бағдар берген бұрынғы ұстазы, қазіргі әріптесі, мектеп директоры Наум Наумовичқа шет жағалап білдіріп еді, өзіне тәп-тәуір қолғанат болып, мектептің жарты шаруасын тындырып жүрген жас маман-мұғалімнен айрылып қалатын болдым-ау демей, бірден:

– Дұрыс, дұрыс... Бұл ойынды мен қуана құптаймын. Әйтпесе, мектепте мұғалім болып жүрсең жүре бересің, тұйықталып, тар шеңберден шыға алмай қаласың. Жас

кезде, мүмкіндік болып тұрғанда, оқын алу керек, оқып қалу керек., – деп, аз-кем ойланып тұрды да бүгінгі химия, физика ғылымының болашағы, ертеңгі зор мүмкіндіктері туралы біраз шешіле сөйледі. Шәкіртінен: ««Ғылым қу-сам, ғалым болсам, жаңалық ашсам... есімімді елге таныт-сам...» деген, бір кездерде өзінде болған, жастыққа тән асқақ арман мен жарқылдаған жалынды көрді. «Адам атаулыға тәңірінің берген ұлы сыйы бұл!» деді іштей. Сол сыйдан Зейнолланың, шәкіртінің құр қалмағанына, бір кездегі өз арманы орындалғалы тұрғандай Наум Наумо-вич шын қуанды. Қызықты. Амал қанша, әмірін әлемге жүргізісі келген содыр саясаткерлер ғылымда ашқан жа-ңалығын өзіне жала етіп жауып, жер аударып жіберген. Ауып келген жері қазақ даласының шалғай ауылы, бұл жерде ғылыми орта жоқ, бірақ, білім мен ғылымға құштар жастар бар. Кейінгі кезде Зейнолладай білім қуған, ғылым іздеген шәкірттері көбейіп келеді. Ендігі мақсатын, сол жастарға жақсы тәрбие, осы уақытқа дейін жиған-терген білімін беру деп ұғады ол.

Сол жылдың күзінде, яғни, 1959 жылы Зейнолла Мәс-кеудің атағы әлемге әйгілі М.В.Ломоносов атындағы Нә-зік химия-технология институтына аспирантураға қабыл-данды. Бүгінде айтуға оңай болғанмен, Зейнолла тәп-тәуір сынға түсіп, «білімді-мынды жығар...» дегеннің дә-мін татқан. Құрамында он бес республикасы бар, алып Кеңестер Одағының түкпір-түкпірінен небір алғыр, бі-лімді жастар жиналыпты. Бәрі де «сен тұр, мен атайын!» дейтіндер. Солардың ішінен Зейнолланы «кездейсоқ сәт-тілік» емес, мектеп пен жоғары оқу орнынан алған бі-лімі жеңіске жеткізген-ді. Ауылда қалған ағайын мен ұстаздарының үмітін ақтай алды.

Ал, мынаны «сәттілік» деуге болатын шығар – сол институттың кафедра меңгерушісі, физика-химия ғылым-дарының докторы, профессор Михаил Михайлович Су-

щинский ғылыми жетекшісі болып тағайындалды. Ол атақты физик, көп жылдар КСРО Ғылым Академиясының президенті болған, академик Сергей Иванович Вавилов-тың шәкірті. Ал, Вавилов - есімі әлемге белгілі ғалым, академик Петр Петрович Лазаревтің шәкірті. Бұдан ар-ғыға көңіл аударсаңыз, Лазарев Кеңестік дәуір ғылымы-ның негізін қалаған ғұлама ғалым Петр Николаевич Ле-бедевтің шәкірті. Қараңыз қызықты, бұл сабақтастықта, жалғастықта физика ғылымының, ілімінің ұлы мектебі жатыр.

Зейнолланың ғылыми жетекшісі М.И.Сущинский нақ осы Вавиловтың тікелей шәкірті. Яғни, мектебі мық-ты! Және жас ғалым Зейнолла үшін ұтымды болған бір жәйт – ғылыми жетекшісі М.М.Сущинский М.В.Ломо-носов атындағы Химия-технология институтында ка-федра меңгерушісі болумен қатар , КСРО Ғылым Акаде-миясының Физика институтына (ФиАН) қарасты Ланз-берг атындағы зертхананы да басқарады екен. Ал, «ФиАН» Нобель сыйлығының небір иелерін шығарған, дүние жүзіне атағы мәшһүр ғылыми-зерттеу институты. Қарап отырса мұнда, яғни, зертханада іс-тәжірибе жүр-гізетін жәй қызметкерлердің өзі ғылым докторы мен ғы-лым кандидаттары. Қысқасы, мұнда «қара жаяу» ғалым жоқ. Жетекшісі Сущинскийдің ұйғаруымен Зейнолла бар тәжірибесін осы атақты зертханада, физика ғылымының ығай мен сығайлары ортасында жүргізетін болды. Мықты «мектепке» тап келген Молдахметов шынында да физика ғылымының небір сырларын ұқты, ғалымдардың өз ісіне деген жан аямас іс-әрекетіне таңырқады, өзі де соған тал-пынды, «білем» деп жүрген білімінің аз екенін ұқты. Кім-кімнің де адам болып, одан әрі маман болып қалыптасуына өскен ортаның, айналасындағы адамдар әрекеті мен қарым-қатынасының ықпалы болатынын жокқа шығара алмаймыз. Сущинский де жоғарыда есімдері аталған

ғұлама ғалымдардан тәлім-тәрбие алды, үлкен ортада ғылым қуып, ғұлама ғалым атанды. Енді одан тәлім алу Зейноллаға бұйырып отыр. Сондай ғалымдарды аттап кетпей, даралап, талдап айтуымыздың сыры – ғылымдағы сабақтастықты, «шәкіртсіз – ұстаз тұл» деген сөздің астарын ашқымыз келгендіктен еді.

Ұлы Отан соғысынан кейін, Хиросима үстінде атом бомбасы жарылыған соң, жер шарында, физика ғылымы саласында үлкен майдан басталды десе де болғандай екен. Екі ұлы держава – Америка мен Кеңес Одағының ғалымдары арасында бәсекеден басқаша егес басталып, физика, химия ғылымында адам сенгісіз небір жаңалықтар ашылыпты. Жаңалық үшін мемлекет те қаржы-қаражатты аямапты. Ғылымның саясатқа айналып тұрғанын сонда алғаш аңғарды.

Қызық, артта, сонау ауылда қалған өмір иірімдері мұндағы тіршілікке мүлдем ұқсамайды. Ауылда өмір қарапайым, адамдары аңғал, ақжаркып. Кейде өмірдің өзі баяу өтіп жатқандай сезілетінін қайтерсіз. Ал, мұндағы тіршілік қауырт және қарбалас. Әсіресе, зертханадағы ғалымдар үлкені-кішісі бар, бәрінің мақсаты — бәрі бірі үшін, бірі бәрі үшін. Оларда ғылымға, өз ісіне деген жанпидалық бар. Не керек, Зейнолланың алдынан таным мен талғамдары аса жоғары, мақсат-мұраттары тым биік бөлек адамдар мен өзгеше өмір шықты. Оларға қарап тұрып Зейнолла кейде ойға қалатын:

«Ия, менің бабаларым көшпенді болған, білім мен ғылымнан кенжелеп қалғаны да рас, бірақ олар әлемнің физикалық құрылымын білмегенмен Табиғат-Ананың «физикалық» құбылысын терең түсінген, жаратушы қасиетін қастерлеген. Сары дала төсінде түбі жоқ көк аспанға қарап, асқақ арманын ұшырған, жымыңдаған жұлдызға қарап ертеңгі күнін, аптақ айға қарап болашағын болжаған. Таң сәріден құптанға дейін бір жара-

тушының барлығына күмәнданбай, табынып өткен. Ал, бүгін сол Табиғат-Ананың физикалық сырларын ғылым мен білім арқылы түсіну менің замандастарымның еншісіне бұйырып тұр. Сондықтан жатырқап, жатсынбаңыздар... Біз далалықтар, қазақтар алғырмыз, ойымыз ұшқыр, жанымыз таза...».

Осындай ұшқыр ойлы, алғыр жасқа:

– Тәжірибе жасауға оптикалық линза қажет, оны осындағы шеберханаға тапсырыс бер., – деді, ғылыми жетекшісі Сущинский шәкірті Зейноллаға алғашқы тапсырмасын бере тұрып. Және дәл қазіргі жағдайға еш қатысы жоқ мына бір сөзді қоса айтты: «Физиканың заңын да, адамгершіліктің заңын да бұзуға болмайды. Алғашқысын бұзсаң, Жер бетіндегі тіршілік өледі, екіншісін бұзсаң, өзің өлесің, екеуіне де адалдық керек...». Әдемілемей, бипаздамай тоқ етерін топ еткізді. Мәні терең сөздің астарын Зейнолла да дәл түсінді, «зандарды» бұзбауға ұстазына ғана емес, іштей өзіне-өзі ант етті.

Ол ФиАН-да аса мықты шеберхана, шеберлер бар екенін келе салысымен осындағылардан естіген-ді. Тапсырма алысымен сол шеберханаға келді. Шеберлер: «тапсырыс беріңіз, жасаймыз ғой...» деп, ұзын арқан, кең тұсау пейіл танытты. Аспаптың тез бітпейтінін сезген Зейнолла шеберлермен сөйлесіп, өзінің оларға қолқабыс беретінін айтты. Ақырында Зейнолла шеберлер қасында сегізтоғыз сағаттан тұрып, барлық өлшемдерін өзі көрсетіп, іс- тәжірибесіне аса қажетті құрал – оптикалық линзаны аз уақытта жасатқызып алды. Құралды тез бітіріп әкелген шәкіртіне, жас ғалымның «болсам» деген таудай талабына риза көңілде Сущинский әрі қарай не істеу керектігін баяндады, идея айтты, түсіндірді...

Осылай, әсте-әсте жүріп ол ғылыми тақырыбын анықтап, тәжірибе жасауға кірісті. Тақырыбы – екінші реттегі спектрлердің тізбелерін талдаудың негізінде көп атомды

молекулалар тербелісін сипаттайтын эксперименттік және теориялық проблемаларды шешу. Зейнолла жетекшісіне зерттеу әдістемесін бұрын әбден таптаурын болған жолмен емес, басқаша жағынан құрғысы келетінін айтты. Жас ғалымның тың пікірі ұнады, оған ұстазы келісті. Уақыт өлшеміне кірмейтін де, көнбейтін де зерттеулер зертханада күндіз-түні жүріп жатты. Жыл жарымның қалай өтіп кеткенін Зейнолла да байқамай қалыпты. Бір күні ғылыми жетекшісі:

– Зейнолла, жүргізген тәжірибеңе бір кортынды жасайтын кез келді. Ойынды жинақтап, мақала дайында, – деді.

Бәрі де ой мен көңілде сайрап тұрған жоқ па?! Бір жұманың ішінде қағазға түсіріп, ғылыми жетекшісінің алдына қойды. Ұстазы біраз ескертпелер жасап, жаңа ойлар айтты. Ойды ой жетектейді. «Енді болды, журналға ұсын!» дегенге дейін сан түзеді, сан жазды. Не керек, ақырында Одақ көлеміне белгілі, анау-мынау мақаланы шығара қоймайтын, талғамы биік, талабы күшті, таралымы көп, шет елдерге де тарайтын «Молекулалық спектроскопия» журналына алғашқы мақаласын ұсынды. Көп ұзамай мақала журналға жарияланды. Сол сәттегі оның қуанышын сөзбен айтып жеткізу, әрине, әурешілік. Ол мақаласын екі қайтара оқып, журналды бес-алты рет парактап шықты.

Ата, анасы ойына түсті. «Шіркін, олар тірі болғанда ғой, менің тұңғыш мақаламды көріп қуаныштары қойнына сыймай, ауылға ұлан асыр той жасар еді-ау! Бар бақытын даладан емес, баладан іздеген қазақ үшін, баласының тәй-тәй басқан қадамынан бастап, былдыр-былдыр сөйлегені, ат жалын тартып мінгені.., не керек, ұрпағының өсу жолындағы әр қадамы ұлы қуаныш болған. Менің ата-бабам ол қуаныштарының бәріне мән беріп, атап өтіп, тойлап отырған. Бұл – ата салт, бабалар дәстүрі!

Түсінбегендер дарақылық дейді, десе дей берсін, ал мен бұл нағыз даналық деймін! Өйткені жас қыранды баулыған құсбегінің қасиеті бар, үлкен өмірге үкілеп қосу бар, жігер берер, намыс құяр ұлы күш бар, бұл тойда!»

Ертеніне Зейнолла журналды алып ғылыми жетекшісі Сущинскийге келді. Ол Зейнолланы көрісімен, бірден:

– Зейнолла, мақалаңды көрдің бе, құттықтаймын, құттықтаймын! Тіптен маған бір-екі ғалым телефон да шалып үлгерді. Біздің зерттеп жатқан проблемамыздың күрделі, маңызды екенін, мақалада баяндалатын еңбектің тек Кеңес Одағында ғана емес, дүниежүзі бойынша жаңалық, өзгеше зерттеу екенін айтып жатыр, – деді.

Жетекшісіне рахметін айтайын деп келген Зейнолла мынадай марапаттан соң не дерін білмей, тосылып қалды.

– Түсініп тұрмын, сен мені құтықтағалы тұрсың-ау. Жок, бұл сенің еңбегің, – деп, жетекшісі шәкіртінің мерейін өсіре сөйледі, өз еңбегін кейінге шегеріп. Бұл марапат жас ғалым Зейнолланы Алатаудың биік шыңына бір-ақ шығарып, шабытына шабыт қосқан-ды.

“Ата-бабасы баяғыда қолпенді болған бір қазақтың баласы не білер дейсің демей, бар білім-тәжірибеңізді аямай жатқан Сізге мың алғыс! Ұстаз шәкіртсіз-ақ ғылыми жұмысысын жүргізе беруі мүмкін, ал, шәкірт ұстазсыз түк істей алмасы анық. Сондықтан Сізге рахмет...” – деп, Зейнолла ұстазының алдында ақтарылайын деп тұрды да, жастыққа тән ұшақтықпен, үндемей қалды. Оның есесіне екеуі ғылыми зерттеулер төңірегінде ұзақ-ұзақ әңгімелесті...

Қайтуға ыңғайланған Зейнолланы шамалы кідіртті:

– Біздің институтта академик Тамм Игорь Евгеньевичтің ұйымдастыруымен Халықаралық ғылыми семинар өтпекші. Оған дүние жүзінен көптеген ғалымдар қатысады. Басты қонақ атақты физик Нильс Бор болмақ.

Сол семинарға қатысып, ғұлама ғалымдар сөзін тыңдау керек, – деді, «ол сенің бар өміріңе азық болады» дегенді білдіретіндей ырғақпен, байсалды үнмен.

Шәкірті ұстазына ақырын ғана бас изеп, хош көргенін білдірді де, «Сау болыңыз!» деп, кабинеттен шығып кетті. Шыға салысымен Зейнолла: «Ойпыр-ай, мен кімдерді көргелі тұрмын, мынау керемет болды-ау! Өңкей физиканың алыптары ғой олар!» – деп, ішкі тебіренісін сыртқа шығарғысы келіп, жан-жағына жалт-жалт қарады. Зейнолла алабұртқан көңілмен:

«Таңды таңға, күнді күнге ұрып жыр мен дастанды жатқа жырлайтын, гасырлық тарихын жадында жазып, зердесі күмбірлеп тұрған халықты математика, физика, химия ғылымдарын меңгере алмайды, оған қабілеті жетпейді деу аса ағаттық. Бабаларымыз көшпенді болды, біздің бар тұрмыс-тіршілігіміз, бар мәдениетіміз соған бейімделді. Отырықшылық бар жерде оқу-тоқу, сауда-саттық болды. Оған біз «корші-қолаңнан» кештеу келдік. Кеткен есені енді жібермей, қарымын қайтару керек. Ол үшін ғылыммен айналысу керек, ғылыммен! Біз де дәстүрлі мектепті қалыптастыруымыз керек! Қаншама талантты балалар ауылда жатқан жоқ па?! Сондықтан... дәстүрлі мектеп, мектеп керек...» – деп, көмейге келіп кептелген толқын-толқын ойларын ақтарғысы келіп, әлдекімді іздеді...

Байкастаса, дәл жол ортасында тұрып қалыпты, айналасынан «ағысы қатты» Мәскеу халқы жөңкіп өтіп жатыр. Олар казаки ауылдан келген жас жігіттің алып-ұшқан көңілін, жанарындағы жалындаған ұшқынды көрер емес. Жайбарақат тіршілік ортасында өскендікі ме, кашанда әлде бір жаққа асығып, аптығып бара жататын қала халқына Зейнолла алғашқы кезде таң қала қарайтын. Енді өзі сол «ағыс» ортасына түсіп, жатақханадағы досы Сашаға айтуға асықты...

Есімдері әлемге әйгілі Тамм мен Бор аталғанда Саша да елең ете қалды:

– Бұл үлкен оқиға ғой, ол кенеске мен де барамын... Борды көрудің өзі бақыт қой, сөз сөйлейтін шығар? Сөзсіз баруымыз керек... Зейнолла, мұндай оқиға сені мен менің өмірімде бір-ақ рет болуы мүмкін...

Досының пікіріне әсерленіп қалған Зейнолла Тамм мен Бор туралы білетінін ақтара бастады:

– Игорь Евгеньевич Тамм Ресейдегі он тоғызыншы болып Нобель (1962жыл) сыйлығын алған ғалым. Оның ашқан жаңалығы кезінде дүние жүзін дүр сілкіндіріп, ақырында физикада «Тамм теңдеулері» деген теория қалыптасқан-ды. Мысалы, физикада атомдық және ядролық құбылыстарды түсіндіретін ғылымды квантты механика дейтін болса, ол сол квантты механиканы қатыстыра отырып, металл теориясын жасады. Сосын, ядролық қарым-қатынастың алғашқы теориясын ашты, ол физикаға «бета-күш» болып енді. Соғыстан кейін Тамм термоядеролық синтез проблемасымен алғашқы болып айналысты, осы саланың мектебін қалыптастырды, білесің бе Саша, мектебін қалыптастырды! Социалистік Еңбек Ері атанып, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты болды.

Ал, аз ғана халқы бар Даниядан тоғыз Нобель сыйлығының лауреаты шықса, соның басында осы Нильс Давид Борыңыз тұрады. Баласы Оге Нильс Бор да осы сыйлықты алған ғалым. Қараңыз, саны аз халықтың сапасы мықты. Неге? Себебі біреу – дәстүрлі мектеп бар! Әлемге әйгілі тоғыз ғалымның бірінен кейін бірінің шығуы сол Бор қалыптастырған мектептің нәтижесі, соның жемісі.

Атомдардың өрісі мен қозғалыс реттерін зерттеу барысында ол Эйнштейн ойларымен келісе алмай, ақырында екеуі 25 жыл пікір сайысына түседі. Не керек, жеңісті

Бор алып, планетарлық атомның квантты теориясы үшін Нобель сыйлығы беріледі оған. Өткен ғасырдың жиырмамыншы жылдарында пайда болған квантты механика ғылымының негізін салғандар Бор, Шредингер, Гейзенберг, Дирак, Фок, Паули. Әрі олар квантты механиканың дамуына да орасан зор үлес қосқан ғалымдар.

Ерекше бір оқиға – жас ғалым Фокты 1937 жылы 18 ақпанда «халық жауы» деген жала жауып, тұтқынға алады. Дарынды ғалымнан айрылып қалудың қауіпі туғанын сезген Капица тез арада Сталинге былай деп хат жазады: «Фокты осылай қорлау біздің елдің және шет елдердің ғалымдарының арасында үлкен наразылық тудыруы мүмкін. Бұл жағдайды Эйнштейнді Германиядан қуумен салыстыруға болады». Теңеуді қарашы! Бір гажабы, осы хаттан кейін Сталин жас ғалым Фокты қамаудан босаттырады. Сол Фок кейіннен физикаға небір таңғажайып жаңалықтар әкеліп, Кеңестік ғылымның атын әлемге әйгілейді. Қарашы, араша түсер адам табылмай қаншама дарындылар атылып, асылып кетті емес пе?! Өкінішті-ақ!..»

Ақыры, Зейнолла мен Александр асыға күткен Халықаралық ғылыми кеңес те келіп жетті... Сахна төріндегі президиумда отырғандар – үш мәрте Социалистік Еңбек Ері А.Сахаров, үш рет Мемлекеттік сыйлық алған, Социалистік Еңбек Ері Лев Давыдович Ландау, үш рет Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты Сергей Иванович Вавилов, екі рет Мемлекеттік сыйлық алған Вадим Леонидович Левшиндер айбарлы көрінеді. Айтты айтпады, олар шын мәнінде адамзат ақыл-ойының аламан бәйгесіне дара ақылдарын қосқан хас Арғымақтар еді. Залда олардан көз алмай отырған жас Зейнолла сол аламан бәйгеге өз тұлпарын – «арман» атты тұлпарын атойлата қосып, жарысып бара жатқан-ды...

Негізгі баяндаманы Тамм жасады. Одан кейінгі сөз

атақты дат ғалымы, ғылыми мәжілістің бас қонағы Нильс Хендрик Давид Борға берілді. Ұлты дат, ата-бабаларына ұқсаған алып денелі Бордың қасына орта бойлы Тамм тыпылдап келіп тұра қалғанда залдағы көпшілік дүркірей күлді. Оған қысылып, қымтырылып жатқан олар жок, бірі биіктен, бірі төменнен бір-біріне қарап, ағылшын тілінде қалжың айтып, бас изесіп, өздерінше мәз. Ақыл-ойдың пара-парлығы сыртқы пішіннің артық-кемін жуып жібереді екен-ау, деді іштей Зейнолла. Физика ғылымының екі алыбы. Екеуі де еркін, кәдімгі қарапайым адами сыйпатта.

Бор ағылшын тілінде әлемдік физика ғылымының алдында тұрған күрделі проблемалар жөнінде өз ойын ортаға салып, оны ұзақ-ұзақ әңгімелейді. Ағылшын тілін ана тіліндей білетін Тамм орысшаға тікелей аударып тұр. «Қандай керемет! Өзге тілді білу де бақыт екен-ау!». Бор сөзін бітірген тұста залда отырғандар қол соғып, құрметтерін ұзақ көрсетті. Арт жақта түрегеп тұрған жастар ризалық сезімдерін әдемі әзілмен көмкеріп: «Молодцы, Пат и Паташёнок!» деп, дауыстап қойды.

Осының бәрін өз көзімен көріп отырған Зейнолла өзін шын бақытты санады. «XX ғасырдың адам сенгісіз техникалық прогресін жасап, дүниені өзгертіп жатқан осылар, анау төрде отырған марғаскалар!» Ол асқак арман туу үшін де жақсыларды, ұлыларды көру керектігін, және, есту мен көрудің айырмашылығы жер мен көктей екенін түсінді. Бұрын аттарын кітаптан ғана білетін ғұлама ғалымдарды көзімен көріп, лебіздерін тындаудың теңдесі жок тәлім-тәрбие екенін ұқты.

Абай: «Естінің сөзін есті ғана ұға алады» дейді. Зейнолланың да естілігі болар, ғылыми кеңестің бірде-бір жиынын жібермей қатысып, бірер күннің ішінде көп нәрсеге қанықты, физика ғылымының алдында тұрған күрделі проблемаларды сол ғұлама ғалымдар аузынан естіді,

өзіне сабақ алды, білім жинақтады. Осы кеңес Зейнолла өмірінің «Темірқазығына» айналды десе де болады. Бұрынғыдай күнделікті өмір ағысымен жүре бермей, алдағы күндер мен жылдарға жоспар құрды. Басты мақсат етіп аспирантураны бітірісімен кандидаттығын қорғауды қойды.

Бір жылдан кейін ФиАН-да тағы бір үлкен оқиға болды. Аталмыш институттың директоры академик Н.Г.Басов пен академик А.М.Прохоровқа физика ғылымында ашқан жаңалықтары үшін Нобель сыйлығы берілді.

Есіктің алды толған машина, одан түсіп жатқандар қолында бір-бір шокгүл. Бәрі де екі академикті құттықтауға келіп жатқандар. Әдетте Прохоров пен Басовтың лабораторияларына кірмек түгілі, есігінен сығалай да алмайсың. Ал, бүгін аса жасырын, жабық жағдайда қаншама жылдар іс-тәжірибе жүргізген зертхананың есігі баршаға шалқасынан ашылып, іші гүлге толыпты. Ғалымдар мен қызметкерлер жүзінде қуаныш, күлкі, әзіл-қалжың. Бір кереметі сол – бұл зертханада зерттеу жұмысын жүргізетін жәй қызметкерлердің өзі ғылым докторы мен ғылым кандидаты. Оны Зейнолла келген кезде есітіп, таң қалғаны бар-тын.

Міне, адам түгілі тірі тышқан кіре алмаған сондай «аса жабық зертхананың» есігі енді шалқасынан ашылып, тапқан жаңалық барша әлемге паш етілді. Шынында да ашылған жаңалық аңыз сияқты, кәдімгі темірді сәулемен кеседі, адам денесіндегі жараны сол сәулемен жазады... тағысын тағылар. Керемет емес пе?! Оған қарапайым адамдар түгілі ғалымдардың өзі де әуелгіде сенгісі келмеген. Бірақ Басов пен Прохоров сендірді. Ақырында көп кешікпей-ақ сол сәуле тіршілігіміздің қажетін өтейтін әрі құнды, әрі қатардағы қарапайым құралға айналып кетті. Оның аты – «лазер-мазер» деп аталады.

Көп ұзамай қос академик сыйлықтарын алу үшін

Шведцияға аттанды. ФиАН ғалымдары, барша ұжым институттың акт залына жиналып, төрге көгілдір телевизорды қойып, мәртебелі марапаттау, яғни, жерлестерінің сыйлық алар сәтін тосты. Тағатсыздана күткен сәтте туды. Бір кезде Кеңес Одағының академиктері: А.М. Прохоров, Н.Г.Басов және американдық ғалым Ч.Таунстың аты аталған тұста залда отырғандар орындарынан дүркірей тұрып, ұзақ қол соғып, қошемет көрсетті. Әрбірінің жүзінен Кеңестік ғылым жетістігіне, оны жасап жатқан ғалымдарға, өз әріптестеріне деген мақтаныш сезімі айқын аңғарылап-ақ тұрды.

Ия, сезімге еш уақытта тапсырыс бере алмайсың, ол жанартаудай табан астынан өзі бұлқына, буырқана осылай аспанға атылады. Адам сезімі – жанның жанарғауы екен-ау дейді оларға қарап, қосыла қуанып тұрған Зейнолла. Оның да ішкі әлемінде бұрын-соңды болмаған алапат төңкеріс, сезім төңкерісі болып жатқан-ды.

ФиАН-дағы осындай тарихи оқиғаны қору, ғылым есігін әлтең-тәлтең енді ашып, ғылыми ортаға жаңадан қосылып жатқан Зейнолла үшін теңдесі жоқ тәлім мен тәрбие, нағыз өмір мектебі, ғылым мектебі болды. Оған бұл оқиғалар ерекше бір шабыт әкелді. Жай күндері зертханадан, сенбі, жексенбі күндері Ленин атындағы кітапхананың оқу залынан шықпайтын дәрежеге жетті. Осылай күннен күнге, айдан айға ұласып зымыран уақыт өте берді. Бұл кезде жас ғалым Зейнолла молекулярлы спектроскопияның небір құпияларынан сыр тартып, зерттеуші-ғалым ретінде ысылып қалып еді.

Аспирантураның аяқталар кезі де келді. Үш жылдың ішінде ғылыми жетекшісі М.М.Сущинскиймен бірлесе отырып «Оптика және спектороскопия» журналына жеті ғылыми мақала шығарды. Ал, 1963 жылы Минск қаласында спектроскопия саласы бойынша өтетін Бүкілодақтық кеңесіне “Колебательные спектры второго порядка и ан-

гармоничность колебании молекул” тақырыбы бойынша, ұстазымен бірлесе отырып баяндама жазды. Тағы да сол жылы ғалымдардың Будапештте өтетін VII Конгресіне баяндама дайындады. Осындай еңбектерінің арқасында, кейбіреулердей үздік-создық жүріп алмай, өзімен бірге түскен төрт аспиранттың алғашқысы болып, 1963 жылы кандидаттық диссертациясын қорғады. Ол күннің, сол сәттің толғаныс-тебіренісі ерекше болды, әрине.

...Кандидаттық қорғау комиссиясының он үш мүшесі қаздай тізіліп, қаздып отыр. Олар Зейнолланың алдын ала тақтаға іліп қойған, плакаттарға жазылған формулаларына қарап қояды. Біркезде орта тұста отырған, орта бойлы, шикіл сары профессор, ғылыми кеңестің төрағасы бүгінгі бас қосудың мақсатын айтып, кандидаттық диссертацияның: «Молекулалардың тербелмелі спектрлерінің екінші қатарлы тізбелерін зерттеу» тақырыбын жариялады да, Зейнолланы тақтаға шақырды. Орнынан аспай-саспай көтерілген ол өзі жазған плакаттарының алдына келіп тұрды да, аздан соң сөйлеп кетті. Бір сәтте-ақ әлгі жансыз формулаларға жан бітіп, мән мен мағынаға айналды. «...Қарай гөр, өзінде үлкендерге ылайық ыждағаттылық, байсалдылық бар, асып-саспайды. Айтып тұрғандарының бәрі дәлелді, маңызды. Дұрыс, дұрыс...түр-тұрпаты европалықтарға келмейді, бойы сидаң, түрі келбетті... қай республиканың өрені екен өзі...» деп, шетте отырған кексе профессор ойын арлы-берлі жүгіртіп қойды.

Баяндау кырық минутқа созылды. Кезек сұрақ-жауапқа келді. Комиссия мүшелерінің бәрі физика ғылымының жілік майын шакқан маркасқалар. Сұрақты кезекпен қойып, ыждағатпен тыңдайды. Одан әрі талқылау басталды. Әлгі кексе профессор тағы да іштей: «қарай гөр өзін, ығар емес, молодец!» деді. Осы тектес ойлар басқаларда да туып, Зейноллаға сүйсіне қарайды. Кексе профессор Зейнолланың ғылыми жетекшісі Суцинскийге барлай

қарады. Ол сабырлы, тіптен шәкіртінің жауаптарына риза көңілде отыр.

Не керек, диссертация қорғаудың соңында Зейнолланың ғылыми еңбегі жоғары бағаланып, бір ауыздан кандидаттық лауазымды беруге ылайықты деп тапты. Осы кезде залда отырған әріптестері, бағамдауға келген студенттер дуылдатып қол соғып жіберді. Олардың арасында ағасы Еренғайып та отырған. Ол шын қуанышын жасыра алмай: «Жарайсың, Молдахметтің тентегі!» деп, бауырын құшақтай алды...

* * *

Мәскеуге арман қуып келген жас Зейнолла мықты мектептен өтіп, атақты М.В.Ломоносов атындағы Нәзік химия-технология институтында диссертация қорғап, көп ұзамай «физика-математика ғылымдарының кандидаты» дәрежесін иемденіп, Алматыға абыроймен оралды.

Алматының алдында туған ауылына соғып, туған туысқандарымен қауышып, білім алған, алғаш еңбек жолын бастаған Чистов мектебіне барып ұстаздарына сәлем берді. Әсіресе, мектеп директоры Наум Наумовичтің қуанышы ерекше, «жарайсың, жарайсың!» – деп, баяғыдағыдай Зейнолланың арқасынан қағып қояды. Содан екеуі Мәскеу, ондағы ғалымдар мен ғылыми орта туралы біраз әңгіме-дүкен құрды.

Туған табиғатты да сағынып қалыпты. Ауыл-аймақты біраз аралады. Жаңбыр жиі жауып, жер көк-майса шалғынға малынып тұр. Алаңқайлар ортасында ақ қайындар топ-топ болып тербеледі. Оларды бейне бір сыры мен сыбыры бітпейтін бойжеткен мен бозбала ма дерсін. Табиғат сұлулығына көз тойдыра алмаған Зейнолла көңілінің көк дөнені шар тарапқа шапқылап-ақ кеткен. Ауылда болмағанына көп болыпты, мауқы басылар емес, әлі де біраз күн аялдауды жөн көрді...

Жас маманды С.М.Киров атындағы (кәзіргі эл-Фара-

«ҒАЛЫМ — ҮНЕМІ ЖОҚ ІЗДЕУШІ АДАМ»

Абай

би) Қазақ мемлекеттік университет басшылығы физикалық химия кафедрасына оқытушы етіп қабылдады. Мәскеуден, үлкен ғылыми ортадан алып келген мол білімін ол жастарға, студенттерге беруге құлшына кірісті. Студенттер алдында физиканың небір сыйқырлы сырын ашатын семинар өткізді, лекциялар оқыды, университеттің саналуан қоғамдық жұмыстарына қатысты. Сөйтіп жүргенде, 1965 жылдың көктемінде Целиноград (кәзіргі Астана қаласы) Педагогика институтына проректорлық қызметке ұсыныс түсті. Біраз ойланып барып келісім берді. Бірден келіспеуінің де сыры бар. Көпке созбай, талап, тәжірибе, ой бәсеңдеп қалмай тұрғанда ғылымға біраз бойласам деген мақсат, жауаптың бірден айтылмауына тежегіш болған-ды.

Ұстаздық пен проректорлық жұмыстың ортасында жүргенде бірер жыл да өте шығыпты. Зейноллаға: «ғылыммен айналысуым керек... Мәскеуде көрген ғұлама ғалымдары... талай жылдардан жалғасқан ғылыми мектеп... бізге де сондай мектеп керек...!» деген, қадау-қадау ойлар ойына орала беріп, көңліне мазасыздық туғызып кететін. Аспирантурада туған армандары, идеялары алыстан «мен мұндалап», шақырып тұрғандай сезілетін. Мұндай сәт-бұғалық салған асаудай, көкірегін дүбірге толтырып, әлдебір жаққа аландата беретін...

Ақыры Зейнолла ғылыми жұмысқа құштарлығы қайтпай тұрғанда қолға алуды өзіне өзі ант етті. Әйтпесе, адам көңілі дегеніңіз де алақұйын бір нәрсе емес пе?! Тұрмыс-жағдайдың көңіл-күйін күйттеп жүрсе, жүре беретін түрі бар. Бәрін ауыздықтап, ғылымға бет бұрды...

Бірде, нақтылай айтқанда 1965 жылдың күзінде Целиноград Педагогика институтында ғылыми конференция өтті. Оған республиканың барлық жоғары оқу орындары мен ғылыми-зерттеу институттарынан ғалым-оқытушылар жиналды. Сол жиында, алқалы топ алдында аталмыш институттың проректоры, физика-математика ғылымдарының кандидаты, жасы отыздар шамасындағы Зейнолла Молдахметов жоғары оқу орындары алдында тұрған күрделі мәселелер мен оны шешу жолдары жөніндегі өз пайым-пікірін ортаға салды. Ойы жинақы, пайымы парықты жас Зейнолла осы жолы ғалымдар назарын өзіне нақ аударып еді. Олар бір-бірінен: «Бұл кім? Қайдан оқып келген?» деп сұрастырып жатқанда, президумда отырып, бәрін байқап, ойша саралап отырған Қарағанды Химия-металлургия ғылыми-зерттеу институтының директоры, техника ғылымының кандидаты, доцент Ебіней Арыстанұлы Бөкетов: «нағыз ғылымның адамы, бізге қарай тарту керек!» деп, өзіне-өзі байлам жасап қойған-ды.

Қазақтың біртуар азаматы, академик Қаныш Сәтбаевтың арнайы жолдамасымен Қарағандыға келіп, Химия-металлургия ғылыми-зерттеу институтының жұмысын енді-енді жандандырып жатқан Бөкетов тағы да іштей «нағыз маған керек адам!» деді. Жиын бітісімен Бөкетов жас Зейнолланың қасына өзі келіп сәлем берді де:

– Жоғары оқу орнында жұмыс істеу жақсы ғой, көппен араласасың. Бірақ, ғылымнан қарайып қаласың. Сен одан да бізге келсейші, батыр, – деді, ақырын жымыып. Жасы үлкен, беделі биік ағаға әуелі өзі барып амандасуы керек

емес пе еді?! Бұл кемшілігіне ыңғайсызданып тұрғанда, енді келіп өзін қызметке шақырғанда шынымен-ақ не дерін білмей қысылды. Бұны түсіне қойған Бөкетов «аттың жалы, түйенің комында не айтсын» дегендейін Зейнолла жауабын күтпей: – Қарағандыға кел, ақылдасайық.., – деді.

«Сөз өнері дертпен тең» демей ме Абай. Ғылымның да дерті одан кем соқпайтынын Зейнолла баяғыда, Мәскеуде аспирантурада жүргенде-ақ ұққан. Кейінгі кезде бұл «дертке» мүлдем шалдыққан, ғылымды көп ойлайды. Мәскеу... Ломоносов атындағы Нәзік химия-технология институты... ФиАН зертханасы, физиканың таңғажайып сырларын ашу үшін күнді күнге, танды таңға ұрып, құныға зерттеу жүргізетін ғалымдар ортасы... бірде бала, бірде дана мінезді ғылымдағы алғашқы ұстазы Михаил Михайлович Сущинский, оның жиі айтатын: «Ғылым өзін жақсы көргенді ғана жақсы көреді, сонда ғана ол өз құпиясын сізге ашады...» деген сөзі Зейнолла есіне жиі түсетін. Сол ойдың үстінен Бөкетов те дәл түсіп тұр. «Тегін адам емес, бәрін де сезіп тұр!». Целиноградта физикаға байланысты іргелі зерттеу жүргізетін зертхана да, ғылыми институт та жоқ. Оның үстіне проректордың да бітпейтін шаруасы шаш етектен. Ғылыммен айналысуға мүлдем мүмкіндік жоқ. Мәскеуден, ордалы ортадан алған білімін студенттерге беру де ізгі іс екенін түсінеді, әрине. Дегенмен, ғылымның жолы да, жөні де бөлек Зейнолла үшін...

Әрі ұстаздық жұмысты қимай, бастаған көп шаруаны жарты жолда тастап кетуді өзіне орынсыз көріп, Зейнолла бір байламға келе алмай әрі-сәрі ой жетегінде жүргенде, бір күні орталық газеттердің бірінен Қарағанды Химия-металлургия институтының жас ғалымдарды қызметке шақырған байқау хабарламасын оқыды. Көп ойланбады. Бөкетовтің «ғылымнан қарайып қаласың» деген сөзі де қамшылап тұр. Қарағандыға жол тартты. Бағы жанып,

конкурстан өтсе, біржола ғылыми-зерттеу институтында калуды шешті.

Қарағандыға келсе конкурста документтерін өткізіп қойған өзі секілді талапты жастар көп екен. Қашан да өз күшіне, өз біліміне сеніп үйренген Зейнолланы «көп» деген сөз қорқытпады. Өз сенімі өзін алдамады. Мектеп, институт, Мәскеу аспирантурасынан алған білімі «көптің» ішінен топты жарып, байқаудан өтіп, ғылыми институтқа қабылданды.

Қарағанды Химия-металлургия институты ерекше тарихы бар ғылыми мекеме. Ол – Орталық Қазақстан жерінен еңбекқор, ізденімпаз ғылыми ортаны, небір ғылыми мектепті, дарынды ғалымдарды өсіріп шығарған ордалы ұя. Оның негізі сонау өткен ғасырдың ортасы, яғни, 1958 жылы қаланған. Алғаш ол Қазақстан Ғылым Академиясының құрамында ашылған-ды. Өнеркәсібі дамыған өңірге мұндай ғылыми-зерттеу институттың қажеттілігі Ұлы Отан соғысы жылдарында-ақ туған болатын. Соғысқа аса қажетті вольфрам мен молибденді тез арада табу керек деген Сталиннің қолы қойылған Қорғаныс Комитетінің қаһарлы қаулысы шығысымен Одақтың жер-жерінен кен іздеушілер Қазақстанға ағылды. КСРО Ғылым Академиясының президенті, академик В. Комаров бастаған бір топ ғалымдар мен Қаныш Сәтбаев бастаған қазақстандық ғалымдар Көкшетау мен Қарағандыда айлап жатып, іздеу мен зерттеу жүргізіп, Сталин тапсырмасын өте қысқа мерзімде, мүлтіксіз орындады. Ғалымдардың мұндай жанпидалық еңбегі Қорғаныс комитетінің алғыс хатымен марапатталғанын біз тарихтан білеміз.

Міне, сол кезде, соғыс жылдарында өндірісі күрт дамыған Орталық Қазақстан өңіріне бір ғылыми-зерттеу институтының қажеттігін өмірдің өзі көлденең тартты. Оның сәті тек 1958 жылы түсіп, ақырында академик Қаныш Сәтбаев бастамасымен, ұйымдастыруымен ашылды.

Президент Қаныш Сәтбаев назары ХМИ-ды басқартуда Саратов университетін 1933 жылы бітірген, содан бергі ғұмырын ғылыммен айналысуға арнаған ғалым-химик Ерден Нығметұлы Әзірбаевқа түсті. Нағыз ғалым Әзірбаевтың ғылым жолында кешкен бейнеті аз емес еді. 1937 жылдың нәубатында Ерден Әзірбаев ОГПУ-дың қанды құрығына ілігіп, нарком Ежов ұйымдастырған темір тор ішіндегі ғылыми лагерьлердің бірінде улы заттар жасайтын химлабораторияда бірнеше жыл құпия зерттеумен шұғылданып, содан бертінде ғана бостандыққа шығады. Өмірбаянындағы осындай көленкелі тұстарына карамай президенттің өзіне жаңа институттың жұмысын сеніп тапсырғанына қуанып, ұйымдастыру жұмысына құлшына кірісті. Отыз жылдай ғұмырын химия ілімінің органика саласына сарп еткен білімпаз алдында енді қоспасы көп көмірді байытып, кен барлау және қазу, шойын мен болат қорыту, солардан түрлі қоспалар алу технологиясын жетілдіру міндеті тұрды.

Алайда, екі жылдан кейін рахатынан көрі азабы көп директорлықтан өз өтінішімен кетіп, ХМИ-дың органикалық химия зертханасына меңгеруші болып, таза ғылыми жұмысқа біржола ауысты. Соның нәтижесінде екі жылдан кейін докторлық диссертация қорғап, 1962 жылы ол ҰҒА-ның корреспондент-мүшесі боп сайланады. Ал, 1969 жылы Қазақ КСР-ының Еңбек сіңірген ғылым қайраткері атанды.

1960 жылдан бастап ХМИ-ды басқару бар-жоғы отыз бес жастағы Ебіней Арыстанұлы Бөкетов еншісіне тиді. Бұл кезде Ебіней Бөкетов есімі зиялы ортаға ғалымдығымен қоса, әдебиет сыншысы, аудармашы ретінде танылып, көп ғалымнан мойны озып, абырой-беделі асып тұрған. Ғұлама ғалым Қаныш Сәтбаев таңдауды Бөкетовке тастап, ХМИ-ды басқаруды жәйден-жәй ұсынбаған еді.

Жаңа дирсктордың басшылығымен институт ғалымдары феррокорытпа зерттеу тақырыбын кеңейтіп, кара

металлургияның Қазақстандық өндірістерінде жылдар бойы қозғаусыз жатқан қордалы проблемаларды біртіндеп шеше бастады. Қарағанды бассейніндегі бұрын пайдаланылмай жатқан қоқысты қазып, одан кокс алып, жаңа феррокорытпа түрлерін шығару мен фосфор өндіру технологиясына зерттеу жүргізді. Жезқазғанның мыс сульфиді аталатын кенінде селен мен теллурдың барлығы баяғыдан мәлім. Енді осыны Бөкетов басшылығымен Балқаш мыс зауытынан шыққан электролит шламында жинақталған халькоген элементтерін өндіруді қолға алды.

ХМИ ғалымдары Жезқазған мен Балқаш кен-металлургия комбинаты ауласында үйіліп жатқан қалдық құрамында алынбай қалған кейбір металдарды қосымша байытып, қайыра өңдеу технологиясын түбегейлі зерттеді. Нәтижесінде қымбат металдар ажыратылып, миллиондаған сомның пайдасын келтіріп, ел қазынасын молайтты.

Теміртау зауыты Қаражал-Атасудың темірге бай құнарлы кенін таяу он жылда тауысып, Қостанай облысындағы Лисаков кеншінің құрамы күрделі, әрі теміргі аз кенін пайдалануға тура келеді. Сол кенді қорытқан кезде қоқыстың бұрынғыдан анағұрлым көп шығып, шойынның көлемі біршама азаятыны металлурғтарға белгілі. Енді оның тиімді жолын ғалымдардың араласуынсыз табу мүмкін емес. Бұл орайда ХМИ ғалымдары іргелі зерттеулер жүргізді. Лисаков кенін байытуды түбірімен өзгертіп, темірдің құнарын арттыру мәселесін шешті. Кен құрамындағы алюминий, фосфор, ванадийді бірден-ақ даралап, оларды өзге өндіріс шикізаты ретінде пайдалану мәселесін ойластыра бастады.

Осылай-осылай ХМИ аз ғана жылда ғылыми қызметкерлері бірнеше жүз адамға жетіп, сан-салалы зерттеу жұмысын жүргізе алатын күрделі ұжымға айналды. Оның ғалымдары ашқан жаңалықтар Қазақстан ғана емес, күллі Одақтың түсті металлургия өндірістеріне еніп, миллион-

даған сом кіріс бере бастады. ХМИ-дың ғылыми кеңесіне кандидаттық диссертацияларды қорғауға заңды түрде рұқсат берілді.

Жылдар озған сайын ХМИ-дың сала-сала бойынша ашқан жаңалықтары көбейіп, беделі арта берді. Абай: «Ғылым – алланың бір сипаты» депті. Кім білсін, болса болар-ау. Пендесі түсініп болмайтын дүние әлемнің сыры мен сиқырын ашып, ғарыштан да әрі асып бара жатқан ғылым мен ғалымдар әрекетінде, ашқан жаңалықтарында, бір ғана компьютер қызметінің өзінде, шынында да алланың құдіретіндей құдіреттің бар екені рас қой. Ұлы Абай ғылымның сол құдіретін түсініп, түйсініп, болашағын болжағандықтан да айтқан болар.

Сондай киелі ордаға, ХМИ-ға Зейнолла Молдахметов 1965 жылы конкурсқа түсіп, байқаудан өтіп, аға ғылыми қызметкер болып жұмысқа қабылданды. Адам таң қаларлық ғылыми жаңалықтар ашып, өздерін де, өз елін де әлемге әйгілесек дейтін ұшқыр ойлы, биік мұратты, жастық жалынды, армандары асқак ғалымдар көп екен мұнда да. Олар: Малышев, Исабаев, Угорец, Әбішев... Бәрінің де құштарлықтары күшті, жанып тұрған жастар.

Қайсыбір ұжымға жаңадан біреу келсе: “кім екен, қайдан, қалай?” деген сұрақтар төңірегінде біраз әңгіме өрбитіні адами нәрсе ғой. Ол ХМИ-ға келген кезде ұжым арасында: «Мәскеудегі әйгілі Нәзік химия-технология институтында аспирантурада оқып, сонда кандидаттық диссертация қорғапты» десе, екінші біреу: «О, онда ол физиканың құдайлары Сахаров, Ландау, Вавилов, Левшинді... көрген болып тұр-ау,ә!» деп тамсанған. Ал, үшіншісі: «қалай дегенде де көргені бар екен, енді бітірерін көрелік...» деп, аздаған қызғанышын жасыра алмады.

Рас, айтса айтқандай Зейнолланың Мәскеуден алған білімі, көрген ғылыми ортасы кім-кімге де үлгі боларлық, қызығарлық,әрі мақтанарлықтай еді. Ол кезде ғылыми мектебі әлі қалыптаспаған қарабайыр, ортасы қарапайым

дала қазағының Мәскеуде оқып, атағы әлемге аян ФиАН-да кандидаттық диссертация қорғап келгені жоқтың қасы болатын. Сондықтан Зейноллаға өзгелердің қызыға да, қызғана да қарауы заңды еді.

Тамыры өткен ғасырларда жатқан, физика ғылымының қалыптасқан өмірлік мектебі бар ФиАН институтын, ондағы зертханалар тіршілігін, зерттеулер көлемін, әрине, енді ғана бой көтеріп келе жатқан жас ХМИ-мен салыстыру оғаштау, қисынсыз екенін Зейнолла жақсы түсінеді. Алайда, оның бір байқағаны жас ұжымда айрықша творчестволық құлшыныс, аса бір ұйымшылдық бар. Күн демей, түн демей қатарынан бірнеше зертханалар, сала-сала бойынша ғылыми іс-сынақтар жүргізіп жатқаны. Келісімен ол жақсы істің куәгері болды. ХМИ директоры, ғалым Ебіней Бөкетов басшылығымен Жезқазған, Балқаш зауыттарынан шыққан шламнан селен мен теллур сияқты қымбат металдарды айырып, әлем ғылымына өз «Америкасын» қосып, беделдері биіктеп тұр екен. Өзінің осындай ғылыми ортаға түскеніне қуанды. Содан, ол осы институтта, осы ортада әуелі аға ғылыми қызметкер, содан соң өзі негізін қалаған, жаңадан ашылған спектроскопия зертханасының меңгерушісі болды.

Алғашқы тәжірибесін Молдахметов этилен тотығы және оның туындылар құрылымын зерттеуге арнады. Зерттеу нәтижесі бойынша әріптестерімен бірлесе отырып үлкен, ғылым үшін маңызы зор монография жазды. Бұл Зейнолла Молдахметовтің химия ғылымының докторы дәрежесін алу үшін қорғалатын диссертациялық еңбегінің негізі еді. Жас ғалым аз жылда көп тәжірибелер жүргізді, жаңалықтар ашты. Бұл хақында академик Ебіней Бөкетов, жазушы Медеу Сәрсекке және әріптесі Виталий Малышев жақсы баяндайды. Баяндаулары арқылы олар жас ғалым Молдахметовтің бет-бейнесін, болмысын ашады. Ұстаз бен әріптестен асып пікір айта алмайтын болған соң сөзді соларға бергенді жөн көрдік.

Ебіней Арыстанұлы БӨКЕТОВ,
академик:

Бірде мамандығы физик, сол саладан ғылым кандидаты атанған Нұрахметовті (Зейнолла Молдахметовті. “Алты хат” атты ғұмырнамалық хикаятында Бөкетов осылай атаған) шақырып, химиялық бір қосылыстың молекулалық бір табиғатын математикалық жолмен тексеріп беруді тапсырдым. Нұрахметов сол іспен тыңғылықты айналысып, ақырында қосылыстың атомдық құрамындағы бөлшектердің өзара қатынасын энергетикалық тұрғыдан зерттеуге мүмкіншілік туғызатын аса бір қымбат аспапты сатып алуға мені иландырды. Тілегін орындадым.

Нұрахметов сол аспаптың бір қуысына біз шығарған қосылысты сұғып қойып, әлгі жараққа қондырылған қаламұш өрнектеген шым-шытырық иректерді шұқшия зерттеп, бәрін математикалық теңдеуге айналдырды. Әлгі теңдеулердің қалай өрнектелгенін жете түсінбесем де, шыққан нәтиже маған керемет ұнады. Өйткені, жаңа қосылыстың химиялық қана емес, физикалық та мән-жайын бізге барынша тәптіштеп түсіндіріп бергенді... Есеп пәніне аса жүйрік емес әріптестері біздің Нұрахметов ғылыми топшылауын, күллі мақалаларын қарабайыр жұрт оқымасын деп, қытайдың шым-шытырық иероглифтерімен кескіндейді... деп әжуалайтын еді...

Менімен танысуға келгенде физика-математика ғылымының кандидаты, қоңырқай жүзінен әсем жымыс ешқашан да кетпейтін, ұзын бойлы жігітті өзімнің шәкіртім деп есептеймін, себебі, менің ықпалыммен ол аз жылда химик болып шықты...

Medey СӘРСЕКЕ,
жазушы:

Осы әуестенушіліктің ақыр аяғында немен аяқталғанына назар салыңыз: ХМИ директорының ақылымен Зейнолла Молдахметов әлгі теңдеулерді Мәскеуге апарып, сол жақтағы білгірлерге көрсетеді. Шынтуайтын айтқанда, химиялық заттың ішкі құрамына бұлайша үңілу, оның молекула мен атомнан да кіші бөлшектерінің бір-бірімен байланысын математикалық жолмен түсіндіру – ғылыми жаңа әдіс екен. Қарағандылық жас физик соны алдын-ала біліп, химия ілімінің кәдесіне асар, келешекте орасан зор жаңалықтар ашқызатын гажап кілт ұсыныпты. Мәскеудің үлкен ғалымдары жас қазақтың талабын құптағаны сонша, оған бірден-ақ ғылым докторы атағын беруге болатынын айтады. Шынында да солай болды. Молдахметов химия ғылымының докторы болғалы ол ұсынған жаңа әдіспен айналысатын жастар қатары кобейе бастады...

«Ебіней Бөкетов» атты ғұмырнамалық деректі хикаят кітабынан.

Виталий МАЛЫШЕВ,

техника ғылымының докторы, профессор

Зейнолла Молдахметұлы басқарған зертхана молекулярлық спектроскопия мен химиялық кинетикадағы спин-орбиталь әрекеттестігінің маңызын зерттеді. Бұл зертханада химиялық қосылыстың атомдық құрамындағы бөлшектердің өзара қатынасын энергиялық тұрғыдан зерттеуге мүмкіншілік туғызатын құрал-аспап болды. Өзі өте қымбат тұрады. Бұл аспаптың қортындысы химиктерге де, физиктерге де аса қажет. Ол әрбір қосылыстың химиялық қана емес, физикалық та мән-жайын, құрылысы мен құрылымын көрсетіп береді. Ғалымдар үшін оның маңызы зор.

Жақсы идея айтып, оған сендіре білсең қорқақтамайды, қайта жұмысты табанда бастап кетеді. Бұл билігі бар, қаражаттың рұқсаты қолында болатын бірінші басшы үшін ең керек мінез деп ойлаймын.

Оның жаңа ортаны тез түсіне қоятын ерекше қасиеті бар. Физика тілімен айтқанда бұл оның әуелден жаратушы сыйға берген, қалыптасқан “құрылымы” деуге болады. Құрылымы мұндай адамдар қай ғасырда да, қандай замандарда да жоғалмайды, өзінің бар екенін, орнын іс-әрекетімен білдіріп жүреді. Ғылымда небір адам таң қаларлық жаңалықтарды ашып, дүниедегі дамуды жасап отырған осындай сорты адамдар. Олардың “атомдары мен молекулалары” өте белсенді болып келеді. Ғылымда ол ұзаққа шабатын хас жүйрік, “Зейнолла Молдахметов!” деген есімді ешқашан жоғалтпайды.

– Асыра мақтап кеткен жоқсыз ба? Кемшілігі жоқ па?

Виталий Павлович тосын сұрағымызға аз-кем ойланып қалды да:

– Неге жоқ, бар! Кейде бетің бар, жүзің бар демей бетіңді қайтарып тастайтын, дүңк етпе мінезі бар. Бірақ бұл мінез ғылымда, оның үстіне бірінші басшыға қажет пе деп те қаламын. Мысалы, мен ай сайын зауыттарға барып тұрамын, ғылыми жұмысыма байланысты. Ондағы тәртіп тура әскердегі секілді. Мейлі әйел болсын, мейлі еркек болсын, ондағы талап, тәртіп бәріне бірдей. Себебі, ол жерде тәртіп бұзылса, зауыт тоқтайды, қирайды, ақырында адам өліміне соқтырады. Ғылымда да сондай тәртіп болуы керек. Әйтпесе, кездейсоқ адамдар көбейіп, саны бар, сапасы жоқ бір нәрсеге айналады. Өмір ағысымен жүре беретін, белсенділігі төмен, іздену қабілеті жоқ ғалымсымақтармен Зейнолла Молдахметұлы қашан да қатал.

– Тағы біреулер, тәкаппар, паң дейді?

– Ия, дейді, естіп қалам. Бірақ мен оны Зейнолланың

қорғану құралы деп білемін. Жағымпаз, пысықайлар Зейнолланың паңдығынан, тәкаппарлығынан сескенедей, жақындай алмайды. Сосын солар неше түрліні айтады, өсек таратады ғой... Өзінің жағымпаздарды тани қоятын «физикалық» па, табиғи ма, білмеймін, әйтеуір бір қасиеті бар.

Негізі Зейнолла Молдахметұлы біреуге бір нәрсеге уәде берді ме, оны ешқашан ұмытпайды, сіз ұмытып кетсеңіз де ол ұмытпайды. Және қолынан келетін, бітіре алатын шаруа болса бірден айтады, кейбіреулердей: «көрейік, ойланайық» деп, сүйреткіге салмайды.

* * *

Ғалым дегеніңіз де өмір бойы жоқ іздеген жолаушы секілді. Бір қызығы ол «жоғынды» қандай бір дана болсаң да жалғыз іздеп, жалғыз таба алмайсың. Көп болып іздейсің, топ болып табасың. Идея айту, қозғаушы күш өзің болғанмен сенің асыл ойларыңды шындыққа айналдыратын іс-тәжірибе жасаудан жалықпайтын әріптестерің, яғни, ғалымдар мен зертхана қызметкерлері. Жасаған тәжірибені бакылау, салыстыру, болжау, ойлау арқылы күндердің күнінде жарқ етіп жаңалық ашылады. Жаңалық тапқан күн – ғалым үшін ең бақытты, ең мәнді күн. Ол күн – «Ғылым» деген ұлы дастанға «ғалым» деген есімнің өшпестей болып жазылатын күні! Алғаш рет сол дастанға физика ғылымының кандидаты, сосын химия ғылымдарының докторы Зейнолла Молдахметұлы Молдахметов есімі жазылған сәтті ұмытқан емес, ұмыта да алмайды. Себебі, инемен құдық қазғандай еңбектің жемісін татқан, бейнеттің зейнетін көрген күн ол.

Қысқасы бұл, «ғылым» деген ғаламның бітпейтін сиқырлы әлемі!

Қандай білгір болсаң да ғылымда жалғыз шауып, мәреге жалғыз келе алмайсың дедік. Аламан бәйгеге бірге

түсіп, мәреге бірге келіп жүрген әріптестері, айталық, химия ғылымының білгірлері: А.В.Щелкунов, А.К.Шоқанов, Д.Н.Ордабаев, В.П.Усик, К.А.Аяпбергенов, Ф.И. Багаудинов, И.И. Май, Н.С.Куприянов. Олар ғалым Зейнолла Молдахметұлының «шоқ жұлдызындағы» ғалымдар. Олар күні-түні зертханада тәжірибе жүргізіп, ол сан рет сәтсіз болып, бір қайталағанды мың қайталап, санаң солып, ойың ортайып, «бәрі де құрысыншы!» деп, қажыған сәтте қайтадан бір-бірінің жігерін жанып, жаңа үмітпен сынақты жаңаша бастайтын нағыз әріптестер, нағыз ғалымдар болды. Ашқан жаңалықтары мақала болып журнал-газеттерде жарияланды, үлкен монографияға айналды. Сондай бір еңбек – химия ғылымының докторы Зейнолла Молдахметовтің редакциясымен шыққан, авторлары А.В.Щелкунов, Р.Л.Васильева, Л.А.Кричевский «Синтез и взаимные превращения монозамещенных ацетиленов» (Алма-Ата, 1975) атты кітап.

Зейнолла Молдахметов ХМИ-да істей жүріп, Қарағанды мемлекеттік Педагогика институты студенттеріне «Органикалық молекулалардың фотохимиясы» мен физикалық химияның негізгі тарауларынан дәріс оқыды. Талай жастың физика-математика ғылымына деген құштарлығын тудырды, білімін молайтты. Кейіннен олардың арасынан ғылымға бейім, талабы таудай жастар өсіп шықты.

Ақырында ол Қарағанды Педагогика институтынан физикалық химия кафедрасының ашылуына ұйтқы болды.

Сағынтай ИСАБАЕВ,

техника ғылымының докторы:

– Зейнолла 1965 жылы желтоқсан айында бізге жұмысқа келді. Ал, бұдан бес жыл бұрын Ебіней Бөкетов ХМИ директоры болып өте бір ауыр кезде келген болатын. Арамыздан іріткі салатын адамдар шығып, ол

келімсектер Мәскеуге қайта-қайта жүзгіріп жүріп, институт қарамағындағы ірі зертханаларды жеке-жеке институт етіп бөлгізді. Сөйтсек, ішкі мақсаттары лауазым екен ғой. Ақыры, ол армандарына қол жеткізіп, академик В.Михайлов Одақтық Қара металлургия министрлігі Теміртау комбинаты жанынан ашқан филиалдың директоры болып тағайындалды. Артынша, кен қазу, геологиялық ізденіс және көмір химиясынан зерттеу жүргізіп отырған зертханалар жеке-жеке бөлініп кетті. Қайырлаған кемеде қалғандай болып біз қалдық. Өліспей беріспеймін деп Алматы мен Мәскеу, Қарағанды ортасында Ебекең жүр. Мен ол кезде институттың ғылыми хатшысымын, Ебекең жол жүргенде ішкі шаруаны ештеп өзіміз жүргізе береміз. Зерттеу жүргізетін ғалымдар да күрт азайды. Негізі Сәтбаевтің арманы Орталық Қазақстаннан жеті ғылыми-зерттеу институтын ашып, Ғылым Академиясының Орталық Қазақстан бөлімшесін ашу болатын. Ғалымның ондай арманына өз ішімізден аяқтан шалғандар жібертпеді, ақыры олар өзін опат етіп тынды ғой.

Сол Сәтбаев сенімін ақтаймын деп Ебекең де әбден шаршады. Былай барса арба сынады, былай жүрсе өзін оледінің кері. Бірақ, намысы бар адам ғой, бір күн тыным таппайтын. Обалы не керек, бар абырой-беделін ХМИ-ды аяғынан тік тұрғызуға аямай салды. Зертханаға келіп бізді де қайрап, жігерімізді жанып кететінін қайтерсің...

Бірде Ебекең Целиноградқа, бір семинар-кеңес пе білмедім, әйтеуір бір үлкен жиынға барады. Сол жерде Зейнолланы кездестіреді ғой. Ебекең адам танығыш еді ғой, содан Зейнолланы ХМИ-ға қызметке шақырады. Негізі, Ебекеңнің жақсы әдеті бар болатын, жан-жағына қарап, құлағын түрік ұстап, жүрген жерінен талантты жастарды іздей жүретін. Ал, талапты бір жа-

сты көрді ме, оның қыр соңынан қалмайтын, ғылымға баулитын, ақыл-кеңесін аямайтын. Бәріміз де жас емес-піз бе, кейде “шалықтап” кетіп қалатынымыз болады. Сондайда ренжіп: «алтын уақыттарыңды мәнсіз нәрсеге жұмсайсыңдар, қарта ойнайсыңдар, қонаққа жиі барасыңдар...» деп, кейде бұрышқа тығып ұрысқанда, ес жиып, жұмысқа жұмыла кірісетінбіз.

Ал, Зейнолла ХМИ-ға, ғалымдар нағыз керек болып жатқан кезде, дөп келді. Өзі физика-математика ғылымының кандидаты, доцент, Целиноград Педагогика институтының проректоры болған, қысқасы, көргені бар, білімі де бар, нағыз бізге керек кадр. Ебекеңнің тапсырмасын тастай етіп орындайды. Онысы ұнады Ебекеңе. Әуелі аға ғылыми қызметкер болып қабылданды, бірақ, көп кешікпей зертхана меңгерушісі болды. Ғалымдарымыз азайып, мазамыз кетіп тұрғанда, Зейнолла келе салып квантты химиядан зерттеу жүргізіп жүрген өз шәкірттерін, әріптестерін шақырып, бізді бір көтеріп тастады.

Ебекең обкомға, облисполкомға жүгіріп жүріп Зейноллаға бір бөлмелі үй әперді, сосын отбасын көшіріп әкелді. Ол үйлері ХМИ-ға жақын жерде болды да, Зекеңнің үйіне барып, жұбайы Фатиманың тәтті шайын талай ішкенбіз. Өз басым Зейнолланың ғалымдығын боса да жоғары бағалаймын, ал, ұйымдастырушылық қабілеті кез келген адамда жоқ дарын деп есептеймін. Оны мойындау керек. Қандай шаруаны мойнына алмасын, тап-тұйнақтай етіп орындай қоятыны бар.

Содан, ХМИ ұжымы 1965-1966 жылдары “тіріле” бастады. Ебіней Арыстанұлы 1966 жылы докторлығын қорғады, ол бізге біраз абырой әкелді. Ал, Зейнолла докторлығын 1972 жылы, Тәшкенде қорғады. Сонымен бірге Зейнолланың шәкірттері, яғни, “командасындағы” жігіттер ғылым кандидаты атанды. Басқа зертханадағы ғалымдар да доктор, кандидат деген ғылыми атаққа

қол жеткізе бастады. Не керек, бір кездерде “жабылады” деген ХМИ құтты жолға түсіп, беделі асты.

***

Дәл қазіргі уақыттың бір қателігі бар: алдыңғы буын ағалар өмірін, олар бітірген жетістікті айтуға сараңбыз, көңіл бөлмейміз. Әсіресе, Кеңестік дәуірде қызмет еткен, ел басқарған мемлекет қайраткерлерінен бастап, білім мен ғылым саласында ерен еңбек еткендердің біразы ұмыт болып, тарихта есімдері аталмай жатыр. Сондықтан да бүгінгі жас ұрпақтың ұстанар үлгісі, бағыт алар тұлғасы жоқ. Тұлға жоқ болған соң талпыну да жоқ. Бар болса да ол басқа, баю мен мансап жағына қарай бұрылып кеткен. Енді бұл бөлек бір әңгіме...

Ал, жас Зейнолланың алдында «болмасаң да ұқсап бақ...» дейтін кемел тұлғалар көп болды. Ол сонау Мәскеуде көрген, сөзін тыңдаған ғұлама ғалымдар: Тамм, Ландау, Вавилов, Левшиндер болса, қасында жүрген ұстазы Ебіней Бөкетов! Жас Зейнолладан нағыз ғалымға тән төзімділік пен зерттеу жұмысына терең талдау жасай білетін қасиетін көрген Бөкетов бірден өзіне-өзі іштей: «нағыз ғалым болатын адам» деген-ді. Шатаспаған екен. «Мен үйтейін деп жатырмын, мен бүйтейін деп жатырмын» деп, алдына келгенде көп сөзді суша сапыратын, бірақ ғылымнап хабары жоқ, ал, өзі туралы ойы биік, ғалым атанғысы келетін аспирант-зерттеушілердің талайын көрген Бөкетов. Зейнолла оларға мүлдем ұқсамайды. Айтқаныңды қағып алатын алғырлық, оған өз түйсігін қоса қоятын зеректік бар. Оған төзім мен жігерді қосыңыз. Қандай бір жағдайда да сабырлы, салмақты, әр сөзін, ойын байыппен жеткізетін жас Зейнолладан көпті көрген үлкен адамға тән мінезді, парасатты аңғаратын. Әйтеуір, Бөкетов «Сізге шәкірт болсам!» деп жүрген көп жастың ішінен Зейнолланы құлай сүйген-ді. Екеуінің арасында ұстаз бен шәкірт арасында бола беретін сыйластықтан да жоғары тұратын, бір-біріне деген тең құрмет, ағалы-інілі

адамдарда болатын бауырмалдық, жанашырлық, не керек, адам қызығарлық түсіністік пен үндестік бар-тын.

Ебіней Арыстанұлы 1977 жылы «Жазушы» баспасынан «Шығармашылық қырлары» атты кітабын шығарды. Бұл кітап жалпы оқырманға ұнағанмен, билікте отырған біраз адамға ұнамады. Себебі, онда қазақ ғылымына айрықша үлес қосып жүрген көптеген ғалымдар аты аталып, елге, халыққа сіңірген еңбектері біраз талданғанмен, бір қолын билікке, екіншісін ғылымға салып отырған кейбір адамдардың аты аталмай қалып, бұл олардың намысына тиіп, ашуландырды. Ашуланған адамның әрекеті де аяусыз болады ғой, жастар газетіне бүркеніш атпен «сын» мақала жазып, Бөкетовтің жүйкесін жұқартып, денсаулығын құртты. Негізгі айтайын дегеніміз бұл емес, айтайын дегеніміз осы кітапта жас болса да профессор атағын алып үлгерген Зейноллаға да академик ағасы біраз тоқталып, оны химия ғылымының жаңа саласы – квантты химияның мықты маманы деп мақтайды. Және оның ұжым ортасында беделді екенін, іскер ұймдастырушылығын, қандай іс тапсырсаң да тындырымды атқаратынын ыждаһатты түрде, ризашылдық пейілмен баяндайды.

– Екеуі өте жақын дос еді, – деп еске алады Е.Бөкетовтің туған інісі Қамзабай Бөкетов. – Олардың достығы ондаған жылдарға созылды. Бұл достық жайдан-жай пайда болған жоқ, оларды өзара сәйкес түсініктер мен ойлар байланыстырды. Екеуі де ғалым, олардың екеуіне де ортақ бір жарқын, әрі жол сілтер идеал – Қаныш Сәтбаев. Екеуі де туған Отанға бір кездегі Қаныш Имантайұлы сияқты шынайы да риясыз қызмет етті. Олар бір-біріне тең еді, екеуі танысқан кезге дейін өмірде де, ғылымда да үлкен өмір жолынан өткен еді. Соған карамастан көп жағдайларда Зейнолла Молдахметұлы менің ағамның ақылшы досы, кейде тіптен кеңесшісі болатын. Мен мұражайға құжаттар жинау барысында мынадай заңдылыққа назар аудардым: егер Ебіней Арыстанұлы жаңа қызметке ауысқан

кезде, өзіне орынбасар етіп міндетті түрде Зейнолла Молдахметұлын шақырады екен. Ол да шын жүректен келіскен және олардың осы бір ынтымағынан қоғам тек үлкен пайда ғана көрді.

Ұстаз бен шәкірт: Ебіней Бөкетов пен Зейнолла Молдахметов арасындағы адал достық туралы көрнекті қоғам қайраткері, тәуелсіз Қазақстанның құқықтық ілімінің негізін қалаушылардың бірі, академик Салық Зиманов «Халық кеңесі» газетіне бір жылдары мәнді мақала жазыпты. Ол Зейнолла Молдахметұлы туралы айта келіп, «өзгені өзіне магнитше тартатын тұлға. Қай жерде Зекең болса, сол жерге адамдар жинала қалатын. Солардың бәрімен ортақ тіл табысатын Зекең барлық адамдар үшін қолдау мен құрмет сөзін таба білетін», деп бағалапты.

Академик С.Зиманов академик З.Молдахметовтің адамдармен достаса білу қабілетін, тіпті досы билеуші тарапынан жазықсыз жапа шеккенде де достыққа адал күйінде қалатын табандылығын айрықша баяндапты.

«Мені Қазақ ССР Ғылым академиясы Президиумының ғылыми хатшылығы қызметінен босатты, – деп еске алады академик Зиманов, – біз Бөкетовпен бірге санаторийға кеттік, сол жерде аз да болса ренішімізді сейілткіміз келді. Енді орналасып болған едік, Зейнолла Молдахметұлы кіріп келді де, бізді өзіне қонаққа шақырды. Ол Ебіней Арыстанұлының басына түскен ауыртпашылығын есітіп, Шымкенттен әдейі келіпті. Онда ол Химия-технология институтының ректоры болатын. Санаторийға үлкен досына қолдау көрсету үшін келіпті. Біз үшін жақын жерден арнайы үй жалдап, зайыбы екеуі бізге арнап дастарқан жайды. Сол демалыс кезінде Ебіней Арыстанұлының көңлін аулауға барынша тырысты. Сол бір Ебінейдің басына қиыншылық төнген күндерде Зейнолла достығынан айныған жоқ, ұстазынан, досынан сырт айналмады. Мұндай азаматтық, батылдық көптеген ғалымдардың қолынан келмеді. Зейнолла ұс-

тазының басына киындық түскенде биліктегілерден сескенген жоқ».

Бірде Ғылым академиясында Шұбаркөлдің күлділігі аз көмірінен сұйық отын: бензин, дизель, авиацияға қажетті аса құнды сұйық май алу туралы Ебіней Бөкетовтің баяндамасы талқыланды. Аса тың тақырып болғандықтан көп ғалымдар бұл жаңалықты бірден қабылдай алмай, тіптен кейбірі күмәнмен карап, Бөкетовтің уақыттан ондаған жылдар оза ұсынған ғаламат идеясын қолдаған жоқ. Тіптен: «...мұнай деген жетеді, көмірден бензин алу қымбат тұратын технология... қыруар қаржы жұмсау керек, ол бізге қажет пе?» деушілер де табылды. Бөкетовтің жаңа идеясын, жақсы идеясын қолдаушылар азайып, істің қырын кетіп бара жатқанына шыдай алмаған Молдахметов шығып сөйлеу жоспарында жоқ болса да, орнынан ширақ көтеріліп мінберге ұмтылды. Ол сөзін залда отырған мүйізі қарағайдай-қарағайдай академиктер мен докторларға, профессорлар мен жаңадан өсіп келе жатқан кандидат ғалымдарға арнай бастады:

– Ғалымның, ғылымның мақсаты алдағы жылдарға, ғасырларға иек артып, жаңалық іздейді, ашады. Бір күнін, бір жылын ғана ойлаған ғалым ғалым емес, онда ғылым ғылым болмайды. Біздер, ғалымдар болашаққа қарауымыз керек, мұнайдың да бітер кезі келеді, сонда адамзат энергияның басқа көздерін сөзсіз іздейді. Ал, оны біз неге кешеулетуіміз керек, неге бүгіннен бастап іздемейміз. Және көмірден сұйық отын алу әлемнің басқа ғалымдарын да қызықтырып, тіптен өндіріп отырған мемлекеттер де бар. Соның бірі Ұлыбритания. Сондықтан Бөкетовтің жаңа, жақсы идеясына үрке қараудың қажеті жоқ. Бізде, Қазақстанда көмірдің қоры көп, ал, оны сұйық отын энергиясына айналдырып жатсақ нағыз мықтылық емес пе?! Ал, ғалым Ебіней Арыстанұлының зерттеу жұмысы он нәтиже беріп отыр... – деп, нақты дәлелдермен сөзін шегелей бітірді.

Осыдан кейін ғалымдардың көпшілігінің пікірі өзгеріп, Бөкетов жаңалығын қолдап, қолпаштай сөйледі. Ақырында Қазақ ССР Ғылым академиясы Шұбаркөл көмірінен сұйық отын алуды зерттейтін зертхана ашу үшін Қарағанды Химия-металлургия институтына қаржы бөліп, ғалымдарға жағдай жасады. Мұндай табысқа жеткеніне ұстазы Бөкетов пен шәкірті Молдахметов шын қуанышка бөленіп еді.

Өмірде – аға, ғылымда – ұстаз болған Ебіней Арыстанұлы Бөкетовке деген Зейнолла Молдахметұлының құрметі де ерек, дара болды. Бүгінде ол бір естелікті көңілі толқи тұрып еске алады. Мүмкін ол сағыныштан туған сезім толқыны болар, көп жылдар өтті ғой, жақсы көретін асыл аға көзден ғайып болғалы да.

Бірде Зейнолла ұстазы Ебіней Арыстанұлы екеуі Мәскеуге іс-сапармен барады. Мәскеуге келген соң Ебіней Арыстанұлы:

– Ал, батыр, бүгін екеуіміз Қазақстан Үкіметін он үш жыл басқарған премьер-министрдің үйіне барамыз, – деді. Ол Бөкетовтің қайын атасы, яғни, жұбайы Зүбайра Дүйсенқызының ағасы – Нұртас Дәндібайұлы Оңдасынов еді.

Кешкүрым келген оларды, елден ұзаққа тұрғандықтан «бүгін кім келер екен?» деп, Қазақстан жаққа қарайлап отыратын Нұртас Оңдасынов қуана қарсы алды. Амандық-саулықтан соң, біраз уақыттан кейін ол Зейноллаға қарап:

– Балам, сен есіміңді Зейнолла дедің бе жана? – деді.

– Ия.

– Кім қойды?

– Әкем қойған екен.

– Онда сен өз атыңның қандай мағына беретінін білесің бе?

Бұл сауалға Зейнолла «жоқ» деді.

– Ә, балам, онда мен айтайын, сен ұғып ал. Жарықтық, әкең мен анаң жақсы ат қойған екен саған. Араб тілінде

«Зейнолла» – Алланың нұры жаусын, зейіні, пейілі түссін деген сөз. Өке-шешен ілгері ниетпен, саған Алланың назары ауып, үлкен адам болсын деп, ырымдап қойған ғой. Енді сен солардың сенімін ақта... – деді, Зейноллаға ойлы жүзбен барлай карап.

Нұртас Ондасынов Қазақстан Үкіметін ең ауыр жылдарда он үш жыл басқарып, халықтың білімі мен ғылымын, мәдениетін бір емес бірнеше сатыға көтеріп кеткен нағыз мемлекет қайраткері. Ал, зейнеткерлікке шыққан соң тіл ғылымында теңдесі жоқ «Арабша-парсыша-қазақша түсіндірме сөздік» жазған адам. Енді сондай абыз ақсақалдың аузынан мынандай сөз есіту, тура пайғамбардан бата алғанмен бірдей болып тұр Зейнолла үшін. «Жақсы сөздің жаныңа құяр нұры көп екен. Нұртас ақсақал айтқан сол сөзді өмірі ұмытқан емспін» дейді бұл күнде Зекең. Иә, бір ауыз сөздің мағынасын паркына жеткен ғана ұқса, ұмытпаса керек!

* * *

Зейнолла Молдахметов 1965-1974 жылдары Химия-металлургия институтының аға ғылыми қызметкері, одан кейін спектроскопия лабораториясының меңгерушісі бола жүріп, ғылыми зерттеулерін үдете түсті. Сол жылдарда ғылыми жұмыстарының көпшілігін этилен тотығы мен оның туындыларын зерттеуге арнады. Көп жылдық зерттеулердің нәтижесінде Молдахметов әріптестерімен бірлесіп «Этилен тотығы туындыларының құрылымдары» деген іргелі монография жазды. Міне, осы еңбектің нәтижесі оның химия ғылымдарының докторы дәрежесіне диссертация қорғауына жеткізді.

Ол докторлығын 1972 жылы Тәшкенде қорғайтын болды. Оның шашбауын көтерген біраз адам: Ебіней Арыстанұлы, әріптесі Әбішев Жантөре, жары Фатима, екі-үш жастағы баласы Арслан Қарағандыдан бәрі Тәшкенге келді.

Қорғау ойдағыдай өтті. Тәшкенттік ғалымдар Зейнолланың ғылыми жұмысын өте жоғары бағалап, бірауыздан докторлық дәрежені берді. Шәкіртіне риза болған Ебіней Арыстанұлының көңілі көтеріңкі. Бауырмал өзбек ағайындар мұндайда сый-сияпатты аямайды ғой. Оның үстіне қолға түсе бермейтін Бөкетов орталарына келіп тұрғанда несін аясын. Не керек, екі-үш күн дегенде зорға Зейнолладан басқасы елге, Қарағандыға қайтады ғой. Зейнолла ресми құжаттарды толтыру мақсатында Тәшкенде қалады.

Бір жұмадан кейін Зейнолладан ертең самолетпен ұшатыны туралы хабар келеді. ХМИ ұжымы жақсылық хабар жетісімен-ақ жууға, тойлауға әзір отырған. Келіні Фатимаға Ебіней Арыстанұлы: “Сендер алаң болмаңдар, өзім күтіп аламын” деп, күні бұрын айтып қойған.

Содан, самолет келетін кезде Ебіней Арыстанұлы Зейнолланың ағасы Зияданы қасына алып және бір топ жолдастары бар аэропортқа келеді. Жолаушылар бірінен соң бірі шығып жатыр, Зейнолла жоқ. Ең соңғы жолаушы шықты, Зейнолла жоқ. Бір-біріне сұраулы жүзбен қараған күйі, көңілдері пәс түсіп үйге қайтады. Келе салысымен Тәшкенге телефон соқса: «Ебеке, кешіріңіз, біз кінәлі емеспіз... біз... сол аэропортқа келсек, самолет бізсіз ұшып кетіпті... енді кешкі пойызға шығамыз...» деп, профессор Тәшмәт әқаң шик-шик күледі, көңілдері көкте.

Ебекең бәрін түсінді. Ол кезде Тәшкеннен пойыз екі тәулік жуық жүретін, амал жоқ соны тағы күтті.

Екі күннен кейін тағы да сол «команданы» алып Ебіней Арыстанұлы пойызға келді. Екі күнгі жүрістен шаршаған жолаушылар жедел түсіп, асығыс кетіп жатыр. Бөкетовтің «командасы» өзі жас, өзі «судай жаңа» ғылым докторын күтіп, жан-жақтарына жалт-жалт карап, тағатсызданып-ақ тұр. Зейнолла көрінбейді. Ол тағы да жоқ болып шықты.

Салы суға кетіп, не ойларын білмей, не болғанын түсіне алмай Ебіней Арыстанұлы келіні Фатимаға:

– Фатима шырағым, Зейнолла тағы да жоқ! Қайдам, өзбектің чирайли қыздары қағып кетті ме.., – деп, шара-сыздықтың күлкісін күліп, қалжынын айтты. Еңкейіп аяғын шешіп, басын көтере бергені сол еді, алдында сос-тиып, екі езуі екі құлағында Зейнолла тұр. «Өй, мынау қайдан жүр?!» – деді Ебіней Арыстанұлы әрі таң қалып, әрі сасқалақтап. Оған жиналып қалған жолдастар ду етіп, дүркірей күлді. Сөйтсе, пойыздың бас жағынан түскен Зейнолла вокзалдың орта тұсында өзін асыға күтіп тұрған топты көрмей, таксиге отыра салып, үйге тартқан ғой.

Сол күлкі, сол шаттық бірнеше күнге созылды. Жора-жолдас, туыс, бәрі-бәрі жиналып той болды. Той ортасында балаша қуанып, данаша сөз сөйлеп, баршадан ойы да, бойы да биік Ебіней Арыстанұлы отырды. «Жәрайды, өзі келер» демей, шәкіртінің жетістігіне жетісіп, біресе аэропортқа, біресе вокзалға шауып, үлкен басын иіп жүрген ұстазын қалай ұмытсын?! Жоқ, Зейнолла ұстазының бұл мейірім-шапағатын еш ұмытқан емес, ұмытпайды да. Ол үнемі жүрген ортасында, ретті жерінде оның өнегелі істерін жеріне жеткізе айтып, ұлылап отырады. Одан біреулер тәлім алып, ғибрат тауып жатады.

ҮШІНШІ ТАРАУ

“БАҒЫҢ ӨСКЕНШЕ ТІЛЕУІНДІ ЕЛ ДЕ ТІЛЕЙДІ, ӨЗІҢ ДЕ ТІЛЕЙСІҢ, АЛ, БАҒЫҢ ӨСКЕН СОҢ ӨЗІҢ ҒАНА ТІЛЕЙСІҢ”

Абай

Республика бойынша Қарағандыдан екінші университеттің 1972 жылы ашылуы елді елең еткізген-ді. Баяғы көшпенді ұлттың ұрпағы бүгінде білім мен ғылымға баярынша бет бұрып, құныға кіріскеніне көңіл де, көз де тоятын. Жаңа оқу орнын басқаруды химия ғылымдарының докторы, профессор Ебіней Арыстанұлы Бөкетовке Орталық Комитет өзі тапсырды. Бұл шешімге Бөкетовтің іскерлігін білетін зиялы орта, көпшілік қауым «дұрыс» демесе, «бұрыс» деп ешкім айтпады. Сөйтіп, Бөкетовке ХМИ-дан кейін, тағы бір жаңа іс – жас университетті басқару, дамыту, көркейту тапсырылды.

«Жалғыз ағаш орман емес», бұл істі арналы жолға түсіріп, нағыз, шын мәніндегі университетке айналдыру үшін көп жұмыс атқару керек. Оған жалғыз Бөкетовтің шамасы келер ме екен? Әрине, жоқ. Білімді, мәдениетті, алғыр, еңбеккер әріптестер керек. Ондай адамдардың біразын пәтер беремін, көтеріңкі жалақы беремін деп аз уақытта-ақ жинап алды. Жан-жаққа: Мәскеу, Алматы, Ленинградқа... түрлі жиналыс-жиынға барады емес пе, сол жақтан да мықты-мықты деген профессор, доценттерді шақыра келеді. Бірақ университеттің ғылыми жұмыстар жөніндегі проректорлығына «алыстан арбаламай» кадрді жақыннан тапты. Ол ұйымдастырушылық қабілеті зор, жұмыс жағдайын білетін, жас ғалым Зейнолла еді.

Білімді, сауатты, мәдениетті маман даярлау үшін кәсіби деңгейі аса жоғары оқытушы-профессорлар қажет екені бесенеден белгілі. Зейнолла Молдахметов университеттің

өз ұстаз-оқытушыларын, әсіресе, талапты жастарды тауып, үлкен оқу орындарына докторантура, аспирантураға баруына қозғау салып, жағдай туғызды. Жер-жерден академик, профессорлар шақырылып, лекциялар оқылды. Өзі де студенттерге дәріс оқып, жиған-терген білімін жастарға беруді ұмытпады. Зейнолла Молдахметовке 1974 жылы «физикалық химия» мамандығы бойынша профессор атағы берілді. Бұл атақ оған үлкен міндет жүктей келді. Бәрі де ойламаған жерден болған...

Соңғы жылдарда Ебіней Бөкетов ғұлама ғалым Қаныш Сәтбаев туралы үлкен деректі-көркем шығарма жазуды қолға алып, түннің бір уағына дейін отыратын. Сол әдетімен беймезгіл уақытқа дейін жазу жазып, кештеу жатқан-ды. Бірақ, бір ой бір ойды қуалап, ұйқыны келтірер емес. Бір кезде оқыстан телефон шырылдады. Сағатқа қарады. Түнгі үш. Тіксініп қалды. Дәлізде тұрған телефонға асықты. ЦК-ның хатшысы Саттар Имашев кештеу телефон соққанына кешірім сұрап, әңгімесін төтесінен бастады.

– Сенде Молдахметов деген доктор химик бар дейді ғой.

– Ия, бар, – деді Бөкетов әзірге бұл сұрастың астарында не жатқанын аңғара алмай.

– Өзі қандай жігіт? – деді хатшы.

– Бөкетов хатшы ойын енді түсінгендей:

– Басқа жаққа әкететін болсаңыз жамандаймын, қалдырсаңыз мақтаймын, – деді. Бұл жауапқа екеуі де телефонның екі басында, түнгі ұйқының түндігін түре, кеңкілдей күлісті.

Университетте тәнертеңгі абыр-сабыр басталған. Ректор Бөкетов: «Келіп кетші!» деді, телефонмен Зейноллаға. Күндегі шаруа жағдайы болар деп, тез барған одан ұсақтүйек тапсырмалар барысын сұрап алды да:

– Батыр, саған «құда» түсушілер шығып жатыр, – деді де, түндегі соғылған телефонның сырын айтты. – Өзің білесің біздегі шаруаның көп екенін, маған сен керек едің,

амал қанша. Орталық Комитеттің назары түскен соң бітті... өзім үшін сенің бағынды байлағым да келмейді... Олар саған Шымкент қаласындағы Қазақ Химия-технология институтының ректорлығын ұсынбақшы. Көптен бері бірінің үстінен бірі арыз жазып, айтыс-тартыс тоқталмай келеді емес пе, енді ректорын ауыстырмақ ойлары бар көрінеді... – деді Бөкетов.

Жаңалықты қабылдасы қалай дегендей Бөкетов шәкіртіне барлай қарады. Не нәрсеге де жас болып елпен ете түспейтін, сезіміне ұстамды Зейноллаға Бөкетов бұрын да талай таң қалған. Бұл жолы да ол сол сырбаз күйінен ауар емес. Салмақты. Қайта жауапты жолы үлкен ағадан күтетіндей кейпі бар ма, қалай? Осыны сезе қалған Ебіней Арыстанұлы:

– Әй, батыр! Қазақта «Отызында орда бұзбаған, қырында камал алмайды» деген сөз бар, сен нағыз сол камал алар шағында тұрсың, ойланба, бар. Мен қарсы болмаймын! Қазақи жер ғой, қақпайлағанға көнеді, дұрыс, әділ істі түсінеді... алып кетесің, бар, батыр! – деді, бұйыра сөйлеп. Тек жақсы көрген адамына риза болған сәттерде ғана «толықтауыш» орнына пайдаланатын «Батыр» сөзін қайта-қайта қосып.

– Жаңалық жақсы. Бөкетов қолдайды...

«Қазір, табан астында не айтамын, көрейік...» деді, Зейнолла сол сабырлы қалпын сақтаған күйде. Алайда, ол үндемей отырғанмен, ішкі әлемінде неше түрлі пікір қақтығысы жүріп жатқан-ды. «Үлкен коллектив... оның үстіне өздері айтысып-тартысып жатса, мен оны қалай жөнге салмақпын?! Мынау тұрған Шымкент қой, бәрі бір Қазақстанның іші емес пе дегенмен де, өз ерекшелігі, танымы мен талғамы мүлдем басқа. Өзі өскен, көбіне қызмет істеген орта – Солтүстік пен Орталық Қазақстан. Бұл жақта өмір тынысы, адамдар қарым-қатынасы басқаша. Орыстар арасында тік айтып, тік өскен бізге нағыз қазақи ортаға барып қызмет істеу қалай болар екен?..»

Рас, Зейнолланың қобалжуы жөн. Оңтүстік өлкенің өзіне ғана тән хал-харекеті, әдеп-салты бар. Олар сенің «доктор, профессор» деген лауазымыңа өмір бойы қалыптасқан әдет-ғұрпың, тәртіп-түсінігің, қағидасың ешқашан «айырбастамайды». Ал, «бармаймын!» деп тағы да айта алмайды. Айтса Орталық Комитеттің: «Сіз партияның солдатсыз, біз қайда жұмсасақ сонда барасыз!» дейтін, жаттанды жауабының дайын екенін ол бұрыннан біледі. Зейнолла сабырлылығының астарында үміт пен күдік арпалысып-ақ жатқан-ды...

Көп ұзамай-ақ Молдахметовті Оқу министрлігі шақырып сөйлесті, одан кейін Орталық Комитеттің Білім және ғылым бөлімінің бастығы Санжар Жандосовпен пікірлесті. Бірақ, бәрінің де айтары анық емес. Бар әңгіменің анық-қанығы Орталық Комитеттің хатшысы Саттар Имашовқа келгенде белгілі болды. Ол бірден Шымкент қаласындағы Қазақ Химия-технология институтына ректор болуды ұсынды. Таңдаудың өзіне неге түсіп отырғанын, соңғы жылдары институт ұжымынан арыз-шағымның көбейіп кеткенін, химия ғылымдарының докторы, профессоры өзіне сенім білдіретінін айтып, Дінмұхамед Қонаев қабылдауына баратындықтарын ыждағатпен баяндады. Сөзінің аяғында «қабылдасы қалай?» дегендей хатшы оған тесіле қарады. Табиғатынан аумай, сабырлы отырған ол: «Енді, өздеріңіз солай деп шешсеңіздер, үміт артсаңыздар» деп, шолақ қайыра салды.

Сол күні, түс ауа хатшы Саттар Имашев пен Зейнолла Молдахметов ҚКП Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Дінмұхамед Қонаевтың қабылдауына келді. Кең бөлменің төрінде, жұмыс үстелінің басында әлдебір қағазға шұқшия қарап басшы отыр. Бұлардың кіргенін біліп, қағаздан басын көтеріп, көзілдірігін қолына ала, орнынан тұрды. Жақындап келіп, қол беріп амандасты. Сосын «отырыңдар» дегенді қолымен нұсқап, ишарамен ұқтырды. Өзі ұзын үстелдің басындағы орындыққа

жайғасты. Өзінен гөрі жиған абырой-атағы айбарлы, бойы баршадан биік, түрі келісті мемлекет басшысын Зейнолла бұрын үлкен жиындар президумынан, телевизордан көргені болмаса бетпе-бет кездесуі осы. Бір мезеттік тыныштықты хатшы Саттар Имашев бұзды:

– Қарағанды университетінің ғылыми жұмыс жөніндегі проректоры Зейнолла Молдахметұлы Молдахметов... химия ғылымдарының докторы, профессор... Мәскеуде аспирантурада оқып, сонда қорғап...

Хатшының сөзінің аяғын күтпестен Қонаев:

– Бәрің де есітіп, түсініп жатырмын, – деді де Қарағанды университетінің жұмыс барысын қысқа ғана жолжөнекей сұрады. Оған Молдахметовтің жауабы да қысқа болды: “Жақсы, құрылыс жүріп жатыр, ғалым-педагогтар көбейіп келеді...”

Қонаев әңгімені созбай:

– Зейнолла, Шымкенттегі Химия-технология институтын саған сеніп тапсырғалы отырмыз, бар жағдайды есітіп-білген боларсың... бәріміз бір қазақтың баласы болғанмен де әр жердің өзіне тән ерекшелігі, әдебі, салты болады, соны ескерерсің... Басқа айтар әңгіме жоқ, жолың болсын! – деді де, орнынан көтеріліп, Зейноллаға қолын созып, қош айтысты.

Кездесу өте қысқа болды, ал, әсері ұшан-теңіз! Бірінші хатшы аз сөйледі, бірақ түсінген адамға мағынасы терең, астары қат-қабат ой айтты. Қазақстанда ғана емес, Одақ көлемінде де беделі биік, абыройлы басшыны Зейнолла іштей мақтан тұтып, құрметтейтін. Сол басшы өзіне «ак жол» тілеп әрі салмағы бес батпан сенім жүгін артып отыр.

Қазақстанды көп жылдар басқарып, бүге-шігесіне дейін білетін Қонаевтың: «...әр жердің өзіне тән әдебі, ерекшелігі бар...сыйлау керек» деуінде үлкен мән бар еді. Шынында да Шымкент қалың қазақтың иық тіресе отырған жері. Қанша жерден Кеңес өкіметі орыстанды-

ру саясатын жүргізгенімен, оған бой алдырмай, казаки әдеп пен тәртіпті сақтап, ұлтымыздың асыл қазынасын жоғалтпай келе жатқан қасиетті өлке бұл. «Өзім» дегенге төрін береді, «өзгемін» дегенді шолжандатпайды.

Екіншіден, канша жерден арыз жазып, жамандыққа киып жатса да институтты он алты жыл басқарған ректор Сұлтан Тәшірбайұлы Сүлейменов тегін адам емес еді. Сол жылдар ішінде институтты көркейтті, Одаққа танымал оқу орны етті, шәкірттер тәрбиелеп, ғалымдар шығарды. Қысқасы, бір кісіге ылайық қызмет етті, абырой-бедел жинады. Беделдің ісін беделді ғана жалғастыра алмақ...

Сұлтан Сүлейменов – Қазақстан Ғылым Академиясының академигі, силикаттар технологиясы саласы бойынша республикадағы ең ірі ғалым. Оған дейін институтты республиканың Оқу министрі болған Қали Біләлұлы Біләлов басқарған. Турасын айтқанда, ректорлыққа «Сүлейменов ылайықты» деп, таңдау салған сол министрдің өзі.

Сүлейменов осы институтты 1956 жылы июльде бітірген соң керамика және шыны кафедрасында аға оқытушы болып істеді. Ал, 1957 мен 1976 жыл аралығында силикат технологиясы кафедрасының менгерушісі және сонымен бір мезгілде технология факультетінің деканы, ал, 1959 жылдың июль айынан бастап 1974 жылдың декабріне дейін осы институттың ректоры болып, он алты жылдың ішінде жеті факультет, 36 кафедрасы бар ірі оқу орнына айналдырды.

Оңтүстік Қазақстан кәсіпорындарындағы фосфор шлактарын пайдалану проблемасымен тығыз айналысу арқылы, жоғары физикалық-химиялық қасиеттері бар шыны-кристалдық материалдар алу мүмкіндігін дәлелдеді. Бұл зерттеулер құрамында фосфор бар шынылар мен балқыламаларды кристалдандырудың жолдарын тапты. Және фосфор шлактарын пайдалану проблемасын шешті. Бұл ғылым үшін де, өндіріс үшін де өте маңызды оқиға болды.

Осындай зерттеулердің нәтижесінде Константиново-дағы «Автостекло» заводы елімізде тұңғыш рет фосфор шлагының негізінде пайдалану қасиеттері жоғары ақ және түсті шлакоситалл шынысын шығарды. Бұл Шымкент қаласында «Южгипростекло» институтының шлакоситалл бұйымдары цехын жобалауына негіз болды. Ғалымның тапқан бұл жаңалығы өндірістен әлі түскен емес, қайта өркенін кеңге жайып келеді.

Қазақстан жылу-электр станцияларының күл-шлак қалдықтарын пайдаланудың тағы бір бағыты – олардың негізінде бетондар және ертінділер алу. Ғалым А.А.Родионовамен бірге ылғалдан арылтылған және құрғақтай іріктелген күлдерден ертінділер мен бетондар жасап, оны Алматы үй құрылысы комбинатында кеңінен, әрі табысты пайдаланды. Және бұл жаңалық, ғалымдар жетістігі күні бүгінге дейін пайдаланылуда. Мысалы, бір текше метр бетонға 160-200 килограмм күл жұмсағанда 10-30 пайызға дейін цемент үнемделеді екен. Бұны ойлап тапқан Сүлейменов бастаған ғалымдар тобы.

Ғалым А.Юманковпен бірлесе отырып С.Сүлейменов ортопедиялық стоматология, электронды және тоқыма өнеркәсібі үшін күрделі конфигурациялы жаңа әдісті ойлап тапты.

Осындай жан-жақты ғылыми жұмыстарды ол ұстаздық және ұйымдастыру жұмыстарымен ұштастыра жүргізді. 313 ғылыми еңбегі, оның ішінде 5 монографиясы, Одақ көлеміндегі авторлық 90-нан астам куәлігі бар. Оның басшылығымен 3 докторлық және 24 кандидаттық диссертация қорғалды.

Қазақстан ғылымының дамуына қосқан осындай үлесі үшін, педагогтық және ұйымдастырушылық қызметі ескеріліп С.Т. Сүлейменов «Құрмет белгісі», Еңбек Қызыл Ту ордендерімен және көптеген медальдармен марапатталды.

Оның бейнесі әріптес, қызметтес болған көптің, шәкірттерінің есінде аса қабілетті ұйымдастырушы, кез келген мәселенің көзін тауып, шапшаң шеше қоятын шебер басшы, білімі мен білері көп ақжарқын, қарапайым қайраткер ретінде сақталып келеді. Бір өкінерлік және ұят жағдай – он алты жыл бір институтты басқарып, ғылым мен білімді дамытуға шын мәнінде зор үлес қосқан Сұлтан Сүлейменов Оңтүстік Қазақстан облыстық энциклопедиясына енбей қалған. Шыққан тегінді жілік-жілікке бөліп, мүшелеп тастайтын жаман әдеттің салдары ма, «тектілер» тегінен болмағандықтан ба, кім білсін, әйтеуір біз түсінбедік... Академик Сұлтан Сүлейменов өмірі мен атқарған қызметіне, ғылыми жаңалықтарына біршама тоқталуымыздың сыры – жерлестері ұмытқан азаматты еске алып, жас ұрпақтың жадына бір түсіру.

Осындай білімді, қабілетті адамнан кейін Химия-технология институтын басқару кім-кімге де оңай емес, әрине. Молдахметов «нар тәуекел!» деп, белді бекем буып, Оңтүстік өлкеге аттанды...

Майдан Қадырұлы СҮЛЕЙМЕНОВ,
техника ғылымының докторы, профессор:

– Мен ол кезде Химия-технология институтында кешкі және сырттан оқытатын бөлім деканының орынбасары болатынмын. Біздің институтты академик Сұлтан Сүлейменов он алты жыл басқарды, яғни, ректор болды. Өз басым ол кісінің институтқа сіңірген еңбегін ешқашан жоққа шығара алмаймын. Қазақбайшылыққа салып, кеткен кісіні жамырай жамандай беретін әдепсіз әдетіміз бар. Әркімнің өзіне тиесілі бағасын берген абзал ғой. Мысалы, өзі алғаш ректор болған сонау алпысыншы жылдар басында, химия, техника саласында ғылымның әлі дами қоймаған тұсында бір топ жастарды, қолынан жетектегендей болып, Мәскеуге апарып, аспирантураға түсуіне

қамқор болған Сұлтекеңнің әрекетін қалай ұмытуға болады. Кейіннен бәріміз де ғылым докторы, кандидаты атанып, елге оралдық.

Академик Сұлтан Сүлейменов өте іскер, мықты ұйымдастырушы еді. Институттың республикаға, тіптен Одаққа танымал болуында ол кісінің еңбегі зор. Рас, соңғы жылдары арыз айту, жоғары жаққа жазу көбейді. Оның себебін мен былайша ойлаймын, адам өзі бір жерде отырып, бір қызметті істей берген соң айналасына деген бағыт пен бағдарды жоғалтып ала ма деп. Соңғы кезде Сүлейменов айналасына жақын-жуықтарын, ағайын-тұмаларын көбейтіп алды. Әрине, олардың бәрі бір «су төгілмес жорға» болса жақсы, құба-құп қой. Кейбірі жетектегенге жүрмей, Сұлтекеңнің атына кір келтірді. Ол басқалардың наразылығын тудырды.

Ол кезде қазіргідей “мұрны нұшық болса да бай баласы сөйлесін” дейтіндей емес, рушылдық, жершілдік дегенге Коммунистік партия, обалы не керек, жол бермейтін, жол беріле қалса табан астында жазалап, партбилетті алып, жұмыссыз қалдыратын.. Содан не керек бір күні: “жаңа ректор келеді екен, Сүлейменов кететін болыпты” деген біз үшін, әсіресе, мен үшін – «суық хабар», арыз жазып жүргендер үшін – қуанышты хабар келіп жетті. Мен үшін суық хабар дейтінім, мен де Сұлтан Сүлейменовтің «шекпенінің астында» жүрген көп шәкіртінің бірі болатынмын. Ұстаздан, қамқоршы ағамыздан айрылу бәрімізге де қиын болды, тіптен ішіміз удай ашыды десем бір өтірігі жоқ. Өйткені қандай бір мәселені де «Сұлтекең бар ғой!» деп, сырттай шешіп жіберетін жағдайға жетіп-ақ қалғанбыз. Енді жаңа бастық келсе мәселе шешпек түгілі, орнымызда, қызметте қалу-қалмауымыз неғайбыл.

Не керек, бүгін жаңа ректорды тааныстырады екен деген хабар жетті. Институт коллективі үлкен акт залына жиналды. Көңіл күпті, ой мазасыз. Бір кезде сырт-

тан бес-алты адам кірді де, төрге озды. «Жаңа ректор қайсысы екен?» деп, әрқайсына бір қарап, ой топышылаймыз. Орта тұстан келіп орын алған ұзын бойлы, аққұба келген, келбетті, қырықтардағы жігіт ағасы бейтаныс. Оқу министрінің орынбасары Колесников сөз сөйлеп, ректор Сұлтан Сүлейменовтің институтқа сіңірген еңбегін сипай қамшылай, желдірте айтып, аса қатты сынға бармай, жаңа ректордың өмірбаянына көшті. Мұндай мәселеде олар әбден тіс қаққан, машықтанған, әккі жандар ғой, “қой да, қойшы да өлген жоқ”. Бұл өлкеге Зейнолла Молдахметов есімі бейтаныс болғандықтан ба, әлде абыройын асырып кетейін деді ме, жаңа ректордың жүріп өткен жолын саралап, салмақтап айтты.

Мәскеудегі М.В.Ломоносов атындағы Нәзік химия-технология институтында аспирантурада оқып, физика-математика ғылымынан кандидаттық диссертация қорғағанын, Қазақ мемлекеттік университетінде физикалық химия кафедрасының оқытушысы, Целиноград (кәзіргі Астана) Педагогика институтының проректоры, Қазақ КСР ҒА-ның Химия-металлургия институтында аға ғылыми қызметкер, зертхана меңгерушісі болғанын, докторлығын Ташкенде қорғап, соңғы жылдары Қарағанды мемлекеттік университетінің ғылыми жұмыс жөніндегі проректоры қызметін атқарғанын айтты. Бұл фактылар сығалап сын, үндемей отырып мін іздеген бізді шамалы тосылтып тастады. Бәріміз де ішкі ойымызды: «бұл да оңай қасқыр болмады» деп, түйдік.

Ұстазымның орнына келіп отырған адамның атақ-дәрежесінен, қызметінен кемдік таппаған соң, жасыратын несі бар, отырып-отырып киім киісіне, сөйлеу мәнеріне, отырысына барынша назар аударып, «кемшілік» іздей бастадым. Өзім жақсы көретін ректорым, Сұлтан Сүлейменов өмірде шапшаң, тез қимылдайтын, өте бір белсенді адам. Ал, Молдахметов әр сөзін баппен айтып,

ойын асықпай, шашпай-төкпей жеткізеді екен. Бойында аса бір байсалдылық, кісілік жатыр. Қайталап айтамын, кісімілдік емес кісілік жатыр. Тіптен кербездігі де бар, паңдау ма деп те қалдым. Киім киісі де сол қасиеттерін қолдап, қолпақтап тұрғандай әдемі, келісті. Алғашқы кездесуден кемшілік таба алмай «ым» – деп, «ия, енді іскерлігін көрейік» деп, іштей түйіліп тарастық.

Ертеңіне-ақ, Молдахметов әуелі орынбасарларын жеке-жеке шақырып, ұзақ-ұзақ әңгімелесті. Кіріп шыққандардан: «Қалай? Не сұрады?» деп, қоңілге демеу іздедік. Бұдан кейін декандар мен кафедра меңгерушілерін «жекпе-жекке» шақырды. Талайымыздың жанымыз мұрнымыздың ұшына келді. Жасыратын несі бар, Сұлтекеңнің сүйреуімен сүйретіліп жүргендер Молдахметовтің төтелей, топелей қойған сұрақтарына мандытып жауап бере алмай, сыр білдіріп, сүрініп жатты. Сұлтекеңді орға жыққандар да осылар еді... Осы «сынақтан» кейін кешкі және сырттан оқитын бөлім проректорын орнынан алып, ол қызметке қаладағы гидротехникумның директоры Төреханов Қадырды тағайындады. Қалғандарымыз қай күні, қай сағатта орнымыздан алып тастар екен деген күпті қоңілдеміз.

«Жекпе-жектің» кезегі маған да келді. Ол сәтті мен өмірі ұмытпаймын. Сізге сұрақты қояды да, жауабын асықпай тыңдайды, түсінбей қалған тұсы болса қайталауыңды сұрайды. Әр сөзіңе назар бөліп, барлап-бақылап, болмысыңды оқиды. Әңгіменің басында сасқалақтап, жүрегім тарсылдап отырған мен бірте-бірте қалай еркіндікке көшкенімді байқамай қалдым. Менің біртаң қалғаным: «анау кім, руы қандай, қайдан келген?» деген бірде-бір сауал қоймады, ал, кімнің қай «топқа» жататынында жұмысы да болған жоқ. Әңгіменің бәрі жұмыс жөнінде: «қандай проблема бар, қалай шешкен дұрыс, идея айтыңыз, оқу процесін қалай жақсартамыз..?». Өз басым Зекеңді осы сәт, осы сағаттан бастап құрметтей

бастадым. Ақылды ісі, әділ әрекеті маған қатты ұнады. Бұл оның адамды танып-білудегі бәрімізге беріп кеткен «тәрбие» сабағы, тағлымы еді.

Осы «жекпе-жекпен» кейін, көп ұзамай мені, бар жоғы отыз жасымда кешкі және сырттан оқу бөлімінің деканы етіп тағайындады.

Қараңызшы, Молдахметов мықтылығын! Ол халықтың: «Адамның қасиеті өзінде емес – сөзінде!» дегенді ұстанып тұр, қолданып тұр. Қайран халық өмір сүрудің әліппесін айтуын-айтып кетті-ау, бірақ біз соған құлақ асамыз ба?! Молдахметов құлақ асып тұр. Алдына келген қызметкерлерінің болмыс-бітімін, білім дәрежесін, ой-өресін оның сөзінен, сөйлемінен танып, талғап, іріктеп алды. «Қызыл су» жүгіртіп, әркімнен анау кім еді, қай рудан, қай жүзден, ағасы-көкесі бар ма еді деп, надандыққа, пендешілдікке ұрынбай, ірілік, кісілік көрсетті. Бұрынғы сыбыр-сыбыр, жыбыр-жыбыр әңгімелер бірден тиылды.

Тағы бір тәлім алар тұс – кейбіреулердей өзімен бірге шұбыртып «команда-кадрын» алып келмеді, орынбасарларынан бастап, декан, кафедра меңгерушілері, ғалым-оқытушылар, бәрі- бәрі осы институттан табылды. Бәрі де қабілетіне қарай қызмет алды, біліміне қарай бағаланды. Жәбір көріп, жапа шегіп, ешкім «ит жеккенге» айдалған жоқ.

Негізі Зекеңмен жұмыс істеу өте қиын, әрі оңай. Қиыны – талап күшті. «Не істейін деп жатырсың, не болды?» деп, күнде тықақтап сұрай да бермейді. Бірақ тапсырған ісін мезгілінде, сапалы орындамасаң бітті, біртіндеп-біртіндеп сізді қызметтен ығыстыра береді, еш уақытта айғайласып, ұрыспайды. Оңай дейтінім, тапсырманы дер кезінде орындап, жұмысыңа мықты болсаң жетті, жөн-жосықсыз нұсқау бермейді, іс басқаруға еркіндік береді. Көп сөзді көпіртіп мақтау да айтпайды, бар ризалығын «Батыр-ай» деген сөзге төге тұрып,

мейірлене бір қарайды, болды. Бар алған алғысыңыз бен мақтауыңыз осы. Бірақ, осы әрекетінде алапат күш бар, әрі қарай құштарлана жұмыс істейсің.

Жалпы Зекеңнен үлгі алатын, басқаға үлгі ететін ең бір асыл қасиеті бар. Ол – Сіздің жеке басыңызға, намысыңызға тимейді. Өз басым осы уақытқа дейін көптеген ректормен қызметтес болып, қол астында еңбек етіппін. Солардың ішінде әке-шешеңнен түк қоймай боқтап, күшік талағандай талап, көптің алдында абыройдан абырой қалдырмайтын бастықтарды да бастан откердік. Зекеңнің қатты ашуланғанда түрі өзгереді, ерні дүрдиеді, сосын үндемей қояды. Сол үндемегені сені өлтіреді, үгіп, жерге кіргізіп жібереді. Аржағыңда түйсік болса, өзің де ол қателігіңді екінші қайталамауға, тапсырылған істі уақытында тындыруға талпынасың. Жаңағы «көп» ректордың ішінде айғай-шусыз, үргін-сүргінсіз, артына жаман сөз де, бір тілім арыз хат та қалдырмай, абыройы асып кеткен жалғыз Зейнолла Молдахметов! Осының өзі-ақ ол кісінің кім екендігін, кісілігін, нағыз кәсіби деңгейі жоғары ұйымдастырушы-басшы, ұстаз екенін айтып тұрған жоқ па!!!»

Бұл – Қазақ химия-технология институтында З.Молдахметовпен сан проблеманың ортасында бірге қайнап, талай сынға бірге түскен, бірін-бірі әбден таныған, тәлім мен тәрбие алған адам пікірі. Негізі, кім-кімге де әріптестен артық ешкім шын баға бере алмайды. Басқалар да береді бағаны, бірақ оларда ауытқу, шындық аз болып қалуы мүмкін. Өйткені басқалар кәсіби тұрғыдан қарай алмайды, дәрежесі жетпейді. Сондықтан әріптес пікіріне қосарымыз да, алып тастарымыз да жоқ.

* * *

Зейнолла осыдан тура он екі жыл бұрын, Мәскеудің азуын айға білеген академик, профессорлары алдында «Молекулалардың тербелмелі спектрлерінің екінші қатарлы тізбелерін зерттеу» деген тақырыпта кандидаттық

диссертация қорғап, айды аспанға бір-ақ шығарғанын жоғарыда айттық. Өйткені бұл салада, спектрлердің екінші катарлы тізбелерін зерттеген қазақ ғалымы ол кезде жоқ болатын. Бұратана деп бұртия, жабайы деп жатырқай қарайтын, атам заманнан оқу-тоқуы бар, атақтары әлемге әйгілі физика ғылымының сұңғылалары сол сәтте қазақтың кара домалақ баласы Зейноллаға «ойпырай-ә» деп, мойын бұрып, ойлана қарап, бір ауыздан «физика-математика ғылымының кандидаты» деген дәрежеге ұсыныс жасаған. Бұл Зейнолланың отыз деген жасының «Орда бұзған» тұсы болатын!

Енді «қамал алар кырықта» Зейнолла Молдахметов республикадағы іргелі институтқа ректор болып, өзін тағы бір сынға салғалы отыр. Өзі емес-ау, өзгелер, ел басшылары сенім білдіріп тұрғанда қайда қашпақ. Нағыз енбек етіп, тынымсыз тіршілік жасайтын, қоғамға, халқына нағыз пайдасын тигізетін, талайдан жиған білімін жастарға беріп, ұрпақ тәрбиелейтін жаста емес пе?!

Абай: «Бағың өскенше тілеуінді ел де тілейді, өзін де тілейсің, ал, бағың өскен соң өзін ғана тілейсің» демеп пе еді?! Сөзінде жүрегінді шымырлатар шындық бар. Сол шындықтың бірі шәкірті Зейнолла қызметке кіріскен соң көп ұзамай Ебіней Бөкетов екі желеу бір сылтаумен, сырт қарағанға қайын жұртына келген болып, ал, шын мәнінде шәкіртіне қолдау, қолпаштау көрсету мақсатында Шымкентке келді. Қазақстанның қай жеріне барса да қошемет пен құрметтен кенде болмайтын академик Бөкетовті қайын жұрты төбелеріне көтеріп, кезек-кезек қонаққа шақырып, құрақ ұшып қарсы алды. Бәрінде де қасына Зейнолланы ертіп, оған деген құрметі мен сүйіспеншілігін ел алдында ақтара айтып, абыройын бұрынғыдан да биіктетіп жіберді. Үлкен басын кез келгенге ие қоймайтын академик Бөкетовтің бұл әрекетінен шәкірті Зейнолланың адамдығы мен ғалымдығын, іскерлігін жоғары бағалайтынын, бір сөзбен айтқанда оған деген құрметін көруге болушы еді.

Осындай ұлы ұстазының тілеуі ме, әлде өз тілеуі ме, кім білсін, әйтеуір, ұлы Абайдың айтқан бағы Зейноллаға да қонды. Енді сол бақты ұшырып алмай, жаңа қызметті абыройлы атқару оның өзіне ғана байланысты болып қалғанды. Себебі, ол ендігі жерде үлкен бір ұжымның басшысы, көш бастаушысы еді.

Ол ұжым қандай еді? «Бір сөз үшін жау болып, бір күн үшін дос болып, жүз құбылған салт шықты». Топ-топқа бөлініп, бірінің үстінен бірі арыз жазып, бүгінгі дос ертең дұшпанға айналып, кімге сыр ақтарарын білмей, берекесі кеткен ұжымды басқар. Басқар да жөнге сал дейді. Қиын да, қорқынышты...

Нар тәуекел, іске кірісті! Алғашқы күннен өзіне сұранған ұжым мүшелерін, профессор-оқытушылардан бастап студенттерге дейін қабылдап, пікірін тыңдады, ұсыныстарын сұрады, жұмысқа жұмылдырды. Ешкімнің ары мен намысына тимей, ауыс-түйістің бәрін әркімнің қабілет-қарымына қарай жасады.

Айталық, факультет деканы В.М.Кириллинді институттың оқу ісі жөніндегі проректоры етіп тағайындады. Ұтымды тандауға ұжым мүшелері дән риза болды. Енбекке адал, білімі де, тәжірибесі де мол Василий Михайлович бұл орынға шын мәнінде ылайықты болатын. Молдахметов соны дөп басты. Ал, Шаяхмет Молдабековті ғылыми жұмыстар жөніндегі проректоры етіп тағайындады. Бір ауданның хатшылығымен пара-пар келетін институт партия ұйымын М.И.Миркин басқарды. Бес жүзден астам профессор-оқытушысы, бес мыңнан астам студенті бар үлкен ұжымды басқару үшін Зейнолла Молдахметов өз «командасын» осылайша жасақтады. Іскер, қабілетті, енбекқор азаматтарды өз ұжымынан тапты, таныды.

Молдахметов шешіміне жер тепкілеп, отыра қалып арыз жазған ешкім болмады. Қайта, ай сайынғы тексерістергеуден жұрттың жұқарған жүйкесі қалыпқа түсіп, көңіл-күй көтеріле бастады. Оқытушы-ұстаздар жұмысқа

ерекше бір жұлдыныспен, жұмыла кірісті, қызығушылық артты. Сыры неде? Сыры біреу – әркімге қабілетіне қарай қызмет, біліміне қарай билік беруде. Сөйтіп, «көп шуылдақ не табар, билемесе бір кемел» дегендей-ақ, аз уақыт ішінде берекесі кеткен ұжымға бірлік пен ынтымақ әкеліп, көпті жөнге бастады. Көпті көргендігін, тәжірибесінің барлығын, білім парасатының молдығын, іскер ұйымдастырушы екенін көпке көрсетті, өзін танытты.

Жаксының артында жақсы сөз, тәлім аларлық іс қалады. Молдахметовтің артында, шымкенттіктер айтып жүретін жаксы әңгімелер жетерлік. Соның бір парасы мына әңгіме:

Төрт бөлмелі үй алуға кезегі келіп тұрған, бірақ семьясында үш жан ғана бар Ескендіров Шәріпжанды ректор Молдахметов өзіне шақырып: “көп жылдан бері сегіз жан бір бөлмелі үйде тұрады екен, оған сен қалай қарайсың? Рас, үй алуға сенің кезегің келіп тұр, бірақ әлгі әріптесіңнің жағдайын ойлап көрші... Ал, сендерге әзірге үш бөлмелі үй де жарайды емес пе... Әлі жассындар ғой, талай үй аласың...” деп, оны әңгімеге тартып, ақылдасыпты. Бастапқыда кезек менікі деп көніңкіремеген Шәріпжан ақырында ректор қойып отырған мәселенің дұрыстығын, әділдігін түсініп, кезегін отбасы үлкен әріптесіне ұсынады.

Қараңыз, Молдахметовтің билік өзімде, қарындаш қолымда деп, белінен бір сызып, Шәріпжанның кезегін кейінге шегере салуына болатын еді ғой. Ондай дойыр бастықтар аз ба? Ол ондай өктемдікке бармады. Қайта әріптесімен ақылдасып, жөнге, әділіне шақырды. Бұл көп тағдырға «қолбасшы» болған Зейнолла Молдахметовтен үйренер, үлгі алар тұсымыз!

Шәріпжан Заханұлы ЕСКЕНДІРОВ

техника ғылымының докторы, профессор:

– Бір күні Зейнолла Молдахметов шақырып алды да,

әй-шайға қарамай, бірден: “механика факультетіне декан боласың” деді. Мен шынымды айтсам қорқып кеттім. Жаңа ғана аспирантураны бітіріп келген бетім, баржоғы 29 жастамын. Бір ғана артықшылығым — осы институтта оқыдым, мұғалімдерді жақсы білемін, бәрі өзіме сабақ бергендер. Ал, жұмыс тәжірибем мүлде жоқ. Сезімталдығы басым адам ғой, менің қобалжып тұрғанымды байқап: “Қорықпа, қасыңда мен бармын ғой, тек білмеген жеріңді сұраудан, ақылдасудан ұялма. Сен түгілі менің де білмейтінім көп... факультетті көтеру керек...” деп, жігер беретін жақсы сөздерін төпеп-төпеп, қарсы сөз айтуға да мұршамды келтірмей шығарып салды. Егер өзінің дұрыстығына сеніп тұрса, сіздің пікіріңізді де, қарсылығыңызды да тыңдамай, белден басып жіберетін Зекеңнің батылдығын бұрын да бірер мәрте байқағанмын. Кәзір де дәл солай болып тұр. Менің қарсылығымды: “қасыңда мен бармын ғой” деген, жылылығы мен сенімі мол сөзі сыртқа шығартпай, ішімде өлтіртті. Содан мен осы механика факультетіне он төрт жыл декан болдым!..

Оңтүстік Қазақстанда жыл сайын күзде студенттен бастап мектеп оқушысына дейін мақта теруге барамыз. Біздің институттың студенттері облыстың алты совхозына бөлініп мақта тереді. Сонда Зейнолла Молдахметов әлгі совхоздардың бәрін жиі аралап тұрудан шаршамайтын. Тіптен, кейде түнгі сағат екі- үште келетін кездері де болды. Сондағы бірінші сұрағы “балалардың қарны ашып қалған жоқ па, жаураған жоқсыңдар ма?» болатын. Ал, басқа басшылар келсе: “Неше тонна мақта тердіңдер, жоспарды неге орындамай жатырсыңдар?” деп, дікілдей жөпеледі. Молдахметовке жоспардан гөрі әр үйдің мәпелеп өсіріп, үміт етіп отырған баласының амандығы артық. Оны сөзінен де, көзінен де сезіп тұрамыз. Және бізге, декандарға: “почему вы своих сту-

дентов не защищают? Самый беззащитный, это – студент. Кэзiр олардың әкесi де, шешесi де сендерсiңдер. Қорғаңдар, қамқор болыңдар! Жаман оқығаннан басқаның бәрiн түсiнуге, кешiруге болады...” – дейтiн. Мiне, парасат дегенiңiз қайда жатыр! Зекеңнiң осы сөзiн өмiр бойы жадымда ұстап, өзiме үлгi тұтып, өмiрде қолданған кездерiм көп болды. Оны жасырмаймын, қайта мақтан етемiн! Жақсыдан гибрат деген осы болар, тегiнде.

Көп жылдардан кейiн, Алматыда Ғылым Академиясында докторлық дипломымды алып тұрып кездестiм. “Мен бiлгенiң сенiң ғылым докторы болатыныңды! Рахмет, сенiмдi ақтадың!” дедi, арқамнан қағып, менiң жетiстiгiме шын жүректен қуанып. Зейнолла Молдахметов менiң осы өмiрде сыйлап, жақсы көрiп жүретiн адамдарымның бiрi емес, бiрегейi...”

* * *

Облыстағы үлкен оқу орны болған соң оның әрбiр оқиға-тiршiлiгiнен көпшiлiк хабардар болып, құлақтарын түрiп отыратыны шындық. Алғаш Молдахметов ректор болып келгенде сол көпшiлiктiң: “өзi бiздiң жерден емес... не орыс емес, не қазақ емес, қайдан келген тiкбақай?” деген күңкiл сөз оған да жетiп жатты. Ол бұл сөзге арланған да, ашуланған да, ешкiммен айтысып, тартысқан да жоқ. Ақырын жүрiп, анық басып, тек iспен жауап берудi ойлады. Әуелi өзiне, сосын өзгеге талап қойды. Өзгеге талап, басқаға сабақ болар оқиғаны Шымкенттiктер әлi айтды...

Ол кез – Кеңестiк дәуiрде бүкiл облыс шаруашылығын қаржыландыратын жалғыз ғана банк болатын. Ал институтта Облыстық банк бастығының баласы оқиды. Әкесiне арқа сүйеп алған әлгi бала мүлдем сабаққа келмейдi. Ақырында сессияға жiберiлмедi. Әкесi өктем үнмен деканатқа шықты. Декан ректор Молдахметовке мән-жайды айтты.

– Оқымаса кетсiн, диплом, бiлiм әкесiне емес, бала-

сына керек... әркiм өз жөнiмен жүрсiн, – деп, ректор жауапты қысқа қайырды. Ақыры банкирдiң баласы сессияға жiберiлмедi.

Бүкiл облыстың қаржы-қаражаты қолында, соның буына мейманасы асқан, бетiне ешкiм келiп көрмеген әлгi банкир Молдахметовтiң бұл әрекетiне шат-шәлкей болып, терiсiне сыймай, ашуға басып, ақырында институттың банкiдегi қаржы-қаражат есеп-шотын жапқызып тастады. Институт деген де үлкен шаруашылық емес пе?! Ал, ол шаруаны қаражатысыз қалай шешпексiң. Бiр айлыққа қарап, тосып отырған коллектив тағы бар. Бiрақ, бұған Молдахметов асып-сасқан жоқ. Ешкiммен керiлдесiп, кеңiрдектескен де жоқ, жалпақтап, жалбарынған да жоқ. Бәрiн ақыл-парасатпен бiрте-бiрте шештi. Молдахметов мықтылық емес, мәдениеттiлiк көрсеттi. «Бiлiмсiз – бiрдi, бiлiмдi – мыңды жығардың» керi болды. Банкир де тексiз емес екен, өзiнiң артықтау кеткенiн түсiнген болар, баласын оқуға басқа жаққа ауыстырып жiбердi. Молдахметовтен басын иiп кешiрiм сұрамағанмен, жауласқан жоқ. Қайта банкир әдiлдiгi бар азаматпен сәлемi түзу, пейiлi дұрыс жолдасқа айналып, араласып жүрдi.

Ал, Молдахметов әрекетiнде өзiне, өз iсiнiң әдiлдiгiне сенген адамның қолынан келетiн ғана батылдық, мiнез бар едi!

«...Үкiметтiң берiп отырған қаражатын бермеуге қандай хақысы бар? Солқылдақтық танытып, оқымаған баланы оқыды, қараны ақ десем, өзiмде қандай бедел, абырой, қасиет қалмақ?! Басқалар не ойламақ? Келмей ме сосын қалғандары да, оқымаған балаларын жетектiп. Көптiң iшiнен таңдау тастап, сенiп жiберген «Орталық» не ойламақ? Бара салып былыққа батты, келе салып күн көрудiң соында кеттi, бұл да жәй-ақ екен ғой демей ме?!»

Бұл – жаңа қызметке, жаңа ортаға келген Молдахметовтiң өзiне-өзi қойған сауалдары мен жауабы, өзiн-

өзі қайрауы еді. Жауапкершілікті сезіну деген де нағыз адамгершілік қасиет пе дерсіз! Адам, кімде-кім болмасын, біреудің алдында жауапты, міндетті екенін сезініп, парыз, қарыз дегеннің өтемін ойлап, өмірдегі өз орнын біліп жүрсе, қысқасы, жарық дүниеге неге келдім, не бітірдім дегенді таразылап, түйсіне жүрсе ойың да, ісің де сергек, тіршілігің де мәнді болады екен-ау, – дейді ол. Бұл оның Шымкенттен, жаңа ортадан алған алғашқы «өмір» сабақтарының бірі еді.

Институт ұжымын бір ретке келтіріп алған соң Молдахметов кезекті бір ғылыми кеңесте Республикалық және Бүкілодақтық ғылыми конференция өткізу идеясын және оның мақсатын, мәнін айтты. Мақсат – көпті жиып, қонақ ету емес, Одаққа белгілі үлкен ғылым-білім ордаларымен байланыс, қарым-қатынас туғызып, студенттердің білімін көтеріп, ұстаздардың ғылыммен айналысуына жол ашу. «Тегінде адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озады. Одан басқа нәрсемен оздым ғой демектің бәрі ақымақшылық!» – депті, ұлы Абай. Артықшылықты ғылым мен білімнен іздеген институт ұжымы қатарынан бірнеше жыл Бүкілодақтық ғылыми конференциялар өткізді. Ақырында, бұл бастаманың нәтижесі зор болды. Көптеген жастар Мәскеу, Ленинград, Киев, Новосибиррге... аспирантура, докторантураға тасқындай тасыды. Олар екі-үш жылдың ішінде, біртіндеп, біртіндеп ғылыми атақ алып, институт қабырғасына орала да бастады.

Нұрахмет МҮТӘЛІҰЛЫ,

*физика-математика ғылымдарының
кандидаты, доцент:*

– Зейнолла Молдахметұлы атышптырым кабинеттің төрінде отырады. Сыйқырлы есікті ашқанда, ақырын ашамыз. Жалпы Зекеңнің бойында бір сес бар. Оның алдына алау-далау болып, қалай болса солай бара алмайсың.

Етек жеңіңді жинап, тіптен айтар сөзіңе дейін ішіңнен сан қайталап барасың. Өзі өмірі көсіліп көп сөйлемейді, сені тыңдайды. Тапсырмасы қысқа, нұсқа болып жатады. Бірде бір шаруаны талқылап отырғанбыз, үстімізге облыстық партия комитетінің нұсқаушысы кіріп келді. Кабинеттің ортасына екпіндеп келіп қалған нұсқаушыға Молдахметов:

– Мен адаммен сойлесіп отырмын ғой, қайда келесіз? – деді, түсін суытып. Адамы мен! Білесіз бе, сол кезде менің төбем көкке жеткендей қуанып қалдым. Себебі, жайшылықта ол нұсқаушы бізді адам құрлы көрмейтін. Нұсқаушының екпіні басылып қалды. Барған жерде иіліп-бүгіліп қарсы алғанға жаман үйренген әлгі нұсқаушы Зекеңнің зекуіне не айтарын білмей, ісініп тұрып:

– Шыға берейін бе? – деді. Зекең қатқыл үнмен: «Ия!» деді. Бәріне куә болып отырған мен Зекеңнің батылдығына риза болдым, кешірім сұрауға өресі жетпеген нұсқаушы үшін ұялдым. Обкомда қызмет істегеніне ісіп-кеуіп жүретін ақылсыздау нұсқаушының демін осылай басып, Зекең орнына қойды. Шынында да өрескел әдет қой. Ректор шаруа шешіп отыр, нұсқаушы болса оңмеңдеп кіріп келеді. Бұл өзіме үлкен сабақ болды. Бұдан кейін ректорға емес, студенттің алдына кіретін болсам да рұқсат сұрайтын жағдайға жеттім. Бұл мәдениеттілік, өзгені сыйлау екен. Өзгені сыйласаң өзің құрметті болады екенсің, орынсыз ұятқа қалмайды екенсің. Бұл менің Зекеңнен алған тәлімім, тәрбием, сабағым!

Енді бірде, тағы да осылай жұмыс барысын әңгіме етіп отырғанымызда есікті ақырын ашып, бір ақсақал сығалады. Ректордың алдында адам отырғанын көрді де, ақсақал тез есікті жаба қойды. Сол-ақ екен Зекең орнынан атып тұрып, есікке беттеді. Артына әлгі ақсақалды қолтықтап, кабинетке кіргізіп, диванға екеуі қатар отырды. «Неге айтпадыңыз... машина жіберетін едім ғой ...» деді, Зекең әлгі ақсақалдың алдында бала-

ша елпеңдеп. Зекеңнің мұндай мінезін бұрын көрмеген мен аңырайып тұрып қалыппын. Өте сирек, тек көңілді кезінде ғана айтатын “батыр” сөзін қосып: «...жүре бер, кейін ақылдасармыз» — деді маған. Бұл әрекетіне, мінезіне қалай сүйсінбейсің! Тағы да өзіме тәлім, тәрбие, сабақ алдым.

Бірде, кезекті ғылыми кеңесте өзі туралы пікірі жоғары бір доцентке алты адам қарсы шықты. Бұрын ол доцент “көк” десе қалғандары да “көк” дейтін, “қара” десе қалғандары да “қара” дейтін. Себебі, ол бұрынғы ректордың жақыны, пікірлесі болды да, өз өктемдігін айналасына аямай жүргізді. Молдахметовтің әділдігіне арқа сүйеген әлгі алтау да алған беттерінен қайтар емес, қайта өршеленіп барады. Тізесі талай батқан доценттен қарымта қайтарар тұстың келгенін сезіп тұр. Бұрын ешкім бетіне келіп: “сіздікі дұрыс емес!” дегенді естімеген доцент, терісіне сыймай, қайта-қайта қарсы дау айтып, шыжбалаңдап тұрып алды. Қателігін мойындамақ түгілі, басынан сөз асырмай, ректорды да көзіне ілмей көкіректеніп тұрған доцентке, бір кезде Молдахметов орнынан аспай-саспай тұрды да:

— Сізге алты бірдей адамның қарсы болуы бір нәрсе айта ма өзі? — деп, сұрақты төтесінен қойды. Анау сонда да шыжбалаңдап қояр емес. Ақырында Зекең өзі сөз алып, ұзақ сөйлеп, арасында ана доцентке алты рет сұрақ қойып, алты рет орнынан тұрғызып, алты рет отырғызды. Бірде-бір сұрағына мандытып жауап бере алмаған, мәнді мәселе көтере алмаған, кәсіби деңгейі төмен, өркөкірек пендені көптің алдында мақтамен бауыздап салды.

Жасырмайын, Зейнолла Молдахметовтің осы үш қылығынан өзіме өмірлік гибрат, сабақ алдым. «Ағаны сыйласаң алғыс аларсың», «Білімсіз бірді, білімді мыңды жығар» деген ел даналығына көзімді Зекең жеткізді. Кеуделікпен көпті жеңем деген ақылсызды бір сәтте ол

ақыл-парасатымен демін басып, орнына қойды. Бұдан мен ғана емес, залда отырғандардың бәрі де гибрат алғандай болды.

Өз басым оның осындай өткірлігіне, алғырлығына тәнтімін. «Болмасаң да ұқсап бақ, бір жақсыны көрсеңіз...» дегендейін, Зекеңнен көрген-білгенімді қызмет бабында пайдаланып, жақсы ағаға ұқсағым келіп жүреді...»

Өкінішке қарай, Зейнолла Молдахметовтен алған тәлім-тәрбиесін ағынан ақтарыла айтқан азамат Нұрахмет Мүтәліұлы бүгінде ортамызда жоқ. Ол ақ сақалды абыз атанбай жатып, ертелеу өмірден өтіп кетті. Жаны жәнатта болғай дей отырып, үн таспаға жазылған естелігін қағазға осылайша түсірдік.

* * *

Шымкентке келгеніне жарты жыл болған тұста Зейнолла Молдахметов Қазақ ССР Ғылым Академиясының жолдамасымен Герман Демократиялық Республикасына ғылыми сапармен барды. Көптеген жоғары оқу орындарында болып, өндіріс орындарын, ғылыми институттарды аралап, олардың жұмыс жағдайларымен танысты. Шынын айтқанда Молдахметов неміс ұлтының өмірімен, тыныстіршілігімен таныса жүріп, тамсанған, таң қалған. Екінші дүниежүзлік соғыста моральдық жағынан да, материалдық жағынан да тұралаған халықтың небары отыз жыл ішінде көркейіп, білім мен ғылым саласында соншама дамып кетуі оны таң қалдыра тұрып ойландырды да. “Тез өсіп, дамуында қандай сыр бар? Біз неге бұларға ілесе алмадық. Біз де өзімізді Ұлы державамыз деп, ұрандатып жүрген жокпыз ба? Бірақ, тұрмысымыз әлде қайда төмен...” Молдахметов алғаш рет шет елге шығып, шырмалған осындай ойдың жетегінде елге оралған-ды...

Не керек, Герман Демократиялық Республикасынан үйренетін нәрсе көп екенін түсінді. Онда өндірістік қатынастар мен қоғамдық құрылым біздегіден басқаша.

Әсіресе, ғылым мен өндіріс арасында байланыс күшті. Тіптен өндіріс орындары ғылым жаңалықтарын күтіп отыратын көрінеді. Жаңа жаңалық өндірістің өркендеп, халықтың баюының басты кепілі деп түсінеді. Ал бізде жаңалығың қанша маңызды болса да, шаң басып сөрелерде жата береді. Молдахметов келісімен әрекетке кірісті, қаладағы өндіріс басшыларын шақырып, семинар-кеңес өткізді. Өндіріс басшыларын тындады. Проблема көп екен. Өндіріс пен оқу орнының арасындағы байланыс әлжуаз, жұмыстары бір мақсатқа бағытталмаған. Институт ғалымдары жақсы жетістікке жететін озық технологияны тапқанмен, оның өндіріске енуі мүлдем баяу. Әркім өз бетімен тіршілік жасауда. Оны қадағалап, өндіріске енгізіп отыратын арнайы ұйым, қысқасы, мақсатты басшылық жоқ. Соның салдарынан біздің завод, фабрикаларымызда жұмыстың көбі адам қолымен атқарылады, шығарған өнімнің сапасы айтарлықтай төмен...

Бұдан шығар жол іздеді. Тапқаны – институт іргесінен, «Ғылыми жаңалықтарды өндіріске тез енгізу» ұйымын құрды да, оған өзі басшылық жасады. Ұйым жұмысын Фосфор зауытының директоры, Советтер Одағы Жоғарғы Кеңесінің депутаты Әлжанов Тілеубай, республикадағы алып өндіріс ошақтарының бірі – Қорғасын зауытының директоры Қаптабергенов Ырзабай, аймақтық «Южказэнерго» бастығы Абдуллаев Халық шын пейілдерімен құптап, қолдады, қамқорлықтарын көрсетті. Ғалымдар ашқан біршама жаңалықтарды өндіріске енгізіп, өнім сапасы артты. Бұл арқылы ғалымдар ұйымының қажеттігін дәлелдеді. Институттың белсенді жастары, комсомол ұйымының жетекшісі Зауытбек Тұрысбеков, кафедра меңгерушісі, жергілікті кәсіподақ комитетінің төрағасы Мұрат Жұрынов аталмыш ұйымның бірден-бір ұйтқысы бола білді.

Осы тұста ғалым Зейнолла Молдахметов кең ауқымды ғылыми-зерттеу жұмысына жетекшілік етті. Айталық,

Б.Ф.Минаев, М.Ж.Жұрынов, Н.М.Иванова, А.Е.Бөкетов, И.С.Іргебаева, Ж.Д.Дәушеевтермен бірлесіп, «Молекулалық спектроскопия мен химиялық кинетикадағы спин-орбиталдық қатынастың рөлі» төңірегінде біршама жақсы жаңалықтар ашты. Және ол ғалым А.В.Бобровпен бірлесіп «Жарықтың комбинациялық шашырауының спектроскопиясы» деген бірегей монография жазды.

Ерекшелей айтуға тұратын бір оқиға – 1980 жылы ҚазХТИ-да Зейнолла Молдахметовтің бастамасымен республикада алғашқы болып квантты химиядан Бүкілодақтық ғылыми кеңес өткізілді. Осыған байланысты Қазақстанда квантты химияның негізі осы кезден қаланды деп мойындалып та, айтылып та, жазылып та жүр. Әрине, бұл жерде химия ғылымының докторы, профессор және ұймдастырушылық, іскерлік қабілеті ерекше Зейнолла Молдахметұлының еңбегін ерекшелей айтқан жөн. Ол дәл осы жолы квантты химияның білгірі, ірі ғалым екенін республика, қала берді Одақ көлеміне танытты.

Шаяхмет МОЛДАБЕКОВ,

техника ғылымының докторы, профессор:

– Негізінде біздің институт өндіріс мамандарын дайындайтын болғандықтан Зекең келе сала облыстағы өндіріс басшыларын және Одақ көлеміндегі іргелі зауыт, фабрика басшыларын арнайы шақырып, семинар-кеңес өткізді. Ондағы мақсат оқыту мен өндіріс арасындағы байланыс деңгейін және өндіріс басшыларын тыңдай отырып, білім беруде кетіп жатқан кемшілік көзін ашу және ашылған ғылыми жаңалықтардың өндіріске тез арада енгізілмеуінің себеп-салдарын анықтау болды. Бұл семинар-кеңес институттың болашақ жұмысына бағыт-бағдар берді деуге әбден болады. Себебі, осы семинардан кейін оқыту мен өндірістегі практика жүйесіне біршама өзгерістер енгізілді, жаңалықтар қосылды.

Зейнолла Молдахметов бізге ректор болып келгенде

одан басқа ешкімде “ғылым докторы, профессор” деген ғылым дәреже, атақ болмайтын. Мұның дұрыс еместігін түсінген ғалым жастарды ғылымға бірден көптеп тартты. Бір жылдың ішінде оншақты адамды Мәскеу, Ленинград, Ташкент... докторантураларына жіберді. Қазақта: “Не ексең, соны орасың” деген сөз бар, ақырында ғылым докторының саны он сегізге жетті. Олардың бәрі Молдахметов шәкірттері еді. Атап айтатын болсақ, химия ғылымының докторы, профессор Жұрынов Мұрат, геология ғылымының докторы Есімов Беген, техника ғылымының докторы, профессор Кәрібаев Кеңес, техника ғылымының докторы, профессор Тілеуқұлов Орынтай...

* * *

Содан, Қазақ химия-технология институтында химия ғылымдарының докторы, профессор Зейнолла Молдахметов бес жыл ректор қызметін атқарды. Сұрақ туады. Көп пе, аз ба? Мәселе уақыттың аз, әйтпесе, көптігінде емес, атқарылған істің, тындырылған тірліктің мәніне байланысты екен. Айталық, бес жыл ішінде Молдахметов институт алдына айқын мақсат қоя білді:

– Студенттердің Бүкілодақтық ғылыми конференциясы өткізілді,

– Мәскеу, Ленинград, Қазан, Киев, Ташкент қалаларына оқытушы-ғалымдар аспирантура мен докторантураға жіберілді;

– белгілі академик-профессорлар басқа қалалардан арнайы шақырылып, дәріс оқыды,

– сырттан окитын студенттердің өз мамандықтары бойынша жұмыс істеуін қатаң талап етті,

– көп үміт күтуге болатын жастарды декан, кафедра меңгерушілері етіп тағайындады;

– Жамбыл, Қызылорда, Шымкент қалаларындағы оқу орындарының біріккен Ректорлар кеңесінің төрағасы болды;

– одақ көлеміндегі іргелі жоғары оқу орындарымен байланыс орнатты;

– студенттер арасында ғылыми-зерттеу жұмыстары жанданды;

– оқудың өндіріспен байланысын күшейтіп, практикаға көп көңіл бөлді;

– еңбекке жолдама алған студенттердің жұмыс орнына баруы қатаң қадағаланды;

– әлеуметтік - тұрмыстық жағдай күрт жақсарып, қаншама жыл кезекте тұрғандар пәтер ала бастады;

– жаңадан оқу корпусы, жатақхана, тұрғын үй, Студенттер үйі салынды;

– институттың материалдық-техникалық базасы нығайтылып, жаңа жабдықтармен жабдықталды;

– бәрінен бұрын Орталық Комитетке күн сайын жазылып жататын домалақ арыздар тиылып, институт ұжымына береке-тыныштық орнады. Жастарға құлшыныс, үлкендерге ізет келді.

* * *

Институттың осындай сан-салалы шаруасын бір адамның – Зейнолла Молдахметовтің жалғыз өзі атқарып, еңсеріп тастауы, әрине, мүмкін емес. Көп болып көтеріп, ел болып атқаратын тірліктер бәрі де. Солай болды да. Шымкентке алғаш қадам басқан күннен бастап, жақсы пейілмен алдынан шыққан облыс басшылары, түрлі мекеме бастықтары, қоғамдық ұйымдардың төрағалары, тіптен қарапайым қарттардан бастап, жалындаған жастарға дейін бүгінде бәрі де көңлінде, бейнелері көз алдында. Өз өмір тарихына өшпестей болып, белді белес болып жазылған ол жылдарды, сол бір ел азаматтарын ол ешқашан ұмытқан емес.

Ол кезде – жетпісінші жылдары облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Рамазанов Аманолла болатын. Павлодар облысының тумасы болғанмен, мемлекеттік, қоғамдық жұмыстарды оңтүстік өлкеде бастап, осы

ортаға әбден сіңісіп, ел құрметтісіне айналып кеткен азамат. Мысалы, 1970-1972 жылдар аралығында Оңтүстік Қазақстан облыстық партия комитетінің екінші хатшысы, сосын, 1972-1978 жылдары бірінші хатшысы болып қызмет атқарды. Ол Зейнолла Молдахметовке облыстық партия комитеті тарапынан қажетті жерінде қолдау көрсетіп, қамқорлығын аяған емес.

1978 жылы облыстың партия комитетіне бірінші хатшы болып Асқаров Асанбай келді. Шымкентке бара қалсаңыз: “Мына үйді Асқаров салғызған, мына ат ойындар стадионын Асқаров тұрғызған, қала көшелерін жасыл желекке көмкерген де Асқаров...”, тағысын-тағы, осыған ұқсас сөздерді жиі естисіз. Айтты-айтпады, Оңтүстік өңірінің экономикасы мен мәдениетінің бір сатыға көтерілуіне елеулі үлес қосқан адам. Оның енбегі заманының ең биік, ең құрметті Ленин орденімен бес рет, Еңбек Қызыл Ту орденімен екі рет, Октябрь Революциясы орденімен марапатталған болатын. Нақ Оңтүстік Қазақстандағы қызметі үшін Социалистик Еңбек Ері атағын иеленді.

Асанбай Асқаровтың ел басқарудағы тәсіліне Молдахметов әлі де тәнті. Көп мәселенің ішінен халыққа аса қажеттісін тауып, дөп басып, бастама көтеріп, оған жұртты жұмылдырып жіберетін іс-тәсілінен өзі де талай сабақ алған. Мысалы, алғаш рет институт жұмысын бюрода қараған кездегі сұрақ қойысы, мәселені тереңнен талдауы бейне бір сол институтта қырық жыл істеп, қыры мен сырын толық білетін адамша көсілген кезі көз алдында. Бұл Асқаровтың әдеттегі қасиеті. Қай мекемені, қай кәсіпорынды бюрода қарамасын, тура сол салада өмір бойы істеп, тәжірибе жинақтаған адамша, бар мәселе-проблемасын алдына жайып салады, оған өтірік ақпарат, жалған мәліметті өткізе алмайсың.

Сол басшының бір азаматтық ісін Зейнолла Молдахметов өмірі ұмытқан емес, есіне жиі түсіріп, әр ортада ай-

тып жүреді. Онысы әркімге де сабақ, үлгі болсын дегені шығар.

...Бір күні «институттың акт залы өртеніп жатыр» деген суық хабар түн ортасында ректор Молдахметовтен бастап, облыс басшыларын тік тұрғызды. Тілсіз жау – өрттің сәт сайын қаулап, басқа ғимараттарды да жалмау қаупі туды. Қырсықты қойыңыз қаладағы өрт сөндіретін машиналардың біразы жарамсыз болып шықты. Бұл хабар Асқаровқа жетісімен, тез арада Жамбыл, Алматыдан көмек сұрады. Көмек тез келіп, өрт сөндіретін машиналар оны өршітпей, сөндіріп алды. Пиғылы жаман адам болса өрттің астарынан өсек іздеп, “Бұл қастандық, әдейі өртелген...немесе, қызметке немқұрайды қараудың салдары...” деп, республикаға, жоғары жаққа хабарлап, улатып-шулатып, заң қызметкерлерінің құлағын көтеріп, еліртіп жіберуіне әбден болар еді ғой. Бірақ, Асқаров өйтпеді, қайта түк болмағандай, сабырлы, сырбаз қалпынан ауытқымай, тез арада «Студенттер сарайын» салуға тиісті мекемелерге тапсырма беріп, қаражат бөлуін сұрады. Бірінші басшының қас-қабағына қарап үйренген басқалар да оның тапсырмасын бұлжытпай орындады. Жаңа қызметке, жаңа ортаға келе салысымен қиындыққа тап болған өзін демеп жіберген асыл ағасының бұл тірлігін Зейнолла еш уақытта ұмытқан емес. Нағыз ел басшысына ылайықты ірі мінезіне, парасатына дән риза болып, тәлім-тағлым алған-ды.

Өзін қолдап, демейтін адамдар аз болды ма?! Бірінші хатшы Асанбай Асқаровтан бастап, хатшылар: Давыдов, Тілеубергенов Ыдырыс, бөлім меңгерушісі Бопова Дүйсенкүл, облыстық атқару комитетінің төрағасы Шаймерденов Жамалбек, қалалық партком хатшысы Тыныбаев Жомарт, аудандық партком хатшылары: Тәліпова Клара, Малдыбеков Сымағұл, Әлжанов... бәрі де «біз де бастықпыз» деп, шекесінен қарап шіренбей, оқыған, білімді, мәдениетті екендігін қай кезде де, қандай бір істің

үстінде де көрсете білді. Сыйластығы жарасқан жандарға, сәлемі түзу жолдасқа айналды.

Біздің халық “Ағаны сыйласан – алғыс аласың” дейді. Ал Зейнолла Молдахметовтің сыйлайтын, ақыл-кеңес алатын, алдыңғы топ ағалары Тәшенов Жұмабек, Сәрсенбаев Мырзахан, Сұлтан Сүлейменов, Сасбұқаев Әділ, Бекманов Мақан, Әйменов Талқа, Темірбеков Сәдуақас ...болды. Әрине, бұлардың бәрі де бұл күнде о дүниелік болып кеткендер. Бірақ, олардың ағалық ақылы мен қамқорлығы Молдахметов жадында мәңгіге сақталған.

Айталық, Жұмабек Ахметұлы Тәшеновті алайық, бір өзі жатқан өмір мектебі емес пе?!

Ардагер азамат – Тәшеновтің Қазақстан тарихында өшпестей ізі бар. Солтүстік облыстар Ресейге берілуі керек деген ұйғарым айтыла бастағанда «кеудесін окка төсеген» басшылардың бірі. Оның бұл мінезі Мәскеуде, Алматыда отырған үлкен мемлекет басшыларына ұнамай ақырында қызметтен төтеннен төмендетілді. Әлі де еңбек етуге қабілеті де, денсаулығы да бола тұрғанына қарамастан 1975 жылы жасы зейнеткерлікке жеткен күні төраға орынбасарлығынан босатылды.

Зейнолладан әу бастан ақыл-кеңесін аямаған, жас алшақтығына қарамай әзіл-қалжыңдары жарасқан, ақжарқын аға, техника ғылымдарының кандидаты, профессор Мырзахан Сәрсенбаев болды. Осы елдің өсіп-өркендеуіне тап жылмай, табан тіреп үлес қосқан азаматтың бірі емес, бірегейі ол. Қазақ кен-металлургия институтын бітіргеніне бір жыл ғана болып, еңбекке енді араласып жүргенде Ұлы Отан соғысы басталады. Сәрсенбаев соғыстың басынан аяғына дейін болып, Белоруссияны, Польшаны, Шығыс Пруссияны, Чехославакия мен Берлинді неміс фашистерінен азат етуге қатысты. Ал, соғыстан оралысымен Шымкент педагогика институтында аға оқытушы, кафедра меңгерушісі, декан, сосын ректордың оқу ісі мен ғылыми жұмыстар жөніндегі орынбасары, ақырында

химия-технология институтының ректоры қызметін көп жылдар атқарды. Бірінші, екінші дәрежелі “Отан соғысы” ордендерімен, Білім мен ғылым саласында еткен еңбегі үшін Еңбек Қызыл Ту орденімен марапатталды. Сексеннің сенгірінен асып, 1995 жылы дүние салды.

Шымкентте ол кезде бар-жоғы үш институт болақтын. Оның бірі – Мәдениет институты, ректоры Сәдуақас Темірбеков еді. Ақжарқын, кеңпейіл, іскер азаматпен Зейнолла келісімен-ақ сыйласып, ағалы-інілідей араласқұралас болды. Алғашқылардың бірі болып Зейноллаға ерулікті Сәдуақас ағасы берді. Баяғы сол атақты “Священный союз” тағы да жиналды. Өңмендеп төрге өтуге ыңғайсызданған Зейнолла үлкендерге, Мырзекендерге жол беріп: “Сіздер шығыңыздар!” дей берді. Сонда Сәдуақас ағасы:

– Зейнолла, сен шық төрге, жасың кіші болғанмен, үш жылға дейін біздің елдің қонағысың. Егер сол үш жылда жақсы жағыңмен көрінсең, онда сен өмір бойы Оңтүстік елінің төрінде боласың, ал, жамандағыңды көрсетіп қойсаң, онда анау жаққа, есікке кетесің,—деді, босаға жақты нұсқап. Өткір айтылған әзілге бәрі ду күлді, Зейнолла да оларға қосылды. Бірақ, іштей ойланып қалды. Қанша жерден қалжың ретінде айтылғанмен, шындығы қылш сермегендей, жан шошытарлықтай еді. “Құдай сақтасын, осы ақыл мен есім өзімде тұрса, төрдегі басымды есікке сүйрете қоймаспын” – деді Зейнолла іштей.

Осындай ағаларының аяғын алып жүрген Зейнолланың қадыр тұтатын, құрметтейтін ағасының бірі – Қадыр Төреханов. Ол кісінің өзі де Оңтүстік елінің бір қадырлысы. Білім беру саласына бар өмірін арнаған, талай жеткіншекті жетілдіріп, біліммен сусындатқан нағыз ұстаз. Қаладағы бір техникумда директор болып отырған жерінен Молдахметовтің өзі шақырып, Қазақ химия-технология институтының кешкі және сырттай оқытатын

проректорлық қызметін ұсынады. Бұл хақында Қадыр ағаның өзі былай дейді:

– Мен бүгінгі әңгімені бастамас бұрын, осы институт тарихына байланысты бір шындықты айтайын. “Білгенін, көргенін айтпаған қарттан без” дей ме қазақ. Менің де жасым ұлғайды, естігенімді, білетінімді айтып кету парызым, әрі қарызым деп білемін.

Қазақстан Үкіметін ең қиын 1938 – 1951 жылдар аралығында Нұртас Дәндібайұлы Оңдасынов басқарған. Ол зейнеткерлікке шыққан соң елден жырақта, Мәскеуде тұрды. Сол кісі 1978 жылы туған жерін аралауға сонәу Мәскеуден Шымкентке, Түркістанға келді. Шынымды айтсам, Кеңестік дәуірде ел басқарған көп басшының ішінен Нұрекеңді өз басым жоғары бағалаймын. Қазақ халқы өссін, білімді, мәдениетті ел болсын деп, шыбын жаны шырылдап өткен нағыз жанашыр басшы ол. Қарап отырсаңыз, Қазақстанда небір мәдени орындар мен білім ордалары сол жылдарда, Оңдасынов ел Үкіметін басқайп тұрған кезде салынған. Ғылым Академиясы тура Оңдасынов пен Сәтбаевтың жігерлі еңбегінің арқасында жеке шаңырақ болып көтерілді. Сол жылдарда опера және балет театр үйі бітіп, консерватория ашылды, Одақ бойынша дара оқу орны – ЖенПИ ашылды, шет тілдер институтынан шығыстану факультеті ұйымдастырылды..., басқа облыс орталықтарынан Мұғалімдер институты мен училищелер бірінен кейін бірі ашыла бастады.

Соның бірі соғыстың жүріп жатқанына қарамай 1943 жылы Шымкент қаласынан ашылған Құрылыс материалдары технологиясы институты. (Кейіннен ол Химия-технология институты болып аталды). Бұл институттың көбіміз біле бермейтін қилы-қилы тарихы бар екен, оны мен сол жолы Нұрекең аузынан естідім. Естігенімді елге айтып кетуді парызым деп санаймын. Әңгімеге мені Нұрекеңнің өзі тартты.

– Қадыр айналайын, сен институтыңның жабылып барып ашылғанын білесің бе?

– Жоқ, бірінші рет естіп тұрмын. Ондай да оқиға болып па еді? – деп, білмейтінімді күлкімен жасырдым.

– Онда тыңда. Біліп алғаныңның зияны жоқ. Бұл оқиға 1943 жылы болған еді. Әлі соғыс жүріп жатыр. Гурьевте командировкада жүргенмін. Артымнан хабар келді – Шымкенттің құрылыс материалдары технологиясы институтын, кәзіргі институттарыңды, тиімсіз деп жапқалы жатыр, бұл пікірді хатшы Шаяхметов қолдайтын секілді, ЦК-ның бюросында қаралғалы жатыр дегенді ести салысымен, командировкамды қысқартып, Алматыға жеттім. Бюрода сөз алып, өнеркәсібі жаңадан дамып келе жатқан оңірге, жалпы Қазақстан үшін ондай институттың ауадай қажет екенін, бұл салада мамандардың жоқтығын фактылармен дәйектедім. Бірақ мені қолдағандар аз болды да, институтты жабу ұйғарылды. Протокол жазып отырған адамға көптің алдында “менің бір сөзімді қалдырмай түсіріңіз” деп ескерттім.

Не істеу керек? Көп ойландым. Оқу орнын көбейте алмай жатқанда, барын ұқсата алмай, жауып жатқанымызға күйіндім. Ойланып бір күн жүрдім де, тез жолға дайындалдым. Онсыз да қордаланып жатқан Үкімет шаруасымен баруым қажет болатын. Бюроның протоколын, қосымша дәлелдерімді жинап Мәскеуге, Оқу министріне бардым. Ол: «бюрода солай шешілген екен, дұрысы сол болар» деп, солқылдақтық танытты. Біз жақта көп айтылатын мақал бар білесің бе оны? “Шешінген судан тайынбас” деген. Мен де алған бетімнен қайтқым келмей, Берияға телефон соғып, Сталинге сұрандым. Қажетті оқу орнын жаптырғым келмеді, әрі елге жеңіліп оралмайын дедім. Не бітіріп келер екен деп, бірі шын жаны ашып, кейбірі сүрінгенімді тілеп отырғаны анық қой. Қабылдады. Қанша мысы

басып тұрса да, пісіп тұрған ойларымды, дәлелдерімді тоқтаусыз айтып шықтым. Түсінді. Орынбасарына тапсырма берді. Содан институт жабылмай аман қалды. Ал, бұл институттың халық шаруашылығына қосқан үлесі туралы саған айтып жатуым артық деп, Нұрекең әңгімесін доғарды.

Кезінде түсінбеушіліктен жабылып қала жаздалған бұл институт шынында да тек Қазақстанға емес, жалпы Орта Азия республикаларына, қала берді Ресейге де танымал болатын. Танымалдығы сол емес пе, сонау-сонау Ресейден келіп, бізде оқитын жастар аз болған жоқ. Оны мен жақсы білемін.

1975 жылы институтқа Зейнолла Молдахметов келгенге дейін Біләлов, Сүлейменов ректор болды. Олар институттың қалыптасып, өсуіне үлестерін аз қосқан жоқ. Ол өз алдына бөлек әңгіме...

Бір күні Зейнолла мені өзіне шақырды, екеуден-екеу отырып біраз әңгімелестік. Мен ол кезде гидротехникум директоры болатынмын. Әңгіменің соңында Зейнолла маған институттың кешкі және сырттай оқытатын проректор қызметіне шақырды. Өзімнен көп жасы кіші, қырықтан енді ғана асқан Зейнолладан жаңаша бір бағыт, өзгерістер әкелгісі келетінін ұқтым, онысы мені қуантты.

Содан, келісімімді беріп, 3500 студенті бар институттағы ең үлкен ұжым – кешкі және сырттай оқу бөлімі бойынша проректор қызметіне келдім. Мұндай үлкен ұжымды тікелей ректордың қолдау, қамқорлығынсыз басқарып кету, әрине, қиын. Оны Зейнолланың өзі де түсінді, бізді назарынан тыс қалдырған емес.

Ғылыми кеңесте екі мәселені өзі көтерді. Кешкі және сырттай оқытатын бөлімде көбіне ересек адамдар оқиды. Олардың бәрі өз мамандықтары бойынша емес, әртүрлі қызмет істеп жүргендер. Қысқасы, оқып жүрген оқуына атқарып жүрген жұмысы сай келмейді.

Біріншіден, соны дұрыс жолға қою – әркім мамандығына қарай жұмыс істеуі қажет деген талап қойды.

Екінші көтерген мәселесі – сабақ сапасын көтеру. Бұрын көбіне ғылыми атағы жоқ оқытушылар дәріс оқып, бұл бөлімге көңіл селқос бөлініп келсе, ендігі жерде профессор-оқытушылар семинар өткізіп, сабақ беретін болды. Бөлімнің жұмысы жаңаша жолға қойылып, соған байланысты беделі де өсті.

Қаладағы ірі кәсіпорындар: фосфор, қорғасын зауыттарының басшыларын, басқа да ірілі-ұсақты кәсіпорын директорларын шақырып, семинар-кеңес өткіздік. Сонда оқу мен өндірістің байланысы баса айтылып, талқыланды, маңызды шешімдер қабылданды. Сырттай оқытатын студенттердің өз мамандығы бойынша жұмыс істеуін басты талап етіп қойдық. Біз де өз жұмысымызды соған бағыттадық. Зекең бөлімге үнемі көңіл бөліп, мәселелерімізді дер кезінде шешіп беріп отырды. Талап қойды, сол арқылы жұмыс істете де білді. Талабы бар жас көрсе, көмектесті, жол көрсетті, бағыт-бағдар берді. Іскерлігі арқылы, әділдігі арқылы институт ұжымына қадырлы болды...

* * *

Оңтүстік елінің әдемі әдебі, қазақы қалыпты бұзбай, сақтап қалған салты мен дәстүрі көп. Соның бірі – ауыл шетіне келіп қоныс тепкен қоңсыға, немесе, қызмет бабымен адам келсе, ауылдың атқамінерлері біртін-біртін сәлем беріп, амандасып, танысып, артынан ерулік беру. Зейнолланың да қызметке кіріскелі есігі бір жабылған емес. Ел ағаларынан бастап, әртүрлі мекеме басшылары “сәлем бергелі, танысқалы келдік” деп, кісілік көрсетіп жатты.

Мына бір әдемі танысуды Зейнолла ешқашан ұмытпайды. Жұмысқа кірісіп кеткеніне көп болмаған, бір күні сұңғақтау, акқұба келген ел ағасы кабинетіне келді. Салған беттен:

– Араға адам салмай, танысуға өзім келдім, – деді ақырын жымып. Мен Әділ Сасбұқаев деген ағаң боламын, талай жыл жаманды-жақсылы осы елге еңбегіміз сінді. Бірде биікте, бірде төменде болдық... өмір деген қызық екен... Өзіңнің біздің елге келген қадамың құтты болсын! – деді, әр сөзін баяу-баппен айтып.

Молдахметовке бірден ел ағасының ашыла, ағынан ақтарыла: “бірде биікте, бірде төменде болдық... араға адам салмай танысуға келдім” деген, әсірелеуі жок, шынайы сөзі ұнады ма, әйтеуір екеуі бірін-бірі алғаш көріп отырса да, біраз шешіліп әңгімелесті. Бұл дүниеде адам жанынан күрделі не бар екен?! Кім-кімнің де бар сырын ұғыу, бар қатпарын қазу мүмкін емес. Молдахметов алдына талай “дөкейлер” келіп, сәлемін беріп, құтықтауын алып, аялдамай шыға беретін. Ал, мына жүзі жылы, іс-әрекетінде, сөзінде жасандылығы жок Әділ ағасы өзіне де ұнап қалды. Өмір--сапардың біраз жолын жүріп, тіршіліктен түйгені мен көргені көп аға сөзінде даналық пен өзіне үлгі алар тұс тұнып тұр. Аз сөйлеп, көп тыңдаған жас Зейнолла соны ұқты. Өзінде жоқты, қазына картты тапқандай қуана ма қалай?!..

Зейнолла Молдахметов жүрегін жаулаған, ел ағасы атанған Әділ Сасбұқаев өмірдің ашысын да, тәттісін де бір кісідей көрген адам. Еңсе көтеріп, еңбекке енді араласа бергенде алдынан жалаңдаған сұм соғыс шықты. 1942 жылдан соғысқа аттанып, Севастополь, Симферополь, Днепропетровск қалаларын, Украина, Польша, Чехословакия жерін азат етуге қатысып, бірінші, екінші дәрежелі Отан соғысы, Қызыл жұлдыз ордендерімен марапатталды.

Бейбіт өмірдің еңбегіне белсене араласып, артында өшпес із қалдырған абзал азамат – Ленин, Еңбек Қызыл Ту, “Құрмет белгісі”, “Парасат” ордендерін омырауына тақты.

Өмірдің “төменінде” болған тұсы мынау. Оңтүстіктің

қалың халқы канша жерден Коммунистік партияның қылышынан қан тамып тұрса да, аузынан Алласы түспеген, бес уақыт намазы қаза болмаған, бакилық болғандарға құран оқытып, дұға шығартуды ұмытпаған ел. Әділ Сасбұқаев та обкомның екінші хатшысы бола жүріп, ата мен анасының басына көк тас орнатты. Оны ол перзенттік парызым деп түсінді. Ал, басқалар болса: жоғары жаққа “домалақ арызды” бірінен соң бірін домалатты, ақырында қызметтен босаттырды.

Бірақ Әділ аға кейбіреулердей мұрттай ұшып, көкірегі қарсы айрылып, ауру тауып, әбіржімеді. Айналасының да берекесін кетірмеді. Өз ісінің әділдігіне сенді, ішкі жігер-қайратына сүйенді, ата мен анасының аруағына сыйынды. Істің ақыры оң болды. Біраз жылдардан соң бәрі де орнына келді. Зейнолла Молдахметов Шымкентке келгенде Әділ Сасбұқаев облыстық ауыл шаруашылығы басқармасының бастығы екен. Ағалы-інілі адамдардың таныстығы сыйластыққа, келе-келе туыстыққа ұласты. Әділ ағасы ерулікке шақырды, Зейнолла сыбаға берді...

– Екеуінің арасында адам қызығарлықтай достық болды, – дейді Әділ ағамыздың бәйбішесі. – Әдекең де кез-келгенге аса жуыса қоймайтын, әйтеуір, Зейноллаға ниеті қатты құлады. Аз уақыттың ішінде үй ішімізбен жиі араласып кеттік. Зейнолланың жұбайы Фатима да ақжарқын жан екен, бізді жатырқай қойған жоқ. Бұрыннан өзіміз араласып жүретін Сүлейменов Сұлтан, Сәрсенбаев Мырзахан, Бекманов Мақан, Әйменов Талқа, Салықбаев Әуесхан... бәрі рет-ретімен Зейнолланы ерулікке шақырды. Таныстық келе-келе достыққа ұласты. Олардың адал достығына біреулер қызыға, кейбіреулер қызғана қарады.

Қарағанды университетіне ректор болып кететін кезде, шыны керек, қимай-қимай шығарып салдық. Онда барған соң кешікпей Зейнолла жаңа үйге кірді. Біздер, бір топ ағалары: Мырзекең (Сәрсенбаев Мырзахан), Ма-

қаң (Бекманов Мақан), Тәкең (Әйменов Талқа) бәрі де жұбайларымен және біз, не керек сегіз адам болып жаңа үйі мен қызметіне құтты болсын айтып бардық, қазақ жолымен.

Қызық болды, үйден шыға бергенімізде, Шымкент аэропортының бастығы Мырзекеңмен (Сәрсенбаев) корші екен, сол алдымыздан шыға келмесі бар ма. Салған беттен Мырзекең әлгі көршісі, қапсағай денелі орыс жігітіне қалжыңы мен шынын араластырып, біз Қарағандыға Зейнолла Молдахметовке кетіп барамыз, сондықтан сен самоләтінді әуре етіп, Жезқазғанға қондырып не етесің, бірден Қарағандыға ұшырсайшы деді. Бізді Қарағандыда Зейнолла асыға күтіп отыр дейді, тағы да қуақыланып. Мырзекеңнің бұл қалжыңына біз мәзбіз, дуылдап күліп қоямыз. Аэропорт бастығы, орыс жігіті:

– Ой, Мырзахан Сәрсенбаевич, Сіздің бір ауыз сөзіңіз ғой, қондырамыз Қарағандыға – деді, бізге қарап күліп. Шынын айтқанда біз бұның бәрін қалжыңға сайып, аса мән де беріп тұрған жоқпыз. Содан самолетке отырып, ұшып кеттік. Бір сағаттан асар-аспаста Жезқазғанға қонып, одан әрі Қарағандыға ұшуымыз керек. Бір кезде самолеттегі жолсерік қыз «самолет Қарағандыға қонды!» деп хабарлап тұр. Біз таң қалдық, әрі тез келіп қалғанымызға қуанып та тұрмыз. Ал, Зейнолла болса бұлай біздің бір жарым сағат бұрын келетінімізді қайдан білсін, күтіп тұрған ешкім жоқ. Содан аэропорт бастығының кабинетінен Зейнолланың үйіне Мырзекең телефон соқты. «Ал, Зейнолла, біз Қарағандыға келдік, Қарағандыны көрдік, енді қайтып барамыз!» деді. Ойламаған жерден ерте келіп, Зейнолланы бір састырғанымызға бәріміз де балаша мәзбіз. Содан жиырма миноут отер-отпесте, Ебіней аға екеуі аэропортқа жетіп келді. Сағынып қалыппыз, қуанышымыз қойнымызға сыймай бір-бірімізбен жамырай амандастық. Болмысынан ойын қысқа қайырып, дән жеткізетін Зейнолла бұл жолы да шын қуанышын аз

сөзге сыйдырып: – «торкіндерім келді, торкіндерім ғой бұлар менің... Қайран Оңтүстікте ел мен жұрт бар ғой... қаймағы бұзылмаған халық, ұлттық дәстүр бар онда...» деп, күнгейлік елдің өзіне көрсеткен көл-көсір пейілін ұмыта алмаған ол ағынан ақтарылып, біздің келісімізге де риза болып, жүзі жарқырап, көзі нұрланып-ақ тұр».

Содан Зейнолланың «төркіндері» төрт-бес күн қонақ болып, Қарағандының өзін, қала маңайын аралап, табиғатын тамашалап, сағыныштарын басып қайтқан-ды. Ия, адамдар кездесу үшін, сағыну үшін қоштасуы керек!

* * *

Сол жылдардан бастап Зейнолла Оңтүстіктен қол үзген, ағайын-тумадай болған жұрттың қандай бір жиынынан, қуаныш-ренішінен қалған емес. Орнымен, ретімен барып, олар келіп тұрды. Алайда, асыл ағасы Әділ Сасбұқаевтың дүркіретіп өткізген 80 жылдық тойына Зейнолла Молдахметов Оңтүстік Кореяда ғылыми іс сапармен жүріп, қатыса алмады. Той ортасында болып, ағаның қуанышына ортақтаса алмағанына өкінді. Өкініштің орнын толтырып, аға аулына барып қайтуды, құттықтап қайтуды жөн деп білді. Барудың да барысы бар, өзгеге ұқсамай, асыл аға көңілін көтеретіндей, маркайтатындай іс ойлады. Әдекен құдайға шүкір ат пен шапаннан кенде емес, несібесі бар адам. Зейнолланың ойлағаны басқа болды.

Ақыры ол қарағандылық ақиық акын, талай айтыста алдына жан салмай мәреге жеткен акын Аманжол Әлтаев інісі мен күміс көмей, төкпе акын Ақмарал қызды оңы мен солына алып, Қарағандыдан ере шыққан нөкер-нөпірлері: Ғазалиев Арыстан, Маданов Дыбыс, Алматыдан Сәрсенбаев Мұрат, үлкен ұлы Марат..., оларға Шымкенттен қосылған көп дүрмек, бәрі-бәрі сән-салтанатын түзеген баяғының сал-серілеріндей, ерекше бір жарасыммен “Қазығұрттың басында кеме қалған, қасиетті болмаса неге қалған” дейтін киелі Қазығұртқа, ағасы Сасбұқаев Әділ шаңырағына келген ді. “Бап! Келсең кел, осылай бо-

лып ағаға! Баяғының сал-серілері осылардай-ақ болған шығар да!” деп, қошемет-қолпаш айтқандар аз болмаған. Біреу қызыға, біреу қызғана қараған. Ел арасында аңыздай айтылып жүретін «Священный союз» сыйластықтың тағы бір үлгісін осылай көрсетіп, Айды аспаннан бір-ақ шығарды... Сонда ғой Аманжол мен Ақмаралдың сөз қағыстыратыны. Сол қағыстың азын-аулақ жұрнағын келтіре кетсек, артық болмас.

Аманжол:

Алашқа ел-жұртым деп жар салыпсыз,
Жақсы ақынның сөзіне тамсаныпсыз.
Бабалардың ақ жолын жалғастырған,
Бұл күнде белді буған мәрт алыпсыз.
Ғұмырың ұзақ болсын асыл әке,
Сексенді жас жігіттей қарсы алыпсыз.
Қазақтың күмбірлеген көші емес пе?!
Жақсылар жақсылардың досы емес пе?!
Қасындағы інімен дос болмаса,
Жігіттің көрген күні бос емес пе?
Жақсы мен билері кеп дәм тататын
Қазақтың ырыс қонған қосы емес пе?
Сағынып Сарыарқадан Зекең келді,
Құдай-ау, іні деген осы емес пе?!.

Ақмарал:

Арқадағы Аманжол
Жан атамның тойына,
Өлеңмен шашу шашқаны —
Ізетіменен інілік
Зейнолладай ағаның
Бәйгеге атын қосқаны.
...Қабыл болсын, Аманжол,
Жан атама төрдегі
Шашу шашқан жолдауың.
Ағасының көңілін
Тапса інісі болғаны...

Аманжол:

Сөз сөйлеу жақсы ақынның нарқы емес пе?
Зекеңдей ағаларым мәрт емес пе?!
Бір кезде төредейін аялаған
Шымкенттің шуақ тұнған халқы емес пе?
Ағаммен Қазығұртқа еріп келсем
Қазақтың қасиетті салты емес пе?!
Інісі ағаларын іздеп келсе,
Бірліктің жүрген жері ұйым болар...

Ақмарал:

Талғайды өмір өзі ақ-қарасын,
Тек қана дұшпан көзбен таптамасын.
Әділдей атамыздан ақ бата алып,
Аманжол, Қыдыр дарып, бақ қарасын!..

Аманжол:

Бағасын жақсылардың ғасыр берсін,
Көп жасаған әкені асыл дерсін.
Осы жерде отырған бәрімізге
Әдекең әкеміздің жасын берсін!
Ақмарал, ел-жұртыңның жанары бол,
Есілген Оңтүстіктің самалы бол!
Ағалар ортасында еркелейтін
Шымкенттің бұла өскен маралы бол!..

Ақмарал:

Қазығұртты бұл қазақ санайды аңыз,
Атымыз кетіп жатыр талайға аңыз.
Зейнолла аға келді үйіңізге
Атаның ақ батасын аламыз деп.
Алпыстың тоғызында тұр ағамыз
Сексенге жетер деймін шамаңыз кеп.
Арқаға ниет қылып біз отырмыз
Келер жыл тойыңызға барамыз деп...

Аманжол:

Өрелі іс күтеміз қанатты ұлдан,
Әр пенде өз әлінше талап қылған.
Төрде отырған әкелер бір кездегі
«Достық!» туын көтеріп одақ құрған.
Шымкентім, қасиетті мекенің ғой,
Зекеңді үш жыл бойы қонақ қылған...

Ақмарал:

...Сөзіңнің расы бар, Аманжол-ау,
Көзіңіз емес бізге жай қараған.
Ағаңыз үш жыл бойы Оңтүстікте
Жоқ шығар деп ойлаймыз Ай қараған.
Әзілді бұл, ағамыз, ұға алмаса,
Сөзіміз екі бастан құралмас-ед...

Осылай, қасиетті Қазығұрттың басында, Әдекеңнің шаңырағында Аманжол мен Ақмарал айтыс өнерінің тағы бір үлгісін корсетіп, жиналған топтың жүрегін жырмен тербеген.

Осы жолы академик Зейнолла Молдахметов бұрын өзі ректор болған Химия-технология институтында қонақта болып, студенттермен кездесті. Кездесу соңы тағы да Ақмарал мен Аманжолдың айтысына ұласты.

Аманжол:

Сым перне сырларымды жалғайды екен,
Сұңқардай қанатымды қандайды екем.
Ақмарал мына маған баста дейді
Ауылдың алты ауызы болмай ма екен?..

Ақмарал:

Алқалы жұртқа жүз бұрып
Ашайын сырдың құлыбын.
Аузыма құдай сөз салса
Төгейін сөздің шырынын.

...Қаршыға құстың арманы –
Қияға қанат қаққаны.
Оңтүстіктің еліне
Арқа келіп жатқаны.
Зейнолладай ағаның
Жақсылық көрген орданың
Есігін тағы қаққаны.
Әділдіктің ақ туы,
Әділдей асыл ағамның
Сексенге келіп жатқаны.
Оңтүстіктің тойменен
Тағы да атты ақ таңы.
...Қалқан қылып ағанды
Құтты болсын келгенің.
Егер ағаң болмаса
Не болар еді көргенің!..

Аманжол:

...Сұңқардай қанатымды қандап өтем.
Бір кезде Зейнолла ағам Шымкентіме
Ақмарал, үш жыл қонақ болған екен.
Ақмарал, «алты ауызды» бұлдайсын ба,
Көсіп-көсіп сөйлесең құрғайсың ба,
Қазақтың қасиетті дәстүрімен
Досыңды үш ай қонақ қылмайсың ба?!
Мен көрдім Қазығұрттың нұр алабын,
Дүбірлеген жарысқа сұранамын,
Сен болсаң, Ақмаралжан, Аманжолды
Үш күн қонақ қылуға шыдамадың.
...Кемеңгер ақсақалды асыл дерсің,
Бағасын қариялардың ғасыр берсін!
Ақмаралдай аяулы қыздарыңды
Жарқ етіп көктен түскен жасын дерсің!
Сексендегі Әділдей әкемізге
Жүздегі Жамбыл қарттың жасын берсін!

Ақмарал:

Атадан бата алған ұл
Ата жауын женеді.
Кеудемізде жатыр еді
Осы айтыс деген ізгі үміт,
Аманжол келді ауылға,
Сөйлемей сөз тістеніп,
Оңтүстікке келгенде
Жатырсың қандай түс көріп?..

Аманжол:

Аксақалдар, аман-сау болыңдаршы,
Шымкенттің ірге тасын қалап берген.
Тулайын мен Арыстың арнасындай,
Келемін өнер атты жол басында-ай.
Шымкенттің аксақалы аман болшы,
Кешегі Төле бидің жалғасындай.
...Мен қалай болашаққа бет алмаймын.
Қасыма Ақмаралдай досымды алмай
Арманға жеке-дара жете алмаймын.
Сондықтан шыбықпенен қусаңдағы,
Мен сенің ауылыңнан кете алмаймын...

Ақмарал:

...Аманжол, елдің бәрі қызығушы ед,
Нұр жауып тұрған анау жүзіңізден.
Біржандай біздің елге іздеп келген
Айналдым, ізет сақтар ісіңізден!..

Аманжол:

...Біржан мен Сара салтын жалғаймыз ба,
Өнердің биігіне самғаймыз ба?
Қыс бойы Оңтүстікке қыстап шығып,
Жазға қарай Арқаға бармаймыз ба?
Мінскей, жақын болды шалғайымыз,

Келдік қой Оңтүстікке арнайы біз.
Аузың берік болғаны қиын екен
Ақмарал, кепкен жоқ па таңдайыңыз...

Ақмарал:

...Шешетін кез болып тұр күрмекті шын,
Байлауға көштіңіз бе ілмекті шын...
Өзіңе бір әзілді егер айтсам
Аманжол, миғыңнан күлмекпісің?!
Алты ай қыс Арқа жақта, бізде жазда,
Қадырын көшіп-қонның білмекпісің.
Әбеке, екі ортада көшіп-қонып
Жұмысы жоқ адамдай жүрмекпісің?!

Аманжол:

Өмірде жалғандықпен санаспаспын,
Топтан озған жүйрікпен таласпаспын.
Сахнада әзілдеп отырғанмен
Ақиқаттың жолынан әрі аспаспын.
Басыңа бармақтай боп бағың қонсын,
Жырларың мөлдіреген бағың болсын.
Салт сақта, оразаны жүр екенсің,
Ақмарал, оразаңыз қабыл болсын!..

**«ӨЗІҢЕ СЕН, ӨЗІҢДІ АЛЫП ШЫҒАР,
ЕҢБЕГІҢ МЕН АҚЫЛЫҢ ЕКІ ЖАҚТАП»**

Абай

Бірде Зейнолла Молдахметовтің: «Университетті құрған, қалыптастырған Бөкетов пен Молдахметов деген пікірді анда-санда естіп қаламын. Бұл дұрыс болмайды, бізге дейін де талай-талай тарлан педагогтар еңбек еткен, оларды ұмытқанмыз ұят болады...қайта жастарға айту керек...» дегені бар-ды. Бұдан біз өткеннің бәрі өтірік, «мен, мен!» демейтін, кешегі болмаса бүгінгінің жоқ екенін түсіне алатын, ойы биік, азаматтығы асқақ адамды көрдік. Оның бұл пікірі, біріншіден, бізге бағыт-бағдар сілтеді және екіншіден, шынында да жаңа университет Қарағанды Педагогика институтының негізінде, соның базасында құрылғаны шындық еді ғой. Олай болса аталмыш институттың қабырғасын қалап, іргесін алғаш көтергендер кімдер? Шамалы шегініп, олардың есімін еске түсіріп, атқарған, бітірген қызметтері хақында аз да болса айта кетуді біз де жөн көрдік.

Сонымен, жаңа университеттің тарихы 1938 жылы Сарыарқа өңірінен тұңғыш ашылған, әуелі екі жылдық Мұғалімдер институтында, сосын барып Педагогика институтында жатыр. Бұрын көшпенді ел болып, оқу мен білімге енжарлау қараған қазақ үшін мұндай оқу орнының тұңғыш ашылуы айтты-айтпады үлкен оқиға еді. Қара танытыны аз, білім-сауаты кем, оқымыстылары саусақпен санарлық кезде ашылған бұл оқу орнының іргесін көтерген, небір қиындықтарды жеңіп, іргелі оқу орнына айналдырған адамдар жарық дүниеде кәзір жоқ. Бірақ, олар қалдырған ізгі істің ізі тарих бетінде сайрап жатыр.

Кенес өкіметі іргесін бекітіп алған бойда сауатсыздық-

ты жою қолға алынды. Алайда, Қазақстанда, басқаларға қарағанда, сауатсыздықпен күрес бәсен жүрді. Себебі, «ораза, намаз – тоқтықта» дегендей, отызыншы жылдары аштыққа ұшыраған ел сауат ашпақ түгілі бір үзім нан іздеп, жан-жаққа босып кетті. Оның соңы 1937 жылдың нәубетіне ұласты. Халқының қамын жеген, ел басқарған кемелдердің көбі табан астынан «халық жауы» атанып, келмеске кетті. Асылды, шабылды, атылды...

1938 жылы Қазақстан Үкіметі елдегі сауатсыздықты тез, әрі жаппай жоюға жұртты жұмылдырды. Сауаты бар деген адамдарды және онсыз да аз мұғалім-оқытушыларды елдің ең шалғай ауыл-аудандарына жіберді. Олар ликбездер мен бастауыш мектептер ашып, елді жаппай сауаттандыра бастады. Үкімет жалпыға бірдей бастауыш білім алуды міндеттеді. Осы шешім кейінгі жылдарда қазақ халқының тез көтеріліп, білімді, мәдениетті ел қатарына қосылуына басты негіз болды. Бұны бізге архив құжаттары айтады.

Мұғалімдер даярлайтын институттар мен училищелер облыс орталықтарының бәрінен ашылды. Ел болып еңсе көтеру үшін әуелі сауат пен білім керектігін түсінген Коммунистік партия өз саясатын соған бағыттады, ел Үкіметі одан қаржы-қаражатын аямады. Соның нәтижесінде, Қазақстан, 1939 жылы жүргізілген Бүкілодақтық санақ бойынша бесінші орынға бір-ақ шықты. Бұл орайда Қарағанды мұғалімдер институтының қосқан үлесі аз болмады. Құрмет көңілмен сол бастаудың басында тұрған есімдерді еске түсірелік.

КСРО Халық Комиссарлар Кеңесі мен Қазақ Республикасы Халық Комиссарлар Кеңесінің қаулысымен 1938 жылы Мұғалімдер институтының алғашқы директоры болып Полина Романовна Репалова тағайындалды. Жоғары білімді Полина Романовна Ленинград қаласынан жолдамамен қазақ даласына алғаш қарлығаштардың бірі.

Қиындықтардың болатынын біле тұра Полина Рома-

новна бас тартқан жоқ. Шынында да жаңадан ұйымдасып жатқан институттың проблемасы жетерлік болатын.

Айталық, алғаш ашылған философия және тарих факультетіне кейбір пәндерден сабақ беретін педагог-оқытушылар жетіспеді. Аталмыш екі факультетте 117 студент оқитын болса, оларға бар-жоғы 12 оқытушы-ұстаз сабақ берді. Мұғалімдер тапшылығын шешу мақсатында ол Ленинградтың Герцен атындағы Педагогика институты мен Алматының Абай атындағы Педагогика институтының басшылығына арнайы хат жазып, жас мамандарды жолдамамен жіберулерін өтінді. Өтініш орындалып, бір жылдың ішінде жоғары білімді көптеген жастар келді. Ол институттың білім сапасын бір белеске көтеріп тастады.

Екі факультетің бес кафедрасы: тіл және әдебиет, тарих, марксизм-ленинизм негіздері, педагогика, психология, дене тәрбиесі кафедралары болды. Сабақ қазақ және орыс тілдерінде жүргізілді. Оқулық жағынан да ленинградтықтар көмектесті, мыңдаған кітаптарды біржола берді. Соның арқасында ашылған жылдың өзінде-ақ жеті мыңнан аса кітабы бар кітапхана студенттерге қызмет көрсетті.

1939 жылдың аяғында институт директорлығына Рахым Иманқұлұлы Иманқұлов тағайындалды. Алайда, ол 1941 жыл соғысқа шақырылып, сол жылдың қазан айында оққа ұшып, майдан даласынан оралмады. Бірақ, Иманқұлов бір-екі жылдың ішінде-ақ артына өшпестей із, іс қалдырып кетті. Уақыт талабына сай істі ұйымдастыруда алғырлық танытқан ол институт беделін биікке көтерді. Ол ұстаздардың санынан гөрі сапасына көңіл бөлді. Ғылыми атағы бар педагогтарды қызметке тартты, студенттер санын 250-ге жеткізді, есімі өшкен жоқ, Қарағанды университетінің тарихына мәңгіге жазылған.

Қажықбар Мұқанов институт директоры болып 1941-1945 жылдарда істеді. Соғыс зардабының тылдағы тіршілікке тигізген залалын сөзбен айтып жеткізу, әрине,

қиын. Барлық еңбек ұжымдарында жұмыс пен еңбек тек майданға ғана бағытталды. Ал, институт ұжымы бірден жастарға әскери жаттықтыру жұмыстарын күшейте жүргізіп, талайын аз уақытта Отан қорғауға аттандырды. Қалған студенттер колхоз, совхоздар өсірген өнімді шашпай-төкпей жинап алуға қолғабыс етті, шахталарға түсіп, көмір қазды, зауыттарда станок қасында тұрды... Одан жиналған қаржыны студенттер Қарулы күштер қорына аударды.

Мұғалімдер институты соғыс жылдарында 502 жас маманға жоғары білім беріп, республиканың жер-жеріне еңбек етуге аттандырды.

Қиын кезенді басынан өткеріп отырса да институт басшылары жеткен жетістікпен тоқтамады. Мысалы, 1944 жылы жаңадан физика-математика факультетін ашып, жастардың тек білім алумен шектелмей, ғылыммен де айналысуын талап етті.

Бір ерекшелей айтатын нәрсе, соғыс жылдарында Мәскеу мен Ленинградтан эвакуацияланған небір ірі ғалымдар, мұғалім-ұстаздар келді. Олардың біразы осы институтта және училище, техникумдарда сабақ берді, іс-тәжірибелер жүргізді. Бұл – жас институттың интеллектуалдық деңгейін биікке көтереді.

Қабзәкір Байтасов институт директоры болып 1945-1950 жылдар аралығында еңбек етті. Бұл жылдар соғыс бітіп, елдің еңсесі сәл де болса көтерілген кез. Жаңа директор өз жұмысын болашақ ұстаздардың білімі мен кәсіби деңгейін көтеруге бағыттады. Ол нәтижесіз болмады, он бір оқытушы кандидаттық диссертация қорғады.

Соғыстан Жеңіспен оралған солдаттар мен офицерлерге жоғары оқу орындарының есігі шалқасынан ашық болды. Майдан даласының ерлік рухын ала келген 206 солдат институт қабырғасына бірден қабылданды. Бұл жоғары оқу орнының өміріне ерекше бір серпіліс, жігер әкелді. Бір-екі жыл ішінде білім алып, мұғалім мамандығын

менгерген 1032 жас еліміздің түкпір-түкпіріне, бейбіт өмірдің жас ұрпағын тәрбиелеуге аттанды. Институт директоры Байтасовтың еңбегі бұл салада, әрине, елеулі.

Сейтқали Баймурзин, физика-математика ғылымының кандидаты, доцент. Қалай ойлайсыз, бір қызметте табан аудармай жиырма жыл істеуге бола ма?! Болады екен. Ол екі жылдық Мұғалімдер институтына директор, одан кейін төрт жылдық Педагогика институтына ректор болып, университет ашылған күнге дейін табан аудармай жиырма жыл еңбек етті. Өз уақытының талабынан да, талғамынан да шыға білген Баймурзин Педагогика институтын республикадағы іргелі, беделді оқу орнына айналдырды. Орталық Қазақстан өңірін аралап, бұйығы жатқан қазақ жастарына қозғау салып, жоғары білім алуға шақырып, қазақ интеллегенциясы қатарын өсіруге өз үлесін өлшеусіз қосты.

Тарата айтсақ, Мұғалімдер институты кезінде 1.661, ал, Педагогика институты кезінде 20.670 жас талап жоғары білім алыпты. Оқытушы-мұғалімдер саны 277-ге жетіп, 2 профессор, 59 ғылым кандидаты өсіп шықты. Жанадан үш кафедра ашылды, олар – КСРО тарихы, саяси экономика, философия. Институтың 6 факультеті, 22 кафедрасы болды.

Есімдерін ешқашан ұмытуға болмайтын небір ғалым-оқытушылар институтта жастарға сабақ берді. Олар – А.Әлжанов, Т.Әбдрақов, С.Әбдірахманов, Б.Әбеуов, Т.Әубакиров, С.Балаубаев, Х.Жұмабаева, К.Ермағанбетов, О.Жанайдаров, К.Жуасов, Ф.Кенжебаева, Р.Клещева, И.Колыванов, П.Коржева, А.Құндақбаев, К.Лекеров, С.Мамиконян, В.Маркина, Ғ.Мейрамов, Қ.Мұқышев, А.Нәрешев, Е.Омаров, Р.Омарова, С.Орлова, С.Рымбетов, М.Сағынова, А.Спасибенко, Т.Тұңғышбаев, А.Тэн, В.Усик, Ш.Хасенов, Е.Юдина... Бұлар Қазақстан ғылымының қайнар көзін ашып, қаншама жасты білім биігіне жетелеген ұстаздар. Солардың еңбегінің арқасында Қарағандының

Педагогика институты республика бойынша I дәрежелі жоғары оқу орнына айналды.

Болашаққа озық оймен қарайтын Баймурзин Қазақстанның орталық өңіріне бір университеттің қажеттігін ертеден-ақ түсінді. Бұл ойын тиісті орындарға айтып, алғаш идея тастаған адамдардың бірі деуге де болады. Ақырында сол идея шындыққа айналып, тиісті орындардан қолдау тауып, бар құжаттарды түзіп, тізіп, «...университет ашылсын» деген мемлекет қаулысын қолына алып, оның ашылған күніне дейін адал қызмет атқарды. Баймурзиннің ерен еңбегін Үкімет пен партия бағалап, кеудесіне «Қызыл Жұлдыз», «Құрмет белгісі» ордендерін тақты және бірнеше медальдармен марапаттады.

Ебіней Арыстанұлы БӨКЕТОВ,

академик:

Әлбетте Педагогика институты университетке айналдыру мәселесі 1960-1970 жылдар аралығында әр түрлі жиындарда, партия құрылтайларында сөз болып жүріп, ақыры Қазақстандағы екінші университетті Қарағандыда ашу 1965 жылы айқындалыпты. Содан бері тиісті дайындық жүргізілген: шахтёрлер қаласының орталық тұсынан екі мәрте аумақты алаң бөлініп, бірақ соның бірде-бірі осы заманғы жоғары оқу орны талабына сай келмегендіктен жайына қалып, ақыр аяғында Оңтүстік-Шығыс, бұрын мал жайылған шеткері аймақтан 65 гектар жер қоршалып, жобалау құжаттарына ол «Университет қалашығы» деген әсіре айдармен жазылыпты; Қазақ КСР-інің Министрлер Кеңесі 1967 жылдың 14 сәуірінде жаңа университеттің осы алаңда салынбақ техникалық жобасын бекітіп, оның құрылысына қажет қаражатты анықтаған... Сол қарар бойынша 1100 орындық екі жатақхана, 500 кісі бір мезгілде ас ішетін асхана салыныпты; қала орталығындағы Ленин көшесінен босаған, КСРО Көмір министрлігіне тиесілі көлемі екі мың шар-

шы метр ескі ғимарат та пединститут қарамағына берілінті.

Амал қанша, бес жыл бұрын қабылданған тамаша қарардың дені қағаз жүзінде қалып, бәз-баяғы «көш жүре түзеледі» дейтін ескі керенаулық, одан да гөрі тумазан балаға жөргек әзірлемейтін рәсімге бас ұрған самарқаулық салдарынан КСРО-ның Жоғары және арнаулы білім министрі В.П.Елютиннің 1962 жылғы бұйрығымен Мәскеудің «Гипровуз» жобалау ұжымы төрт жыл ұдайы шұғылданып, мұқият әзірлеген жобаның оннан бір болегі ғана өмірге келіп, қалғаны қағаз бетінде қалыпты.

Енді міне, ұзақ жылдар арман болған игі істің кіндігі кесілді, жаңа университет дүниеге келді.

Қазақ КСР Министрлер Кеңесі 1972 жылы ақпан айында тағы бір қарар қабылдап, «Университет қалашығы» құрылысын жездеғабыл жүргізу тұрасында қажет-ау деген шаралар белгілеп, тиісті автокөлік, құрал-жабдық, әр түрлі материалдар мен фонд бойынша, сірә, осы бесжылдықтағы тағы бір оқу ғимаратын, 1200 орындық студенттер жатақханасы мен оқытушы профессорлар үшін сол аймақтан көп пәтерлі бірнеше тұрғын үйді жеделдетіп тұрғызу міндетін қойды. Сол қаулымен университетке 1,5 миллион сом босатылып, оған құттыханалар мен аудиториялар үшін түрліше жабдық, орындық, үстелдер сатып алуға рұқсат етілген...»

(«Республикадағы Екінші» атты мақаладан.)

* * *

Сонымен, Гоголь көшесінің бойындағы 38 үйдің кен залында, 1972 жылы, қыркүйектің бірі күні Қарағанды Мемлекеттік университетінің ашылу салтанаты өтті.

Бұл кезге дейін Қарағандыда алты жоғары оқу орны болатын, енді оған университет қосылды. Жер қойнауы толған қазына, өңірі толған өндіріс орындары, миллиондаған халқы бар, олардың жыл сайын ғылым-білімге деген құштарлық өсіп келеді... осындай салдарлы себеп-

тер бір университетті қажет етіп-ақ тұрған-ды. Орталық Қазақстанның жүрегі – Қарағанды осылай, бірте-бірте нағыз ғылым ордасына айналды.

Жас университетке ректор болуға ылайықты деп академик Ебіней Арыстанұлы Бөкетовті тағайындаған да, тапқан да республика партия ұйымының Орталық Комитеті мен Үкіметі болды. Әрине, қанша жерден бұрынғы ордалы оқу орнының негізінде ашылып отыр дегенмен де, ендігі талап, бағыт басқаша болуы керек. Университеттік сан-салалы, жан-жақты оқу жүйесін құрып, оны ғылыми-зерттеу жұмыстарымен ұштастырып, барлық факультеттердің алғашқы курстарында қоғамтану мен гуманитарлық ілімдер негіздерін оқытып, жалпы адамзаттық руханият пен мәдениет тану сабақтарын жүргізгенде ғана атына заты сай оқу орны болмақ.

Алғашқы кезде аудиториялар жетіспеді, сегіз факультеттің студенттері екі кезекпен оқытылды. Бұл профессор-оқытушылардан бастап, студенттерге де қолайсыз еді. Амал қанша, бәріне шыдамдылық керек. Университет ұжымын алғашқы қиындықтан алып шыққан қаланың Оңтүстік–Шығыс беткейінде жанадан салынып жатқан «Студенттер қалашығы» болды. Оқу корпустары, жатақханалар бірте-бірте бітіп, студенттер сонда көше бастады. Бес-алты жылдың ішінде ең басты оқу корпусы бітті, 330 орындық асхана, жиын өтетін үлкен залы, спорт зал, студенттерге арналған 2148 орындық жатақхана, профессор-оқытушыларға арнайы салынған 201 пәтерлі тұрғын үй салынды.

Қарағанды облыстық комсомол, партия комитеттерінде хатшы бола жүріп, өнеркәсібі дамыған өлкенің тарихын зерттеген профессор Д.Шаймұқанов, саяси экономия кафедрасының доценті Т.Әбдіразақов, маркстік-лениндік философия кафедрасының меңгерушісі Р.Клещева, педагогика ғылымының докторы Ғ.Мейрамов, тағы басқа көптеген білімді ұстаздар дәріс берді.

Одақтың өзінде енді ғана дамып келе жатқан ғылым саласы – квантты химия кафедрасы екеу ғана, бірі – Мәскеуде, екіншісі осы Қарағанды университетінде ашылды. Бұл жаңа оқу орнының биікке құлаш сермеуін көрсетсе керек. Бөкетов университетте дәріс беруге ХМИ-дағы қызметкерлерін, өз шәкірттерін слеп-скшеп барып шақырды. Олар: М.Угорец, З.Молдахметов, В.Шкодин, Ә.Баешов, С.Жамбеков, Ш.Досмағанбетов, М.Шәріпов, М.Ли, В.Малышев университетте жастарға білім бере жүріп, ХМИ-дағы ғылыми іздену жұмыстарын жүргізе берді.

1980 жылдары университетте сабақ беретін 502 оқытушының 182-сі кандидаттық және докторлық диссертация қорғап, білім беру сапасы көтерілді. Оқуға талапкерлер саны 900-ден 1800-ге дейін өсіп, сегіз жылда 7651 жас жоғары білімді маман атанды.

Бөкетов Одақ көлемінде болатын үлкен ғылыми конференцияларға жиі шақырылатын, жиі баратын. Әйтеуір барған жағынан бір оқытушы-ғалымды сүйрей келетін, үй беремін, дәреженді көтеремін деп, небір мықты мамандарды жинады. Мысалы, Б.Минаев Том университетінен, А.Тұрмағамбетов пен К.Әлжанов Қазақ мемлекеттік университетінен, К.Ермағанбетов КСРО ҒА-ның Сібір бөлімшесінен, Л.Ильина Қазақ политехника институтынан келді. Әрине, бұл тізімді жалғастыра беруге болады.

Академик Ебіней Бөкетовтің ректорлықтан кетуі табан астынан болды да, оның орнына 1980 жылдың күзінде химия ғылымдарының докторы, профессор Зейнолла Молдахметов тағайындалды...

Зейнолла МОЛДАХМЕТОВ,

академик:

– Кезекті еңбек демалысына кеткелі жүргенмін. Таңертең жұмысқа келсем министрдің бірінші орынбасары Колесников телефон соғып, Алматыға келуімді өтінді.

Сөзінде бір қапылыс бар. Мен таң қалып, бұл қалай, министрдің рұхсатын алғанмын, бала-шағаммен демалуға кетіп барамын дегеніме: «Сізбен министрдің сойлескісі келеді» деп, келуімді талап етті. Содан мені министрге емес, Орталық Комитетке бірден алып барды, бар мәнжайды сол жерде ұқтым. «Қарағанды университетіне ректор болып барасыз» деген, өздері кесіп-пішіп қойған шешімдерін айтты. Менде шегінерге жер қалмады...»

Шынын айтқанда Зейнолла Молдахметов университет ректорлығына аса құштар бола қойған жоқ. Оның сыры біреу емес, сан сала.

Біріншіден, Қазақ химия-технология институтына ректор болғанына бес-ақ жыл. Алға қойған ірі мақсат-мұраттарға жету, іске асыру үшін бес жыл дегеніңіз көп емес, керісінше өте аз! Енді-енді коллективті танып, декан, кафедра меңгерушілерін жаңадан тағайындап, өз орынбасарларының біразын өзгертіп, істі жаңаша бағыттап, енді ғана бір қалыпқа түскен кезде бұл ұсыныс оны аса қуанта қойған жоқ. Және талай жас маманды Мәскеу, Ленинград, Омбы, Том, Новосібір қалаларына докторлық қорғауға, аспирантураға жіберген, әрине, оның да жемісін өзі тергені оңды еді.

Екіншіден, басында жат өлке, танымайтын тұрмыс-салт, орыс арасында тік айтып, тік өскен біз үшін қарым-қатынас қалай болар екен деп, ойлана, күпті көңілмен келген Зейнолла бес жылдың ішінде кимас дос, ардақты аға, біршама ағайын тауып, оларға бауыр басып қалып еді. Адам өміріндегі асыл бір қасиет «сіз-біз» – сыйластық, құрмет екенін осында түсінді, жүрегімен сезді. Әділ, Мырзахан, Махан... ағаларын қиып кету қиын. Амал қанша, жоғарғы жактан бұйрық келді бітті, коммунист болдың сен тек орындайсың. Ол кездің талабы солай.

Үшіншіден, университет ректорлығы бәлкім біреулердің түн ұйқысын төрт бөліп, арман-дертіне айналған мансап-ақ болар. Бірақ бұл мансап Молдахметов үшін

сондайлық маңызды емес-ті. Жоғарғы билік «барасың!» дейді бұйырып. Әйтпесе жылы орнын суытпай, осында қызмет ете беруге құлықты. Ең бастысы Зейнолла:

«Ебекең қалай қарайды бұған... ыңғайсыз болады-ау...» деп, өз-өзімен, ішкі әлемімен арпалысып-ақ қалды. «Ұстазым отырған орынға қайқайып барып, қалай отырамын?! Ұят-ақ қой...» деген ой күндіз-түні мазалай берген.

Өз ұпайыңнан ұтылып тұрсаң да, «Ар» дегеннен ат-татқызбайтын, жаратушының адам бойына құйып берген – «Ұят» деген ұлы қасиеті бар. Сол ұят деген ұлы қасиет болмаса бұл адам Жерді баяғыда-ақ өз өзегінен аударып, басқа жаққа домалатып жіберер ме еді, кім білсін?! Міне, Молдахметовті де мазалап тұрған сол «ұлы ұяттың» ұяты еді. «... Университетке ректор болуға қалай қарайсыз?» дегенде, қуанудың орнына, Ебекенді ренжітіп алып, ұят болар ма екен деген ой найзағай отындай санада жарқ ете қалған-ды.

Осылай әрі-сәрі күйде тұрғанда ұстазының өзі, Ебіней Арыстанұлының телефон соқпасы бар емес пе!

– Батыр, ойланба, тарт ауылға! Басқадан гөрі сенің келгенің жақсы маған... «Олармен» айтысып-тартысып денсаулығымды құртарым жоқ. Біз қандай жағдайда да адам екенімізді ұмытпауымыз керек, пендешіліктен биік тұрайық. Қайта бір жағынан осы дұрыс та болды ма деп тұрмын. Уақыт жоқ... ғалым емес құрылысшы болып кеттім... ғылымнан қарайып барамын... Батыр, алаңдама еш нәрсеге, тарт ауылға...», – деді, даналығы таудай Бөкетов.

Артынша өмірдің тәттісінен гөрі ащысын көптеу татқан, қарағандылық абыз қарт, Бөкетовтің досы Бектұров Жайық ақсақал да Зейноллаға тағатсыздана телефон соғып:

– Зейнолла шырағым, сен ол жаққа бауыр басып қалдың, кимас дос, ағайын-туыс таптың, білемін, сеземін. Бірақ сенің мұнда келгенің өзіңнен гөрі Ебінейге қажет болып тұр-ау! Ебінейді ауырып қала ма деп қорқамын...

Сен «Қарағандыға бармаймын» деп жүрме! Зейнолла, айналайын! Сені біз, Ебіней екеуіміз төбенің басына шығып күтіп тұрамыз! – деді. Жайық қарттың даусы дірілдеп барып бітті. Әділетсіздіктің кермек дәмін бір кісідей-ақ көрген, тар жол, тайғак кешулерді басынан өткерген Жайық ақсақал досы, сырласы Ебіней үшін шыбын жаны шырқырап, «арашаны», көмекті Зейнолладан тапқандай...

Ал, «Зейнолла ауылға қарай шығыпты!» деген күні Жайық пен Ебіней ағаның балаша қуанғанының куәсі біз болғанбыз. Ебіней аға:

– Зүке, (зайыбы Зүбайра Дүйсенқызы) бүгін жақсы көретін қайның, Зейнолла келеді. Үйге кіріп шығатын болар, қамсыз болмассың, – деп, үйден ширақ шығып кеткен-ді. Табан астынан келген қонақтың өзіне тез арада бәліші мен бауырсағын пісіріп, дастарқанды жайнатып жіберетін Зүбайра апамыз, шынында да жақсы көретін қайнысы үшін сақтаулы тұрған сыбаға-сүрлерін шығара бастаған-ды.

Ебіней Бөкетов сырласы Жайық ақсақалды қасына алып, университеттің оқу ісі жөніндегі проректоры Жамбыл Ақылбаевты ертіп, Зейнолланы қарсы алуға шықты. Ебіней ағасы мен Жайық ақсақал Шет ауданын кесіп өтетін күре жолдың бойындағы шоқының басына шығып, қолдарымен көздерін көлегейлей, Оңтүстік жаққа ұзақ-ұзақ қарап тұрды, сарыла күтті...

Сол жолы Шымкенттен шығарып салып келе жатқан екі атқошысымен бірге Зейнолла үлкен үй – Ебіней ағасының шаңырағынан, Зүбайра жеңгесінің қолынан дәм татып, баталарын алды. Ата шаңырақтан көргені бар, көргенді зерделей білген есі бар адамның ісі еді бұл. Сол күні Ебіней ағаның үйінде, дастархан басында, біраздан бері жабырқаған көңілдің күйі табылып, арқа-жарқа әңгіме-дүкен болып, әдемі бір кеш өткен-ді.

Сол сәтті бүгінде есіне алған Зейнолла Молдахметов: «Қайран қарттарым-ай, телефонның ар жағында

екеуі шыр-шыр етеді. Жайық ақсақал: «Зейнолла, айналайын, біз сені төбенің басына шығып күтіп тұрамыз» дейді...». Осы тұста сырт көзге қаталдау көрінетін Зейнолла ағамыздың үні өзгеріп, жанарын бізден тайдыра берген... Кім білсін, «Айналайын!» деп, арқасынан қағатын, еркелететін қарттарын сағынды ма, әлде, өзінің де олар орнын басып, ақсақал атанып, мына жарық дүниенің жалған екенін мойындап, мұңайғандығы ма, кім білсін?! Әйтеуір, бір мұң сезіле қалып еді.

Қос қадырлысы Ебіней ағасы мен Жайық ақсақалға кейде: «... бұл шалдардың қолынан қарта ойнаудан басқа түк келмейді...» деп, қалжыңмен тұқыртып алып: «Айналайын, қарттарым-ай, кеттік Баянға!.. өй, қорықпаңдар, қызға емес Баянауылға!» деп, елді ду күлдіріп, екеуін машинасына салып алып, бірде Көкшетауға, бірде Баянауыл, Қарқаралыға сапар шегіп, ел-жұртты, дос-жарды аралап, аунап-қунап қайтатын. Әлде, сол бір алтын шақ, жаймашуақ күндерін сағынады ма екен, кім білсін?! Өмірдің арты осылай сағынышқа айналып, алды үмітпен алдай береді екен де, сосын Абай айтқан: «Өмір – алдамшы, қызығынды білдірмей ұрлайды» болады да қояды екен-ау, шіркін ...

Үлкенге деген құрметін, ыстық ықыласын қандай бір биік лауазымды қызметте отырмасын Зейнолла Молдахметов ұмытқан да, аяған да емес. Бұл біздің емес, онымен араласқан, өмірде сапарлас болған замандастары мен әріптестерінің пікірі. Көбімізге үлгі болатын, үйренетін-ақ қылығымыз, әрине. Сондай, Молдахметовтің сыйқұрметіне өлшеусіз бөленіп өткен ақсақалдың бірі осы-- Жайық Бектұров еді. Көргені көп, білері мол, кеудесі алтын сандық, әңгімешіл, жұғымы бар жұқа шалды Зейнолла жақсы көретін. Кездескен бетте екеуі де жас алшақтықтарын ұмытып, амандық-саулықтың сонын әдемі қалжыңға ұластырып, өздерін де, өзгелерді де күлкіге көміп жіберетін.

Қартайғанда адам бір бала деген рас шығар. Жайық ақсақал: «Әй, Зейнолла, сендердің жұмыстарың көп, уақыттарың жоқ. Бірақ сол жоқ уақыттың ішінен уақыт тауып, бізбен анда-санда осылай қарта ойнауды ұмытпаңдар!» – деп қалатын. Ол сәттердің бәрі де Зейнолланың көңлінде күмбірлеп, санасында сәулеленіп-ақ тұр. Жасына, лауазым, атақ-данқына қарамай бір-біріне деген құрметі, әзілі, әңгімесі жарасқан жайсаң қарттарын қалай ұмытсын?!

Үлкендеріміз білгенмен, кіші жастарымыз тани, біле қоймайтын Бектұров Жайық жайлы бірер сөз айту артық болмайды. Ол – бар өмірін мехнаты өлшеусіз журналистика мен жазушылыққа, аудармаға арнаған қаламгер. Л.Пантелеевтің хикаяттарын, Д.Дефоның «Робинзон Крузо» романын, А.Чапыгиннің «Степан Разин» романын, Г.Серебрякова, Ш.Петефи, тағы басқалардың шығармаларын қазақшаға аударды. Сонымен бірге Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, Ф.Достоевский, Г.Потанин туралы жазған ғылыми-тарихи ізденісі 1977 жылы кітап болып шықты.

Алғашқы өлеңдерінің бірі 1932 жылы «Социалистік Қазақстан» газетіне жарияланады. Өмірінің қиын кезеңдері осы өлеңнен басталады десе де болады. Кейбіреулерге ол өлеңнің «айтары» ұнамай, үстінен арыз жазып, ақырында Оңтүстік жаққа қызметке ауыстырылады, тоқетерін айтқанда «жер аударылады». Оның соңы – 1937 жылы «халық жауларымен ымы-жымы бір» деген пиғылмен сұрақ-жауапқа ілінеді. Одан әуіріміз деп құтылдым ба деп жүргенде соғыс килігеді. Соғыс басында 105-ші атты әскер дивизиясының «Қызыл семсер» газетінің редакторы болып тағайындалғанда, біреулер өткен істі қайта қозғап, ақырында, Алматыдағы көпке белгілі «көк үйден» – абақтыдан бір ақ шығады. Әйтеуір ату, асудан аман қалып, тағдырдың мұнысына да тәубәлап, сонау-сонау «итжеккенге» кете барады...

Көп жасағанның бәрі көсем, ақсақалдың бәрі абыз

емес, әрине. Ата сакалы аузына біткенше бір нәрсенің байыбына барып, ой жүгіртіп, пәтуалы он ауыз сөз айта алмайтындар қаншама. Сондықтан да болар бабам қазақ: «Көп жасағаннан емес, көпті көргеннен сұра!» деп, ұлағат айтатыны. Жайық ақсақал көпті көрумен бірге, көп жасады да. Сексеннің сенгіріне шықты. Көру мен көп жасаудан түйген ойларын, пәлсапасын кездесе қалсаң тұра қалып, сенің оны тыңдауға уақытың бар ма, жоқ па шаруасы жоқ, әйтеуір тіліне үйрілгені мен ойына оралғанын түйдек-түйдегімен ағыта жөнелетін. Анда-санда біз қызмет ететін Қарағанды облыстық «Орталық Қазақстан» газетіне келіп, құлағымызға сыбырлап қана Шәкәрім мен Мағжан туралы «жабық» әңгімені, тіптен олардың өлеңдерін түйдек-түйдегімен жатқа айтқанда қуғын-сүргінді көп көрсе де жадынан жаңылмаған ақсақалға кайран қалатынбыз. Шынымызды айтсақ алғаш «Алаш» партиясы, оның басшылары Бөкейханов, Байтұрсынов, Дулатов туралы, олардың қазақ халқын тәуелсіздікке жеткізу мақсатындағы іс-әрекеттері мен мақсат-мұқаттары жайлы Жәкеңнен (Жайық Бектұров) естіп, сенерімізді де, сенбесімізді де білмей антартылғанбыз. Себебі, ол кезде бұл тақырып әлі ашылмаған, мағлұматымыз мүлдем жоқ. «Бізді адам еткен, тіптен жаратушы болмаса да, жарылқаушы орыс халқы!» деп, тәңірімізге тәуба етіп жүрген кезіміз ғой. Сөйтсек, қарт жүрегі соған ауырады екен де, біздің теріс, бұрыс түсінігімізді бұзғысы келіп бұлқынып, әңгімесін айта беретіні, айта беретіні содан екен ғой. Айта берейін, бірінің болмаса бірінің санасында қалар, кейін қажеттеріне жаратар, мені де еске алар дейді екен ғой жаның жанатта болғыр жарықтық! Біз абыз ақсақалдың бұл ойын тірісінде емес, жарық дүниеден озғанда ғана түсініп жүрміз. Өкініштісі сол болып тұр...

Өмірдің небір өткелегінен өтсе де рухы мұқалмаған, жаны жасымаған, санасы солмаған Жайық Бектұров ақсақалды Зейнолла Молдахметов шын мәнінде қатты құр-

мет тұтып, сый-құрметін аямады. Сыйласа жүріп, аралас-құралас болып, ғибратты әңгімесін талай-галай тыңдағанды.

* * *

Зейнолла Молдахметов Қарағанды мемлекеттік университетіне өз үйіне келгендей еркін келді. Келердің алдында, баяғы Шымкентке барғандағыдай Қазақстанның бірінші басшысы Дінмұхамед Қонаевтың қабылдауында тағы да болғанды. Баяғы өзі көрген үлкен кабинетте, үстел басында жалғыз өзі отыр екен. Бұл жолы да өткендегідей әңгіме қысқа болды. Тек кетуге бет алып, орнынан көтеріле берген Зейноллаға қолын созып, Дінмұхамед Ахметұлы жүзін мейірге толтыра тұрып:

– Зейнолла, саған за Чимкент спасибо! – деді.

Мұндай алғысты күтпеген Молдахметов іркіліңкіреп барып, алғысына «рахмет!» айтқан. Ел басшысынан алған алғыстың алапат күшімен келіп Зейнолла республикадағы екінші университетті басқаруға кіріскенді.

Қарағанды университетін Зейнолла Молдахметов 1980 жылғы қаңтардың 19-жұлдызынан 1988 жылғы, шілденің 13-ші жұлдызына дейін басқарды.

Раиса КЛЕЩЕВА,

философия ғылымының докторы, профессор:

– Зейнолла Молдахметұлымен Қарағанды Мемлекеттік университетінде қызметтес болған жылдарым (1980-1988) тұрасында айтқым келеді.

Сонымен, 1980 жылы, Қарағанды университетіне білім беру саласының тәжірибесі мен теориясын толық меңгерген, ұйымдастырушылық қабілеті тағы бар, өз ісінің хас маманы – Зейнолла Молдахметұлы ректор болып келді. Мұны мен білім беруді ұйымдастырудағы ең жоғарғы пилотаж дер едім. Өйткені, оның барлық жұмысы аса тиянақтылық пен шешім қабылдаудағы жі-

герлі әрекетке негізделген. Мұндағы тағы бір ерекшелік – функциялық әрекеттің адамгершілікпен қабысуында деп ойлаймын. Бұл дегеніңіз өте сирек кездесетін қасиет.

Зейнолла Молдахметұлы өзіне ғана тән жетекшілік қабілеті мен ұйымдастыру жұмысының нәтижесінде, «ректор әлемге аты танымал ғалым болуы керек пе, әлде талантты ұйымдастырушы болуы қажет пе», – деген ежелгі дау-дамайға нүкте қойды.

Қарағанды Мемлекеттік университетінің материалдық символына айналған кәзіргі физика-математика факультетінің оқу-лабораториялық корпусы, Студенттер мәдениет сарайы, оқытушыларға арналған сексен пәтерлік тұрғын үй, қаланың Оңтүстік – Шығысындағы университет қалашығы құрылысының қарқынды жүруі, биология факультеті ғимаратының құрылыс жұмыстарының басталуы – осының бәрі Зейнолла Молдахметұлының есімімен тығыз байланысты.

Осы кезеңдерде университеттің ғылыми-эксперименттік базалары жетілдіріліп, ғылыми құрал-жабдықтар жаңартылып, толықтырылды. Университеттің күнделікті тіршілігіне қажетті жағдайлардың бәрі жасалды. Біздің сала бойынша мамандарды дайындау мәселесі ойдағыдай шешіле бастады.

Ғылыми-педагогикалық мамандарды даярлау, оқу-әдістемелік жұмыстарды жетілдіру, мамандар даярлау сапасын жақсарту – ректордың күнделікті назарында болатын мәселелерге айналды.

Есте қаларлық тағы бір жай – университетте ойластырылып, іс жүзіне асырылған оқу-әдістемелері сол кездегі Кеңес Одағы жоғары оқу орындарында пайдалануға ұсынылды. Осы оқу-әдістемелік комплексі үшін Қарағанды Мемлекеттік университеті Кеңес Одағы университеттері арасында жеңімпаз атанып, Халық шаруашылығы жетістіктері көрмесінің медалімен ма-

рапатталды. Бұл марапат кәзір құнсыз болғанмен, сол кезеңнің биік дәрежесі еді.

Елдегі алдыңғы қатарлы жоғары оқу орындарының тәжірибелері негізінде университет блокты-модульді тәсілдің және біліктілікті қадағалау мен бағалаудың жаңа формасы енгізіліп, студент біліміне баға берудің рейтингтік тәсілі іске асырылды. Университет аймақтағы оқу-методикалық орталыққа айналды. Жоғары оқу орындары арасында халықаралық, республикалық ғылыми-проблемалық және оқу процесін ұйымдастыру проблемалары турасында конференциялар өткізіліп тұрды.

Осы шараларды іс жүзіне асыру Зейнолла Молдахметұлының ректорлығы тұсында, оның ойлау жүйесінің ілгерілігі, көптеген мәселелердің ішінен ең қажеттісін айқындай білу қабілеті арқасында мүмкін болды.

Осының барлығы түптеп келгенде университет ұжымында творчестволық, іскерлік ахуалдың қалыптасып, республика, қала берді ТМД кеңістігінде атының әйгіленуіне алып келді.

Зейнолла Молдахметұлы өзі ұстанған принциптеріне өте берік жан. Ел бағалаған жақсы қасиеті – қандай жағдайда да ең дұрыс, ең қажетті шешім қабылдай білетіндігі. Ол көп сөзді емес. Өмірдегі ұстанымы: «істің мән-жайын айтудың ең жақсы формасы – сол істі тындыру».

Көп жылдар қызметтес болғанда мен Зейнолла Молдахметұлының осындай ерекшеліктеріне тәнті болдым».

Айтса айтқандай, Зейнолла Молдахметовтің іс басқаруына тәнті болған жалғыз әріптесі Раиса Ахметқызы ғана емес. Шаңырақ көтергеніне жеті-сегіз ғана жыл болған университеттің шаруасы әлі көп еді. Танысып жататын несі бар, бұрын өзі істеп кеткен ұжым емес пе, келе

іске кіріскен ді. Болашақ «Студенттер қалашығының» тағаны қаланып, университет құрылысының қызып жатқан кезі. Бірден ол басталған, бірақ бітпей жатқан сол құрылыстардың, әсіресе, тоғыз қабатты студенттер мен жас оқытушыларға арналған және физика, биология факультеттерінің оқу корпустарына күш салды, тез бітуіне құрылысшыларды жұмылдырды. Біраз жас оқытушылар келіп, университет ұжымын қомақтай қойғанмен, көбінің баспанасы жоқ, жатақаналар мен жалдамалы пәтерлерде жүр екен. Бұл мәселені шешу үшін облыс басшыларына кіріп жүріп, қазіргі кезде «Ғалымдар үйі», «Мұғалімдер үйі» аталып кеткен тоғыз қабатты үйден көптеген пәтерлер алып, ғалымдар мен жас мұғалімдерге жағдай жасалды. Аз жылда Студенттер мәдениет сарайы іске қосылып, небір мәдени шаралар әдемі ғимаратта өтіп, студенттер өмірі қызыққа толды.

Университет факультеттері жаңа техникамен жабдықталды, оқу құралдары алынды, кітапханалар жыл сайын жаңа кітаптармен толығып отырды. Бұл шаруаның бәрін Зейнолла Молдахметов университеттің ғалым-педагогтарын, түрлі саладағы қызметкерлерін, бір сөзбен айтқанда әріптестерін бір мақсатқа жұмылдыра отырып атқарды.

Ол кісінің мұндай қабілетін, ұйымдастырушылық талантын сол әріптестері таң қала отырып, мақтан тұта тұрып әңгімелейді сізге. Сондай әріптесінің бірі, университеттің арғы «атасы» – Педагогика институтынан бері осында еңбек етіп, талай-талай ғылыми дәрежелерге қол жеткізген, академик Қанапия Арынғазин өз ойын шын көңілмен ортаға салды:

– Жобамда, 1987 жылдың іші болу керек, Москвада Бүкілодақтық ректорлардың семинар-кеңесі өтетін болып, оған Зейнолла Молдахметов және мен баратын болдым.

Москваға жетіп, мейманханаға жайғастық. Семинар-кеңесіміз басталып та кетті. Семинардан кейін мені Зекең өз бөлмесіне шақырып алды да:

– Ал, Қанапия, зәуімен екеуіміз бірге келіп қалдық. Әлі біраз күн боламыз, сондықтан күндеріміз босқа өтпесін, бір нәрсе ойластыр, – деді.

– Мен арғы ойын анық ұқпай, нені тұспалдап тұрғанын түсінбей күбіжіктеп, қипақтай беріп едім: «Соққан», сенің ойың басқада болып тұр-ау, – деді. Екеуіміз оған қосарлана күлдік. – Давай, сен театр, кино, корме, музей дегенге қай күні қайда баратынымызға жоспар жаса, сосын билет ал. Ал билеттің құнын мен төлеймін, мен ректормын, менің жалақым сенікінен көп, сөзді доғар», – деді.

– Содан екеуіміздің «мәдени экскурсиямыз» басталды да кетті. Үлкен театрдан бастадық, кассада билет жоқ, басқа бір жолдармен таптық. Әлемге аты әйгілі Үлкен театрдың сұлу архитектурасына көзіміз тоймай, жан-жағымызға жалт-жалт қараймыз. Қат-қат балкондар, бәрі де көрерменге лық толы. Көбі біз сияқты алғаш келіп отырғандар болуы керек, олар да жан-жағына қарағыштай береді. Айналаңа қанша қарасаң да көз тоймайтын сұлулық.

– Содан сол жолы классикалық шығарма – «Князь Игорь» операсын тыңдадық. Екеуіміз де үнсізбіз, сеземін Зекең қатты әсерленіп келеді. Шынында да адам даусының мүмкіндігі қандай десеңізші және декорация, оқиға... Бір кезде барып Зекең: «Орыс деген де жөнді патшаға жарымаған, соры ашылмаған халық...» – деп, астары терең шындықты бір-ақ сөзбен түйіндеп тастады. Мен де «ия» деп қоямын.

– Сол кезде Горбачевпен бірге қоғамға өзгеше бір леп келіп, бәріміздің «қайта құрылып» жатқан кезіміз болатын. Айтты-айтпады өте бір қызық кез еді-ау!

Жаңалыққа бізден көрі ерте ілесетін москвалықтар емес пе, «Современник» театры Брежневтің «көрінгенге» орден тағып, медаль үлестіргенін әжуалайтын спектакль қойыпты. Ол москвалықтар арасында гу-гу, ду-ду әңгіме тұғызып, газеттердің бәрі жапырлай жазып жатыр екен. Соны көргіміз келіп, «Современник» театрына бардық. Шынында да өткір шындық. Бірақ, күні кеше ғана төбесіне котеріп, өлісімен әжуалап, аяқпен тапай жатқандарын Зекең аса қолдай қоймады да: «Қой, бұл біздің халыққа үлгі болмасын!» деді. Зекеңнің сыны осы бір ауыз сөзбен тынды.

Бұдан кейін Останкинода өткен ақын Вознесенскийдің поэзия кешіне бардық. Барарда: «Қандай ақын?» деп менсініңкіремей барған Зекең, шыққанда: «Мықты екен! Кітабы болса сатып алшы, балаларға бір-бірден беріп кетейік» деді. Ол кезде Зекеңнің Арсланы, менің Асқарым Москвада оқитын. Екі кітап сатып алып, екуіне беріп кеттік. Кейіннен осы кездесуді Орталық теледидардан көрсеткенде көп көрерменнің ортасында отырғанымызды жолдас-достарымыз көріп, келген соң бір «жуырғаны» бар.

Бұдан кейінгі күндерде Кремльді араладық, қару-жарақ музейіне бардық, Космонавтар даярлайтын қалашықты көрдік.

Айтты-айтпады не керек, өзімізге еш нәрсеге тең келмейтін рухани азық жинап қайттық. Қайтар жолда: «Кәке, жақсы бір демалдық қой деп ойлаймын. Мен аспирантурада осында оқыдым ғой, бірақ бұлай аралауға уақытым да, жағдайым да болған жоқ. Аспирант дегеніңіз де студенттің туысқаны емес пе, үнемі ашқұрсақ болып жүреміз. Ал, мынау он күн – рахат бір демалыс сыйлады бізге» – деп, сөзінің аяғында маған рахмет айтып жатыр.

Бір қарағанға Зекеңді көп адам өнер, мәдениет дегенге

етілдей қоймайтын, өзінің физикасынан басқаны қажет етпейтін біртоға адам деп ойлайды. Бұрын мен де солай ойлайтынмын. Сойтсек, бәріміз де қателесіппіз. Мәскеу сапары соны ұқтырды.

* * *

Қаланың әр шетінде шашылып жатқан сегіз ғимаратта оқу үрдісі екі ауысыммен жүргізілді. Осының өзі мұғалім-оқытушылардан бастап студенттерге дейін қиындық туғызды. Бір лекцияны қала ортасындағы ғимаратта тыңдаса, екінші лекцияға қатысу үшін Оңтүстік – Шығыстағы жаңа оқу үйіне жету керек. Жоспардағы «Студенттер қалашығының» қырық пайызы ғана біткен.

Жатақханалар жетіспейді, үйлі-баранды жас оқытушылардың да жағдайы мәз емес. Байырғы мұғалімдердің ішінде де пәтер сұрап жүргендері каншама. Бала-шағалары өсіп, ордалы отбасы болғандар балаларын отау үйге шығарғылары келеді, мәдениет ғимаратын, кітапхана салу жоспарда болғанмен, кешеуілдеп, құрылысы басталмай жатыр...

Болашақ жас маманға сапалы білім беру үшін білімді профессор-оқытушылар болуы керек екендігі бесенеден белгілі. Университетке келісімен З.Молдахметовтің баса назар аударған бір ісі осы болды. Қараңыз, 1980 жылы оқытушылар саны 502 болса, 1985 жылы 604-ке жетті. Мынау да көңіл аударарлық факті – 1980 жылы 5 ғылым-докторы болса, 1990 жылға дейін 13 адам докторлық корғап, ғылым кандидаты 284-ке жетіп, студенттер саны сегіз мыңға таяды. Не керек, ол университеттің абырой-беделінің бұрынғыдан да биік болуын қалады, әрі соған бар қабілет-қарымын, осыған дейін жиған-терген білімі мен іс-тәжірибесін, ақыл-парасатын аямай жұмсады.

Сократ: «Адамға дос үш жағдайда, бірінші – сырлауға, екінші – басына іс түскенде, үшінші – бәсекелестік үшін керек» деген екен. Біз үшіншісі туралы айтқымыз

келеді: ұстаз бен шәкірт арасында үнсіз, жариялауды қажет етпейтін әдемі бәсекелестік орын алады. Бұдан бәрі-бәрі – қоғам да, университет ұжымы да, тіптен Бөкетов пен Молдахметов те ұтты. Екеуінің де мақсаты – республикадағы «Екінші университетті» білім сапасы жоғары, интеллектуалдық деңгейі биік оқу орнына айналдыру емес пе еді?! Тіптен Молдахметов кей тұстарда, кейбір мәселелерді тез шешуде ұстазынан асып түсті десе де болады. Өмір заңы, тіршілік шындығы – әкеден бала, ұстаздан шәкірт озбаса, біз бүгінгі дамыған, іс-әрекеті ертегідей компьютерлік қоғамға жетпес те едік.

Әріптесі, профессор Раиса Ахметқызы айтқандай ол көп мәселенің ішінен маңыздысын дөп басып, күн тәртібіне шығара қоятын. Соның арқасында аса қажетті деген мәселелер шешіліп, ол университет жұмысының жандана түсуіне қозғаушы күш болатын.

Шаруашылық жұмыстары қанша жерден көп болып, уақыт тапшы болып жатса да, ол жастарға көп жылғы жиған-терген білімін беру мен ғылымға баулуды ұмытпады. Өзінің басты мамандығы – ұстаз екенін еш естен шығармады, физика және химия факультеттерінің студенттеріне «Органикалық молекулалардың фотохимиясы», «Физикалық химияның таңдамалы тараулары» дегеннен дәріс оқыды, физикалық химия кафедрасының меңгерушісі қызметін қоса атқарды, ғылыми педагогикалық жұмыстарды жетілдіру мақсатында Одақтағы озық оқу орындарымен қарым-қатынас, байланыс орнатты, 1980 жылдан бастап әріптестері Б.Минаев, М.Жұрынов, Р.Кецле, С.Безносюк және А.Мәсәлімовпен бірлесе отырып, «Органикалық молекулалардың фотофизикасы мен фотохимиясы», «Шапшаң өтетін процестердің теориялық қолданбалы спектроскопиясы», «Қатты денелердің квантты химиясы», «Еркін радикалдардың радиоспек-

троскопиясы» проблемалары бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізді және оған жетекшілік етті.

Ғылым мен педагогиканы шебер ұштастыра білген білікті басшы, ғалым, ұстаз Зейнолла Молдахметов 1981 жылы «Құрмет белгісі» орденімен марапатталды. Және сол жылы Қазақстан Коммунистік партиясының ХҮ съезіне делегат болып қатысты.

Қарағанды мемлекеттік университетінің ұйымдастыруымен 1982 жылы квантты химия саласы бойынша Бүкілодақтық ғылыми конференция, ал, екі жылдан кейін «Синглетті оттегінің фотохимиясы мен фотофизикасы» жөнінде республикалық конференция өткізілді. Және сол жылы университетте тұңғыш квантты химия кафедрасы ашылды, бұл Одақ бойынша осы саладағы екінші кафедра, біріншісі Мәскеуде болатын. Осының өзі-ақ біраз нәрсені аңғартса керек. Артынша: З.Молдахметов, М.Шарипов, М.Жұрынов авторлығымен тұңғыш рет қазақ тілінде «Квантты химия» оқулығы жазылып, студенттер қолына тыді.

Осындай мақсаткерлік пен табандылықтың арқасында Қазақстан ғылымы үшін жаңалық – тұңғыш квантты химия ғылымы мектебі қалыптасты. Егер біз академик Молдахметовті дұрыс түсінген болсақ, мұндай іргелі мектептің ертелі-кеш, әйтеуір бір ұйымдастырылуы керек болатын. Ғалымның Қазақстанда квантты химия мектебін қалыптастырғысы келетін арманы мен ниеті Мәскеу аспирантурасында туғанын сезгенбіз. Арманды да, ниетті де тудыратын – себеп. Жас ғалымның қиялына қанат бітіріп, ел-жұртының абыройын ойлаттырған, алдына үлкен мақсат қойдырған, алғаш физика ғылымының алыптары Тамм, Бор, Ландау, Сахаров, Вавилов, Левшиндерді... көрген ФиАН-да өткен Халықаралық ғылыми конференция еді. «Болмасаң да ұқсап бақ, бір ғалымды көрсеңіз» деді Абай. Зейнолланың алыптарға ұқсағысы келсе,

жақсыларға жанай жүрсе «жұғысты болар» деген ілгері ниетінен еді. Сол жастық арманы орындалып, ниетіне жетті ақыры. Ғалымдар ортасы мұны академик Зейнолла Молдахметовтің Қазақстан ғылымына қосқан өз үлесі деп түсінеді.

Сұлтан ДОСМАҒАМБЕТОВ,
профессор, Әлеуметтік ғылымдар
академиясының корреспондент-мүшесі:

– Ұмытпасам «Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген ғылым қайраткері» атағы Зейнолла Молдахметұлына 1993 жылы берілді. Менің ойымша Зекең бұл атаққа ылайықты, тұғырлы ғалым. Мақсаткерлігі, ізденімпаздығы, төзімділігі өзіне абырой-беделді аямай-ақ әкелді. Адамға берілген бұл қасиеттің бәрі бірдей көбімізден табыла бермейді де, бастаған ісіміз барар жеріне барып жетпей, орта жолда қалып, өзін де, өзгені де діңкелетіп жатады. Зекеңде ол жоқ, қолға алған шаруаны межесіне жеткізбейінше шаршамайды. Сондықтан да оның Отандық ғылымға қосқан үлес салмағы аз емес. Оны ғылыми орта жақсы біледі, білгендіктен де қадыр тұтып, құрметтейді.

Квантты химия саласы бойынша бүкілодақтық және республикалық ғылыми конференциялар Зейнолла Молдахметовтің бастамасымен, ұйымдастыруымен өтті. Бұл осы саладағы тұңғыш өткен салықалы-салмақты ғылыми жиын болды.

Оның университеттегі талай-талай еңбегі жоғары бағаланып, 1986 жылы Еңбек Қызыл Ту орденімен марапатталды. Және ғылым мен техника саласында Қазақ КСР Мемлекеттік сыйлықтарын беру комитетінің мүшесі, Қарағанды облыстық партия комитетінің бюро мүшесі бола алды...

«Жақсы сөз жарым ырыс» дей ме қазақ, бұл жақсы пікірдің авторы Қарағанды облысының экономикасы мен

мәдениетінің дамуына бар саналы ғұмырын арнаған, мемлекет және қоғам қайраткері, профессор Сұлтан Қапарұлы Досмағамбетов. Еңбек жолын ауыл мектебінде ұс-газдықтан бастаған ол, кейіннен Алматының заң институтында, Орта Азия Политехника институтында, Қарағандының Политехника институтында аға оқытушы, доцент атанып, кафедра меңгерушісі болды. Ал, 1963 жылы әуелі обкомның хатшысы, сосын екінші хатшысы, 1969 жылдан 1982 жылға дейін облыстық атқару комитетінің 13 жыл төрағасы болды. Әсіресе, ол осы жылдар ішінде өзінің нағыз іскер басшы екенін танытты, облыс халқының әлеуметтік-тұрмыс жағдайын, мәдениетін бір белеске көтеріп тастады.

Молдахметов университет ректоры болып обкомның бірінші хатшысы В.Акулинцев зейнеткерлікке шығып, А.Коркин жайғасқан тұста келді. Шыны керек, Акулинцев республикадағы екінші университеттің қажеттілігін жете түсініп, соған ылайықты жанашыр бола білді. Жоғарғы жақтан тапсырма да алған шығар, кім білсін, әйтеуір жанадан ашылған оқу орнының талай мұқтажын аяқтан таусылдырмай бітіретін, шешетін.

Ендігі билік басқалар қолында. Обалы не керек, бірінші хатшы Коркиннің де университет үшін ниеті дұрыс болып, қамқорлығын аямады. Ол облыстың партия, комсомол, кәсіподақ және атқару комитеттері, шаруашылық өндіріс басшыларын, қажетті жерінде, кезегі келгенде университет мұқтаждарын шешуге бағыттап, таршылық жасамай, көмек көрсетіп отыруын талап етті. Бұнысы дұрыс еді. Қашанда мұндай ірі, іргелі іс көптің көмегімен, жақсы ниетімен бітері анық қой.

Сол тұстағы обкомның екінші хатшысы Ж.Қалмағамбетов, хатшылар – А.Иванов, Қ.Аманбаев, В.Ануфриев, Ш.Токмағамбетов, облыстық атқару комитетінің төрағасы С.Досмағамбетов, З.Іңкәрбаев, төрағаның бірінші орынбасары Я.Пазенко, Е.Бочаров, Л.Полежаев, орынбасарлар:

В.Мирза, О.Шакиров, хатшысы: Г.Медеубасва, облыстық кәсіподаккомитетінің төрағасы М.Шаймерденов, комсомол комитетінің төрағасы К.Аманбаевтар жас университеттің аяғынан нық тұрып, шаруасының мықталып кетуіне көп үлес қосты. Олар жас университеттің облыс үшін аса қажетті маман-кадрлар дайындайтын болашағына сенді. 1986 жылдың қазанында обкомға бірінші хатшы болып Валерий Иванович Локотунин келді. Екінші хатшы болып Ж.Қалмағанбетов, А.Ібжанов, хатшылары болып К.Сұлтанов, А.Романов, А.Иванов сайланды. Қанша жерден университет ректоры бар, шаруаны сол жүргізіп, сол шешеді дегенмен де, көп ретте, әсіресе, қаржы-қаражат жағдайын қарастыратын облыс басшылары екені рас. Жаңа келген басшылар бойынан да алдыңғылардың ниеті табылып, университет қамқорлықсыз қалмады.

Желтоқсан көтерілісі – ісі қазақтың ұлттық намысының оянып, бұлқынған, буырқанған, еркіндік пен тәуелсіздікке ұмтылған тұсы. Оның ерекшелігі тек қазақ халқының ғана емес, Қазақстанда тұратын басқа ұлттар мен ұлыстардың да санасын серпілтіп, есін жиғызды. Қазақтарға: «бұл менің Отаным, намысымды таптап, дәстүр-салтымды санамнан өшіруге хақыларың жоқ!» дегізе, тектерін білмей тайраңдап, өктемсіп кеткен келімсектер: «Ойпыр-ай,ә! Біздің Отанымыз қайда, мұнда қалай, қайдан келдік? Есіміз барда елімізді табайық...» деп, «көштерін» ата қоныстарына бұрған ды.

Ғалым, ұстаз, басшы, осы өлкенің өсіп-өркендеуіне өзіндік үлес қосқан академик Зейнолла Молдахметов жайлы Қарағанды облысы туралы энциклопедия былайша жазыпты:

«Молдахметов Зейнолла Молдахметұлы Солтүстік Қазақстан облысы Преснов ауданы, Октябрь селосында дүниеге келді. 1952 жылы Чистовка орта мектебін бітіріп, Алматының Абай атындағы пединститутына түсті. 1956-1962 жылдар аралығында өзі бітірген мектеп-

те мұғалім, сосын Мәскеудің М.В.Ломоносов атындағы Нәзік химия-технология институтында аспирантурада оқыды. Ал, 1965-1974 жылдарда Қарағанды Химия-металлургия институтында аға ғылыми қызметкер, сосын зертхана меңгерушісі болды. 1974-1975 жылы Қарағанды мемлекеттік университетінде проректор, кейіннен, 1980-1988 жылдар аралығында ректор қызметін атқарды. 1975-1980 жылдарда Шымкент қаласындағы Қазақ химия-технология институтының ректоры болды. 1988 жылы Қазақстан Ғылым Академиясының Орталық Қазақстан бөлімшесінің академик-хатшысы болып сайланды. 1998 жылы академик З.М.Молдахметов бастамасымен Қазақстан-Ресей университеті ашылды...»

Энциклопедия мәліметі қашанда осылай құрғақ, жансыз. Жансыз болған соң әсері де аз. Басқадан сені дара лап тұратын – мінез, іс-әрекет, оқиға жайлы жазылмайды мұнда. Өкінішті. Сондай еш жерге жазылмаған Молдахметовтің адамдық болмысын, азаматтық биіктігін анықтайтын бір оқиғаны бізге талай жылдар университеттің шаруашылық жөніндегі проректоры (1980-1985 жж.) болған Болат Кәкенов ағамыз айтып берген еді. Әңгіме аты шулы, нағыз шындығы әлі ашылмаған Желтоқсан оқиғасына байланысты болатын.

– Кемсіту мен қорлаудан қордаланып жиналған, ыза мен кектен тұратын алапат күш – Желтоқсан оқиғасы. Шыдамның да шегі барлығын көрсеткен, бар тосқауылдар мен заңсыздықтар «қақпасын» қақыратып, болашақ тәуелсіздіктің тағанын қаққан Ұлы оқиға бұл! Мұндай қимылды күтпеген тоталитарлық қоғам бірден белден басып, күшке салғанмен, іштей тіксініп, «арты не болар екен?» деп, қобалжып та қалған. «Қорыққан бұрын жұдырықтайды» дегендейін, алаңға шыққан ақ жүрек жастарға әміршілдіктің әңгіртаяғын үйіріп кеп бергенде, жайшылықта ұлтжанды көрініп, күжірейіп жүрген талайлар тайқып шығып, тасаға тығылып қалған. Тіп-

мен зиялыларымыздың өзі Қожжекем сияқты: «сенікі де дұрыс, сенікі де дұрыс!» деп, «дұрыс» пен «бұрыстың» ара-жігін ашып айта алмай, жалпақшешейлік танытқан. Негізі, Желтоқсан оқиғасы ұлығымыздан бастап ұланымызға дейін болмыс-бітімімізді, ар, ұятымызды айқындап берді.

Тарихи шындық – алаңға шыққандардың басым көпшілігі студенттер. Яғни, әуелден әділдік жолында алда жүретін ақ жүрек студенттер бұл жолы да, Желтоқсан айында да сол әдеттерінен айныған жоқ. Осы тұста айта кететін бір жәйт – осы уақытқа дейін Қарағанды жастарының Желтоқсан оқиғасындағы ролі анық ашылып, айқындалып, айтылған да емес. Желтоқсан оқиғасы Алматыда басталып, тек Алматыда аяқталғандай, басқа жердегі жастар ерлігі ауызға алынбайды. Шындық олай емес қой. Желтоқсан оқиғасы Алматыда басталуын басталғанмен, ол Қарағанды, Шымкент, Жезқазған, Жамбыл... облыстарында аяқталды. Оған қатысқаны үшін қаншама адамдар қуғын-сүргінге ұшырады. Олардың бәрінің көзі тірі, сыр тарта қалсаңыз ағытылғалы-ақ тұр. Осы арада оқудан шығарылған студенттер, басқалар туралы, басшылықтан босатылған Т.Әбдіразақов секілділер туралы Желтоқсан оқиғасының бар шындығы әлі айтылып біткен жоқ, айтылар уақытын тосуда...

Ұлтжандылығын ұрандатпай-ақ, солақай саясаттың сойылын соқпай-ақ, ұлтының намысын қорғап, рухын көтерген азаматтар болды. Солардың бірі Зейнолла Молдахметов. Ол онсыз да университеттен шыққалы тұрған, үлгерімі нашар бірді-екілі студентті оқудан босатып, «еркек тоқты құрбандық» жасап, жоғарғы жаққа өтірікті шындай, шынды құдай ұрғандай етіп ақпарат беріп, осылай өн бойында атойлаған алаштың рухы бар, ақ жүрек, күмбір кеуде көп өренді арашалап қалған-ды.

Кімнің кім екенін танытатын көп іс емес – осындай бір іс, бір сәт. Сын сәтте Молдахметов сыр білдірмеді,

сүрінбеді. Ұлтының намысын аялаған, халқының болашағын ойлаған арлы азамат қана осындай мінез танытса керек еді. Ол өзін, Молдахметов болмысын айқындайтын бір мінезді көрсетті. Алдыңғы ұрпақ ағалар ісінен Сіз бен Біздің үлгі алар тұсымыз да осы!

* * *

Ғылымда ашқан жаңалықтары Одақтан асып, шет елдерге жеткен, Шекспир, Есенин, Маяковский шығармаларын қазақшаға аударған, театр сынына өлшеусіз үлес қосқан, ұтқыр ойлы, орақ тілді, шешендігі ел арасында аңыздай болып айтылатын Ебіней Арыстанұлы Бөкетовті кім, қалай ұмытпақ?! Сол ұмыта алмағандар: «Бөкетовтің есімі неге университетке берілмейді?» деген пікір жиі айтылып жүрді. Мұндай пікір Зейнолланың өзін де мазалайтын. «Сәлемнің де сәті бар» демей ме, сол сәтті, ретін күтіп жүргенде, бірде, 1987 жылдың көктемінде Зейнолла Молдахметов Орталық Комитеттегі бір жиынға, Алматыға келді. Сонда орайын келтіріп, ыңғайын тауып Мырзатай Жолдасбековке осы ойын жеткізді. Ол: «Зеке-ау, мынауыңыз дұрыс екен, ол университетке Бөкетов есімі қалайда ылайықты, тездетіп маған құжаттар жіберіңіз. Өзіңіз айтқан коғамдық ұйымдар, университет ұжымы... ұсыныстарын жазбаша жазсын... тиісті орындарға ұсыныс жасаймыз... Ебекеңнің кім екенін, коғамдағы орнын Нұрсұлтан біледі ғой... тек тездетіңіздер!» демесі бар ма.

«1987 жылы күрт басталып, бірте-бірте өрбip, 90-жылдардың бас кезінде жүзеге асқан әр алуан игі шаралар – осы айтқан уәждің айқын дәлелі... Солардың бастапқысы 1991 жылдың қаңтарында Қазақ КСР Министрлер кабинетінің қарарымен Солтүстік Қазақстан облысының Шал ақын ауданының №2 орта мектебіне және сол оқу ұясы тұрған көшеге Е.А.Бөкетов есімі берілді, іле-шала сондай ізетті Петропавл қаласы да көрсетінті...

...Турасын айту керек, бұл істі ақырына дейін тиянақтауда ҚарМУ ұжымы айрықша белсенділік көрсетті. Бұл ұсынысты Ғылым Академиясы, Жазушылар одағы, халық депутаттарының Қарағанды облыстық атқару комитеті қызу қолдапты...жас қазақ мемлекетінің рухани ұстанымына бұл ұсыныс дөп келіп, ел басшысының да оң пікірі үстем болып, 1991 жылдың 16-тамыз күні республика Үкіметінің қарарымен Қарағанды Мемлекеттік университетіне Ебіней Арыстанұлы Бөкетов есімі берілді».

Мұны жазған «Ебіней Бөкетов» атты ғұмырнамалық хикаят авторы, белгілі жазушы Медеу Сарсек.

Әрине, «Бөкетовтің Құрмет тақтасын ашуға мен кепіл болдым..., ескерткіш орнатуда менің еңбегім зор., университетке есімін мен әпердім...» тағысын-тағылар... Осылай деп талайлар талай ой айтып, таласуы, тіптен тайталасуы да мүмкін. Оған біз еш қарсы болып, реніш білдіре алмаймыз. Себебі, жақсыға әркімнің-ақ бар таласы! Алайда, сол жақсылардың арасынан суырыла шығып, Бөкетов есімін мәңгіге қалдыруды ойлап, алғаш қозғау, іс-әрекет жасаған Молдахметов екеніне ешкім де дау айтып, шүбә келтіре алмайды.

БЕСІНШІ ТАРАУ

«ҒЫЛЫМ – АЛЛАНЫҢ БІР СИПАТЫ»

Абай

Тәуелсіз Қазақстанның бүгінгі ордасы – Астана күн сайын емес, сәт сайын қарқындап өсуімен баршаны таңтамаша қалдырып отыр. Елорданы табиғаты тамылжыған Алматыдан ақ бораны ақырған Ақмолаға көшіреміз дегенде талайлар таусыла қарсы болып, амалдарының жоқтығынан ғана күнкөріс, «қызмет-мансап» соңынан ере, еріксіз көшкен болатын. Қазір ол қалаға қалған ел өз еркімен ағылуда. Себеп біреу: Астана елдің нағыз ордалы орнына айналды. Ол – бар экономикалық мәселенің тоғысар жері, оның шешілер мекені, білім мен ғылымның, мәдениеттің шоғырланған шаһары.

Кеңес заманында астананы Алматыдан не Қарағандыға, не Ақмолаға көшірген орынды деген идеяны әуелі республика, сосын Одақтық деңгейде мәселе етіп көтерген, алғаш айтқан Қаныш Сәтбаев екенін қазір біреу біліп, біреу білмейді. Өкінішті-ақ! Қаныш Сәтбаевқа бұл идея жәйден-жәй келген жоқ-ты. Кең байтақ республикамыздың орталығында орналасқан екі қаланың географиялық жағдайы себеп болса, ал, ең бастысы Орталық және Солтүстік Қазақстанның жер қойнауы барланған, зерттелген, дәлелденген орасан байлыққа: темір, мыс, алтын, күміс, уран...боксит, көмір кеніштеріне толы еді. Бұл байлықтарды пайдаға асырса, Қазақстан экономикасының шарықтайтынына ғұлама ғалым құлай сенді.

1949 жылы Қарағандыда Қазақстан Ғылым Академиясының көшпелі сессиясы өтті. Оған атақты академик И.П.Бардин, Мәскеу мен Ленинградтың ғалымдары шақырылды. Академик И.П.Бардин кеңестік металлургия ғылымын ғана емес, өндіріс деңгейін де биікке көтерген

тұлға. Кузнецк, Магнитогорск металлургия комбинаттарында бас инженер болғаны куә.

Сессияда қаралған негізгі мәселе Орталық Қазақстан өңіріндегі дамып келе жатқан өнеркәсіп орындарының тиімділігін арттыру болатын. Ал, Сәтбаевтің астананы осынау бай өңірге көшіру керек дегендегі ойы – Орталық және Солтүстік Қазақстанның өндіргіш күштерін дамыту болатын.

Он жылдан кейін, яғни 1959 жылы Қарағандыда Ғылым Академиясының екінші көшпелі сессиясы өтті. Орталық Қазақстан өңіріндегі: көмір, химия өнеркәсібін, түсті және кара металлургия саласын, Қарағандыны сумен қамтамасыз ету мәселелерінде ғылым атқарар рөл басты тақырып болып, соның жолдарын қарастырды.

Қысқасы, Орталық Қазақстан өңірінде өндірістің күрт өсуі көптеген проблемаларды жыл озған сайын тудыра берді. Ендігі жерде оны шешудің бір ғана жолы бар, ол – іргелі ғылым! Бұдан көп жыл бұрын Сәтбаев айтқан екінші идея осы еді. Оның дұрыстығын, керектігін мойындағандар ақырында, 1983 жылы Қарағандыдан Ғылым Академиясының бөлімшесін тұңғыш ашты. Негізінде, 1975 жылға дейін ХМИ құрамынан бес-алты институтты жеке шаңырақ етіп шығарғандағы түпкі мақсат осы – жеке ғылыми бөлімше құрудың амалы болатын. Академик Қаныш Сәтбаев арманы, кеш болса да, орындалды.

Соңғы жылдарда Ғылым Академиясының Орталық Қазақстан бөлімшесінің жұмысы қожырап, жоспарланған ғылыми жұмыстар орындалмай, ғалымдардың да белсенділігі төмендеп, жақсы аттары шықпай қойған-ды. Ақырында, Ғылым Академиясында Бөлімше жұмысы тыңдалды, кемшіліктің себеп-салдары ашылды. Бұл кемшіліктерді жою үшін ғалымдарға қойылатын талапты күшейтіп, ғылыми-зерттеу жұмыстарын тереңдете жүргізу керектігі айқындалды. Ол үшін Бөлімше басшылығын ауыстыруды қажет деп тапты. Осы тұста тағы да таңдау

химия ғылымдарының докторы, академик Зейнолла Молдахметұлы Молдахметовке (1988 жыл) түсті де, ол Орталық Қазақстан бөлімшесінің академик-хатшысы болып тағайындалды. Істің бұлай шешілуіне оның өзінен басқа ешкім «кінәлі» емес еді, бойындағы ұйымдастыру қабілетінің ғылыми ортаға танымал, жоғарғы басшылыққа белгілі болғандығында жатыр. Қай қызметте болмасын өзіне жүктелген жұмыстың парқы мен салмағын таразылай алатын ол бірден Бөлімше мен оған қарасты ғылыми институттар басшыларымен, ғалым-профессорлармен әңгімелесті, проблемаларды анықтады. Әрине, негізгі бағыты оқыту, білім беру болып табылатын университет жұмысымен мұндағы талаптарды салыстыруға келмейді. Мұнда табиғат байлығына тұнып тұрған өлкені ғылыми жолмен зерттеп, жаңалықтар ашып, ол жаңалықтар халық шаруашылығын көтеруге септігі тиіп жатуы керек. Бұны оп-оңай шаруа деп ешкім де айта алмайды.

Негізі, түсінбейтін адамға ғалым тіршілігі қызыққа толы, өмір жолы оп-оңай сияқты көрінеді, ал, түсінетін адам үшін ғалым өмірі, ғылым жолы нағыз сор-азабы көп, бейнеті бес батпан екенін біледі. Бүгін бастап, ертең жаңалық ашып, айды аспанға шығарамын, көпті өзіме қаратып, қадырлы боламын деу ғылымға жүрмейді. Әрбір зерттеу соңында көптеген адамдар тағдыры мен жылдар жатады. Ғылым жолы қия, асуы биік. Сол жолда арманына жете алмай жүйкесі жұқарып, денсаулығы мұқалып, опат болғандар қаншама?! Бұны ол Мәскеуде оқыған, аспирант кезінде түсінген-ді. Амал қанша, сан мамандықтың ішінен өзі таңдаған жолы, тағдыры. Кері қайтуға жол жоқ. Не болса да алға, тек алға ғана қарау керек. «Ойшыл ойланғанша, тәуекелшіл екі рет барып келеді». Тәуекелге бел буып, ұсақ-түйек жұмыстардың бәрін ығыстырып, осы уақытқа дейін ғылым айналасында, қоғамдық ортада болсын, жинаған-абырой беделін, бар білім-парасатын, іс-тәжірибесін Бөлімше жұмысын жандандыруға жұмсады.

Ең әуелі Молдахметов Бөлімшенің ғылыми құрылымын қарап шықты, болашақта атқарылатын жұмыстар бағытын саралады. Біріншіден, Бөлімшедегі ғылыми ізденістер ауқымын кеңейтіп, сала-саласымен жүйелеу керек болды. Ол үшін тәжірибе, білім керек. Оны қайдан, кімнен алады? Сол мақсатта Молдахметов КСРО Ғылым Академиясының Сібір бөлімшесіне, Украина ССР-ы Ғылым Академиясының Днепр бөлімшесіне, Мәскеу, Новосібір, Киев және Днепропетровск қалаларына бір топ ғалымдарды іс-сапарға аттандырды. Олар тәжірибе жинақтады, үйренді, білім алды..., елге оралды.

Және Бөлімшеге қарасты ғылыми-зерттеу институт басшыларынан түрлі өнеркәсіп орындарымен, мысалы: «Жезказғантүстіметалл», «Оралэлектромис», «Орталық-казгеология», Балқаш мыс қорыту заводымен тығыз байланыста болуын талап етті. 1989 жылдың 2-3 ақпанында Қазақ КСР ҒА Төралқасының кезекті мәжілісі Қарағандыда өтті. Оған Қарағанды, Жезказған, Целиноград, Қостанай, Көкшетау облыстарындағы өндіріс басшылары мен жоғары оқу орындарының зерттеуші-ғалымдары арнайы шақырылды. Мәжілісте әсіресе солардың ой-пікірлері көп тыңдалды. Мақсат – қордаланған проблемаларды білу, білу арқылы Бөлімше жұмысын соған бағыттау. Осы мәжілісте: «Қазақ КСР ҒА Орталық Қазақстан бөлімшесінің кәзіргі ахуалы мен даму келешегі және осы аймақта ғылыми-техникалық прогресті арттыру» қаулысы қабылданды. Бөлімшенің былайғы жұмысына осы қаулы бағыт-бағдар беріп, жөн сілтеуші болды.

Осы мәжілісте Молдахметов: «академик, корреспондент-мүшелерді аймаққа бөлінген орындар бойынша сайлауға түсіру керек...» деген ұсыныс айтты, ол оң пікір туғызып, қабылданды. Нәтижесінде, 1989 жылы Қазақстан Ғылым Академиясына Қарағанды бөлімшесінен бір академик, алты корреспондент-мүше сайланды.

Олар, есімін атап айтар болсақ, физикалық химия

бойынша Қазақ КСР ҒА корреспондент-мүшесі, химия ғылымының докторы, профессор З.Молдахметов академик атанса, медицина ғылымының докторы, профессор Б.Алтынбеков – медицина; химия ғылымының докторы, профессор М.Жұрынов, – химия; техника ғылымының докторы, профессор А.Лазуткин – тау-кен ісі; физика-математика ғылымының докторы, профессор М.Өтелбаев – математика; экономика ғылымының докторы, профессор К.Сағадиев – экономика; техника ғылымының докторы, профессор Б.Филаков – металлургия саласы бойынша корреспондент-мүше болып сайланды. Бөлімшенің ғылыми құрамы 2 академик, 9 корреспондент-мүшеге өсті.

Байқап отырған боларсыз, З.Молдахметов сайлауға түсіп, көп бәсекелестерінің ішінен топты жарып «академик» атанды. Қазіргідей емес, ол кезде бұл атақты алу үшін атыңызға «затыңыз» сай, яғни, ғылымда ашқан айтулы жаңалығыңыз болып, ол өндіріске еніп, халық игілігіне айналуы қажет және ғылыми-зерттеу еңбектеріңіз ғылыми журналдарда жиі жарияланып тұруы керек, шәкірттер тәрбиелеп, қоғамдық жұмыстарға белсене араласуыңыз да шарт. Бұларыңыз түгел болмаса, атақтан дәмәтпей-ақ қойыңыз, сайлауда сызылып, тізімнен түсіп қаласыз. Және Кеңестік кезеңде ғалымдардың «академик» атануы қоғам үшін үлкен оқиға, ерекше бір құбылыс болатын. Ол жөнінде ақпарат құралдары жазуға тиісті, тіптен міндетті секілді көрінетін. Сондай бір міндетті – тапсырманы Қарағанды облыстық «Орталық Қазақстан» газетінде тілші болып жүрген біз де алдық. Алғаш Зейнолла Молдахметовтің өмір жолымен, ғылыми еңбектерімен там-тұмдап болса да танысып, газетке мақала жазған едік. Негізі осы кітаптың жазылуына да сол мақала себепші болғандай. Сондықтан да академик жайлы жазылған алғашқы мақаламызды аталмыш кітапқа енгізуді жөн көрдік.

«ҚЫТАЙ ЖАЗУЫНЫҢ» АВТОРЫ

Бұл кісіні он шақты жылдан бері білемін. Талай үлкен мінберден сойлегенін де, тұрмыс-тіршілік ортасында да, «Құрмет белгісі» орденін алар салтанатты жиында да, не керек, күнделікті тынымсыз тіршіліктің әр жағдайында кездесіп, амандық-саулық сұрасып жүреміз. Жақында, Қазақ ССР Ғылым Академиясының толық мүшесі, яғни, академик болып Қарағандыға абырой ала оралғанда Зейнолла Молдахметов жайлы жазу маған тапсырылды. Әуелде көптен білетініме сеніп, қинала қойған жоқпын. Енді ойымды жазуға бұрып, жинақтай бастаған кезде ол кісі туралы түк те білмейтін болып шықты.

Қызық! Ол жоғарыдағы жиын-кездесулердің бәрінде «мен мынаны бітіріп тастап едім» деген сөзді бір де-бір рет айтпапты. Менің білетінім көп аузында жүрген «Молдахметов – талантты ғалым, шебер ұымдастырушы, ардагер азамат» деген әдеттегі құрғақ ұранға ұқсас жылуы мен қызуы аз сөз болып шықты. Білмейтіндігімді өзіме мойындатып, өзі туралы өзінен сұрауды жөн көріп, телефон соқтым.

– Зеке, Сіз жайлы жазу керек деген тапсырма алып едім...

– Сол қажет бола қояр ма екен...

– Жоқ, халыққа таныстыру керек шығар.

– Халық ептеп естіп жатыр ғой, сол жетер. Одан да Сіздер біздің аймақтан Қазақ ССР Ғылым Академиясына алты адам корреспондент-мүшелікке өтті, сол жайлы жазыңыздар...

– Әркімнің өз сыбағасы бола жатар.. – «Айттым – бітті» мінезіне салмаса нетті? Қалай қармаққа түсір-мекпін. Тез-тез ойлана бастадым. – Біздің мақсат Сізді марапаттау, мақтау емес, ғылымға келуіңіз, сіңірген еңбегіңіз жайлы айта отырып, жастарға үлгі боларлықтай

тілім-тәрбие берсек деп едік – деп, қармаққа «жастар, тәлім-тәрбие» дегенді іле қойдым. Үнсіздік. «Айтылды ғой, қажет болмас» деп, беттен қайырып тастай ма деп дегбірсізденіп барамын. Үнсіздік жалғаса түсті.

– Алло, алло...

– Онда келе қойыңыз, – деді Зекең қысқа қайырып.

Қызық! Бұл қандай қасиет? «Мақтағанды кім жек көреді» дейтін көбімізде бар пендешілік бұл кісінде болмағаны ма? Әлде, бітіргенінің бәрін жәй нәрсе санай ма? Жоқ өз бағасын, өз бітіргенінің құнын, нарқын анық біліп, көпірме сөз, керауыз әңгіменің қажеті қанша, түбі өз бағасын онсыз да алатын еңбегімді әшекейлеп жеткізіп нем бар, онан да басқа тірлігімді тындырайын дей ме? Түсініп көріңіз...

Академиктің кабинеті. Өзінен басқа үш кісі отыр. Үшеудің бірін жақсы білемін. Осыдан екі-үш жыл бұрын Кампучияға барып, математикадан лекция оқып қайтқан, университетте беделі бар доцент Тасболат Сыматов. Екіншісін шырамытқанмен аты-жөнін білмеймін. Үшіншісін бұл тіршілікте бірінші көріп отырмын, ол анық.

– Таза ауылдың балаларын тарту керек. Сабақтың бәрі таза қазақ тілінде жүргізілсе дейміз, – дейді Тасболат Сыматов.

Құлағым елең ете түсті.

– Қаншама талантты балалар көзі ашылмаған бұлақтай ауылда жүр ғой. Физика, математикаға икемі бар балаларға арнап қала орталығынан арнайы мектеп ашылса... Ондай мектеп Новосібірде, Москвада, МГУ-дің жанында бар. Сосын, оның программасын да басқаларға ұқсамайтындай етіп құрсақ... – дейді, мен танымайтын адам. (Кейіннен сұрап білдім, кеше ғана Қазақ ССР Ғылым Академиясының корреспондент-мүшесі болып сайланған, осы бөлімшедегі Қолданбалы математика орталығының құрылуына ұйтқы болып жүрген Мұхтарбай Өтелбаев екен).

– Жобасын, жоспарларыңызды жасап әкеліңіздер.. Кең отырып әңгімелесейік, – дейді академик.

– Аяқсыз қалмауына сеніңіз. Тек мектеп үйі, ақша жағы қалай болар екен...

– Орын да табармыз, салынып жатқан бір мектепті сұраймыз-дағы. Мынадай жақсы іске басшылық етпесек, неге отырмыз бұл орында. Ақша да , орын да болар. Ол жөнінен қам жемеңіздер. Қазақтың қара домалақ балалары келіп, оқып, олардың ішінен ірі ғалымдар шығып жатса, бүгінгі ісіміздің жалғасқаны емес пе. Идеяларыңыз тамаша! – деді Зекең сөзін кесіп-кесіп айтып, ерекше сезіммен, ризашылықпен аяқтап. Бұл сөз ғалымдарға шабыт, серпіліс бергендей. Ұшқындаған жанарларынан соны аңғару қиын емес еді. Әзірге идея ғана болғанымен, ертең халқымыз үшін іргелі, маңызды іс болғалы тұрғанына, оған куәгер болғаныма іштей қуанып, «Іске сәт, жігіттер!» деп мен де отырмын.

Осы кезде есікті жасқана ашып, үлкенге деген аса бір ілтипатпен екі жас жігіт академикке гүл ұсынды. Академиктің гүл ұстасы да қолапайсыз. Хатшы қыз гүл салатын ваза таппай састы. Болме іші бейне бір гүл бағы дерсің. Олардан Молдахметовке деген адамдардың жылылығының, ыстық ілтипатының иісі аңқып тұрғандай.

Бұрынғы келген үшеу қоштасып шыға берді де, екі жігіт тұрып қалды. «Сізді құттықтай келіп едік» деді орта бойлы, ашаң келген жігіт ұяң мінезбен. «Рахметін» қысқа қайырған Молдахметов:

– Батырлар, жұмыстарың не болып жатыр? Тәжірибелеріңнен нәтиже шығатын түрі бар ма?

– Тәжірибе жасап жатырмыз, әзірге айтарлық ештеңе болмай тұрғаны...

Қуанышты күні ренжітіп аламыз ба дегендей қинала айтты бұл сөзін. Үнсіздік орнады. Ғалым бізден үзіліп

жарылып, ой құшағына батып бара жатқан санасын ертең ажыратып:

– Жарайды, ертең лабораторияға сағат үште барамын, – деді.

Жігіттер қоштасып шығып кетті.

Молдахметовтің әлгі «Батыр» деген сөзі ұстазы, халқымыздың аяулысына айналған Ебіней Арыстанұлы Бөкетовті көз алдыма тез алып келді. Ол кісі көңіліне қонып, жанына жаққанын осылай көтере бағалайтын. «Болмасаң да ұқсап бақ!». Иә, өмірде «ұқсасам» деген адамның алдында болуы қандай бақыт. Әйтпесе, өмір толқынында бағытыңды бағдарлай алмай, әр жағаға бір соғылып, күйбең тіршілік кешерсің-ау. Тәжірибе үстінде тоқырап, ой сарқылған сәтте, ұстазының осы бір «батыр» деген сөзінен шабыт алып, тұйықтан талай шыққанын Зейнолла ұмытқан жоқ, ұмытпақ емес. Қайта ұстазының талай асыл қасиетін бойына сіңіріп, шәкірттеріне, аспиранттарына дарытпақ ниетте жүреді үнемі. Өмір тізгінінің үзілмей, тіршілік тамырының тереңге кетер тұсы—Адам бойындағы жақсы қасиеттердің жалғастығынан болар, сірә.

Академикке бір-екі сауал қойдым. Оған «бар», «жоқтан» артық жауап бермеді. Зекеңнің сөзге сараңдығына таң қалып, бір жағынан шамданып: «ең болмаса Ебіней Арыстанұлы Бөкетовпен қалай таныстыңыз, соны айтып беріңізші» дедім.

– Ә, ол былай болған. Газетте Қарағандының химия-металлургия институтына аға ғылыми қызметкер керек деген конкурс шарты жарияланды. Ол кезде мен Целиноградтың пединститутында проректор қызметін атқаратынымын. Бір күні келіп Ебіней Арыстанұлына жолықтым, жағдайымды айттым. Ол кісі «документтеріңді тапсырып көр» деді. Конкурсан отіп, қызметке қабылдандым.

Бұл әңгімеге де көңілім толмады. Бояуы жоқ, әсері

аз. Абыройы асқан академикті алғаш коргенін, оның биік ойы мен тұлғасын айтып, алдына жасқана кіргенін, аузына ірі-ірі сөздер салып, Букетовке ылайық портрет жасамағанына көңілім толмады. Бірақ бұл жасанды, жалғаны жоқ, әсірелеуді ұнатпайтын Зекең мінезін танытқан еді.

Тағы да телефон шылдырлады.

– Кеше сендерге түсіндіріп айттым ғой, соны істеңдер. Әй, сендердің үздік-создық жүретіндерің-ай. Жо-жоқ, олай болмайды. Заңға келмейді... Экономистер оған келіспейді... Айтқанды істеңдер! – деді де трубканы қоя салды. Асырып-жасырары жоқ, бұл да Зекеңнің өзіне тән мінезі.

Осылай үздіксіз шылдыраған телефон мен келімді-кетімді адамдар онсыз да іру-тіруі шығып, бір-біріне жалғаса алмай жатқан әңгімемізді ыдырата берді. Суыртпақтап шығарған там-тұм әңгімеден не айта аламын? Қызық!

Иә, академиктің ерекшелей айтқаны – бөлімшеден экология орталығын ашып, жер, су, ауа, не керек ертеңгі тіршілікті тұралатып алмаудың жолын іздестіріп жатқаны. Екінші, өзін қатты бір ойландырып жүрген нәрсе, бөлімшеден археологиялық-этнографиялық орталық ашу екен.

– Біздің тарих – бұл да бір қалың тарих,

Оқулығы жұп-жұқа бірақ-тағы! – деп, ақын мына «Зерде» журналына жазыпты. Сол сияқты қаншама шындық, халқымыздың тарихы топырақ астында көмулі жатыр десеңізші. Сарыарқа оңірі ондай тарихқа бай. Соның көзін ашып, өз бағасын бермесек келер ұрпақ алдында кешірімсіз күнә жасағанымыз.

«Күнә!» Күнә деген сөз шықты академик аузынан. Дүниеде күнәнің барын түсіну, түйсіну, оның алдында бір мезгіл жауап беру адамгершіліктің барлығын аңғартса

керек. Академиктің ішкі сырының бір иірімін осыдан аңғарғандай болды. Осы орайда:

Тек саған айтар сыр-мұңым,
Жоқ іздеп шыққан жүргінші ем.
Көміліп қалған шындығым,
Көріңде жатып шыңғыр сен, –

деген тағы бір ақынның ащы сөзі ойыма оралды.

Қанша аз сөйлесе де, бір сөзіне бір сөзі сүріне жығылып, ойымен жарыса шаба алмай отырса да, бір ауыз орысша араластырмай, небір ғылыми терминдерді өз әлімше қазақшаға аударып сойлегеніне таң қалып, «аға, мектепті қазақ тілінде бітірдіңіз бе?» дедім.

– Жоқ, орыс мектебін бітірдім.

– Онда қазақшаны неге ұмытып қалмағансыз? – дедім, таңданысымды мысқылмен тұздықтап. (Әрине, мысқылым ана тілін білмейтін мәңгүрттерге арналған еді). Бұл сұрағымға Зекең рахаттана бір күліп алды да:

– Е, мен қазақ емеспін бе, неге ұмытуға тиіспін, – деді әсемдеп, әшекейлемей, ойын тұра жеткізіп...

* * *

Көп баланың бірі болып қалмай, Зейнолланы ауылдан физика пәнінің сиқырлы сырлары, бұрын ата-бабасының оңі түгіл түсіне кірмеген, «құдіреттен» әрі болмаса бері емес, құпиялары алып шыққан екен. Шашы бұрыл тартқан, орта жастағы ұстазының айнала тіршілікті ұмытып, «мына көген көз балалар бір нәрсе білсінші» деп, жан-тәнін сала сабақ түсіндіретін сәті көз алдында. Небір қиял-ғажайып елестер шындыққа айналып, формулалар тілімен сөйлей жонелгенде бала қиялы қияға самғайтын. Ама! қанша, ол құпиялар бала аңсарына оңай ашыла ма? Ол үшін оқу керек, үлкен жерді көріп, ірі-ірі ғалымдарды тыңдау керек екен. Содан Зейнолла Абай атындағы Қазақ педагогика институтының физика-математика факультетіне оқуға ауысты. Одан кейін

Мәскеудің М.В.Ломоносов атындағы Химия-технология ғылыми-зерттеу институтының аспирантурасында да, С.М.Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінде ұстаз болып, Целиноград педагогика институтында проректор болып жүріп те, Қарағанды Химия-металлургия институтының лаборатория меңгерушісі кезінде де, Қарағанды мемлекеттік университетінің проректоры, ректоры болып жүріп те шексіз зұмыр, мәңгілік даму алдындағы табиғат құпияларын, физикалық қасиеттерді, химиялық құрамдарды «білсем» деген құмарлық, құштарлықтан бір де айныған емес.

Сайрап жатқан сара жол жоқ ғылымда. Оның үстіне көшпенді елдің баласы үшін тылсым сырын ішіне бүккен физикалық қасиеттер мен математикалық теңдеулер теңдесі жоқ, нағыз құпия еді. Сол құпия сырларға бастайтын Табиғат-Ана әу баста адамзат баласына айнымастай етіп жазып берген асыл қасиет – адам қиялы, ойы ғой. Ол не үшін қияға самғайды, кім үшін ой тұңғызығына батады? Оны түсіндіру маған қиын. Әйтеуір бұл – Адам бойындағы ұлы сезім, қасиетті құдірет. ҰЛЫ АДАМ – түсінуге, сезінуге, білуге – жұдырықтай жүректі тұлата жөнелгенде құпия сырлар ысырылып, есігін аша береді...

Бүгінгі академик Зейнолла Молдахметов жайлы, оның Қарағанды мемлекеттік университетіндегі қызметі хақында химия ғылымының докторы, профессор Б.Ф.Минаев былай дейді:

– Талай басшымен қызметтес болдым, бірақ Зейнолла Молдахметұлындай ұйымдастырушыны аз кордім. Өзіме ұнайтын қасиеті – бір шаруаны қолға алса, аяқтағанға дейін саған да, өзіне де маза бермейді. Әрі тапсырғанын еш ұмытпайды. Мәселе көтерілсе, ертеңге, арғы күнге қалдырмайды, тез шешеді. Бұл басшы үшін, қым-қуаты көп біздің күрделі заман үшін үлкен қасиет. Істің жүруі, өмірдің дамуы үшін маңызды мінез бұл.

Университетте де қалдырған ізі бар оның. 1983 жы-

ны Зейнолла Молдахметовтің ұйымдастыруымен теориялық химия мектебін өткіздік. Оған Одақтың жер-жерінен елуден астам доктор, профессор, жүзден астам ғылым кандидаты келіп, үлкен әңгіме-кеңес болды. Бұл университеттің басқа ғылыми орталықтармен байланысына кең жол ашты.

Химия факультетінен квантты химия кафедрасын, физика факультетінен проблемалық лаборатория ашты. Кадр дайындауда да көп еңбек етті. Өз ішімізден доктор, профессорлар шығып, жастарымыз кандидаттық қорғады. Осының бәрінде оның ықпалы бар...

Осы жерден мен де нүкте қойдым. Жазғандарымды қайта-қайта оқыдым. Көңілім толмады. Бір жақты болып шығыпты. Сонда ғалымның тұрмыстағы, отбасындағы бейнесі қандай? Әлде жұмыс пен ғылымынан басқаны білмейтін, сезім, тебіренісі жоқ, безбүйрек немесе пендешілік, қателігі жоқ періште жан ба? Ойыма осыдан біраз жыл бұрын Бокетовтің зайыбы Зүбайра апамыз айтқан, Зекеңнің бір жағдайда сиыр сауғаны орала кетті де, апамыздан қайыра айтып беруін өтіндім. Менің отінішімді естіп отырған Ебіней ағаның досы, қадірлі Ахмедия ағамыз «академиктің сиыр сауғанын жазғандарың ұят болар, қойыңдар!» деді.

– Кешіріңіз аға, қателесесіз. Міне, біздің қателесіп тұрған тұсымыз осы. Асыра марапаттаудан жасанды пайғамбар, жалған періште жасадық. Адамға қателесу, пендешілік, күпірлік тән болса да жасырдық, көрсек те көрмеген болдық. Бұл жеке басқа табынушылық пен тоқырау жылдарының санамызға сіңірген ең ауыр – ой апаты, ақыл апаты. Қызуланып айттым. Онымды ұнатпаған апам әңгімесін бастап кетті.

– Ебінейдің университетте ректор болып жүрген кезі. Біз қонақсыз болғанбыз ба, Мәскеуден бір қадірлі қонақтар келіп, Ебіней оларды Қарқаралыға апаратын болды. Екі машина болып келсек, университет демалыс

үйінің қызметкері Иван мас болып жатыр, еш дайындық жоқ. Ебіней қонақтардан қысылып, ыңғайсызданып барады. Содан өзім қазан көтеріп, үй жинап, кешкі асқа қам жасадық. Сүт қажет болды. Ебіней маған: «Зүке, анау сиыр тұр, сауып әкелсейші» деді. Ұят та болса айтайын, сауа алмайтынымды ескерттім. Сол кезде Зейнолла: «Жеңгей, бір шелек, жылы су, орамал алып жүріңіз» деді. Зейнолла сиырдың емшегін жылы сумен жуып, орамалмен жақсылап сұртті де, күрпілдетіп сауа жөнелді. Інілезде бір шелек сүт алдық. «Қайным-ау, мұны қайдан үйреніп жүрсің?» дедім. «Жеңгей-ай, тағдыр тауқыметі үйренбеске қойды ма?!» деп, інілезде түрі де, даусы да өзгере қалды.

Тау етегіндегі белуардан келетін шалғынды жапыра басып, қайным екеуміз қатар келеміз. «Жеңгей, мына бір тасқа шамалы отыра тұрайықшы», – деді әлде бір жүрек түкпіріндегі сырын айтқысы келгендей сыңай танытып.

Қып-қызыл Күн тау басына барып ілініп қалғандай, алаулап тұр. Аппақ сүт шелек ернеуіне шүп-шүп тиеді.

– Отырсақ отырайық, – дедім.

– Жеңгей, сиыр саууды маған жағдайдың өзі үйретті. Анам өте ерте дүние салды. Отбасының ері де, анасы да болып әкем қалды. Ел тұрмысының нашар кезі, оның үстіне жоқтан бар жасап, үйімізге береке енгізіп отырған анамыздан айрылу бізге қиын болды. Жылдар жылжи берді. Бірде мен қатты науқастанып қалдым. Әкем дәрігерге көрсетпек болып темір жол бойындағы емханаға келеміз. Вокзал маңына жақындай бергенімізде қажет бір қағаздың үйде қалып қойғанын білдік. Мен жүгіріп, қайыра үйге кеттім. Қағазды алып қайта оралсам вокзал маңында топталған, әлденеге абыржыған халық. Жүгіріп мен де келдім. Келсем жаңа ғана сап-сау қалған әкем қызылала қанға боялып жатыр. Не болғанымды білмеймін, бала жүрегім жарылып кетердей,

шырылдап үстіне құлай кеттім. «Балам-ай, буының қатпай қалдың-ау» дегенді әкем әрең айтты.

Сойтсем, вокзалға келе жатқан пойыздың бір ілгеше-лі жол жиегінде тұрған әкемді іліп түскен. Емханада азақ жатып дүниеден қайтты..., – деп, даусы дірілдеп, қара көздеріне жас үйірілді. Екеуміз батар күнге қарап, үнісіз ұзақ отырдық. Қанша есейгенмен, ананың ақ мейірімін, әкенің аялы алақанын сағынатындай. Қызығынан қиындығы көп болған балалық шағының ауыр күндері оны осылай мұңға жетеледі.

Міне, апамның әңгімесінен кейін, кеше ғана достары, туған-туыстары «академик» атауымен құттықтап, құшағын гүлге толтырған, төрт құбыласы тең, қайғы-қасіретті, мұңды білмейтіндей көрінген, атақ-абыройы асқан химия ғылымының докторы, профессор, Қазақ ССР Ғылым Академиясының академигі Зейнолла Молдахметұлы Молдахметов енді бүгін адамгершілігі мен адалдығы, тәкаппарлығы мен паңдығы, сезімі мен жүрегі, пендешілігі мен ерлігі бар, даңқ, атақтан да биік нағыз Адам бейнесінде көз алдыма келе қалды.

«Орталық Қазақстан»
2.11.1989 ж.

* * *

Қарағанды қаласында Қазақстан Ғылым Академиясы Төралқасының кезекті көшпелі мәжілісі 1993 жылдың 6-шы тамызында өтті. Мәжіліске Академияға қарасты ғылыми институттар мен ғылыми мекемелер, жоғары оқу орындарының өкілдері мен басшылары, Қарағанды, Жезқазған, Павлодар, Ақмола облыстарының облыстық, қалалық әкімшіліктерінің жауапты қызметкерлері қатысты.

Қоғамдық қатынас өзгеріп, еліміздің экономикасы базар заңдарына көшіп жатқан тұс. Қазақстан ғылымының ертеңін, өнеркәсібі шоғырланған аймақтың ғылыми әлуетін жаңа жағдайға, жаңа талаптарға бағыттау қажет. Бұрын Мәскеудегі Орталық Ғылым Академиясына қарап:

«бізге не берер екен?», әйтпесе, «не айтар екен?» деп, жалтақтап отыратындай емес, өз тағдырын өздері ойлап, шеше алатындай мүмкіндік келгенін түсінді. Мәжілісте осы мәселелер талданып, талқыланды, оны шешудің жолдары қарастырылды. Уақыт талабы осыған әкелген еді.

Осыдан кейін Бөлімшенің ғылыми құрамы көбейіп, дәрежелері биіктетілді. Мысалы, 1994-1995 жылдар аралығында өткен Қазақстан Ғылым Академиясы сайлауында техника ғылымының докторы, профессор Н.С.Бектұрғанов, химия ғылымының докторы, профессор А.М.Ғазалиев, химия ғылымының докторы, профессор С.М.Әдекенов, медицина ғылымының докторы, профессор Ғ.А.Құлқыбаев, геология ғылымының докторы, профессор П.В.Ермолов корреспондент-мүше болып сайланды. Жаңа дәреже ғалымдардың жұмысын жеңілдете қоймады. Атақ пен абыройды қатар ұстап жүру үлкен сын екенін түсінетін ол: «Жігіттер, қазақ «алмақтың да салмағы бар» демей ме, алғанымызды ақтап жүрелік-дағы» дегенді бұрынғыдан да жиі айтатын болған. Ондағысы ел-жұрт алдындағы жауапкершілікті, әріптестер ортасындағы абырой-беделді ойлағаны болар.

Ғалымдарының ғылыми дәрежесін бір сатыға көтеріп, абырой-даңқтарын биіктетіп алған академик-хатшы З.Молдахметов жаңа мақсаттарды межеге ұстады. Ол сала-сала бойынша академиялық ғылыми институттар ашуды көздеді. Мақсат қойса жетпей қоймайтын ол, Қарағанды қаласынан:

1. «Жер қойнауын кешенді игеру» институты,
2. Қолданбалы математика» институты,
3. «Нарықтық қатынастар және фитохимия» институтының ашылуына ұйтқы болды. Және ол осындағы ғалымдар «шоқ жұлдызымен» бірлесе отырып, қордаланған көп мәселені шешті, жаналықтар ашты, республикалық және халықаралық ғылыми конференциялар ұйымдастырды.

Тарих үшін қажет болар, мысалы, қазіргі кезде атағы біраз жерге жетіп тұрған «Фитохимия» институтының ашылуы былай болған-ды. Бірде, академик Зейнолла Молдахметовке химия ғылымының докторы Серғазы Әдекенов жаңа бір идея, ой айта келді. Ол Қарағандыдан «Фитохимия» институтын ұйымдастырып, өзін-өзі қаржыландыратын негізде өрістетуге болатынын тайға таңба басқандай етіп жайып салды. Қашанда жаңалыққа жаны жақын академик ғалымның бұл ұсынысын қуана құптады. Қуаныш ұзаққа созылмады. Жаңа жаңалықты, идеяны іске асыру үшін қолдау аз, бастысы қаржы-қаражат керек. Ол кезде қоғам жоспарлы экономиканы артқа тастап, базар қатынастарын көшіп жатқан-ды. Ел Үкіметінің, оның ішінде Ғылым Академиясының да «қоржыны» бос, «өлдім» десеңіз де бөліп беретіні жоқ. Енді не істеу керек? Әрі жаңа, әрі тиімді жаңалыққа қаражат жоқ деп отыра беру ғылымға жасалған қиянатпен бірдей екенін Молдахметов түсініп тұр. Ақыры, көптеп-көмектеп дегендей, қаражат тапты. Ақылдаса келіп әуелі халықаралық ғылыми конференция өткізіп алуды ұйғарды. Өзі ұйымдастыру комитетінің төрағасы болды.

Сөйтіп олар 1994 жылы «Дәрілік өсімдік шикізатын өңдеу өндірісі мен фитопрепараттар алу технологиясының өзекті проблемалары» атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция өткізді. Конференцияға жер жүзінен көптеген ғалымдар келіп, келелі пікірлерін ортаға салды, тәжірибе алмасты. Осыдан кейін барып «Фитохимия» институтының қажет екенін, маңызын Ұлттық Ғылым Академия басшылары түсінді, ақырында ел Үкіметі нақты көмек көрсетті. Қарағандыдан жаңа институтқа 44 гектар жер бөлініп, оның 3 гектары дәрі-дәрмек алынатын өсімдіктер питомнигіне айналды.

Қазір «Фитохимия» институтында 220 адам қызмет етеді, оның алтауы ғылым докторы, отыз үші ғылым кандидаты. Солардың арқасында дала төсінде өсетін 150

өсімдіктен 205 түрлі дәрі-дәрмек алынады. Ал, жаңадан ашылған 71 шөп-дәріге патент алынып, ол АҚШ, Ұлыбритания, Жапония, Швейцария, Франция... Үндістан, Қытай, Ресей мемлекеттеріне тарайды. Олар қатарында бейдауа дертті емдеуде шипалық қасиеті айрықша әсерлі «Арглабин», жаракатты тез жазатын «Би-алм», «Калиор», «Цепсеурин» емдік шөп-дәрілер бар. Дала шөбінен жасалған дәрі-дәрмектің жер жүзіне тарап, ғалымдар данқының артуына академияның Орталық Қазақстан бөлімшесінің қосқан үлес-салмағын жоғарыдағы мәліметтерден-ақ аңғаруға болады, әрине.

Бұдан кейін, 1997 жылы Қарағанды қаласында халькогендер мен халькогенидтер химиялық технологиясы бойынша халықаралық V-ші конференция ұйымдастырылды. Нақты деректерге жүгінсек, элементтердің халькогендер тобының қордаланған құпиясы жайында өткен ғасырда бес ғылыми конференция шақырылыпты. Ең алғашқысы 1978 жылы, екіншісі 1982 жылы академик Е.А.Бөкетовтің ұйымдастыруымен Қарағандыда өтті. Соның нәтижесінде осы ілімнің негізгі Отаны – Одақ, оның ішінде Қарағанды болып қалыптасты, оны әлем химиктері мойындады. Ал, академик Бөкетов болса осы саланың аса білгір ғалымы болып танылды. Оның шәкірттері ұстаздарының іргелі бастамасын әрі қарай дамытып, химия ілімінде «Халькогендер мен халькогенидтердің химиясы мен технологиясы» деп аталатын мектеп қалыптастырды.

Тағы да, химия мен химиялық технологиялар, математика, геология, тау-кен ісі, медицина және экономика проблемаларына арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференциялар мен симпозиумдар ұйымдастырылды. Бұның бәрінде ғалымдар еңбегімен қатар Бөлімшенің академик-хатшысы Зейнолла Молдахметовтің еңбегі айрықша көрініп отырды.

Техника, химия, медицина және экономика ғылымдары бойынша кандидаттық және докторлық диссертациялар

қорғайтын Ғылыми кеңестер ол кезде республикада жоқ, бар болса тек Алматыда ғана. Қарағандылық ғалымдар тапқан жаңалықтарын, ізденіс нәтижесін талдай білетін алматылық Ғылыми кеңеске жүгіретін де жүретін. Бұл уақытты алып, екі қаланың ортасында сабылыс туғызатын. Қоғам талабы өзгерді, олай болса бұл салада да өзгеріс енгізуіміз керек дей отырып, академик-хатшы ақырында Бөлімшеден кандидаттық, докторлық диссертация қорғайтын Ғылыми кеңес ашты. Кәзір айтуға оңай болғанымен, іс жүзіне асуы біраз қиындықтарды жеңуге итермеледі. Кеңестік кезеңнің қасаң қағидасына бой ұйретіп алған, республика Ғылым Академиясында отырған кейбір басшыларға Ғылыми кеңестің тымділігін түсіндіру, оған көндіру оңай болған жоқ. Осылай, біраз тер төгу арқасында Орталық Қазақстан бөлімшесінен Ғылыми кеңес ашылды. Соның арқасында бір ғана «Органикалық синтез және көмір химиясы» институтының химия ғылымдары саласы бойынша Ғылыми кеңесте 15 адам докторлық диссертация қорғаса, 53 адам ғылым кандидаты деген дәрежеге ие болды. Ал, институттың өз қызметкерлері арасында 7 адам докторлық, 25 адам кандидаттық диссертация қорғады.

«Жалғыз ағаш орман емес». Сонау-сонау жылдардан бастап бүгінге дейін Қарағанды өңірінде ғылымның дамып, өндірістің өсуіне өлшеусіз үлес қосқан ғалымдардың «шөк жұлдызы» қалыптасты.

Ол «жұлдыздардың» ақсақалы академик Әбілқас Сағинов ағамыз көзі тірісінде былай деген еді:

– 1988 жылы Зейнолла Ғылым Академиясының Орталық Қазақстан бөлімшесіне академик-хатшы болып тағайындалды. Оның жұмысының жандануына Зейнолла көп күш салды. Оны атап айту керек. Қарағанды қаласында академиялық институттар: Жер қойнауын кешенді игеру институты мен Қолданбалы математика институтын ұйымдастырған Зейнолла. Мен Қарағанды

политехника институтын отыз үш жыл басқардым. Ол қызметтен босанған соң Жер қойнауын зерттеу институтына директор болдым. Бұл біздің бұрынғыдан да жиі араласуымызға жағдай жасады.

Қай кезде болмасын, Зейнолла біз көтерген мәселеге кедергі жасаған емес, қайта институттың жағдайының жақсаруына қаржы-қаражатын аяған жоқ. Арамыздағы қатынас ресмиден гөрі достық қатынасқа ұқсас болды. «Зеке, анау жетпей жатыр, мынаны не істейміз?» десем-ақ болды, «хат жіберіңіз, қалғанын ойластырамыз» дейді. Зекеңде жақсы қасиет бар, уәдесін дер кезінде орындайды.

Қазақстан ғылымының дамуына зор үлес қосқан Әбілқас Сағынов Ұлттық Ғылым Академиясының академигі болды, артында 18 монография мен екі жүзден астам ғылыми мақала қалдырды, екі рет Ленин орденімен, «Октябрь революциясы», «Халықтар достығы» ордендерімен марапаттады, Социалистік Еңбек Ері атанды.

Бүгінде арамызда жоқ болғанмен, академик Әбілқас Сағыновтың ғылымдағы сара жолы, жастар тәрбиелеудегі ұстаздық үрдісі көптің көкейінде, сан шәкірттің санасында сайрап жатыр.

* * *

Академик З.Молдахметов жеке өзі және басқа авторлармен қосылып үш жүзге жуық ғылыми және педагогикалық еңбектер жазып, олар республика, одақ, шетел басылымдарында жарияланды. Жарық көрген көптеген іргелі монографиялары мен ғылыми мақалалары оның дарынының куәсі.

ҒА-ның ОҚ бөлімшесінде ұйымдастырушылық жұмыспен шектеліп қалмай, ғылыми жұмысқа тікелей қатысуды З.Молдахметов қашан да өз өмірінің мәніне айналдырған. Әріптестері Қ.Аяпбергенұлы, А.В.Шелкуновпен бірге сүбелі ғылыми зерттеу жұмыстарын жүр-

гізді. Ол өзінің ғылыми еңбектерінде дәлелдеген, негізделген идеяларымен физика және химия ғылымдарының негізі – органикалық молекулалардың реакцияға бейімділігін анықтау іліміне сүбелі үлес қосты.

Нәтижелі ғылыми қызметтерімен қатар Зейнолла Молдахметов ұйымдастыру және қоғамдық жұмыстарға да белсене қатысты. Көп жылдар бойы ғылым және техника жөніндегі Қазақ КСР ҒА Төралқасының және 1992 жылдан Қазақстан Республикасы Министрлер кабинеті жанындағы Жоғары аттестациялық комиссия Төралқасының мүшесі. «Ұлтық Ғылым академиясының хабаршысы. Химия сериясы» журналы бас редакторының орынбасары, «ҚР ҒА баяндамалары» журналының редакция алқасының мүшесі болды.

Оның біраз іргелі ғылыми мақалалары шет елдерде жарияланды. Ол Ян-Теллер эффектісі бойынша өткізілген Х халықаралық симпозиумға (Кишинев, 1989), қатты денелер квантты химиясы халықаралық конференциясына (Рига, 1990), квантты химия жөніндегі Бүкілодақтық үйлестіру кеңесіне (Қазан, 1991) және теориялық органикалық химия жөніндегі Бүкілодақтық ассоциацияның I конференциясына (Волгоград, 1991) қатысып, баяндамалар жасады.

Әуелі Шымкент химия-технология институтында, сосын Қарағанды университетінде квантты химия кафедрасын ашып, онда квантты химиялық байланыстар теориясы бойынша пионерлік жұмыс бастаған болатын. Бұдан былайғы жерде біраз әріптестерімен бірлесе отырып, осы саланы түпкілікті зерттеп, нәтижеге жетуді мақсат етті. Және спектроскопиялық әдістемелер саласында да күрделі ғылыми жұмыстарды жандандырды. Сол жұмыстардың нәтижесіндей болып, 2004 жылдың 15-қыркүйегінде Қарағандыда халықаралық ғылыми-теориялық конференция өтті. Оның тақырыбы да, көтерген мәселесі де «Органикалық қосылыстардың молекулалық спектроскопиясы

мен кванттық химиясы» еді. Ондағы бас баяндаманы Қазақстанда квантты химия мектебін қалыптастырушы академик Зейнолла Молдахметов жасап, аталмыш идеяның тууы мен өркендеуі хақында, оған үлес қосқан ғалымдар жайлы кеңінен толғады.

Бүгінгі таңда бұл сала бойынша ғылыми жұмыстарды үздіксіз жүргізіп келе жатқан «Органикалық синтез және көмір химиясы институтының» жұмыстары көп-ақ. Бұл жөнінде академик Зейнолла Молдахметовтің өзінің баяндағанын жөн көрдік.

– Қазақстан ғылымының асқар тауы Қаныш Сәтбаевтың үлкен бір арманы – Қарағандыда ғылымның академиялық орталығын құру еді. Сол үшін химия-металлургия институтының негізін қалап кетті. Онда талантты ізбасары Ебіней Бөкетов Орталық Қазақстан аймағында алғашқы іргелі ғылыми мектеп қалыптастырды. Одан соң «Органикалық синтез және көмір», «Еңбек гигиенасы және кәсіби аурулар», «Фитохимия» институттары ірге көтеріп, өңір өндірісінің жүрегі ғана емес, ғылым мен білімі дамыған еліміздің екінші шаңырағына айналды. Сол кезде жұмысы дәуірлеп тұрған «Қарағандыкөмір» бірлестігінің шахталары мен кеніштері, металлургия комбинатының кокс-химия өндірісі, жаңадан ашылған Шұбаркөл мен Майкөбе энергетикалық отын кешендері ғылыми зерттеулерді дамыта түсуді талап етті. Біздің институт осы бағытта жұмыс істеуді қолға алып, мінекей, ширек ғасырдан астам жалғастырып келеді. Бұл уақыт аралығында аймақ көмір кенінің реакциялық қабілеті зерттелді, катализдік гидрогенизацияның, тотығу деструкциясының, көмірді химиялық түрлендіру мен оның құрамындағы гуминдік заттар химиясының іргелі негіздері жасалды. Сондай-ақ, көмірді өңдеу өнімдерінен жаңа бағалы органикалық заттар шығару, алынған өнімдерді халық шаруашылығына қолдану аясын арттыру жөнінде ғылыми іргетас қаланды. Табиғи ресурстарды кешенді пайда-

ланудың, қоршаған ортаны ластанудан қорғаудың, көмір шикізатынан қалдығы аз өндірістер жасаудың жолдары қалыптасты.

Облыстың жетекші кәсіпорындары институтымыздың өндірістік химия саласындағы іргелі және қолданбалы зерттеулеріне зер салып отырады. Осыған сәйкес өзара байланыс тамыры терең. Мәселен, Еуразия өнеркәсіп қауымдастығы Шұбаркөл көмірін гидрогенизациялау жөніндегі жұмысқа ықылас білдіріп, ғалымдарымыз тапсырысты орындап шықты. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев облысқа жұмыс сапарларының бірінде институтта болып, жаңа, жоғары тиімді биологиялық белсенді қосындылар жасаудың іргелі негіздері жөніндегі ғылыми ізденіске оң баға берді. Бізде ісікке қарсы «Метотриссат» дәрілік препаратын жасауға қолданылатын 2,4,5,6-тетраиминпиллидин алу технологиясы, сондай-ақ, терең мұнай ұңғыларын бұрғылауда пайдаланылатын көмір-сілті реагенті өндіріске үлкен пайда тигізді. Халькогендер мен халькогенидтер химиясы мен технологиясы жөніндегі зерттеулер ғылыми жұртшылық тарапынан мойындалып, бірқатар металлургия кәсіпорындарында қолданыла бастады.

Институт ғалымдарының «Қазақстанның табиғи шикізатының негізінде жаңа технологиялық белсенді заттарды, металл қосындыларын және олардың ультрадисперсті ұнтақтарын алудың электрхимиялық әдістері мен технологиялары» жұмыстары үшін Отанымыздың Мемлекеттік сыйлығының лауреаты атанды. Бұрнағы жылы ұжымға ғылымдағы белсенді жұмысының лайықты бағасы ретінде «Сапа үшін халықаралық жұлдыз» жүлдесінің алтын медалі табыс етілді. Мұның өзі институт жетістіктері әлем ғалымдарына мәлім екендігін дәлелдейді. «Көмір химиясын дамытудың жағдайы және перспективалық бағыттары», «Органикалық қосылыстардың молекулалық спектроскопиясы және кванттық хи-

мия», «Газ және сұйық ортадағы физикалық-химиялық процестер», «Органикалық синтез, электрохимия және катализдің осы заманғы проблемалары» атты тақырыптарда өткен ғылыми форумдарға қатысқан шетелдік әріптестеріміз ізденістерімізге зор ықылас танытты.

Біреу жылдан кейін институтымыздың құрылғанына 30 жыл толады. Тәуелсіз еліміздің ғылымы халықаралық талап-талғамға сай өркендеуіне сүбелі үлес қоса түсуді мақсат еткен ғалымдарымыз бен мамандарымыз іргелі ізденістерді, терең зерттеулерді жетілдіре беруге күш салып отыр. Әрине, олардың әлемдік деңгейден көріне алуға қабілет-мүмкіндіктері жеткілікті. Бір академик, 10 ғылым докторы мен 12 кандидатының қызметі соған жұмылған. Құрамында көмір химиясы, полимерлер химиясы, молекулалық спектроскопия, электрлік катализ және кванттық химия зертханасы, колданбалы жұмыстар, аэроиондық зерттеулер тобы бар мамандандырылған жетекші ғылыми мекеме ретінде сол биіктен көріне беру басты мақсат.

Бұл академик Молдахметовтің шын сөзі. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың: «Бүгінгі таңда жан-жақты дамыған ғылымсыз өркениетті елдердің қатарына қосылу мүмкін емес екені жалпыға бірдей ақиқат» дегенін ол да жақсы және жете түсінеді. Шынында да осындай ғалымдардың арқасында ғылым ел дамуының басты бағыттарының біріне айналды емес пе!

«ҚАЗАҚСТАН-РЕСЕЙ» УНИВЕРСИТЕТІ

Өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдары жетпіс жыл үстемдік еткен Кеңес Өкіметі, әйтеуір, соғыс-жанжалсыз, қан төгіссіз құлады. Ақырзаман болса да аман қалатындай көрінетін бұл қоғамның бұлай тез құлауын ол кезде түсіне алған жоқпыз. Сөйтсек, «Кеңес өкіметі!» деген атынан әлем шошыған мемлекеттің қағаздан соққан үйдей ғана қауқары қалыпты ғой. Өмірдің «өкпек желі» соғып кеп бергенде қарсы тұруға қауқары жетпей, қақырай құлағаны сондықтан екен. Жыл сайын, күн сайын құлдыраған экономика, жалған жоспар осы күйреуге әкеле жатқанын біз сол қоғамның нақ ортасында отырсақ та бағамдай алмаппыз. Өйткені, саясат дегеніңіз де бір сыйқырлы күш қой, «коммунизмге жетеміз, бәріміз де барлықта өмір сүреміз» деген сенім ақыл мен есті біржола жаулап алса керек.

Енді, ескі құлап, жаңа келгенде де түсінгеніміз шамалы болды. Нарықтың парқын көпке дейін түсінбей, білекті сыбанып кірісіп те кетпей, біраз жыл өліара кезеңнің ортасында әрі-сәрі күйде өмір кештік. Ақырында не керек, нарықтың сынына аяусыз-ақ түстік...

Өтпелі кезеңнің өкпек желі оқу, білім беру саласының да шаңырағын біраз шайқады. Тіптен жоғары оқу орны былай тұрсын, мектепті де ақылы етіп, оңай жерден олжа тапқысы келгендер де болды. Ел экономикасы тұралап тұрған тұста ақылы оқудың аяғы – сауатсыз ұрпақ пен сапасыз ұлтты қалыптастыратынын түсінбеді олар. Алайда, ел болашағын, халық қамын жеген азаматтар бұл қателікке жол бермеді. Көш бастайтын, бастай алатын ел азаматтары бар екен, әр саладан білімді, білікті қайраткерлер бірте-бірте бас көтеріп шыға бастады. Халық соларға ерді, болашаққа сенді...

Өз тәуелсіздігін Ресейден біржола алған Қазақстан

одан мүлдем кол үзіп, шекараны тарс жауып, қарым-қатынасты шорт үзуді де мақсат етпеді. Шекараны жабамыз дегеннің өзінде Қазақстан батыста, солтүстік-батыста және солтүстікте Ресеймен 6,467 км. шектеседі, мұншама қашықтықты қалай, немен жаппақсың?! Ол кезде бізде жібі түзу мылтық та қалмаған еді ғой. Кеңес Армиясынан қалған бар қару-жарак қолды болып, ел асып, жер асып, талан-таражға түскен-ді. Одан да бұрын мынаған көңіл аударыңызшы, ықылым замандардан қойы коралас, адамдары аралас, көрші жатқан екі елдің – орыс пен қазақтың қарым-қатынасын қалай тыймақсың?! Олай ету мүмкін де, қажет те емес еді. Әуелден, ұлы Абай орыстан өнер, ғылым үйреніндер десе, Шоқан орысқа қызмет етсе, ойланбай айтып, ойланбай іс істемеген болар. Абай мен Шоқаннан да бұрын қазақтың небір азаматтары орыс ортасына барып оқып, ғылым мен білімді игерген. Тәңрінің өзі екі ұлтты: орыс пен қазақты көрші етіп, тіршілік тамырын теренге жайып жіберсе, енді оған кім, қалай балта шаппақ?! Ал, экономикалық ауыс-түйіс, сауда-саттық саласындағы әңгімені бастар болсақ, екі ұлттың қарым-қатынасы, алыс-берісі жайлы әңгімеміз ғасырлардан-ғасырларға асып, ықылым замандарға кетіп қалатыны даусыз. Олай болса Ресей мен Қазақстан арасындағы байланысты үземіз деу құр әурешілік, тіптен ақымақтық болар еді.

Әрине, Кеңес өкіметінің кемшіліктері көп болды, бірақ бар әрекетін жаман дей алмаймыз. Әсіресе, ғылым мен білім беру саласында көп нәрсеге көз жеткізіп, көп нәрседе соларға қарап бой түзегеніміз шындық. Сонау отызыншы жылдардан бастан қазақ даласында жалпы сауатсыздықты түпкілікті жою мақсатының өзі басты жетістігіміз болды. Ілім мен ғылым қуу арқылы қазақ ұлты өзін көпке танытты, іргелі елге айналды, Абай армандаған дүние – әлемге есік ашты.

Ендігі жерде тәуелсіз Қазақстанның Елбасы Нұрсұлтан

Назарбаев бір-біріне тәуелсіз екі елдің арасындағы қарым-қатынасты мүлдем жаңа деңгейге көтеріп, басқаша бағыт ұстануды ұсынды. Оның үстіне ол кезде Қазақстан халқының алпыс пайызын орыстар мен орыс тілді басқа ұлттар құрап тұрғанда басқаша пиғылдың болуы да мүмкін емес еді.

Десек те, бодандықтан құтылғанына әлі сенер-сенбесін білмей, жаңа қарым-қатынастарға бара қоюға ниеті болыңқырамай тұрған өз халқының жан жарасын түсіне отырып Қазақстанға достық сапармен келген Ресей Президенті Владимир Путинге Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев былай деп еді:

– Ата-бабаларымыз жол салған қазақ-орыс қарым-қатынасы неше түрлі қилы-қилы кезеңдермен өрілді. Оның ішінде халқымыздың біраз уақыт бодандықта болуына байланысты ашына айтатын сөздеріміз де аз емес шығар. Дегенмен, жаңа тәуелсіздік жағдайында құдай қосқан бас көршімізбен байланысты арттыру өте дұрыс деп есептеймін. Егер де жамандықтың барлығын санада сақтап, кектене берсек, Германиямен байланысты үзу керек еді. Бірақ ешкім ондай қадамға барған жоқ. Ресеймен өткен ғасыр ішіндегі индустриялық саясатты жүзеге асырып, Ұлы Отан соғысында аталарымыздың ортақ дұшпанды бірге жеңуі, осы елдің араласуымен тың жерлерге түрен салынып, солтүстігіміздегі байтақ жерді игеруге септігін тигізуі, білім, мәдениеттің өркендеуіне өріс ашуы аз игілік емес. Ол – біздің ошпес тарихымыз...

Әрбір тарихи оқиғаларға парасаттылықпен қарап, әділін айту ел басқарған әр басшының парызы мен міндеті десек те, оны ақылмен, сыпайы, әрі тегеурінді жеткізу кез келген басшының қолынан келмесі де шындық. Елбасы Назарбаев осы қасиеттерді ұстана тұрып екі ел арасындағы жібі өте нәзік қатынастарды әрі шебер, әрі анық жеткізді.

Елбасының тағы бір айтқаны бар: «Екі жақты байланыс саласында Қазақстан алдындағы басым бағыт – Ре-

сей Федерациясымен қарым-қатынасты дамыту. Бұл әлем қауымдастығы алдындағы Ресей Федерациясының саяси және экономикалық рөлімен және ұзаққа созылған ортақ шекарамен шартталады. Ресей республикамыздың ең ірі сауда серігі. Көптеген халықаралық мәселелер бойынша біздің ұстанымымыз ортақ. Оның үстіне, екі ел азаматтары арасындағы достық, туыстық қатынастар. Бұл Ресейді Қазақстанның табиғи әрі заңды одақтасы етеді».

Жаңа уақыт жетіп, жаңа талаптар туған кезде Елбасының саясатын түсінген, қолдаған азаматтар әр салада өсіп шыға бастады. Соның алғашқысы Қазақстан-Ресей гуманитарлық университеті болды. Оның ұйымдастырушысы академик З.Молдахметов еді. Халық айтпай ма: «Заман саған бұрылмаса, сен заманға қарай бұрыл» деп. Алпауыт заманның жұмыр басты пендесіне бұрыла қою қиынау, оны түсінетін ғалым заман ағымын аңғара қойды да, іске кірісті. Пікірімізді бекіту үшін академиктің өзіне сөз беруді ұйғардық, ол былай дейді:

«... қазақ пен орысқа ортақ оқу орнын ашуды ойға салған Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың өзі болды. «Жоғарыдан нұсқау күтіп, ескіше отыра бермей, жаңа қоғамға, бостандық алған еліңе өз үлесіңді қос, қолыңнан не келетінін көрсет...» – деп, Елбасы тәуелсіздік алған алғашқы күннен бастап-ақ айта бермеді ме. Ойыма да, ісіме де қамшы болған осы сөздер. Әрине, бұл кезге дейін де республиканың оқу, білім, ғылым саласына аз еңбек сіңірген жоқпыз-ау деймін. Бірақ, оның жөні бөлек болып кетті. Өткен-кеткен еңбегімізді базыналап отыра береміз бе. Егемендік алған елімізге үлес қосуды жөн деп білдім.

Ресей мен Қазақстанға ортақ оқу орнының қажеттілігі өмірде байқалып жүрді. Мысалы, біздің жоғары оқу орындары берген дипломды Ресей өз ішінде бірде жаратып, бірде жаратпай жатты. Оған қандай өкпе айтасыз, ол өз хақылары. Сондықтан екі елге де жарамды

дипломы бар, жаңа заманға ылайықты, ортақ бір университет ашуды көп болып қолға алдық...».

Бұл орайда академик Молдахметов назарына іліккен Мәскеудің «Заманалық Гуманитарлық Академиясы» болды. Бағдарлап қараса, дәл кәзіргі заман талабына сай оқу орны екен. Оқыту жүйесі жағынан бұрынғы Кеңес елінің кеңістігінде оған пар келетін жоғары оқу орны жоқ. Мұндағы білім беру, оқыту үрдісі АҚШ, Жапония, Германия мемлекеттерінде ғана бар көрінеді. Білім беру аса жоғары, жаңа технологиямен жүргізіледі, оған компьютер, электронды жүйе қатыстырылады. Әрбір студент компьютермен спутник арқылы ғаламдық ілім, білім өрісіне шығып, аты әлемге белгілі оқу орындары – Кембридж, Оксфорд университеті профессор-оқытушыларының лекциясын кез келген кезде және лезде тыңдай алады. Оған мүмкіндік тудырып отырған осы заманғы ақпараттық және коммуникациялық технология мен байланыс құралдары екен. Бір сөзбен айтқанда мұндағы оқыту – бүкіл әлем мойындаған алыстан (дистанциялық) оқыту жүйесіне құрылған.

Енді Сіз мына қызыққа қараңыз, әлемнің жеті мемлекетінен 15 мың студент «Заманалық Гуманитарлық Академияда» оқиды. Бірақ, олардың бәрі сессия сайын сапырылысып, Мәскеуге ағылмайды. Оның қажеті де жоқ. Әр студент үйінде отырып-ақ, интернет жүйесі арқылы лекция тыңдап, тапсырма алып, оған жауап беріп, емтихан тапсыра береді. Талаптың бәрін тастай етіп орындасаң болды, алған білімнің жемісі – жоғары білімнің дипломы үйіңізге өзі келеді. Міне, бұл дамыған жаңа заманның жаңа технологиясының күдіретті күші.

Осындай жаңаша оқытудың арқасында, аз жылдың ішінде «Заманалық Гуманитарлық Академия» белді, белгілі оқу орнына айналыпты. Қараңызшы, қазірдің өзінде бір ғана Ресей қалаларында заңды төл құжаты бар 146 бөлімше және жақын және шалғай шет мемлекеттерде 54

бөлімше жұмыс істейді. Оларда 140 мың студент білім алады.

«Заман саған бұрылмаса, сен заманға бұрыл» деген қағиданы бұрыннан білетін Молдахметов тәуелсіздік әкелген жаңа талаптарға сай болғысы келді, заманына қарай амал жасамаққа әрекеттенді. Бір кездері ата-баба-сының көшпенді болып, оқу мен ғылымда жіберіп алған қарымтасын қайтаруды, «ұлы көштен» қалмауды ойлады. Қағаз бен қарындаш алып, оқытушының аузына қарап, оның бір сөзін жазып, екіншісін үлгере алмай, көңілге де токи алмай абыр-сабыр отыратын уақыттың кезі өткенін түсінді. Білім беру саласындағы жаңа жүйені тездетіп Қазақстанға жеткізуге асыққаны да содан еді.

Бірден «Заманалық Гуманитарлық Академияның» ректоры, ғалым, академик М.П. Карпенкомен телефон арқылы тілдесті де, артынша Мәскеуге ұшты. Академик пен академик кездесіп, білім берудің жаңа жүйесімен бірі таныстырып, бірі таныды, білді. Мойындау керек, Молдахметовті шынымен-ақ білім берудің жаңа жүйесі, әдісі мен тәсілдері таң қалдырды, сосын қызықтырды. «Қазақстанда осы академияның бөлімшесін неге ашпаймыз?». Бұл ойын ол академик Карпенкоға айтып еді, өрісінің кеңейгенін жек көрсін бе, жаңа идеяны қолдай, қолпаштай жөнелді, «Бізден қажетті көмекті аямаймыз!» деп салды бірден.

Дәл осы тұста тағы бір кісімен ақылдасып алуды Молдахметов жөн көрді. Ол Мәскеудегі Қазақстанның өкілетті елшісі Тайыр Мансұров еді. Кеңестік дәуірде Қарағанды облыстық партия комитетінің екінші хатшысы болған Тайыр Мансұровты академик жақсы білетін, «сіз-бізі» жарасқан жандар болатын. Оның үстіне республиканың мүддесін қорғап, қолпаштап отыратын «үлкен үй» – елшілікті қалай аттап кетсін. Тәртіпке де, әдепке де жатпайды ғой. Ел үшін атқарылар игі істі қалай қолдамасын, бірден елші: «Зеке, сіз бұл ісіңіз арқылы біздің де абырой-

ымызды асырғалы тұрсыз, әрине, қолдаймыз! Жақында қабылданатын декларацияға Елшілік тарапынан «екі елге ортақ, жаңа оқу орнын ашу қажет» деген тармақ енгіземіз...» деді, шын пейілмен қуана, әрі сеніммен. Ақырында дәл солай болды да.

Елбасы Н.Назарбаев береке-байлықтың басы – достықта, халықтар ынтымақтастығында екенін ел билігі қолына тиген күннен бастап жарғақ құлағы жастыққа тимей айтып та, ел саясатын соған бағыттап та отырғанын күн сайын көріп отырмыз ғой. Соның нақты дәлелі 1998 жылы Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы ХХІ ғасырға бағдарланған Мәңгілік достық пен одақтастық туралы ДЕКЛАРАЦИЯ еді. Нақ сонда «Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы бірлескен оқу орындарын (Қазақ-Орыс университеті мен Орыс-Қазақ университеті, және гимназиялар) құрады» – деп, нақтылап көрсетілді.

Айтты-айтпады бұл Декларацияға қол қойылғаннан кейін қаз-қаз тұрып келе жатқан «Ресей-Қазақстан Заманалық Гуманитарлық университетінің» абыройы асып, оның болашағына күмәнданғандар азайып, түйіліп тұрған көп шаруаның түйіні шешіле бастады. «Жаңа университет» деген сөздің өзі көп жайтты айтып тұрған жоқ па. Бұрын мұндай жоғарғы оқу орындарының проблемаларын мемлекет өзі шешіп, өзі қаржыландырып келсе, енді басқаша, өзің қаржы тап та, ұйымдаса бер, білім бере бер. Солай болды да, бәрі тыңнан құралып, жаңадан ұйымдасты. Оқу корпустары мен әкімшілік үйі... іс жүргізетін проректорлар мен декандар, кафедра меңгерушілері, білікті оқытушы-ұстаздар, басқа да түрлі қызметкерлерді іріктеп алу мәселесі алға шықты. Не керек, шаруа шаш-етектен. Беделі мен білігі бар басшы болмаса жаңа университеттің шаңырақ көтеріп, ірге тебуі неғайбыл. Міне, осы тұста академик Зейнолла Молдахметов тағы да өзінің мықты ұйымдастырушы, іскер азамат екенін дәлелдеп шықты.

Аз уақыттың ішінде университетке баспана тауып, жабдыкталып, оқулықтар іздестіріліп, ұстаздар жан-жақтан шақырылып студенттерге дәріс те бере бастады. Не керек, академик Молдахметов өзгеше қырынан танылды. Академик Қанапия Арынғазин: «...біз қайда келіп, қайда кетіп бара жатқанымызды аңғара алмай аңтарылып тұрғанда Зекең бәрін түсініп, «әрекетте берекет бар» деп іске кірісіп кетті, қашықтықтан оқытатын университетті ашып тастады. Бұл оның озық ойлылығын көрсетсе керек» дейді. Әділ берілген бағаға қосылмасқа амалыңыз жоқ. Нағыз педагог, жастар ертеңін, ел болашағын ойлаған азамат осындай-ақ болар да.

Әрине, арнайы салынған оқу ғимараты болмаған соң, барды қанағат тұтып, бұрын бала бақша болған, көптен жөндеу көрмеген мекен-жайда алғашқы сабақтар, қашықтықтан оқытудың тұңғыш дәрістері өте бастады. Техникалық құрал-жабдықтар, әсіресе, компьютер қажетті мөлшерде жетпеді. Осы тұста аталмыш университеттің мүмкіндігі мен қажеттілігін облыс басшылары түсінді ғой дейміз, оның үстіне академик Молдахметовтің ғылым мен білім саласына қосқан үлесі, абырой-беделі ескерілген болуы керек, біртіндеп көмектер көрсетіле бастады. Сол кездегі облыс әкімі М.Есенбаев қала орталығындағы үш қабатты үйді шешім шығарып, біржолата берді. Ол күрделі жөндеуден өтіп, 1998 жылғы күзде, жаңа оқу жылына арнайы ашылды.

Бұл кезде М.Есенбаев лауазымы жоғарылап Астанаға кетті де, облыс басшылығы К.Мұхамеджанов құзырына көшкен болатын. Ол университеттің ашылуына қатысып, жаңа университеттің екі ел – Қазақстан мен Ресей арасындағы алтын көпір, халықтар достығының символы екенін, жастардың жаңаша, қазіргі заманға ылайықты білім алуына мүмкіндік туғанын, оның алғашқы отауы – Қарағанды облысында тігіліп отырғанын мақтана баяндады.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев 2001 жылдың қаңтар айында Оқу министрлігіне қарасты «Жаңа заманға сай оқытудың инновация орталығында» болды. Оған осы жас университеттің оқыту әдісі дәріптеліп, баяндалды. Жас университеттің жаңа технологияны пайдалану арқылы студенттерге әлемдік деңгейде білім беру әдісі Елбасының назарын мықтап аударды. Жай-жапсарын тыңғылықты сұрап, ақырында өз пікір-ұсынысын айтты. Бұрын «Ресей-Қазақстан» университеті деп, барлық жерде айтылып та, жазылып та жүрген ді. Елбасының ұсынысынан кейін «Қазақстан-Ресей» университеті болып, Қазақстан сөзі алға шықты. Оның үнемі елін, халқын әлемге таныстырсам, танытсам деп жүретін жарқын ойы осы тұста тағы да көрінді. Бұдан кейін де бұл университет Елбасы назарынан тыс қалған емес.

Мысалы, 2002 жылдың мамырында Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев пен «Қазақстан-Ресей» университетінің ректоры, академик Зейнолла Молдахметов кездесіп, жас университеттің болашағы хақында кеңінен, келелі әңгіме қозғады. Тағы да ол ұсыныс айтты, онысы үзіліссіз оқытуды, яғни, «балабақша – мектеп – колледж – жоғары оқу орны» жүйесін енгізуді ұсынды. Ұсыныс орындалып, университет қасынан сол жылдың ішінде жаңа бағыттағы лицей ашылды.

Ректор Молдахметов университеттің бас ғимаратын Астанадан салуды ұйғарды. Осы ниетін қала басшыларына кіріп айтып еді, үздік-создыққа салмай, Есілдің сол жағалауынан жер бөлді. Бас ғимараттың салынуына қала әкімі А. Жаксыбеков, кейіннен болған Т. Досмұхамбетов үлкен көмек көрсетті.

Бас ғимарат бітіп, ашылатын кезде оған (2003 жыл, 10 маусым) Елбасы қатысып, сөз сөйледі. Ол Қазақстанда білім беру жүйесіндегі жаңа заманға ылайықты оқытудың алғашқы қарлығашы, жаңа технология, инновация әкелген дара университет екенін баса айтып, «...бұл университет

білім беру саласындағы жаңа «сөз» болып табылады...» деді.

Шындығында да мұндағы студенттер жаңа технология арқылы әлемдегі озық оқу орындары профессор-оқытушыларынан әпсәтте-ақ дәріс алып, бай кітапханаларын пайдалана алады. Бұның бәрі компьютер, интернет, спутниктік желі арқылы іске асады. Республикадағы «дара» оқу орны дейтініміз де осыдан.

Осындай пікірді келер жылы, яғни, 2004 жылдың қаңтар айында Қазақстанға достық сапармен келген Ресей Федерациясының Президенті Владимир Путинге «Қазақстан-Ресей» университетінің ректоры, академик Зейнолла Молдахметовті таныстырып, сосын оқу орнының білім берудегі жаңа әдістерін, жетістіктерін мақтанышпен жеткізді. Бұл енді-енді қалыптасып келе жатқан университет ұжымын бір серпілтіп, болашаққа деген сенімін бұрынғыдан да күшейтті.

«Қазақстан-Ресей» университеті 2001 жылы мемлекеттік аттестациядан өтіп, сол жылдың тамыз айында еліміздегі аккредитацияланған мемлекеттік емес жоғары оқу орындарының бірі болды. Бұл орайда республиканың білім беру саласына жанашырлықпен қарап, жаңа бас-тамаларға үрке карамай, білім беру жүйесіне жүйелі енгізген Қ.Көшербаев, Н.Бектұрғанов қызметін ерекше-лей айтқан жөн.

Сонымен бірге еліміздің көптеген мемлекет және қоғам қайраткерлері «Қазақстан-Ресей» университетінің аяғынан нық тұрып кетуіне сөз, іс көмектерін аямады. Мемлекет хатшысы О.Әбдікәрімов, мәжіліс депутаты Ш.Оразалинов, Сыртқы Істер министрі К.Тоқаев, Ресей Федерациясы Білім министрлігінің вице-министрі Н.Б.Банцекин, Қазақстандағы Ресей елшісі В.С.Бабичев есімін ерекше атағымыз келеді. Астанадан Бас ғимараттың тез арада бой көтеріп, құрылысының жедел бітуінде сол кездегі Оқу министрі Ш.Беркімбаеваның еңбегі елеулі.

Осылай көп болып қолдап, жұрт болып желеп-жебеудің арқасында университет аяғынан нық тұрып, бүгінде Қазақстанның белді оқу орнына айналды. Қазір мұнда 23 мамандық бойынша мамандар даярланады. Олардың негізгілері – информатика, психология, қазақ тілі мен әдебиеті, шетел филологиясы, ақпарат пен басқаруды өңдеудің компьютерлік жүйесі, дефектология, экономика, менеджмент және басқалары. Бастапқыда бар жоғы төрт жүзден астам ғана студенті болған «Қазақстан-Ресей университетінде» бүгінде он бес мыңнан астам жас жаңа үрдісте дәріс алуда. Оларға мыңнан астам профессор-оқытушылар сабақ береді. Оның екеуі ҚР ҰҒА-ның академигі, біреуі – мүше-корреспондент, елу жеті ғылым докторы және үш жүз он ғылым кандидаты дәріс оқиды.

Университет қашықтан оқыту технологиясын Қазақстан жағдайына үйлестіріп, екі елдің де мемлекеттік білім стандартының талаптарына сәйкестендірді. Сонымен бірге университетте қашықтан білім беру проблемасын зерттейтін институт бар. Студенттер құзырында жеті жүз компьютер бар. Интернет арқылы әлемнің кез келген түкпірімен әпсәтте тілдесе және білім жинай алады. Барлық пәндер бойынша интернет жүйесіне шығатын «виртуалды» оқу залдары жұмыс істейді.

ҚР Білім және ғылым министрлігі университет базасында қашықтан оқыту жөніндегі республикалық оқу-әдістемелік бірлестік құрды. Бұл бірлестік мақсаты озық технологияны басқа да оқу орындарына енгізу және тарату. Сол арқылы әлемдік білім беру деңгейіне көтерілу, озық мемлекеттер қатарына қосылу, жаңа заманға ылайықты білікті мамандар әзірлеу. Осы мақсатта «Қазақстан-Ресей» университеті ҚР Ұлттық Ғылым Академиясының Орталық Қазақстан бөлімшесімен бірлесе отырып, «Қазақстандағы қашықтан оқыту: инновациялық технологияны енгізу проблемалары мен оңтайландырылған оқыту ортасын қалыптастыру» деген тақырыпта екінші Ха-

лықаралық ғылыми-практикалық конференция өткізді. Оның мақсаты біртіндеп-біртіндеп елімізде қалыптасып келе жатқан оқытудың озық үлгісін одан әрі дамытып, басқа оқу орындарына кеңінен тарату.

Осындай озық үлгінің «авторы», яғни, тәуелсіз Қазақстанға қашықтан оқытуды алғаш әкеліп, білім беру саласын әлемдік деңгейге бір табан жақындатқан академик Зейнолла Молдахметов еңбегі ерен.

Қазақстан-Ресей университеті 2009 жылдың қарашасында Мемлекеттік аттестациядан тағы да табысты, абыроймен өтті. Және 2010 жылдың 3 ақпанындағы күндізгі, сырттай оқыту түрлері бойынша жұмыс мерзіміне шек қоймай, жоғары кәсіби білімнен кейін және жоғары білім саласында оқыту қызметін жүргізуге хақылы деген Мемлекеттік лицензияға ие болды.

Кәзір Қазақстан-Ресей университеті 15 бакалавриат мамандығы бойынша мамандар даярлауда. Университетте оқитын студентер саны бұл күнде 1.575-ке жетсе, оның 803-і күндізгі, 772 студент сырттай білім алса, бұған 12 магистрантты қосуға болады. Оларға 77 оқытушы-ұстаздар сабақ береді, оның 8-і ғылым докторы, 14-і ғылым кандидаты.

Зейнолланың әкесі
Молдахмет

Зейнолланың анасы
Көпей

Молдахмет әулеті

Зейнолла мектептес досымен

Бірінші қатарда екінші академик Е.Бөкетов, төртінші жазушы Ж.Бектұров, профессор Ж.Әбішев, екінші қатарда Зейнолланың жары Фатима, Ебінейдің жары Зүбайра, Зейнолла, Б.Кәменов, Жылқыбас

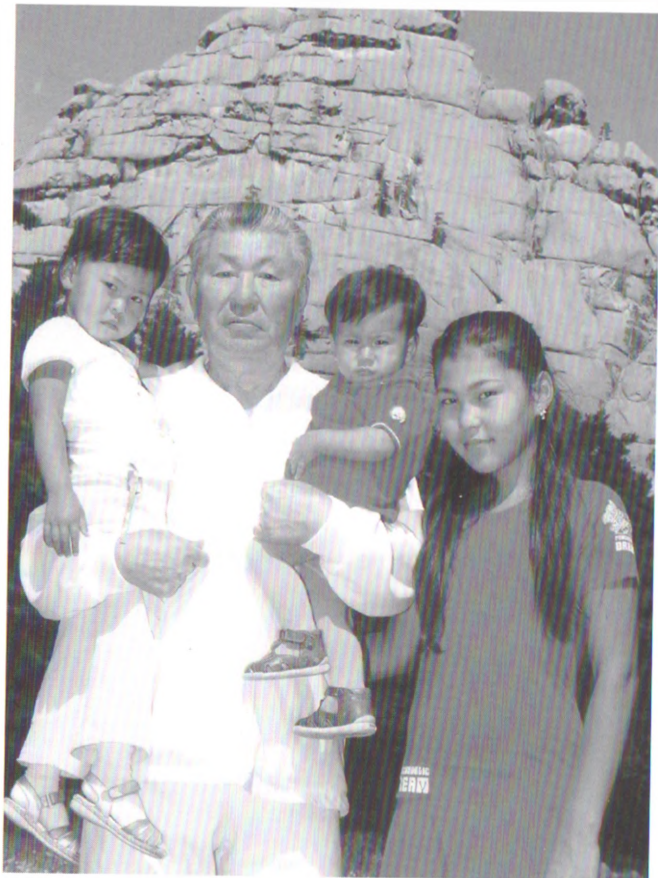

Зейнолла мен жары Фатима балалары Марат, Тоғжан, Арыслан, Саулемен бірге

Бір әулеттен шыққан қос академик: Зейнолла Молдахметов, Ерэнғайыш Шайхудинов (зайыбымен)

Зейнолла немерелерімен бірге

З.Молдахметов ұстазы академик Е.Бөкетовпен жас ғалымдар ортасында

Спекторскопия зертханасының менгерушісі З.Молдахметов әріптестерімен ғылыми зерттеу үстінде

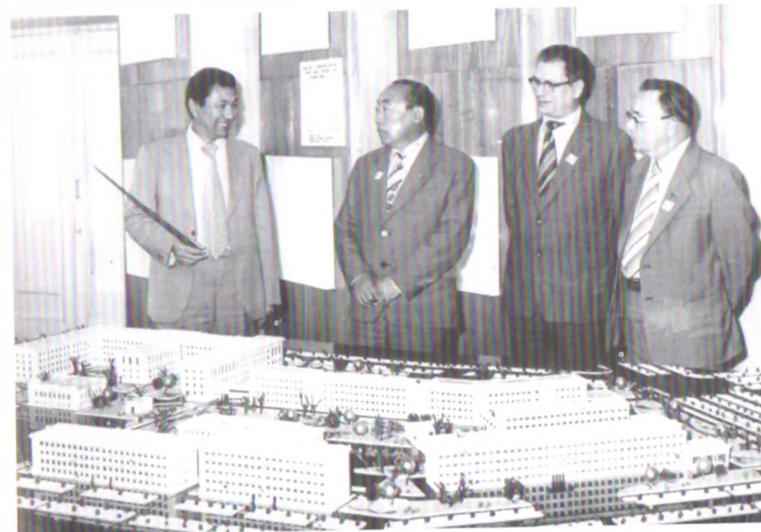
Қазақ ССР ҒА ХМИ директоры
академик Е.Бөкетов ғалымдар ортасында

Мемлекет және қоғам қайраткері Н.Ондасынов, Шымкент
химия-технология институтының ректоры З.Молдахметов,
академик Е.Бөкетов түркістандықтар ортасында

Ректор З.Молдахметов Химия-технология
институтына түскен жастарға студент билетінің
үлгісін көрсетіп тұр

Моңғолия Халық Республикасынан келген әріптестеріне
болашақ институттың макет-жобасын таныстырып тұр

Академик Е.Бөкетов пен З.Молдахметов
Қожа Ахмет Яссауи кесенесінде

Академик З.Молдахметов қарағандылық
снбек және соғыс ардагерлерімен бірге

Қазақ ССР Оқу министрі Ш.Шаяхметовпен бірге

Қарағандылықтар мерекелік шеру алдында

Академик А.Сағынов,
профессор З.Молдахметов әріптестер ортасында

Ресейдің Қазақстандағы күндеріне орай ұйымдастырылған
I халықаралық ғылыми-практикалық конференция

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев пен
академик Зейнолла Молдахметов

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев, Ресей Заман Гуманитарлық
университетінің ректоры академик М.Карпенко,
КРУ ректоры академик З.Молдахметов

Академик М.Карпенко, министр Көшербаев,
академик З.Молдахметов

Мәжіліс депутаты Қ.Сұлганов, Оқу министрі Б.Әйтімова,
сенатор О.Әбдікәрімов Қазақстан-Ресей университетінің
жана оқу корпусын ашу салтанатында

Астана қаласының әкімі И.Тасмағамбетов
университетті аралап жүр

Қазақстан-Ресей университетінің ұжымы

З.Молдахметов Оксфорд университетінде. 2008 жыл

З.Молдахметов, ..., С.Досмағанбетов, А.Төлепов,
Ш.Оразалинов

Мәскеулік академик М.Карпенко мен академик З.Молдахметов
Қазақстан-Ресей университетінің ұжымы ортасында

Академик З.Молдахметов достары мен туыстары ортасында

«ҒЫЛЫМДЫ, АҚЫЛДЫ САҚТАЙТУҒЫН
МІНЕЗ ДЕГЕН САУЫТ БОЛАДЫ»

Абай

Адам дегеніңіз де күрделі құбылыс қой. Қанша жерден білгір болсаң да, бар болмысын ашып, ақтара айту мүмкін емес. Оның үстіне біздің де мақсатымыз басқаша болды. Оған бізді бағыттаған Зейнолла Молдахметовтің өзі еді.

Біз, сонау бір жылдарда лауазымды қызметке қол жеткізе алмай қалған бір шәкірті өз осалдығын өзгеден көріп, яғни, ұстазы Молдахметов үстінен Ғылым Академиясына арыз хат жазғанының, қаладағы бір генерал ағамызбен талай жыл түсінісе алмай, алақөз болып жүруінің себеп-салдарын сұрағанымызда, Зейнолла ағамыз көп ойланбастан-ақ бізге былай деген-ді:

– Үлкенді-кішілі бұйырған қызметтің біразын атқардым. Өкінбеймін. Өмірді кедергі- кемшіліксіз өткіздім десем өтірік болады. Үлкен қызметтің талабы да үлкен. Талайлармен тартысып, келісе алмай қалған кездер болды. Оның бәрі де жұмыс үстінде болған жағдайлар. Жеке басымның пайдасы үшін ешкіммен жауласқан емеспін. Ал, біреу-міреумен түсінісе алмай қалып жатсам, көптің мүддесі үшін болған шығар. Қызмет барысында елдің бәрінс ұнау мүмкін емес, оны мақсат еткен де емеспін. Мысалы, қолынан іс келмейтін біреуді орнынан алсаң болды, табан астынан сенімен жау болып шығады, неше түрлі сөз таратып, жаман әрекеттерге барады. Оның арызынан, өсегінен қорқып отыра берсең, ісің жүрмейді... Әркім ар мен ұжданының алдында жауапты.

Сондықтан, ондай ұсақ-түйек әңгімеге көңіл бөлмей-ақ қойғанымыз жөн. Өмірде жақсы адамдармен көп дос-

З.Молдахметов Наир Мансұровпен

З.Молдахметов
Серік Ахметовпен

жолдас болдым, үлкенге аға, кішіге камқорлығымды қолымнан келгенінше аямадым. Одан да атқарған жақсы істеріміз жайлы, жақсы ағалар, талапты бауырлар туралы айтайық, жазайық. Болашақ жас жеткіншектерге жақсы ісіміз үлгі болсын. Жақсының артында жақсы сөз қалады дей ме халық. Сол халық сөзіне біз де құлақ түрелік-тағы... деп, аз уақыт үнсіз қалды. Сосын: «...батыр, менен гөрі менің жақсы ағаларым мен айналамда болған шәкірттерім, әріптестерім туралы көбірек айтсаң...» деді. Мұнысын шегелей айтты. Бізді де сөзден тосылтқан жері осы болды.

Шындығына келсек, Зейнолла Молдахметов бізге өзі туралы өте аз айтты. Ол туралы біз көбіне әріптес, қызметтес болған адамдардан сұрап білдік. Не істейсіз, бұл да өз мінезі. Ойын әдемілеп бипаздамайды, жетпей жатқан жері болса, өз ойынды әрі-бері жүгіртіп, толықтырып ала бер. Жаратушы оны асыра мақтанып, асыра сілтеуді ұнатпайтын, бір беткей, жалпаң-жалтағы жоқ, әркімге, әр іске әділ, таза етіп кесек мінезбен жаратқан.

Кісілігі бар пікірге біз де қосылдық. Оның жақсы істерін, алған асуларын, жүрген ортасын, дос-жолдасы кімдер... қысқасы, тіршілігінің дінгегі болған үлгілі еңбегін, ғалымдығын, адами жақсы қасиеттерін айтуды мақсұт еттік.

Он сегіз мың ғаламның құдіреттісі – Адам десек, сол адамға тән қылық пен құлықтың бәрі де Зейнолла Молдахметовке таңсық емес, әрине. Ол да жас болды – жолдас тапты, үлкейді – дос тапты, жақсыға ұмтылды, жанаға талпынды. Алматыға келді, КазПИ-де оқыды, ауылға барып мұғалім болды. Кеудесінде күмбірлеген арман ауылдың бірсыдырғы күйбең тірлігінен ала қашып, ұзаққа, сонау Мәскеуге әкетті. Кез-келгеннің үлесіне тие бермеген, ол кезде әлі қазақ жастары бара қоймаған үлкен ғылым ордасы М.В.Ломоносов атындағы Нәзік химия-

технология институтында аспирантурада оқыды, өмір мен ғылымның мектебінен өтті. Осы мектеп өмірінің, болашағының Темірқазығы болды. Целиноград Педагогика институтының проректоры, ХМИ-да зертхана меңгерушісі, Қазақ Химия-технология институтының ректоры, қазіргі Е.Бөкетов атындағы Университеттің ректоры, Ғылым Академиясының Орталық Қазақстан бөлімшесінің академик-хатшысы, «Органикалық синтез және көмір химиясы» институтының директоры, «Қазақстан-Ресей» университетінің ректоры...

Осындай еңбегі мен қызметінің арқасында абырой-атақтан кенде болған жоқ. Бұйырғанын алды. «Арсыз болмай атақ жоқ, алдамшы болмай бақ қайда» – деп, кейбіреулердей кабинет жағалап, шен-шекпен сұрамады. Не болса да, не берілсе де өз жөн-жосығымен келген, еңбегіне берілген марапаттаулар еді. Ғылым мен білімді дамытуға қосқан ерен еңбегі Еңбек Қызыл Ту, «Құрмет белгісі», «Парасат» ордендерімен, «Платон» атындағы алтын медальмен, «Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген ғылым қайраткері» деген құрметті атақпен айқындалды. Бұл ғылым соңында жүрген әрбір адам үшін ең құрметті, ең биік сый.

Сый алып, елуге, сосын алпысқа келіп жатса да жұрт секілді алқытып-шалқытып той да, дабыра да жасамады. «Кімнің келмей жатқан елуі мен алпысы, даракылық не керек сол...» деп, іштей ой түйген Зекең «тойлайық, дүркіретейік» дегендерге ырық бермеді. Жағдайы болды, бірақ қажет деп тапады. Шағын ортада, шағын жиналыс жасап, аз әріптестер арасында, от басында атап өтіп, қуанышын жақын-жуықтарымен ғана бөлісті.

Молдахметтің ордалы отбасынан өсіп шыққан ең кенже Зейнолланың өзі ордалы, ұл-қыз өсірген үлкен отбасына айналды. Балалары: Сәуле, Марат, сосын Арслан, Тоғжан өмірінің мәніне айналды. Жары Фатима биоло-

гия ғылымының кандидаты, жастарға талай жыл талмай ұстаздық еткен жан. Жылдар жылжып, балалары ержетті, әр кайсы бір-бір шанырақ көтерді, ұрпақ жалғасып, немерелер: Назым, Ұлпан, Жанат, Жанади келді дүниеге. Ұлы Арслан мен немересі Қанатты қанатының астына алып, ұстаздық жолға баули бастады.

Дамыған мемлекеттердің білім беру әдіс-тәсіліне қараса, олар мүлдем алға кетіп қалған екен. Жаңа технологияның арқасында білім берудің жана сатысына баяғыда көтеріліп кетіпті. Жаңа қоғамдық және экономикалық қатынас ендігі жерде бізден де осыны талап ететінін түсіне қалған Зейнолла Молдахметов жаңаша, басқаша оқу орнының қажеттігін сезді. Осылай, Ресей Гуманитарлық академиясының Қазақстандағы бөлімшесін, яғни, университетін ашуды өмірдің өзі көлденең тартты.

Ұстаздан шәкірт озбаса, әкеден бала асып тумаса дүниеде даму, өсу болмас еді. «Болашақ жастардікі, университеттің талаптарын бізден гөрі солар жақсы түсінетін секілді...» Молдахметов өз ісінің жалғасын «шөк жұлдызы» – балалары ішінен жарық жұлдызы – Арсланды сол университетке проректор етіп тағайындап, жас қыранды баулығандай болып, жаңа оқу орнының тізгінін біржола ұстатқалы жүргенді.

Жаратушының ұлылығы да осында болар, болашағыңды болжағаныңмен, дөп баса алмайсың. Болашаққа сені үміт қана жетелейді. Жақсылықты күтесің, жамандықты күтпейсің. Сондықтан да жамандық, қайғы мен қасірет күтпеген жерден, тосыннан келеді. Зейнолла Молдахметов басына да қайғы күтпеген жерден келді. Табан астынан Арслан опат болды. Жазмыштан озмыш жоқ екен, жедел жәрдем дәрігерлері қанша жерден жанталасса да, ажалға араша тұра алмады, емханаға жетпей, жарты жолда, жас өмір үзілді. Жаратушы алдында дәрігерлер де дәрменсіз екенін тағы да мойындады.

Алғаш естігенде әке Зейнолланың есеңгіреп тұрып, аузына түскен сөзі: «Ал, сенді не болды?!» болыпты. Отырып-отырып, бұл сөзді қайталай беріпті, қайталай беріпті. Астары сан қатпар, мағынасы терең!

Әрине, Зейнолла баласыз емес еді: Марат, Сәуле, Тоғжаны, немересі Қанаты... бар. Бірақ, жолымды жалғастыратын, ізімді басатын Арсланым деп, көңілін тоқ санап, тәрбиелеп жүргенде мына оқиға төбесінен жай түсіргендей етті.

Салқын ақыл мен сабырлы қалпынан қанша аспайын десе де, қайғы қасіреті ішті өртеп, жанды жегідей жеп барады. Жерлеуге келген жерде, молданың: «Зеке, топырақ салыңыз!» дегені ес жиғызып, бір уыс топырақты қолына алды. Бір нәрсе айтқысы келді, айта алмады. Жанарынан ағыл-тегіл аққан жас соңғы сөзін тұншықтырып, өксік үнін өшіре берді. Жағы бұлтылдан, тістене тұрып, тек ішінен ғана:

– «Айналайын Арсланым, бауыр етім балапаным, топырақты мен емес сен салуың керек еді-ау! Қайтейін... амалым қанша... жатқан жерің жайлы, алдың жұмақ болсын, ботам!» деп айта алды, топырақ салды. Топырақ сала тұрып бала кезіндегі тағдыры келді көз алдына. Пойыз қағып, қан-қан болып жатқан әкесіне өкіре келіп құлаған бала Зейнолланың құлағында қалғаны «Буының қатпай қалдың-ау, құлыным!» деген әкенің соңғы сөзі болды. Бұл сөз өмір бойы Зейнолланың құлағынан кеткен емес. Буының қатайтқан, ерте есейткен де әкесінің осы сөзі еді.

Енді сол тағдырға не дерсіз. Бала да, дана да, кәрі де, жас та шарасыз тағдыр мен жазмыш алдында. Сол тағдыр тоғыз жасында әкесіз қалдырса, енді келіп жетпіс жасында бауыр еті баласы Арсланнан айырып тұр.

Бәріміз де пендеміз-ау! Өмірдің мәнін аспандағы Айдан, алыстағы жұлдыздан іздеп, асқақтап жүргенімізде, өмірдің мәні де, сәні де қасымыздағы балаларымызда

екенін Арслан қазасы бір сәтте бәрімізге түсіндіріп кеткендей болды. Жасы ұлғайғанда балалары бірінен соң бірі қайтыс болып, қайғының уын Зейнолладан бұрын ішкен ұлы Абай: «Жаралы жүрекке де дауа бар» деген екен. Зекеңнің дауасы көңіл айтып, қайғысын бөліскелі келген достары, ел-жұрты болды.

Көпті көрген, ел ағасы Сұлтан Досмағамбетов Зейноллаға жұбату айтты:

– Сабыр ет Зеке, сабыр ет. Алланың ісіне не шара! Ұрпақсыз емессің ғой, қалғандарына өмір берсін. Маратың бар, оның Қанаты бар. Орнында бар оңалар дейді қазақ, тұяқсыз да қалмас...

Кішкентайынан көз алдында өскен, өз баласындай болып кеткен Арсланды өлімге кимай, қабырғасы қайыса тұрып, Зейноллаға жұбату айтқан досы Төлепов Нариман болды. Ол:

– Зеке, қайғың ауыр, біз ортақпыз. «Қуанышты бөліссең – көбейсіді, қайғыны бөліссең – азаяды» дейді екен қазақ. Сенің қайғыңды бөліскелі, жан жаранды азайтқалы Қазақстанның түкпір-түкпірінен дүйім ел келіп тұр, міне. Құдай: «қайғыны көтере алатын пендеме беремін» дейді екен... Мықтылығыңды көрсет, сабыр ет, Зеке! – деді.

Шымкенттен келген Әділ Сасбұқаев, Әуезхан Салықбаев ағалары көпті көргендігін көрсетіп жылату емес, жұбату сөздерін көп айтты. Қайғыдан қабырғасы қайысқан ана Фатима мен әке Зейноллаға осылай көңіл айтушылар көп болды. Өмірдің мәні қалмай, дүние сұрғылт тартып тұрғанда достардың осындай тоқтау сөзі, алыс-жақыннан туыс-бауырдың, жолдас-жораның келуі аз да болса еңсені көтергендей болған-ды. Әсіресе, облыс әкімі Мұхамеджанов Камалтиннің қазаны төрелеп шығарып, басы-қасында өзінің жүруі Зейнолла ағасына, қайғылы жүрекке қуат, дем берді.

Арсланмен Мәскеуде бірге оқыған достары Жандосов

Ораз, Көлібаев Темур келісі баласын бір сәтке тірілткендей, көп кешікпей ақиық ақын Оңғарсынова Фариза мен сол кездегі Оқу министрі Беркімбаева Шәмшияның көңіл айтуы да көп қайғыны азайтқандай болған.

Бұдан әрі не айтуға болады, уақыт бәріне де емші дей ме халық. Күн артынан күндер, ай артынан айлар өте берді. Арсланы бар, төрт құбыласы түгел кезде, «дүркіретіп бір той жасасам енді жарасатын шығар, балаларым өсті, шаруам ыңғайланды...» деп, Зекең 70 жылдық торқалы тойын атап өткісі келетіні хақында жақын-жуықты құлақтандырып та қойған ды. Мұндай болып кететінін кім білген?! Енді жылжып сол тойдың күні де, 70 деген жасыңыз да келді. Біреу тойлау керек деді, енді біреу орынсыз деді. Ақырында, сан-саққа жүгірген сөзге тосқауыл қойған, көпті көрген Сұлтан Досмағамбетов ағасы болды. Ол: «Қайғы – саңырау! Сенің мұң зарыңды естімейді ол. Ал, мұң мен зарды қыранша қырымға қараған ғана женеді!» деп, тағы да ұлы Абай сөзін айтып тосылтты. Зекең де, жары Фатима да сөзге қонақ беріп, уәжді сөзге тоқтап, торқалы жасты думандатып тойламаса да, бірсыдырғы атап өтті.

Ол тойдың басы 2003 жылдың 4-тамызында Ғалымдар Үйінде Халықаралық ғылыми кеңес болып басталды. Алқалы жиынды облыс әкімінің орынбасары Тоғжанов ашты. Сосын сөз алған Оқу министрінің орынбасары Бектұрғанов Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев пен Үкімет басшысы Даниял Ахметовтің құттықтау хатын оқыды.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академиясының президенті, академик Сұлтанғазин еліміздің ғылымын көтеруге Зейнолла Молдахметов қосқан үлес салмағын баса көрсетсе, баяндамашы, Әлеуметтік ғылымдар академиясының академигі Сұлтан Досмағамбетов Орталық Қазақстандағы өнеркәсіптің дамуына қосқан ғалымдар еңбегін, ашқан жаңалықтарын және соған қос-

қан З.Молдахметов еңбегін кеңінен талдады, таратты. Торқалы тойы тойланып отырған академик Зейнолла Молдахметовтің Қарағанды ғылымын көтерудегі еңбегі мен білім саласындағы жаңа бастамаларына зор баға берді.

Алматыдан арнайы келген академиктер: ерлі-зайыпты Әлия апай мен Серік Қирабаев, Еділ Ерғожин, Мұрат Жүрінов ғалымның келбетін ашатын келелі әңгімелер айтты. Бұлардан соң сөз алған Қазақ Химия-технология университетінің ректоры Зейнолла Молдахметовті – Оңтүстікке, Солтүстік Қазақстан Педагогика университетінің профессоры Зарқын Тайшыбаев туған жеріне қонаққа шақырды.

Еділ ЕРҒОЖИН,
академик:

– Зейнолла Молдахметовтің Қазақстан ғылымына қосқан үлесі шексіз. Ол квантты химияны Қазақстанға әкелген ғалым. Ол қандай ғылыми мекемелерді, оқу орындарын басқармасын, бәрінде ізі, қолтаңбасы бар. Адамгершілігі үлкен адам, айналасына нұрын шашып жүреді. Өзінде тектілік бар, таққа, атқа отырдым деп, әлдекімдердей айналасын көрмей, амандасуға әлі келмей қалған емес. Қайта «Ұлық болсаң – кішік бол» деген халық қағидасын мықтап ұстанған адам. Қол созсаң, ол да қолын созады, ақыл сұрасаң ақыл қосады. Бізде бір жазылмайтын ауру бар, бірақ Зекең ол аурумен ауырмаған. Ешкімді жерге, руга, жүзге бөлмейді. Талантты, талапты адам болса болды оған, қолынан келген көмегін аямайды.

Қанишама жылдар араласып келемін, қызмет үстінде де көрдім, бірақ бір жерде, біреумен дауыс көтеріп ұрысқанын көрген емеспін. Қашан, қандай жағдайда да бір қалыпты, сырбаз жүреді. Ал, біреуге ренжісе бар айтары «Соққан!» сөзі. Бір ауыз сөз болғанмен, сізді соғар күші зор.

*Зеке, ғалым болса Сіздей болсын,
Ұстаз болса Сіздей болсын,
Басшы болса Сіздей болсын,
Азамат болса Сіздей болсын!*

*Мен Сізді бүгінгі жастарға үлгі етуге ұялмаймын,
қайта Сізбен мақтанамын!*

Бұл пікірдің иесі, меценаттарымыз ұйымдастырған «Тарлан» сыйлығының алғашқы иегері. Иә, әріптес бағасы бар бағадан биік. Сенің қолыңнан не келіп, не келмейтінін, кәсіби шеберлігіңнің қай дәрежеде екенін, танымы мен талғамыңды танып-білетін, шын бағасын бер алатын тек қана әріптесің мен әріптестерің.

* * *

Елімізде білім беру ісі мен ғылымды дамытуға және жоғары білікті маман кадрлар даярлауға Сіздің қосқан үлесіңіз зор. Қазіргі кезде Сіз нысаналы ғылыми-зерттеу жұмыстарын алға бастыру және жоғары мектепті осы заманғы талаптарға сай ұйымдастыру бағытында іргелі істер атқарып келесіз.

Сізге жемісті ғылыми-педагогтік қызметіңіз үшін зор ризашылдығымды білдіремін. Өзіңізге зор денсаулық, отбасыңызға бақыт, береке тілеймін.

Қазақстан Республикасының Президенті
Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ

Астана, 2003 жылғы тамыз

* * *

Аса құрметті Зейнолла Молдахметұлы!

Еліміздің іргелі ғылымына СІЗДІҢ қосқан үлесіңіз бүгінде ауыз толтырып айтуға, мақтан тұтуға тұрарлық. Оны біз – «Органикалық синтез және көмір химиясы» институтының қызметкерлері жақсы білеміз. Жоғары

білімді Алматыдан алып, аспирантураны Мәскеудегі ата-
ғы әлемге әйгілі ФИАН-да бітіріп, физика-математика
ғылымдарының кандидаты атандыңыз, кешікпей химия
хылымының докторы болдыңыз. Бұл Сіздің талантты
ғалым, еңбекқор зерттеуші екеніңізді көрсетеді.

Сіздің жоғары білім саласындағы еңбегіңіз ұшан-те-
ңіз. Қазақ химия-технология институты мен Қараған-
ды мемлекеттік университетінің ректоры болған кезі-
ңізде аса қабілетті ұйымдастырушы екендігіңізді дәлел-
дедіңіз.

Сіз Ұлттық Ғылым Академиясының Орталық Қа-
зақстан бөлімшесінің академик-хатшысы қызметін ат-
қарған кезіңізде осы аймақта ғылымның әр саласының
көркеюіне, дамуына барынша күш салдыңыз. Қазақ-
станға кванттық химияны әкелдіңіз, оның мектебін қа-
лыптастырдыңыз. Оқыту тәсілінде теңдесі жоқ жаңа
оқу орны – Қазақстан-Ресей Университетін 1998 жыл-
дан бері басқарып келесіз.

Сіз шәкірттеріңізбен, әріптестеріңізбен бірлесе от-
ырып 350-ден астам ғылыми-педагогикалық, әдістемелік
еңбектер жазып шығардыңыз. Сіздің басшылығыңыз-
бен 5 адам ғылым докторы, 20 адам ғылым кандидаты
атанды. Осындай еңбегіңіздің нәтижесі – Сіз Ұлттық
Ғылым Академиясының академигісіз. Қазақстан ғылы-
мының еңбек сіңірген қайраткерісіз.

Сіздің ақыл-парасатыңыз, мол тәжірибеңіз отандық
ғылымның дамуына әлі де үлкен үлес қоса береді деп
сенеміз. Жылдар мен тағдыр салған ауыртпалықты Сіз
ақылмен көтеріп, парасатпен жеңеді деп те сенеміз.
Деніңізге саулық, отбасыңызға амандық тілейміз.

«Органикалық синтез және көмір химиясы»
институтының қызметкерлері:

Кириллос И.В., Шарипов М.Ш., Ғазалиев А.М., Бикеев
А.Д., Фазылов С.Д., Нүркенов О.А., Сырлыбаева Д.Б., Ак-

кулова З.Г., Хрупов В.А., Иванова Н.М., Молдыбаева А.Б.,
Байкенова Г.Г, Есімбаева Г.М., Омарова Х.Г., Дүйсенба-
ев Т.Д.

* * *

Аса құрметті Зейнолла Молдахметұлы!

Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академия-
сының Орталық Қазақстан бөлімшесінің ұжымы Сізді
ғылым мен білімнің аса көрнекті ұйымдастырушысы, ірі
басшы, және ғылыми-техникалық прогреске елеулі үлес
қосқан ғұлама ғалым деп білеміз. Сізді мерейтойыңыз –
70 жасқа келуіңізбен шын жүректен құттықтаймыз!

Сіз Қазақ химия-технология институтының, Е.Бөке-
тов атындағы Қарағанды Мемлекеттік университеті-
нің, кәзір өзіңіз ойдағыдай басқарып отырған «Органи-
калық синтез және көмір химиясы институтының, Қа-
зақстан-Ресей университетінің құрылуы мен дамуына
тікелей үлес қостыңыз. ҚР ҰҒА-ның Орталық Қазақ-
стан бөлімшесінің академик-хатшысы ретінде Сіз ай-
мақтық ғылыми-зерттеу мекемелері мен жоғары оқу
орындарының қызметін жоғары дәрежеге көтеруге,
дамытуға көп көңіл бөлдіңіз. Сіздің қамқорлығыңыз бен
белсене араласуыңыздың арқасында Жер қойнауын ке-
шенді түрде игеру проблемалары, Қолданбалы матема-
тика, нарықтық қатынастар және Фитохимия инсти-
туттары құрылды.

Сіздің бастамаңыздың және тікелей қатысуыңыз-
дың арқасында ҚР ҰҒ-ның Орталық Қазақстан бөлім-
шесіне қарасты институттар негізінде кандидаттық
және докторлық диссертациялар қорғалатын Диссер-
тациялық кеңестер ашылды.

...Сіздің тікелей басшылығыңыздың арқасында хи-
мия мен химиялық технология, математика, медицина
және экономиканың проблемаларына арналған бірқатар
халықаралық ғылыми-практикалық конференциялар мен
симпозиумдар өткізілді.

Ондаған монографиялар мен патенттер, жүздеген мақалалардан тұратын Сіздің ғылыми еңбектеріңіз елімізге және одан тысқары жерлерге кеңінен танымал. Бірқатар іргелі еңбектеріңіз шет елдерде басылып шықты.

...Сіздің жоғары дәрежелі мамандар дайындау саласындағы көп жылғы табысты қызметіңіз бен еңбегіңіз Мемлекеттің жоғарғы наградаларымен – Еңбек Қызыл Ту, «Құрмет белгісі» ордендерімен, «Ерен еңбегі үшін», «Астана» медальдарымен, жастарға білім беру сапасын көтеруге қосқан үлесіңіз Платон медалімен атап өтіліп, «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері» атандыңыз.

Біз Сізді ғылымға берілген, терең ойлы, үлкен мақсатты азамат ретінде бағалаймыз, құрметтейміз. Сіздің күш-қуатыңыз, қайрымдылық, қарапайымдылық, зиялылық және тұрашылдығыңыз сияқты жеке қасиеттеріңіз өзіңізді үлкен құрметке бөледі.

Қымбатты Зейнолла Молдахметұлы!

Торқалы тойыңыз құтты болсын, Сізге, отбасыңызға амандық, денге саулық, ұзақ ғұмыр тілейміз, ғылым мен білім саласында творчестволық табыстарға жете беруіңізге тілектеспіз.

Шынайы тілекпен:

ҚР ҰҒА академигі Ә.С.Сағынов, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі М.Т.Әлиакпаров, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі Ғ.Ә.Құлқыбаев, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі А.М.Ғазалиев, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі Қ.Н.Әділов, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі П.В.Ермолов, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі М.Ә.Ермеков, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі Е.Ш.Шаханов, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі І.Р.Құлмағанбетов, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі С.М.Әдекенев, профессор Қ.Х.Алмағанбетов, профессор Ә.Ә.Әлімбаев, профессор Қ.Ж.Халманов, т.ғ.к. Б.П.Хасен, т.ғ.к. М.Ж.Толымбеков.

* * *

Зейнолла Молдахметович!

Я бы сочинила и посвятила Вам эти стихи, увы поэт Р.Киплинг опередил меня:

*Владей собой среди толпы смятенной,
Тебя клянущей за смятение всех,
Верь сам в себя, наперекор вселенной
И маловерным отпусти их грех.*

*Пусть час не пробил, жди, не уставая,
Пусть лгут лжецы, не снисходи до них
Умей прощать и не кажись, прощая,
Великодушной и мудрей других.*

*Умей мечтать, не став рабом мечтанья,
И мыслить, мысли не обожествив.
Равно встречай успех и поруганье
Не забывая, что их голос лжив.*

*Останься тих, когда твое же слово
Калечит плут, чтоб ублажить глупцов.
Когда вся жизнь разрушена и снова
Ты должен все воссоздавать с основ.*

*Умей поставить в радостной надежде,
На карту все, что накопил с трудом.
Все проиграть и нищим стать, как прежде,
И никогда не пожалеть о том.*

*Умей принудить сердце, нервы, тело
Тебе служить, когда в твоей груди
Уже давно все пусто, все сгорело
И только воля говарит «Иди!»*

*Останься прост, беседуя с царями,
Останься честен, говоря с толпой,*

*Будь прям и тверд с врагами и друзьями
Пусть все в свой час считаются с тобой.*

*Наполни смыслом каждое мгновенье,
Часов и дней неумолимый бег.
Тогда вес мир ты примешь во владенье,
Тогда, мой друг, ты будешь Человек!!!*

Глубокоуважаемый Зейнолла Молдахметович!
Примите поздравления с юбилеем и пожелания еще
многих знаменательных дат на длинном и счастливом
жизненном пути.

*Ты сам шлифовальщик драгоценных камней
и золотых дел мастер своего кольца жизни.*
(Бо Ин Ра)

*Я Вас сердечно уважаю
И очень высоко ценю
За дружбу долгую я голову склоняю
О благе Вашем трепетно молю.*

*Вы человек, который делает не говоря
Пустых речей, хвальбы и лести не терпящий,
Вас обожают все Ваши друзья,
Поскольку Человек Вы настоящий.*

*Вы штучный экземпляр, Вы эксклюзив
В масштабах дел и дружбы нет Вам равных.
Вы жизни всей единственный творец
И нет для Вас друзей сегодняшних и давних.*

*Желаю быть востребованным до ста лет
Нести свой крест достойно, терпеливо.
Оставить в жизни еще больший след
Плоды всех дел своих увидеть зримо.*

P.S. Смею все это заявить, так как имею честь знать
Вас около 25 лет и с надеждой на участие и в 90-летнем
Юбилее.

*Надежда Васильевна НИРЕТИНА
Алматы-Караганды.
03. 08. 2003.*

* * *

Ойпырмай, тағы не айтарсыз! Тағдыр деген де осын-
ша қатал бола ма екен?! Тіл байланып, жүрек сыздай-
ды... Арсланның жылын өткізер-өткізбестен, Зейнолла
Молдахметовтің үлкен ұлы Мараттың баласы Қанат қайтыс
болыпты дегенді естідік. Естігеннің бәрі де: «Бұл қалай
болды?» деп, абдырап-ак қалды. Атасының үмітіне айна-
лып, тәлім-тәрбие алып жүрген Қанат та қас-қағым сәтте
ғайып болды. Не дерсің мұндай сәтте. Айтарға сөз таппай
амалсыздан, шарасыздықтан тағы да Абайға жүгінесің.
Ол: «Уайым-қайғының ішіне кіріп алып, шығар есігін
таба алмай қамалып қалу – надандық!» дейді. Ішкі жігер-
қайратын жинап Зекең де, қой надан болмайын, есімді
жиып, тірлігіме кірісейін, қаншама жас шәкірттерім мен
әріптестерім, қызметтес достарым маған қарап отырған
жөк па дей келіп, жақын туған-туысқа, балаларына, жары
Фатимаға өзі тоқтау айтты:

– Айналайын ағайын, туыс-бауыр... қайғымызды бөліс-
кендеріне рахмет. Бұл да «тағдырдың жазуы» шығар...
амал қанша... Осы дүниеде бәрі, бәрі де өткінші, мәңгі де-
ген Күнің де сөнеді күні келгенде, Айың да өшеді кезі кел-
генде, оның қасында біз қас-қағым сәтке, жарық дүниеге
жарқ етіп келіп кететін бейшара пенде емеспіз бе...

Екі-үш айдан кейін жақсы досы, сырласы Нариман
Төлепов қайтыс болғанда тағы да жүдеп қалды. Жас
емес, ұлғайған адам ғой дегенмен де, күн аралата кезде-
сіп, Зейнолланың көңілін аулап, қайғысын бөлісіп жүр-
ген жанашыр достан айрылу оңай болмады. Тағдыр сал-

ған салмақты жүрек шіркін көтере алмай, сыр білдіріп, ақырында емханаға түсті..

Ал, Нариман Оспанұлы Төлепов қарағандылықтар қадыр тұтатын азаматтың бірі емес, бірегейі болатын. Оның белгісі – Қарағандыда Нариман Төлепов атында көше бар бұл күнде.

Жарық дүниенің өлшемі – жылдар! Жер бетіндегі небір қасіретті оқиғаны да артқа тастап, алға озу жылдар үлесінде. Жан жарасымен жағаласа жүріп Зейнолла да бес жылдың қалай өтіп кеткенін, жетпістің бесеуіне қалай келгенін де білмепті. Білдірген құтықтауға келген тағы да достары, әріптестері, туған-туыстары. Шәкірттері шет қалмай көңіл төріндегі ыстық ықыластарын баспа беттері арқылы білдіріпті. Айталық, профессор А.Құдабаевтың мақаласын «Егемен Қазақстан» газетінен оқып, өз кейіпкерімізді жаңа бір қырынан таныдық. Және осы кітапқа сол мақаланы сәл қысқартып енгізуді дұрыс деп таптық:

Бұл 1979 жылдың соңғы айларының бірі болатын. Хатшы қыз Ебіней Арыстанұлының шақырып жатқандығын хабарлады (мен ол кезде Қарағанды мемлекеттік университетінің әкімшілік-шаруашылық істер жөніндегі проректоры едім).

Екінші қабатқа көтеріліп, Ебіней Арыстанұлының кабинетіне кірдім. Әдеттегідей амандық-саулық сұрасқаннан кейін өзінің қызметтен кететіндігін (университет ректорлығынан) айтып, менің қандай өтінішім бар екенін сұрады. Бұл кез Ебекеңнің заманның сұрқылтайлығына ілігіп, қудалана бастаған кезі еді. Мен өзім алғаш еңбек жолымды бастаған есептеуіш математика кафедрасына ауыстыруды өтіндім.

– Жоқ, – деді Ебіней Арыстанұлы үзілді-кесілді. – Менің орныма ректор болып келе жатқан Зейнолла азаматтығынан жаңылмайтын адам, өз қызметіңді атқара бер.

Менің Зекеңнің атын естіп, өзін көргенім сол кез еді. Ебекең оның ұйымдастырушылық қабілетін, үлкен ғалым екенін айта келіп, тосыннан дауысын көтере түсіп: «Ол, ол – Құнанбай, ол ма, ол – психолог» – деді. Қазақтың екі айтулы ғалымының арасындағы бір-біріне деген осындай ыстық ықылас жаныңды тебірентері сөзсіз, әрине.

Ебекең кетті, Зекең келді. Бұл кез Ебіней Арыстанұлы Бөкетов бастап беріп кеткен университет құрылысының қызып тұрған кезі. Ағасының бастап берген ісін Зейнолла Молдахметұлы өз деңгейінде жалғастырып, алға нақты мақсат қоя білуінің арқасында қысқа уақыттың ішінде қаламыздың Оңтүстік – Шығыс бөлігінде орналасқан әсем студенттер қалашығы пайда болды. Студенттерге және жас мұғалімдерге арналған 9 қабатты төрт жатақхана бой түзеді. Бас ғимарат аяқталып, физика, биология факультеттерінің ғимараттары салынды. Ал, Студенттер Мәдениет сарайын құрылысшылардан қабылдап алуға Қарағанды облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы А.Коркин мен облыстық атқару комитетінің төрағасы С.Досмағамбетовтің келіп қатысуы – Зекеңнің облыс басшылары арасындағы беделінің зор екендігін айғақтаса керек.

Аяғынан қаз тұрып келе жатқан университетте кадр мәселесінің толық шешіліп бітпеген кезі. Ол кез – кәзіргідегідей тас лақтырсаң ғылым кандидатының, қаттырақ лақтырсаң ғылым докторының басына барып тиетін кез емес, ғылыми дәрежесі, атағы бар адамдарға ерекше жағдай жасау қажет болатын. Міне, Зекеңнің ұйымдастырушылығы, беделі арқасында маман кадрларды шақыру, оларға үй беру жағды да оң шешіліп жатты. Сол жылдары қаламыздың Ермеков, Карбышев және Мұқанов көшелеріндегі «ғалымдар үйі», «оқытушылар үйі» деп аталып кеткен үйлерден университет оқытушыларына, қызметкерлеріне пәтер көптеп берілді.

Жалпы, Зекең басшылық жасаған жылдары университеттің материалдық-техникалық базасы айтарлықтай нығайып, еліміздің алдыңғы қатарлы жоғары оқу орнына айналды. Сол позициясын Бөкетов атындағы мемлекеттік университет бермей келеді. Оқу корпус-тарында ғылыми кітапханалар студенттер мен оқушылардың білімін ұштау үшін қызмет көрсетеді. Сол жылдарда есептеу орталығы мен университет баспа-сының негізі салынды. Арнайы санаторий-профилакто-рийдің салынып, іске қосылуы – Зейнолла Молдахметов-тің әлеуметтік мәселелерге ерекше көңіл бөлгендігінің куәсі...

...Зейнолла Молдахметұлы биылғы жылы жетпіс бес-тің желкенін керіп отыр. Осы жасының ішінде талай жақсылықтың да, жамандықтың да дәмін татқан, адалдықты да, арамдықты да көрген Зекең қай уақытта болмасын, азамат атына кір келтірмеді. Зейнеткерлік демалыста жүрседе, еліміздің игілігіне қызмет жасап жүрген Зейнолла Молдахметұлы бүгінгі, келешек ұрпақ-тың жүрегіне елі-жері үшін еңбек жасаған, өнегелі әке, ғұлама ғалым, ұлағатты ұстаз ретінде жатталатыны-на күмән жоқ.

* * *

Әрқайсымыздың туған аулымыздың іргесіндегі зират-тарда төмпешіктерге айналған ата-бабаларымыз бен әке-шешелеріміздің, аға-інілеріміз бен апа-қарындастарымыз-дың қабыры бұл дүниенің жалған, өткінші екенін есіңе са-лып, тәубаға шақырғандай ой мен сезімге бөлейді. Түтін саны тым азайып, азаматтарынан айрылып, азып кеткен туған жерді көрудің өзі азап. Ат басын тіреп, тоқтайтын ағайын да қалмаған, бірі – ойға, бірі – қырға көшіп кеткен. Жаныңа батады.

Зейнолла ағамыз өмірден өткен әке-шешелерінің ба-сына жыл аралатып болса да келіп, дұға оқып, құран ба-

ғыштауды дәстүрге айналдырған. Атақ-данқы алысқа ке-тіп, лауазымдары өсіп кетсе де бір әулеттен шыққан қос академик: Зейнолла Молдахметов пен Еренғайып Шай-хутдинов ағайын-туғандарын ұмытпайды.

Иә, олар бұл дәстүрді биыл да бұзған жоқ, қатарлары аз болған жоқ: балалары, немерелері, жиендері, қарындаста-ры – бәрі-бәрі келіпті. Оларды облысымыздың бетке ұс-тар азаматтары: Жақсылық Ысқақов, Зейнолла Олжабаев, Құдайберген Қалиев және Қазақстан мұсылмандары ді-ни басқармасының облыстағы өкілі, “Қызылжар” орта-лық мешітінің бас имамы Қасымхан қажы Абдуллаұлы, басқа да адамдар қарсы алып, бірге жүрді. Екі академикті облыс әкімі Серік Біләлов қабылдады.

Алматы мен Қарағандыдан шыққан даңқты жерлес-теріміз жолшыбай Астананың мешітінде болыпты, енді Бескөлдегі зиратта болып, дұға оқылды. Туған аулы «Ок-тябрьде» ас берілді. Менкесерде де ас беріліп, құран оқылды. Қайтар жолда “Қызылжар” орталық мешітінде ас беріліп, құран бағышталды. Қос академик өздері өсіп-өнген Мағжан Жұмабаев атындағы ауданда екі күн болып, өкен күндерін ойға алып, аунап-қунады. Және бабалары-мыз жатқан зиратты қалай аттап өтсін, олар кезінде аудан орталығы болған Полудино аулында да бейітке соғып, аят оқып, бет сипады. Ал, бүкіл балалық дәурендері өткен, әке-шешелері жатқан Чистов аулындағы зиратта болып, ата мен ананың аялы алақаны, «айналайын, құлындарым!» деп арқасынан қаққан, маңдайынан иіскеген шақтары еске түсіп, көңілдері босап, адамдық танытты. Осында үлкен ас беріп, жерлестерін жинады. Ертеңіне Рошино аулының зиратына бұрылып, аруақтарға тағзым етті. Иmandылыққа толы болған бұл сапар, жалпак тілмен айтқанда, “Аруақ-тар бір аунап түскен шығар” деп айтуға әбден саяды.

Сексен жасқа жақындап қалған екі академик, аманшылық болса, келер жазда туған топыраққа тағзым етуге тағы кел-

мек ниетте...» – дейді академиктердің жерлесі, әріптесіміз Болат Қожахметов.

Бұлай ету, аруақтарды ұмытпай еске алып жүру әрбір саналы адамның парызы болса керек. Парыздың соңында: «Біз де сендей болғанбыз, сен де біздей боласың!» дейтін пәлсапа, терең ой жатыр. Айтты-айтпады академиктердің де жасы жас емес, біразға келіп қалды ғой, «ақсақалға жарасар аузындағы Алласы!» демей ме халық. Оларға да бұл сапарлары жарасып, жастарға үлгі көрсетіп тұрды.

* * *

Бұл күнде «Ел ағасы» атанған, Қазақстан ғылымының, оның ішінде өнеркәсіпті Орталық Қазақстан өңірінде ғылымның дамып, ғалымдар «мектебінің» қалыптасуына орасан зор үлес қосқан, жас маман-кадрларды даярлауда ұстаздық студент жалықпаған, дарынды ұйымдастырушы, үлкен жүректі азамат, академик Зейнолла Молдахметұлы Молдахметов жайлы деректі-хикаятымызды осымен аяқтаймыз. Бірақ, біз жазған кітап аяқталғанымен, ел үшін ерінбей еңбек етіп, есімін елеулі, құрметті ете білген, тағдыр тауқыметін бір кісідей-ақ көрсе де, ғылым мен білімнен қол үзбей, суытылған құр аттай сексеннің сеңгіріне шыққан Зейнолла Молдахметов қызметі, өмірі жалғасып жатыр. Жалғастық ұзақ болғай дейміз...

Гүлсім ОРАЗАЛЫҚЫЗЫ

ЗЕЙНОЛЛА МУЛДАХМЕТОВ

Документальная биографическая повесть

*Сокращенный перевод с казахского
на русский язык Асета Ассанди*

МОЙ НАСТАВНИК

(В место предисловия)

У казахов есть изречение, которое гласит: «От учителя – великие наставления». Моим великим наставником, у которого я получил образование, перенял все наилучшее, который дал прекрасное воспитание и успел показать свое заботливое отношение – был академик Мулдахметов Зейнолла Мулдахметович. Я его знаю с 1975 года. Профессор, доктор химических наук Зейнолла Мулдахметов в тот год приступил к обязанностям ректора Казахского химико-технологического института в Шымкенте.

Наш прежний ректор, академик Султан Таширбаевич Сулейменов был крупным ученым, учителем, разбудившим любовь к науке в сердцах многочисленной молодежи, способным организатором, на протяжении шестнадцати лет руководивший институтом. В свое время он направил многих молодых ученых в аспирантуру Москвы, Ленинграда и Новосибирска, проявив тем самым заботу о будущих кадрах. Все они потом вернулись в страну с учеными степенями. Одни из них стали заведующими кафедр, другие – деканами, а третьи – преподавателями. Эта молодежь, или мои ровесники, с полным правом называет Султана Сулейменова, открывшего им путь в науку академика, своим «первым научным наставником».

Но, как говорится, «в семье – не без урода», в коллективе института отыскались люди (3-4 человека), показавшие свой «волчий оскал», неустанно строчившие различного рода доносы в вышестоящие органы. От ежемесячных необоснованных проверок устали и мы, и Центральный Комитет, посылавший своих инспекторов. В то время очень тяжело было уберечься от клеветников. Поэтому Султеке, в конце концов, сняли с занимаемой должности и на его место назначили Зейноллу Мулдахметовича. Я был тогда заведующим кафедрой и председателем местного комитета профсоюзов. Коллектив института был большим, у членов комитета профсоюза тоже проблем хватало...

В связи с выполняемой общественной работой мне при-

ходилось видеться с новым ректором чуть ли не ежедневно. «В незнакомой равнине ям и впадин достаточно», – говорят в народе. И Зеке прибыл совсем в незнакомую ему среду, с абсолютно другими традициями, больше с национальным уклоном, чем те, в кругу которых он рос. Но именно здесь он обнаружил свои замечательные качества. Обычно новое руководство заменяет всех старых сотрудников, не особо доверяя им. А Зеке не стал поступать подобным образом, он неспешно познакомился с каждым, изучил, как говорится, кто на что горазд, узнал поближе.

Зейнолла Мулдахметович этим поступком лишней раз нам показал, что недоверие порождает недопонимание и протест. Какой бы сложности проблема не поднималась, какой бы хозяйственный вопрос не решался – он никогда не изменял себе: всегда был сдержанным, в любых ситуациях оставался спокойным, решал все с умом и по справедливости. Никогда не злоупотреблял ничьим доверием и не позволял себе скатиться до уровня банальных оскорблений. От подобного отношения в институте постепенно стала нормализовываться общая атмосфера, устанавливаться главенство единства и солидарности. За очень короткий срок ему удалось расставить все по местам. Все усилия были направлены на научные исследования и усиление образования молодежи. Как же такого руководителя не назвать мудрым? Вот этот характер и образ поведения Зейноллы Мулдахметовича я воспринял для себя, как образец по жизни и труду.

Зеке очень быстро адаптировался к новой среде, никогда не сторонился коллег, не отчуждался от коллектива, даже наоборот, к старшим относился с уважением, а о младших проявлял заботу. Он очень быстро нашел общий язык с уважаемыми в области людьми старшего поколения – Мырзаханом Сарсенбаевым, Адилем Сасбукаевым, Маханом Бегмановым, Идрисом Тлеубергеновым, Садукасом Темирбековым... и другими. Другой, вполне возможно, поступил бы не очень дружелюбно с бывшим ректором, но Зеке сдружился и с Султан Сулейменовым. Вот оно – истинное внимание к старшим! Как не преклонить голову перед таким поступком!

Он всегда поддерживал и любил хвалить молодежь. Многим молодым, подающим надежды специалистам, согласно их способностям, он смело доверял должности деканов, ведущих кафедр. Талантливых и целеустремленных преподавателей он направлял в аспирантуры крупнейших городов для защиты кандидатских и докторских диссертаций. Думаю, что Феликс Алтынбеков, Беген Есимов, Оразалы Балабеков и многие другие доктора наук никогда не забудут добрых советов и отеческой заботы Зеке. И мы, молодежь, сразу же приняли его за «своего», не робели перед ним, как перед «начальником», а стали близко общаться и обмениваться мнениями. «В будущем вам руководить институтом, вам работать дальше», – говорил он нам искренне, и это вдохновляло нас. Несмотря на мою молодость, он назначил меня деканом одного из огромных факультетов. Я всегда преклонялся перед принципами Зеке уважать старших и заботиться о младших, поэтому старался подражать ему во всем, и, в особенности – в этом.

Долго пришлось мне просить освобождения от занимаемой должности декана и, наконец, добившись своего, я отправился в докторантуру в Москву. Пока я не вернулся, защитив докторскую диссертацию, он уже был переведен ректором в Карагандинский государственный университет имени Е.Букетова. А я в январе 1981 года защитил докторскую диссертацию в Московском химико-технологическом университете имени Д. Менделеева и в октябре того же года получил звание профессора. В 1982 году Зейнолла Мулдахметович пригласил меня в Караганду на должность проректора университета. Предложение Зеке было поддержано Министром образования Т.Катаевым и в ноябре 1982 года я перевелся на работу в Карагандинский государственный университет.

Проработал здесь до июня 1985 года сначала проректором по научной, затем – по учебной части. Вместе, бок о бок проработали в этом университете некоторое время, в 1984 году заняли третье место по Союзу по учебно-воспитательной работе. А по итогам пятилетки наш университет завоевал переходящее Красное Знамя ЦК КПК и Совета Министров Казахской ССР. Несколько преподава-

телей защитили тогда докторские диссертации, и молодых кандидатов наук стало намного больше.

Многое в те времена зависело от первого руководителя. Университет под руководством Мулдахметова оказался на высшей ступени в сфере образования. Пошли на поправку общественная, спортивная и культурная деятельность университета. Организовывая эту многоплановую и разностороннюю работу в стенах университета, он был неразрывно связан и с наукой. З.М.Мулдахметов, Б.Ф.Минаев и я в соавторстве написали монографию «Квантовая электрохимия алкалоидов». Эта наше совместное творение было представлено на Всесоюзной выставке, удостоено призового места и было указано на необходимость перевода ее на другие языки. Союз распался, и эти намерения так и остались неосуществленными.

В 1983 году Зеке с большим перевесом голосов был избран членом-корреспондентом Академии Наук РК. Это дало возможность поднять уровень науки в Центральном Казахстане и в Карагандинском университете, позволило открыть в Караганде отделение Академии Наук.

В 1984 году по идее Мулдахметова в университете впервые была открыта кафедра квантовой химии, а через несколько лет – лаборатория методов физико-химического исследования.

В 1983 году была расширена деятельность Карагандинского отделения Академии Наук Казахстана, был открыт институт «Органического синтеза и углехимии», а в 1989 году Зейнолла Мулдахметов стал академиком Академии Наук Казахской ССР, а я был избран ее членом-корреспондентом. Какую бы должность я не выполнял, он всегда оказывал мне огромное доверие и поручал очень много заданий.

А я всегда старался оправдать это высокое доверие и выполнять все данные мне поручения. Евней Букетов, который всегда находил меня вечером на рабочем месте, с долей иронии подшучивал надо мной: «Начальник – в учениях, а заместитель – в мучениях?!»

Вот она – острота ума и мысли! Общество сменилось, новая система стала приживаться, и в соответствии с требованиями времени было открыто новое учебное заве-

дение для исторически родных и близких двух народов, связующий их, словно золотой мост. Им стал «Казахстанско-Российский университет», система обучения в котором резко отличалась от традиционной. Все образование берет начало с единого центра и распространяется при помощи дистанционной, интерактивной технологии. У студентов появилась уникальная возможность получать знания непосредственно от профессоров-преподавателей не только Москвы и Ленинграда, но даже знаменитого Кембриджского университета. Президент РК Нурсултан Назарбаев высоко оценил открытие подобного учебного заведения.

Президент принял личное участие в открытии главного корпуса Казахстанско-Российского университета в Астане и пожелал профессорско-преподавательскому составу всяческих успехов. Открытие данного университета еще раз показало прозорливость, организаторское мастерство и неиссякаемые способности Зейноллы Мулдахметова.

Имя ученого, переводчика, критика, литературоведа, академика Евнея Арыстановича Букетова навечно вписано в историю казахского народа. А Зейнолла Мулдахметович является воспитанником этой удивительной личности. Это значит, что у него – блестящее образование и великолепные знания. Если железо лучше куется хорошим кузнецом, то и ученый-исследователь, опытный руководитель, справедливый во всем Зеке является продуктом из «мастерской» Евнея Арыстановича. Выкованный в такой блестящей «мастерской» Мулдахметов стал примером и для нас – теперь уже его учеников.

И Зейнолла Мулдахметов всегда гордился и высоко ценил своего наставника Евнея Букетова. И в знак уважения его памяти, он стал инициатором присвоения его имени Карагандинскому государственному университету. Мы, конечно, были рядом и помогали подготавливать всю необходимую документацию...

Сейчас среди нас нет многих аксакалов, которых уважал и обожал Зейнолла Мулдахметович: Жайыка Бектурова, Абилкаса Сагинова, Наримана Тулепова. Аксакалы, живущие и поныне: Султан Досмагамбетов, Рахымжан Жылкыбаев... – самые уважаемые им люди. Окажетесь в

Караганде и первое, что бросится вашему взору, – это их совместные походы в людные места. Зеке весь насквозь пропитан галантностью и деликатностью по отношению к людям старшего поколения. Смотришь на него и диву даешься, а где-то в глубине души хочется на него походить.

Мы общались семьями, наша женей Фатима является не только его супругой, но и верной подругой, опорой в жизни. Его старший сын Марат был моим учеником, я был научным руководителем его кандидатской диссертации. Дочери Сауле и Тогжан нашли свое место в жизни. Тогжан выросла у нас на глазах, ей был всего год, когда они переехали в Шымкент.

Мы сильно сожалеем о скоропостижной смерти обидчивавшего всех нас Арслана и следом за ним умершем внуке Канате, которые бы действительно стали наследниками дела и прямыми последователями Зеке. Еще Абай, убитый горем от безвременной утраты сына Магаша и брата Оспана, сказал: «Горе – глухо». Тут уж без вариантов, перед судьбой мы все бессильны, никто не сможет ей перечить. Но Зеке, сильный по духу человек, вышел победителем в единоборстве с горем, смог удержать себя в руках и продолжить дело всей своей жизни во имя науки и процветания родной страны.

В заключение хочу сказать, что часть своей жизни, от сорока до пятидесяти лет, я провел рядом с Зеке в Караганде. Караганда является не только индустриальным центром страны, но и краем с развитой наукой и образованием, культурой и спортом. Зеке всегда брал меня с собой, как младшего брата, и знакомил со знатными людьми Сары-Арки. Это стало школой большого жизненного опыта для меня.

Благодаря ей я и в дальнейшей своей жизни добивался многого, росла моя карьера, и я работал на разных должностях (ректора, министра и т.д.). В те годы университет дал миру несколько олимпийских чемпионов, чемпионов мира, Европы, Азии и СССР – Муравьева, Ростороцкого, С.Нурказова, Б.Есжанова, Ф.Хасанову и др. А танцевальный ансамбль «Жаркын» стал победителем Всемирного фестиваля молодежи и студентов в Москве.

Караганду я считаю своей второй родиной. Там у меня

осталось немало близких и дорогих друзей: Жарылганов Галым, Кабжанов Кайрулла, Кулкыбаев Габдулла, Мейрамбеков Кыдырбек, Кожсаганов Токтархан, Жылкыбаев Рахымжан, Бейсебаев Кенес; соседей: Амангельды, Ереке, Айткожа и Газалиев Арыстан, Сергазы Адекенов, Болат Байтанаев, Раушан Елемесов, Болат Какенов и много других соратников, коллег и просто близких мне людей. Находясь рядом с Зеке, я познакомился и с такими знаменитостями, как Евней Букетов, Нариман Тулепов, Жайык Бектуров, Абилкас Сагинов. Я рад, что мне посчастливилось находиться рядом с ними, впитать в себя их воспитание. Жаль, конечно, что многих из них сейчас нет среди нас.

Самые счастливые и интересные годы моей жизни прошли в Караганде. Я и сейчас очень часто бываю там. Первым делом захожу повидаться и поговорить к своему первому учителю и наставнику – Зеке, потом еду к друзьям и своим ученикам.

Зейнолла Мулдахметов – настоящая личность, вкладывающая огромный вклад в науку и образование во благо и становление независимого Казахстана. Я рад, что такие люди были моими наставниками!

**Лауреат Государственной премии РК,
Президент НАН РК,
академик Мурат ЖУРИНОВ.**

ГЛАВА ПЕРВАЯ

НАРОД, НЕ В СИЛАХ СКАЗАТЬ: «СЫН МОЙ!», НЕ ПОРОДИТ ТОГО, КТО СКАЖЕТ: «МОЙ НАРОД!»

Ахмет Байтурсынов

Свирепствовавшие на протяжении пяти месяцев пурга и буран, а вкупе с ними изрядно поиздевавшийся над бедными людьми трескучий мороз, наконец-то приподняли свой массивный белый флаг и склонили буйные головы перед красавицей Весной.

Долгожданная весна 1952 года вступила в свои права в совхозе Чистовка приграничного с Россией Булаевского района, что на самом севере Казахстана. Прямо на глазах исчезло плотное заснеженное одеяло, почти полгода окутывавшее все и вся, заиграли реки близ аула, запели, зачирикали крылатые вестники весны, зашумели на привязи козлята, запрыгали радостно и жеребята – наступило самое прекрасное время года! Да и аульчане, сбросив с себя тяжелые зимние тулупы, греясь на солнышке, в приподнятом расположении духа, подолгу начинали беседовать о том о сем.

Жизнь в аульской школе также протекала по своим законам. Со школьным звонком дети забывали о своих играх и наперегонки мчались в свои классы. В каждом классе начинала звучать «мелодия» непрерывного поглощения знаний. Перед десятиклассниками у доски оперировал формулами учитель физики Наум Наумович. Сидевшие где-то в центре класса Зейнолла и Аскар, не замечая ничего вокруг, продолжали что-то страстно обсуждать и непрерывно шушукаться. «Мулдахметов!» – прозвучал строгий голос учителя, у которого лопнуло терпение:

– Три предупреждения кряду, видимо, не научили тебя

уму-разуму. Вот тебе формула – решай, не сможешь – даже о двойке мечтать не смей, получишь кол, – таков был разговор учителя, оценившего весь свой гнев в «единицу». Шум в классе стих так же внезапно, как и начался – и дети в томном ожидании устремили свои взоры на Зейнолла. Зейнолла буквально вырос у доски и, немного подумав, начал решать задачу. На доске одна за другой стали вырисовываться формулы. Постепенно лицо рассерженного было преподавателя стало разглаживаться. Неожиданно прозвенел звонок. Задача была решена не полностью. И наставник попросил Зейнолла задержаться. Остальные же дети с шумом и гамом выбежали из класса вон. Зейнолла, ожидая, что ему придется выслушать наставления учителя, оставшись с ним наедине, с несвойственной ему робостью бросил едва заметный взгляд в сторону своего педагога.

– Присаживайся поближе, – учитель дружелюбно указал на парту спереди и завел неожиданную беседу: – Зейнолла, скажи-ка, куда ты собираешься после окончания школы?

– Не знаю, – ответил тот, толком ничего так и не поняв. Видимо, не нашел ничего лучше, чем утаить от учителя мечту, в которую совсем еще недавно посвятил своего лучшего друга Аскара. Да к тому же не все еще для него было решено.

– Нет, совершенно не годится быть таким беспечным. Всего через пару-тройку месяцев начнете сдавать госэкзамены, распрощаетесь со школой – давно пора уже определиться... Я к чему веду этот разговор... у тебя прекрасные способности по физике, математике, химии, но лень и неусидчивость – твои основные враги. Хотя, если позаниматься, у тебя могут появиться отличные шансы для поступления в высшее учебное заведение. Используй оставшееся время с максимальной пользой, возьми дополнительные уроки, факультатив...

Решив для себя, что вот-вот хлынет на него несусветная ругань, и учитель, как это обычно бывает, очень

и очень строго скажет: «Сколько ни старайся, а человека из тебя не выйдет!», и совершенно неожиданно услышав из учительских уст свойственное истинному наставнику заботливое: «Ты должен учиться...» – Зейнолла поначалу даже оторопел, но впоследствии почувствовал, что чуть не горит со стыда за свои шалости. Едва не пустив слезу от никак не ожидаемых, но все же столь желанных слов великодушного и добросердечного учителя, он последовал за ним и вышел из класса. На прощание наставник сказав: «Хорошо, подумай еще раз – после поговорим», похлопал своего ученика по плечу и направился в учительскую.

Зейнолла выбежал на улицу. Солнце улыбалось, природа приветствовала его всем своим радужным настроением. Теплые слова напутствия учителя невольно пробудили в его памяти образы рано отошедших в мир иной родителей. Как он по ним скучал, как он желал прикоснуться к их теплым ладоням!..

Отец трагически погиб прямо на глазах. Зейнолла был еще совсем мал – ему тогда только-только стукнуло десять. «Беда нечаянно нагрянет...» В этих словах заключался смысл произошедшего. Отец ребенка Мулдахмет ожидал у железнодорожного полотна конца мчавшегося мимо состава, как внезапно какая-то торчащая из вагона железяка случайно зацепила его и в мгновение ока выбросила под беспощадные колеса поезда. Люди на помощь сбежались сразу же, но, увы, было поздно – кровь из израненного тела лилась рекой. «Папа!» – бросился было Зейнолла, и едва услышал с трудом и горечью сказанное: «Сынок, даже окрепнуть, подрасти не успел...» Истекая кровью, его отец скончался до приезда врачей. Страшная картина мучительной смерти самого дорогого сердцу человека навсегда засела в памяти впечатлительного Зейноллы. И в данный момент перед его глазами вновь предстала ужасная картина предсмертной агонии отца – горечь и сожаление переполняли его еще неокрепшую душу.

Зейнолла направился не домой, а к речушке, что близ аула. Весь в слезах от нахлынувших воспоминаний он долго просидел на берегу. Потом решил занять свои мысли чем-то другим и самому приподнять себе настроение. Жизнь, подобно этой речушке, не останавливаясь, бежит вперед. Успел – поплыл по течению, не успел – оказался на берегу выброшенным и никому ненужным, словно засохший сучок, застрявший где-то в зарослях камыша... Внезапно он испытал необъяснимый страх от собственных мыслей. Быстро поднялся и поспешил в аул, домой.

«...Где же ты допоздна так разгулялся? Почему лица на тебе нет? Не заболел ли?..» – с вереницей вопросов у калитки его встретила душевная женге Жамал. Не хотелось огорчать человека, заменившего ему родную мать: «Да так, в школе задержался, на факультативных занятиях», – экспромтом вылетело из мальчишеских уст. Старший брат Зейноллы – Сайпен, после безвременной кончины своей супруги Какен от долгой и продолжительной болезни, женился на Жамал. К счастью, Жамал оказалась порядочной и честной женщиной, чему были невероятно рады все из рода Мулдахмета.

«Жестокий век – жестокие дела». То ли человек рожден рабом своего времени, то ли время раболепствует перед человеком, но со времен Адама и Евы род человеческий волей или неволей испытал множество различных бед и страданий. И казахский народ, хлебнувший гораздо больше горя, чем радости, – тут не исключение.

Последнее (дай-то бог, чтобы это на самом деле оказалось так) жестокое испытание выпало на эту семью в печально знаменитом «тридцать седьмом». Мулдахмета стали преследовать за то, что он некогда был аулнаем и что, якобы, испытывал тоску по старой власти. Сайпена же взяли за то, что он был сыном аулная, осудили на восемь лет и сослали в «места не столь отдаленные». Вскоре началась война и двое братьев-«кормильцев» Зейноллы – Зияда и Малик, отправились на фронт. Забота же за всеми

детьми из рода Мулдахмета и за совершенно ослепшую Улыш (единственную сестру Мулдахмета) легла на плечи хрупкой женге Жамал.

В суровые годы беспощадной войны тяжелая ноша не только отдельно взятой семьи, но и всего народа легла на плечи женщин и стариков. И в селах, и в городах эти милые создания, засучив рукава, дружно взялись вместо мужей и братьев своих, ушедших на фронт, сеять зерно и пасти скот, сменили их у станков на заводах и фабриках, обеспечивая фронт всем необходимым, и, в первую очередь, продовольствием и оружием. И вот одной из таких мужественных женщин была молодая сноха Мулдахмета – Жамал.

Когда все мужчины ушли на фронт, жители колхоза «Чапаев», единогласно избрали своим председателем хозяйственную от рождения, сильную по духу и бодрую по крови Жамал. Она смогла оправдать доверие односельчан, сумела правильно организовать труд несовершеннолетних и стариков, оставшихся в хозяйстве, поверила в скорую победу над злодеями-фашистами сама и смогла убедить в этом других. Люди под ее руководством не голодали, были всегда организованы, регулярно выполняли государственный план и в одночасье стали ударниками социалистического труда и бессменными обладателями многих призов и премий.

Война закончилась не так скоро. Оставшиеся в живых и вернувшиеся домой фронтовики вновь принимали колхозные дела. Соседи же Жамал, несмотря на то, что мужчины уже вернулись, избрали ее своим бригадиром. С полевой работой она справлялась отлично. К тому же искусно оберегала честь, достоинство и единство семьи. Находила время на воспитание и учебу детей.

Картина тех незабываемых дней надежно запечатлена в памяти Зейноллы: «Приходя с работы и еле держась от усталости, она все равно сначала досыта кормила нас, потом, усадив рядышком, аккуратно умывала и с нежностью

укладывала спать. Мы всем своим существом чувствовали ее безграничную любовь и заботу...»

Теплота души женге Жамал, ее теплые слова, задевая за самое живое, напомнили ему родную мать. «Сиротинushка обидчивый!». Он пожелал скрыть свои чувства и зашел домой, чтобы написать письмо двоюродному брату Еренгаипу, который в это самое время учился в Москве. В письме он признался, что хочет учиться именно в Москве, и попросил посоветовать, как достичь своей самой заветной мечты.

Еренгаип сын самого старшего брата Зейноллы – Сайпена. Мать Еренгаипа – Какен, скорпостижно скончалась от внезапной болезни, когда он еще был совсем мал, поэтому его усыновил младший из братьев отца – дядюшка Малик. Отсюда в документах он был записан, как Маликович. Еренгаип был немного старше Зейноллы, но, согласно народным обычаям, неустанно любил повторять: «...Да, я старше Зейноллы по возрасту, но по крови – он приходится мне дядей, значит место ему обеспечено впереди меня, ибо он – младший сын моего дедушки Мулдахмета».

Шайхудинов Еренгаип Маликович первым закончил Чистовскую среднюю школу (ныне школа имени Героя Советского Союза С.Я.Киреева) с золотой медалью, выбрал сложную стезю науки и одним из первых подался учиться в Москву. Позже с отличием окончил Московский институт Тонкой химической технологии имени М.В.Ломоносова, далее – аспирантуру, защитив кандидатскую диссертацию. И почти полтора десятка лет после этого заведовал кафедрой в КазГУ, долгие годы проработал сначала проректором, чуть позднее – ректором Казахского политехнического института имени Каныша Сатпаева.

Ныне он – уже видный ученый, академик, доктор химических наук.

Академик Еренгаип Маликович Шайхудинов вспоминает:

«...В детстве мы с Зейноллой с наступлением лета пасли частный скот. Ежедневно вставали в пять-шесть утра и целый божий день гоняли скот. Кроме всего прочего, на нас лежала ответственность за то, чтобы натаскать и наколоть дров для дома, привезти воду. Дедушка Мулдахмет каждый день повторял свою любимую притказку: «Глаза боятся – руки делают» и вновь посылал работать. Организованность была отличительной чертой нашей семьи. Дедушка Мулдахмет не давал никому спуска, поэтому своевольничать было не в наших правилах. Нельзя было сказать, что он был очень уж строг к нам, однако порядок он любил во всем. Поэтому все его потомки, куда бы они ни переезжали, куда бы их судьба ни закидывала, – всегда держались единой дружной семьей. Как-то мы все вместе построили себе дом, за одно лето выкопали колодец...»

В годы войны всех без исключения из рода Мулдахмета, совершенно ослепшую бабушку Улыш, выходила и спасла от голода и неминуемой смерти наша сноха Жамал. Она была очень доброй, милой, работающей и умелой. Ухаживала за нами, заботилась о нас и сумела вырастить, как родных.

Ну, а после войны все бремя заботы о семье взвалил на свои плечи старший сын Сайпена – Сайран. Он уже в семнадцать лет пошел в лавочники и начал зарабатывать на жизнь. В 1944 году раненым с войны вернулся второй сын дедушки Мулдахмета – Зияда и сразу же устроился работать в Узынокольский райисполком позже перешел в торговую сеть. Продолжительное время был председателем рабочкома совхоза Чистовка. Даже образование мы получили, благодаря его стараниям.

В 1950 году я закончил школу и поехал учиться в Москву, Зейнолла приехал в 1952-м...»

Еренгаип, сказочно обрадовался, когда получил письмо Зейноллы, в котором каждое слово буквально кричало: «Буду учиться в Москве!». Во-первых, он и сам скучал по родным краям и частенько думал о родном ауле. Теперь же он был рад настолько, будто с Зейноллой приезжал весь аул. Во-вторых, отец любил иногда баловать Зейноллу, не позволяя старшим его ругать, ведь мальчик рос без материнской ласки. Тем паче не может не радовать стремление немного «избалованного» братика учиться, уверенно встать на путь знаний. «Взрослеет», – подумал он про себя. Тут же нахлынули воспоминания из детства о том, что вместе гоняли коров и овец, с раннего утра до позднего вечера занимались домашним хозяйством. Эти воспоминания заставили ненароком улыбнуться.

...В самом разгаре была жестокая война с фашистами. Немцев уже отбили от Сталинграда и весь советский народ, оправившись от первоначального шока, чуточку начал приходить в себя. Непосильным трудом в ауле занимались все от мала до велика: кто в поле, кто со скотиной. Мысли и чувства были заняты лишь одним – как можно скорее приблизить матушку-победу.

Время неумолимо шло вперед и конец учебного года наконец-то вступил в свои права. Учащиеся шушукались о том, что Зейнолла едет учиться в Москву, а взрослые предавались воспоминаниям о его отце: «В его жилах течет кровь Мулдахмета, все дети которого такие умные имышленные – пусть едет». Люди зря говорить не станут – Мулдахмет сам с детства был очень способным и шустрым ребенком. Возможно, это те качества, которые достались ему от предков – отца Шайхуди́на, например. Он был неграмотным, но повидал в жизни многое – умом и находчивостью он мог поразить любого. Однако, детей у него было мало – единственный сын Мулдахмет и единственная дочь Улыш. Но и тут Всевышний наслал на него очень много испытаний: Улыш в два года заболела оспой, из-за чего лишилась зрения и осталась совершенно

слепой. Будучи незрячей, Улыш не создала собственной семьи, прожила у брата Мулдахмета всю жизнь, а после его смерти – жила у Сайпена. Улыш являла собой живую энциклопедию всего рода. С открытой душой и ясным умом прожила она почти девяносто лет, даже в преклонном возрасте была способна рассказать много интересного и поучительного из семейной истории Шайхуди́на с Мулдахметом.

Бабушка Улыш:

«...Нас – родных по материнской и отцовской линиям – было только двое – я и Мулдахмет. Мулдахмет с раннего детства рос чутким,мышленным, добрым, общительным и открытым человеком. За словом он никогда в карман не лез – редкое качество, которое он перенял у нашего отца Шайхуди́на. Порою он зажигался так, что никому не давал возможности вставить даже пол-слова. Острое словцо присуще лишь остроумным. У никчемного человека все всегда валится из рук. Мой же брат мог очень точно высказать любую мысль и любому в лоб об этом сказать. Односельчанам по праву пришлось эти его качества и они его еще семнадцатилетнего избрали аул-наем.

В наших краях жили два Мулдахмета. Моего брата называли хромым Мулдахметом, а второго – Мулдахметом Тырбия. Брат на самом деле хромал на одну ногу. Однажды на окраине аула вспыхнул пожар. В те времена не было пожарных машин с несметным объемом воды. Мы ломали молодые березовые ветви, которыми приходилось тушить огонь. Разбушевавшееся пламя не давало возможности аккуратно срезать ветки, поэтому Мулдахмет второпях стал рубить ветки, сидя верхом на коне. Внезапно конь встрепенулся и острое топора, вылетевшего из рук, ударило его по колену. Квалифицированных врачей в те времена не было, с обеих сторон ногу закрепили прутьями и перевязали, вот она прямо и срослась, что

не сгибается. А наш народ всегда умел давать говорящие прозвища, он тут же прозвал его хромым Мулдахметом.

Мулдахмет вырастил и воспитал четырех сыновей – Сайпена, Зияду, Малика, Зейноллу, и двух дочерей – Перизат и Багизат. Его супруга Копей, родившая ему этих детей, была искусницей и великолепной хозяйкой. Такая была мастерица на все руки, что могла сшить детям что-то поносить практически из ничего. Слава Аллаху, дети Мулдахмета не испытали на себе тягот голода и нужды.

Да, родной, чего только не пережил наш многострадальный народ? Ведь и красные с белыми воевали?! Земля наших предков, расположенная прямо на границе между казахскими и русскими владениями, называлась Коксау. Мы там родились и выросли. Однажды через наш аул в Казахстан с лозунгом: «Мы установим Советскую власть!» – проскакали красные, на следующий день – пронесли белые. Они не просто приходили и уходили – забирали все, что ни попади, попутно подвергая местных жителей жестокому насилию. Эта нестабильность и хаос, царившие вокруг, вынудили народ голодать и разбегаться, куда глаза глядят. Предчувствие чего-то нехорошего заставило и брата Мулдахмета за день собрать всех детей, весь скот, и мы двинулись в иные края.

Сначала переехали в Омск, но и там ничего хорошего нас не ожидало – всюду царил шум и гам несущегося из стороны в сторону народа. Затем были – Тюмень, Новосибирск, и еще дальше – Красноярск. Остановились в конце-концов в Красноярском крае. Здесь было спокойно, люди казались смирные, там прожили мы до конца тридцатых и только в начале сороковых вернулись в родные края. Перизат и Багизат там же вышли замуж, поэтому вернулись в Казахстан лишь в пятидесятые годы.

Даже на чужбине, среди совершенно чужих ему людей предприимчивый Зияда сумел выделиться из серой массы своим честным трудом и вскоре был назначен ди-

ректором МТС. Мулдахмет и Сайпен работали также неплохо. Благодаря им мы не испытывали голода и жили очень даже прилично. Обстановка в стране стала идти на улучшение и брат (Мулдахмет) неустанно повторял: «Давайте, вернемся в Казахстан, а то дети вырастут чужими». Хотя мы могли бы жить там и дальше, ибо у всех была работа, на заработки не жаловались...

Переехали мы в колхоз Чапаевка Булаевского района Северо-Казахстанской области. Преобладало здесь коренное население. Поэтому довольны, что приехали в родные края, были все. Но злые языки распустили по аулу слухи, что Мулдахмет и Сайпен – бывшие аулнаи, и что они поддерживают старую власть, даже стали на них указывать пальцем.

Мулдахмет и Сайпен вскоре были объявлены «врагами народа» и арестованы. Поэтому первоначальная эйфория от встречи с малой родиной сменилась разочарованием... Сайпен был отправлен в далекий Магадан, на изнурительные работы в шахты. В 1942 году скорострительно скончалась жена Мулдахмета – Копей, мать Зейноллы. Все эти невзгоды очень сильно сказались на нашей семье.

Через два года вернулся осужденный на восемь лет Сайпен. Радости нашей, конечно же, не было предела. А по возвращению Мулдахмета и Сайпена, в 1943 году мы решили переехать в совхоз Чистовка Булаевского района, где жило, в основном, русскоязычное население.

Война в те годы была в самом разгаре, хотя фашисты уже отступали вовсю. Еренгаип с Зейноллой перешагнули порог четвертого класса местной школы. Они оба очень рано осиротели и росли, лишенные материнской ласки. Мать Еренгаипа Какен тоже была прекрасным человеком – умерла, моя хорошая, от болезни. Чуть позже Сайпен женился на Жамал.

Второй сын брата – Зияда, в 1944 году вернулся с войны раненым. Сразу же по возвращению его избрали председателем рабочкома. Через год завершилась война – ко

всеобщей радости живым и здоровым вернулся Малик и тоже приступил к работе. Постепенно и наши дела стали идти на поправку, мы тоже, как и многие в ауле стали понемногу есть сытнее и одеваться более или менее по-людски.

Много наших родственников жило на Ишиме. Ежегодно в Омске они продавали зерно и с необходимыми покупками возвращались оттуда. На пути в Омск и обратно они непременно останавливались у нас на ночлег. Зияда мог всегда уважить гостей, именно он принимал их всех очень горячо, пристраивал и обеспечивал кормами их лошадей, самим предлагал вкусно приготовленную баранину, провожая, обязательно дарил подарки. Милый Зияда в этом очень уж походил на своего отца – моего брата, руки были щедрыми, а душа – доброй. Бывало, что суженая его сильно обижалась – мол, незачем каждого встречного и поперечного одаривать чапанами, резать в их честь барашика. На что Зияда с едва заметной ухмылочкой отвечал: «Вот вернуться люди к себе и будут рассказывать, что видели сына Мулдахмета, гостили у него, увидели, что он хорошо живет. Отец мне частенько напоминал, что сам гость в дом достаток приносит, так что быть щедрой – твой удел».

Видно поэтому у него всегда дом был полон гостей. На протяжении многих лет он общался с писателем Сабитом Мукановым, который постоянно ему советовал: «Зияда, непременно дай образование своим детям». Наверное, слова Сабита и стали той отправной точкой, с которой начиналась тяга наших детей к знаниям, к вершинам образования. Ведь, именно мой брат (Мулдахмет) помогал Сабиту материально, когда тот получал знания – это каждый в ауле знает.

Детей Молдахмета плохими назвать нельзя, слава Богу, всем я довольна...».

Сильную духом, смиренно перенесшую все тяготы судьбы и гордо державшую себя даже в преклонном воз-

расте, Улыш все в семье от мала до велика уважительно называли «Кызапа». Вот он – один из лучших образцов дошедших от предков до детей настоящих казахских традиций.

И эта Улыш – Кызапа, провожая Зейнолла в Москву, пригласила его к себе и, поглаживая ладони юноши, чуть ли не в слезах проронила:

– Милый мой жеребеночек! Я раньше тебе не рассказывала об этом. У твоего отца и матери между Сайпеном и Зиядой был сын Зейнолла, который умер еще в грудном возрасте. Когда родился ты, отец назвал тебя его именем. Поэтому в твоих жилах течет жизнь двоих людей. Пусть жизнь твоя будет вдвое дольше – будь счастлив, айналайын! Мне ничего не остается, кроме как пожелать всего самого наилучшего – у вашей Кызапы осталась только эта возможность».

В последнее время она частенько впадала в грусть и ею овладевали глубокие думы. Зейнолла этого раньше как-то не замечал – у него стало тревожнее на душе. «Да, старость – не радость», – подумалось ему. А Улыш-апа тем временем продолжала:

– В погоне за знаниями отправляешься чуть ли не на край света – в незнакомый, огромный город. Все верно – время ваше, да пусть путь твой будет устлан коврами! И самое главное, когда повзрослеешь и станешь большим человеком, ни на минуту не забывай о своем народе, о своих близких и родных. «Ворона себе пищу ищет, а сокол с другими делится», дорогой... Еренгаипу от меня привет...»

С благословения Улыш, в июне 1952 года Зейнолла уже держал путь в Москву. Братья и тетушки, дружно проводили его до поезда с самыми теплыми напутствиями. «Еренгаип встретит лично, так что не переживай...» – последнее что он услышал.

А женге Жамал, передавая пакетик с продуктами, спешно передала ему в руки что-то и сказала: «На это по

дороге возьмешь напитков, так что не теряй». Это были десять рублей, в простонародье - червонец. Средств, благодаря братьям, было достаточно, однако от поступка женге на душе потеплело. Поборов волнение, Зейнолла неслышно пробормотал: «Я обязательно оправдаю ваше доверие».

Глаза провожавших родственников излучали добро и как будто бы говорили: «Пусть твой жизненный путь будет устлан яркими цветами!» Это он прочел в них отчетливо ясно!

В какой-то миг показалось, что среди провожавших стояли и мать с отцом. Долго, очень долго смотрел он на них. Кто знает, может быть и духи родителей были рады этому решительному выбору впервые далеко уезжавшего сына...

Горячо обнялись на вокзале столицы двое братьев – Зейнолла и Еренгаип. Еренгаип очень соскучился по родным местам и в подробностях стал спрашивать обо всех и обо всем. Потом на радостях денька два посвятили прогулкам по Москве. Дабы почтить память великого вождя – В.И.Ленина, впервые в истории человечества вдохнувшего жизнь в идеи социализма и коммунизма, с пяти часов утра заняли очередь в Мавзолей и еле успели войти в него. Далее посетили знаменитый на весь мир МГУ, прошлись по ГУМу, были на набережной Москвы-реки. И лишь затем занялись тем, ради чего собственно Зейнолла и приехал в Москву.

Документы сдали в институт Тонкой химической технологии имени М.В.Ломоносова. Здесь молодежи со всех концов Советского Союза было хоть пруд пруди. Многие из них смотрели искоса – ведь, они были обладателями школьных золотых медалей.

Наконец-то Еренгаип сказал:

– До экзаменов месяца еще полтора, надо подготовиться основательно. И если у тебя основательные знания – заленную твою оценку снижать здесь никто не будет.

Зейнолла стоял молча, весь в своих мыслях. Когда он еще только собирался сюда, его наставник и учитель Наум Наумович напутствовал: «Зейнолла, старайся не теряться среди серой массы. Знай, что все, кого ты ни встретишь, как и ты, заканчивали обыкновенную советскую школу, где всюду одна и та же программа... и твои учителя – не хуже остальных, так что не подведи нас...» Он вспомнил напутственные слова своего учителя и приободрился.

Зейнолла в действительности набирался знаний у великолепных учителей. В детстве он как-то не придавал этому особого значения, но повзрослев, понял, что именно они и были самым настоящим кладом знаний. Все они, как один, получили образование в крупнейших городах России, преподавали в ведущих учебных заведениях, занимались наукой. Как, по-вашему, они оказались в бескрайних казахских просторах?..

Надо сказать, что еще в самом начале прошлого века весь мир чуть не сошел с ума. Общество впервые в истории человечества узнало о новой формации – социализме, вспыхнула гражданская война между, так называемыми, «красными» и «белыми», в итоге которой победа была за красными. Было множество недочетов и ошибок у руководства нового общества. Сначала устроили настоящий голодомор, потом под предлогом уничтожения «врагов народа» расстреляли одних, сослали других. Репрессии стали по-немногу забываться с началом Великой Отечественной войны. В эти суровые годы судьбы многих лучших людей, ставших цветом нового общества и превратившихся в жертв античеловечной политики, были сломлены окончательно и бесповоротно. Целые народы по чьей-то нелепой прихоти были оторваны от родных мест и переселены к черту на кулички. Поэтому неудивительно, что многие учителя из России поневоле оказались вдали от родных мест и вынуждены были преподавать в Чистовской школе. Их судьбы тоже тесно переплелись с судьбами многих миллионов опальных советских граждан.

К примеру, учительница английского языка Мария Давыдовна Коган, пострадала за инакомыслие. Она была переселена из далекой Грузии в Северный Казахстан. Дети же ее остались там. Надо сказать, что она – на редкость образованный и эрудированный человек, которая никогда не ограничивала себя рамками предметного английского языка и начинала посвящать учащихся в азы мировой литературы. Она говорила столь увлекательно и естественно, что порой казалось, будто с нею под руку в класс входили герои произведений Гомера и Гете, Шекспира и Бальзака...

Она прекрасно владела также и французским языком. Иногда она говорила по-французски, применяя свойственный казахскому языку звук «ғ», ничего не понимающие дети тарасили удивленные глаза друг на друга и на учительницу. Оказывается, она это делала ради того, чтобы не забывать язык.

А учительница истории – Мария Ивановна Радачук, была, что ни на есть, самая настоящая ходячая энциклопедия. Когда она начинала рассказывать, дети мысленно покидали стены класса и невольно, также мысленно, облетали весь земной шар. Она всегда стремилась дать детям больше, нежели мог дать учебник, возможно, чтобы у них была возможность как можно больше узнавать – приводила много занимательных и интересных дополнительных сведений. Это окрыляло учащихся и способствовало развитию их фантазии. Ведь, даже самая маленькая фантазия зарождает большие мысли и ведет к заветным мечтам?! И кто знает, может в выборе дальнейшего жизненного пути на простого казахского парнишку из небольшого аула – такого, как Зейнолла, оказали решающее влияние профессиональное мастерство и широкие познания таких преподавателей, как Мария Ивановна.

А математику преподавал потомственный педагог Александр Иванович. Его старшие братья дарят знания подрастающему поколению в Москве в институте имени

Орджоникидзе – они все ученые с мировым именем. Это он повлиял на решение Еренгаипа учиться в Москве. Увидев в молодом человеке огромный потенциал, он увез его с собой в город, позволил жить у своих родственников, попросив последних быть особенно чуткими и внимательными к его разнообразным запросам. На квартире родного брата своего наставника они жили до тех пор, пока он наконец-то не поступил в институт и не получил комнату в общежитии. Ныне академик Еренгаип Маликович с особой теплотой вспоминает доброту и заботу этих людей.

Никто не раскроет вам заранее всех тайн бытия, в особенности сокровенных секретов наикратчайшего пути к счастливому существованию. Однако, истинный педагог просто обязан вовремя обнаружить в своем ученике кладь талантов и способностей, и в дальнейшем должен непременно подсказать и показать оптимальный путь для его последующего развития и роста. К сожалению, многие из педагогов довольствуются лишь рамками заданных уроков и дают детям лишь ограниченные школьной программой знания. Именно такое отношение к основам нашего будущего имеет самое прямое отношение к тем бедам и ошибкам, прямо или косвенно касающимся выбора нашей дальнейшей профессии. Однако, вовремя заметив хотя бы незначительный дар в своих учениках, можно было бы, безусловно, направить их способности в нужное русло, и, вполне естественно, что каждый из этих учеников смог бы найти свое истинное место в жизни, найти в этом свое счастье.

И тем более приятно осознавать, что не перевелись еще на земле нашей грешной настоящие мастера своего дела, истинные учителя, неустанно ведущие к счастью многих своих учеников. Общественное для них всегда стояло выше личного – этим они дышали, за это боролись, этого требовал их высокий дух патриотизма. В этой борьбе они находили свое счастье и в ней заключались зачастую их беды, и, кажется, лишь ради этого они были «переселены»

и волею судеб оказались поначалу в совершенно чуждых им, а после – таких же родных и близких их духу, казахских степях. И именно в казахских детях – потомках кочевников – они обнаружили невиданный талант, удивительные способности, и приложили максимум усилий, чтобы направить их чаяния на приобретение самого что ни на есть достойного образования. Кто знает, если бы Зейнолла не оказался у таких маститых педагогов, может остался бы он у себя в ауле и дальше жить-поживать, да мух отгонять. Без причины ничего не бывает; не зря, видимо, в народе говорят: «Каков учитель – таков и ученик».

В середине прошлого столетия казахскую молодежь в самом буквальном смысле захлестнул настоящий бум жажды знаний – ее представители очень уж стремились познать все науки, стать легендарными учеными, охотно выезжали за пределы Казахстана – в Москву, Ленинград, Омск, Томск и т.д... Одним из таких целеустремленных юношей был, конечно же, Зейнолла. Он, не раздумывая, сдал документы в институт Тонкой химической технологии имени М.В.Ломоносова, показал себя на экзаменах с самой лучшей стороны и был зачислен на учебу.

Расстояния не позволяли съездить домой, навестить родных. Никогда еще раньше ему не приходилось так далеко и надолго отлучаться от своего аула, очень уж соскучился по своим – братьям, тетушкам, особенно по Улыш. За год он натосковался настолько, что появилось непреодолимое желание продолжить учебу непременно в родных пенатах, в Алматы. Пришлось немного подсуетиться, и после успешного окончания первого курса он уже был переведен на факультет физики и математики Казахского пединститута имени Абая, – радости его, конечно же, не было предела.

Вскоре наступило время окончания КазПИ, из обыкновенного аульного парнишки он превратился в высококвалифицированного учителя и вернулся в аул. Друзья, естественно, предлагали остаться в Алматы. Несколько

дней нерешительности, и решение было принято: «В аул, непременно в аул!» Что же его так тянуло назад – он не очень этого понимал, но к родным хотелось очень!

Твердое решение вернуться в аул растянуло расставание с Алматы, поэтому здесь он провел еще несколько дней на прощание. Из окон общежития открывался великолепный вид на Алатау. «Даже горы массивные обнаруживают свойственный им характер», – подумал он вдруг: – «Частенько они укутаны легкой завесой плавно плывущих мимо облаков, уж очень искусно скрывают под ней всю свою гигантскую мощь, но выглядят от этого застывшими на века. Очень уж грустными они всегда казались. А сегодня каждый камушек виден удивительно отчетливо, ели благородно устремились ввысь, сами же горы приобрели присущий только им аристократично величавый вид». Достойное только гор Алатау величие всегда импонировало ему и он подолгу заглядывался на них. Не чудо ли это матушки-природы?! Он внезапно начинал находить в них особые химические и физические свойства:

«Величественные горы Алатау, только вы являетесь свидетелем бытия и жизни человека от самого его зарождения до наших времен! Жаль, что вы безмолвны, а то поведали бы нам много чего из нашей порой нелицеприятной, но поистине трагической истории. Может, это и к лучшему, что вы не можете говорить, ибо все грехи человечества всплыли бы наружу и пришлось бы нам всем краснеть за все содеянное нами и предками, опустив наши лица уж очень низко... Или, быть может, рассказали бы о героизме и мужестве рода людского, о коих мы не ведаем, возвысив все достоинство человечества в его собственных глазах?!»

Вот они – переживания и мысли образованного, успешного повидать многое, молодого Зейноллы. Он уже обладал тем необходимым багажом знаний, который позволял взвешивать и оценивать любое жизненное обстоятельство, давал возможность задумываться о многом, вволю размышлять.

Итак, Зейнолла вернулся на малую родину. Сначала устроился преподавать физику в средней школе Мамлюкского района. Вскоре перевелся на работу в родную школу с.Чистовка Булаевского района Северо-Казахстанской области, где когда-то сам был прилежным учеником, был назначен заведующим учебной частью. А самое интересное то, что он стал равноправным коллегой учивших его некогда учителей.

С молодым Зейноллой в школу заглянул свежий ветерок перемен. Его подуставшие немного прежние учителя, взвалили на его плечи все многообразие общественных работ. «Молодо – зелено», а значит флаг ему в руки! С особым рвением вкуче с еле скрываемым интересом он стал выполнять буквально все поручения: с раннего утра до позднего вечера находился среди учащихся в школе, организовывал тематические встречи и вечера, конкурсы по физике, дополнительные уроки. Жаловаться, что устал, не приходилось. В потоке будничных дел как-то даже не заметил, как пролетели первые три года.

Но в последнее время незаметно подкрадываясь к нему мечта не давала ему спокойно заснуть. Волшебный мир науки манил и звал за собой. Вновь уехать в Москву, окончить аспирантуру, уйти в науку – вот чем были заняты его мысли! И как когда-то в детстве он вновь поделился сокровенным с Наумом Наумовичем, в свое время окрылившим его, ныне оказавшимся в ряду его коллег в качестве директора школы. Боязнь потерять вполне способного и трудолюбивого молодого специалиста, выполнявшего добрую половину всех школьных дел, не остановила руководителя заведения и он сразу же ответил:

– Очень верное решение... Я с огромным удовольствием тебя поддержу. Оставшись здесь школьным учителем, непременно окажешься в в заколдованном кругу: ни выхода, ни роста. Раз молодой и есть возможность, надо учиться, постигать азы науки, – и, немного подумав, обмолвился о будущих масштабах естественных наук. Он не мог не приметить в своем бывшем ученике ту особую

искорку, которая зажглась когда-то и в нем самом, мечту и пламенную страсть, которая присуща только молодым сердцам. «Это и есть дар божий, безвозмездно отданный человеку!» – подумал он про себя. И, конечно же, Наум Наумович был очень рад, что несбывшаяся его мечта, начинает понемногу обретать черты реальности в его же ученике. В нем увидел он молодого себя, тоже мечтавшего некогда постичь науки, стать знаменитым ученым и автором многочисленных открытий... Он был искреннее рад этому. И чуточку даже позабавил Зейнолла. Что поделаешь, когда-то за свое научное открытие, «противоречившее» политике сильных мира сего, ему пришлось серьезно пострадать – он был обвинен во всех смертных грехах и выслан куда подальше из родных мест. А поселили его в отдаленном казахском ауле, где о научной среде и мечтать не приходилось. Но зато здесь жила молодежь, стремившаяся учиться, тянувшаяся к знаниям. Таких учеников, как Зейнолла, в последнее время становилось все больше и больше. Теперь у него оставалась лишь одна-единственная цель – дать молодежи тот необходимый минимум знаний, лучшее воспитание и передать накопленный за весь пройденный путь опыт.

Осенью того же 1959 года он был зачислен на учебу в аспирантуру известного во всем мире института тонкой химической технологии имени М.В.Ломоносова в Москве. Сейчас об этом говорить легче легкого, но в то время Зейнолле пришлось пройти через огонь, воду и медные трубы, дабы удостоиться этой чести. А собралась там в тот период самая что ни на есть высокообразованная молодежь со всех концов пятнадцати республик бывшего Советского Союза. Все зачисленные были, как на подбор, один лучше другого. И, что самое поразительное, Зейнолла в этом кругу не затерялся, а достойно сумел показать тот высокий уровень знаний, основательно приобретенный им в стенах школы и института. Надо сказать, что надежду своих родных и учителей он оправдал сполна.

По невероятно счастливой случайности его научным руководителем стал профессор, доктор физико-химических наук, заведующий кафедрой института Михаил Михайлович Сущинский, знаменитый физик, воспитанник самого академика Сергея Ивановича Вавилова, на протяжении многих лет бывший президентом АН СССР. А известный всему миру ученый Вавилов, в свою очередь, был воспитанником легендарного академика Петра Петровича Лазарева. Если же продолжить этот негласный список далее, то Лазарев был воспитанником основоположника советской науки, гиганта научной мысли СССР Петра Николаевича Лебедева. Удивительно и интересно то, что в этом ряду замечательных имен – все величие школы физической науки нашей страны.

Ученик и наследник Вавилова – М.М.Сущинский и стал научным руководителем Зейнолла. Сильная школа! Еще повезло в том, что его научный руководитель одновременно являлся заведующим кафедрой Московского института тонкой химической технологии имени М.В.Ломоносова и руководил лабораторией имени Ландзберга при «Институте физики» АН СССР, который успел вырастить не одного лауреата Нобелевской премии – это известный во всем мире научно-исследовательский институт. Даже рядовые сотрудники, проводящие в его стенах научно-практические опыты, являются докторами, кандидатами наук. По обыкновению, «рядовых» ученых здесь нет и быть не могло.

По предложению Сущинского Зейнолла должен был проводить все свои исследования и опыты именно здесь – в лаборатории с мировым именем в кругу именитых ученых-физиков. Попав в благоприятную среду и оказавшись в самой гуще значимых открытий и исследований поистине крупной «школы» с мировым именем, Зейнолла вдруг осознал, что его познания настолько малы, что стал еще глубже вникать в великие тайны физической науки и поражался самоотверженной преданности истинных ученых института к своему любимому делу.

Становление личности, его духовное развитие и выбор специальности напрямую зависят от окружения, влияния и определенных действий или бездействий людей, с которыми приходится сталкиваться в повседневной жизни – это мы прекрасно понимаем. Сущинский тоже учился и перенимал опыт у именитых ученых, вырос в их кругу, впитал в себя их восприятие мира и их отношение к науке, впоследствии сам став одним из великих. Теперь и Зейнолле выпала огромная честь учиться в окружении этой великолепной когорты. Поэтому мы и решили немного остановиться на каждом из великих ученых, посвятить им пару фраз. Для нас оказалось выше собственных сил не упомянуть о них, дабы не показать некую связующую нить нескольких поколений ученых мы также не могли. А учителей, как известно, без учеников не бывает!

Взрыв атомных бомб в японских городах Хиросима и Нагасаки после окончания Великой Отечественной войны положил начало новому противостоянию в области физической науки всего мира. Между учеными двух великих на тот период держав – Советского Союза и Соединенных Штатов Америки началось жесткое, если не жестокое, соперничество, которое в конечном итоге привело мир к невероятным открытиям ученых-физиков и ученых-химиков. Государство же неустанно выделяло огромные средства на новые испытания. Так наука постепенно и незаметно для многих превратилась в одну большую политику.

Что примечательно, жизнь в далеком казахском ауле даже отдаленно не напоминала всю суматоху, творившуюся здесь. Там люди жили просто и добродушно, с самыми чистосердечными помыслами. Возникало чувство, что жизнь текла там очень уж медленно. Здесь же наоборот – все кипело и бурлило. Особенно спешили ученые из лаборатории – стар и млад, жившие по принципу: один за всех и все за одного. В них обнаруживались самоотверженность, готовность пожертвовать даже жизнью ради люби-

мого дела, ради науки. Словом, Зейнолла волею судьбы оказался в одном кругу с людьми, которые предъявляли к себе и окружающим самые высокие требования, имели свой особый нрав, стремились к высокой цели, ставили перед собой и успешно решали самые наисложнейшие задачи. Это были люди совершенно иного склада, иной природы мышления.

Зейнолла смотрел на них и задумывался: *«Да, предки мои были кочевниками и настолько далеки от наук и знаний, что даже, возможно, не догадывались о физическом строении мира. Однако, и они были в состоянии объяснить многие явления матушки-природы. Недаром, ведь, высоко ценили могущество Всевышнего. Просторные степи располагали к тому, чтобы любоваться бескрайним голубым небом, окрылять свои мечты и грезы, поражаться многообразием бесчисленных звезд на ночном небосклоне и строить планы на день грядущий. С раннего утра и до позднего вечера они без тени сомнения уверовали в существование единого Всевышнего, поклонялись ему. Ныне же возможность понять физические тайны матушки-природы с научной точки зрения судьба предоставила мне и моим современникам. А посему, не сторонитесь нас... Мы и есть степной народ – казахи, обладающие острым чутьем, быстрой мыслью и чистой душой...»*

– Чтобы проводить опыты, необходима оптическая линза, дай заявку на нее в здешней мастерской... – озвучил свое первое задание чуткому и глубокомыслящему молодому парню его научный руководитель Сущинский. И еще он добавил не относящееся к делу: «Нельзя нарушать законов физики, и законов человечности. Нарушишь первые – погубишь все живое на земле. Нарушишь вторые – умрешь сам. Так что честность нужна в любых мелочах...» Он сказал это так лаконично, коротко и ясно, без прикрас. Остальное пойдя, пойми сам. Но Зейнолла сразу же подхватил суть сказанного, тут же клятвенно пообещал самому себе никогда не нарушать никаких «законов».

В «ФиАН» располагалась очень сильная мастерская, были и свои высококвалифицированные мастера. Получив свое первое задание, он направился туда. Мастера, выслушав, сказали: «Давайте заказ – исполним», но тут же дали понять, что нескоро все это будет выполнено. Поняв мастеров с полуслова, Зейнолла пообещал помогать им. И тут же «завертелось-заигралось», т.е. началась ежедневная рутинная 8-9-часовая работа рядом с именитыми мастерами, вместо них – все измерения делал он, конечно, сам, показывал полученное, в результате в самые кратчайшие сроки была изготовлена необходимая для опытов оптическая линза. Сущинский, довольный поразительной скоростью на руку и безудержным стремлением ученика к глубинам знаний, объяснил, что нужно предпринять дальше, подсказал идею и направил таланты молодого ученого в нужное для науки русло...

Так, постепенно, начала вырисовываться тема научной работы, после чего можно было смело приступать к опытам. А занялся он решением экспериментальных и теоретических проблем ангармоничных колебаний многоатомных молекул на базе прецизионных измерений и анализа спектров линий второго порядка. Зейнолла дал понять наставнику, что не хочет пользоваться старыми методами исследований, и предлагает принципиально новый. Ученый, немного поразмыслив, выразил свое согласие, ибо ему понравились необыкновенная прыть и задор в мыслях начинающего ученого. Исследования в лаборатории шли днем и ночью. Так что полгода пролетели совершенно незаметно.

– Ну, все, Зейнолла. Пора подвести итоги проведенной практике. Соберись с мыслями и готовь надлежащую статью, – сказал однажды его научный руководитель.

А ведь где-то в глубине сознания он уже ждал этого момента и, казалось, основательно к нему готовился. Всего за неделю он изложил все на бумаге и положил на стол ученому. Наставник, озвучив несколько замечаний,

дал пару-тройку советов. Идея рождает новую идею. Исправления за исправлениями, купюры за купюрами шли безостановочно, пока наконец-то не прозвучало: «Ну все, теперь можно смело предлагать в редакцию журнала!»

И вот, на страницах многотиражного журнала «Молекулярная спектроскопия», публиковавшего исключительно строго отобранные материалы и широко известного не только у нас, но и зарубежом, появилась его первая научная статья. Неимоверную радость, которую он испытал тогда, было, конечно, ни в сказке сказать, ни пером описать!..

Зейнолла вспомнил своих родителей. «Жаль, что их сейчас нет в живых, а то бы они после моей первой и единственной пока статьи непременно созвали бы на радостях всех родных, соседей и устроили бы шикарный пир на весь мир! Для казахов счастье было всегда в детях: будь то первые шаги ребенка, его первый лепет, первый опыт на скакуне... словом, каждое новое достижение родного чада непременно становилось поводом для неопишуемой радости родителей. Мои родители придавали огромное значение каждой моей удаче и всегда отмечали это. Таковы были традиции предков, обычаи отцов! Кому непонятно, это не приемлют – ну и пусть, я же считаю, что так поступают только истинные мудрецы! Потому что в любой мало-мальски семейной радости заключалось самое настоящее вдохновение, а полет мыслей, наверно, всегда сродни полету сокола!»

На следующий день Зейнолла с журналом зашел к научному руководителю Сущинскому.

– Зейнолла, уже видел твою статью, поздравляю, поздравляю! Мне уже успели позвонить с поздравлениями некоторые ученые. Проблема, которую мы исследуем, – сложная, важная, и то, что описано в статье, является по сути открытием не только в масштабах Советского Союза, но и всего мира, – сказал тот сразу, как только увидел Зейнолла.

Он вообще-то пришел поблагодарить своего наставника, но после обрушившихся как снег на голову похвал и поздравлений, не в состоянии был вымолвить и слова.

– Понимаю, ты пришел поздравить меня. Нет, это твоя работа, – сказал наставник, выразив искреннюю признательность своему ученику и как бы отодвинув собственные старания.

Неожиданная похвала из уст такого гиганта мыслей вдохновила молодого ученого, превознесла его до самых высот Алатау.

Огромное желание раскрыть душу перед наставником вдруг овладело им, что захотелось непременно воскликнуть: «Спасибо за Ваши знания и опыт, которые Вы безвозмездно передаете мне, потому что кочевых племен, за Ваши старания и труд – тысячекратное спасибо! Ученый и без ученика – ученый, но ученик без наставника – ничто! Спасибо Вам!..», однако некая неведомая сила остановила его...

Вместо этого они довольно длительное время и внимание уделили новейшим разработкам и научным исследованиям...

Зейнолла поспешил было уходить, как вдруг наставник задержал его и задумчиво произнес:

– В нашем институте скоро состоится Международный научный семинар, организатором которого выступает знаменитый академик Игорь Евгеньевич Тамм. Весь цвет мировой науки примет участие в его работе. Главным гостем семинара приглашен известный физик с мировым именем Нильс Бор. Думаю, тебе не помешает оказаться там и послушать, что говорят самые гениальные ученые планеты.

Ученик едва приметно кивнул головой в сторону своего наставника, и, со словами «до свидания!», медленно покинул кабинет. Не успел Зейнолла отойти на пару шагов, как в голове закружились довольно-таки приятные мысли: «Надо же, как повезло, кого я увижу! Это же вели-

колепно! Они же все – гениальнейшие люди!» – ему так хотелось сказать все это вслух, что невольно оглянулся по сторонам... будто искал кого-то, кому можно было бы все-все-все это выложить: «Наивно было бы считать, что народ, ночь от ночи, день ото дня наизусть пересказывавший свои эпосы и легенды, в памяти хранивший всю свою многовековую историю, не способным изучить такие науки, как математика, физика, химия и т.п. Да, наши предки были кочевниками, да, весь наш быт, культура, уклад жизни были приспособлены к кочевому образу существования. Оседлая же жизнь обеспечивала и учебу, и торговлю. К этому мы пришли гораздо позднее соседей. Поэтому пришло время наверстывать упущенное и заниматься наукой, наукой! Мы тоже должны основать свою фундаментальную школу знаний! Ведь, сколько талантливых ребят засиживается в аулах?!. Посему просто необходима фундаментальная школа... жизненно необходима!»

Он собрался с мыслями среди дороги, где его «скороходом» обходили вечно спешащие куда-то жители огромного мегаполиса. Они не могли видеть светящейся искры в его глазах и чувствовать приподнятого настроения юноши из далекого казахского аула. Зейнолла, наверное, в силу того, что рос в спокойной деревенской обстановке, с еле скрытым удивлением смотрел на эту городскую суматоху. Но ныне и он неожиданно для себя спешил сам – спешил рассказать все своему другу по общежитию Александру...

Когда прозвучали известные всему миру имена Тамма и Бора, Саша встрепенулся:

– Ты что?!. Это же знаменательное событие. И я пойду на этот семинар. Увидеть Бора – какое это огромное счастье! Наверняка, он будет выступать... Никаких разговоров тут быть не может – надо обязательно пойти... Зейнолла, такое бывает только раз в жизни...

Воодушевленный поддержкой друга, Зейнолла начал рассказывать все, что знает о Тамме и Боре:

– Игорь Евгеньевич Тамм – девятнадцатый по счету российский ученый, получивший Нобелевскую премию (1962 г.). Его открытия некогда заставили весь мир говорить о нем, а в физике прижилась теория под говорящим названием «Уравнения Тамма». Скажем, если науку об атомных и ядерных явлениях в физике называют квантовой механикой, то он посредством квантовой механики создал теорию металла. Потом разработал первую теорию ядерных связей, физики назвали ее «бетасилой». А после войны Тамм занялся проблемами термоядерного синтеза, вырастил целую плеяду замечательных ученых именно в этой сфере... понимаешь, Саша, школу основал?!. За эти труды был удостоен Государственной премии СССР и звания Героя Социалистического Труда.

Если немногочисленный народ Дании сумел подарить миру девять лауреатов Нобелевской премии, то этот почетный список возглавляет Нильс Давид Бор. Его сын Оге Бор тоже удостоен этой высокой награды. Ты заметил, что датчане берут не количеством, а качеством. Почему? Да потому что там веками были заложены основы своей традиционной школы! И девять лауреатов Нобелевской премии из маленькой Дании – закономерный результат основанной Бором подобной школы.

Исследования в области порядка движения и полей атомов вынудили его не согласиться с мнением не менее именитого Эйнштейна по этому вопросу, что, в конце концов, переросло в споры между двумя гигантами науки, длившиеся целых 25 лет! Науке известно, что победил в конечном итоге Бор, и за квантовую теорию планетарного атома ему была присуждена Нобелевская премия. Так что основу науки о квантовой механике, появившейся в двадцатых годах заложили Бор и Шредингер, Гейзенберг, Дирак, Фок, Паули. Эти ученые внесли несомненный вклад в развитие квантовой механики.

А теперь поучительный случай – 18 февраля 1937 года молодого ученого Фока объявляют «врагом народа»

и берут под арест. Капица, предчувствуя угрозу потерять талантливейшего ученого, пишет письмо Сталину: «Подобное издевательство над Фоком может вызвать бурю негодования наших и зарубежных ученых. Это обстоятельство можно сравнить разве что с изгнанием Альберта Эйнштейна из Германии». Подумать только, какие параллели! И что самое удивительное, после этого обращения «товарищ Сталин» распорядился освободить молодого ученого Фока из заключения. Этот же Фок впоследствии свершил в физике много удивительных открытий, чем прославил советскую науку на весь мир. Видишь ли, очень много талантливых ученых были репрессированы и расстреляны лишь потому, что некому было заступиться за них. А как жаль!..

Наконец, наступил день открытия долгожданного для Зейноллы и Александра Международного научного семинара... В президиуме форума они сразу же узнали трижды Героя Социалистического труда Андрея Сахарова, трижды лауреата Государственной премии СССР, Героя Социалистического Труда Льва Давидовича Ландау, трижды лауреата Государственной премии СССР Сергея Ивановича Вавилова, дважды лауреата Государственной премии СССР Вадима Леонидовича Левшина. Их лица показались поначалу чрезмерно строгими и крайне требовательными. Как бы то ни было, они в действительности олицетворяли собой великие умы человечества – без них представить себе современную мировую науку было практически невозможно. С упоением глядевший на них молодой Зейнолла, в мечтах уже пустился с ними в величайшее научное состязание.

Основной доклад был сделан Таммом. Потом слово было предоставлено главному гостю Научного семинара, знаменитому ученому Нильсу Хендрику Давиду Бору. Когда рядом с крупным датчанином оказался среднего роста Тамм, зал еле сдержался, чтобы не засмеяться. Но ни один из них не показал и тени смущения, даже наобо-

рот – один свысока, другой же исподволь по-английски подшучивали друг над другом и даже мило улыбались. «Ума палата безусловно прикроет внешний недостаток», – подумал про себя Зейнолла. Два гения мировой физики – они держались достойно, выглядели свободно и непринужденно.

Бор на английском достаточно долго излагал свою точку зрения на мировые проблемы физической науки. А Тамм, владеющий английским, как родным, на ходу переводил его речь на русский. «Как это прекрасно! Оказывается, владеть иностранными языками – тоже счастье!» Когда Бор закончил речь, в зале раздались громкие и продолжительные овации. А стоявшая в конце зала довольная всем молодежь скандировала: «Молодцы, великолепно, браво!!!»

Оказавшись свидетелем столь грандиозного события, Зейнолла почувствовал себя самым счастливым на Земле человеком. «Это они – сидящие в президиуме гиганты XX века открыли перед человечеством все возможности технического прогресса и изменили облик всего мира!» Он вдруг понял, что для того, чтобы претворить в жизнь самую заветную мечту, нужно непременно увидеть своими глазами лучших, великих представителей человечества, а один раз увидеть – гораздо лучше, чем сто раз услышать. Увидеть воочию и получить бесценную возможность услышать выступления настоящих корифеев науки – значит получить несопоставимые ни с чем уроки жизни.

Еще великий Абай говорил: «Разумного понять способен лишь разумный». Видимо, благоразумие влекло Зейноллу на каждое заседание Научного семинара, где он, внимая в уста гигантов науки, вникал в самые актуальные проблемы, стоящие перед физикой, узнавал много интересного и увлекательного, набирался ума и знаний. Этот семинар, можно сказать, стал путеводной звездой Зейноллы. Теперь он не мог жить просто по течению, а надолго вперед планировал весь свой распорядок. И единственной

целью после окончания аспирантуры определил для себя защиту кандидатской диссертации.

Через год в ФиАН отметили новое грандиозное событие – директор института академик Н.Г.Басов и академик А.М.Прохоров за открытия в области физики были удостоены Нобелевской премии.

Фасад здания переполнили автомобили всех мастей, с которых выходили люди с огромными букетами цветов. Они пришли поздравить двух выдающихся академиков. В обычные дни сложно бывает даже заглянуть в лабораторию Басова и Прохорова, не то что войти. Сегодня же двери лаборатории, в которой годами проводились закрытые от посторонних глаз опыты, были распахнуты настежь для всех желающих, и цветов там было видимо-невидимо. На лицах обычно серьезных ученых и сотрудников лаборатории читались радость, эйфория, вдохновение. Занимательно то, что даже рядовые сотрудники, занимавшиеся разнообразной исследовательской работой, были или докторами, или кандидатами наук. Об этом он узнал сразу же в свой первый приезд и был крайне удивлен.

И вот двери «закрытой особо» лаборатории, в которую не могла вбежать даже мышь, не говоря уже о человеке, сегодня были раскрыты нараспашку и все ее открытия стали достоянием мирового сообщества. Но открытия сии более походили на красивые сказки и легенды – что-то вроде того, что и железо режут лучом, и язву на живом теле удаляют тем же лучом... и так далее, и тому подобное. Ну, не чудо ли?! Этому упорно не желал верить не то что простой люд, но и убеленный сединой научный мир, однако Басов и Прохоров все же заставили всех поверить в невероятное. Наконец, спустя некоторое время, этот луч стал настолько ценным и доступным инструментом, что без него и представить сложно себе современную жизнь. А называется он «лазер-мазер».

Спустя некоторое время оба академика отправились в Швецию за заслуженными премиями. Все ученые Мо-

сковского ФиАН, весь коллектив института собрались в актовом зале, установили на сцене телевизор и с упоением стали ждать торжественного момента награждения своих коллег и земляков. И вот он наступил – этот долгожданный миг. Были названы фамилии академиков из Советского Союза А.М.Прохорова, Н.Г.Басова и американского ученого Ч.Таунса, присутствующие в зале повставали со своих мест и бурными овациями чествовали лауреатов. Каждым овладевало чувство гордости за своих коллег, за достижения советской науки и за ученых, сделавших возможными эти потрясающие достижения.

Да, сердцу не прикажешь – «то, как зверь оно завоет, то заплачет, как дитя». Зейнолла тоже наблюдал за всем происходящим и не мог сдержать своей радости за ученых. И его внутренний мир чуть не взорвался, как взрывается неистовый вулкан!..

Для новичка научного мира Зейноллы, лишь одной ногой вступившего в большую науку, увидеть такое историческое событие в ФиАН стало действительно настоящей школой познания, школой жизни. Эти события окрылили его и вдохнули в него целую порцию свежего вдохновения. Теперь в будни он не выходил из лаборатории, а по выходным засиживался в читальном зале библиотеки имени Ленина – с самым богатым в мире книжным фондом. Так день за днем, месяц за месяцем неумолимо пролетало столь драгоценное время. К этому времени молодой ученый Зейнолла уже начал приобретать навыки исследователя, вникая в самые глубокие тайны молекулярной спектроскопии.

Наступило время окончания аспирантуры. За эти три года совместной работы с научным руководителем М.М.Сущинским они опубликовали в журнале «Оптика и спектроскопия» семь научных статей. А в 1963 году к Всесоюзному семинару ученых по спектроскопии, открывавшемуся в Минске, совместно с наставником написали доклад по теме «Колебательные спектры второго порядка

и ангармоничность колебания молекул». Еще один доклад был подготовлен в том же году к VII Конгрессу ученых в Будапеште.

Во многом благодаря упорному труду и поразительной целеустремленности, он первым из четырех аспирантов, поступивших вместе с ним, в 1963 году защитил кандидатскую диссертацию. Вполне понятно, что этот день и этот миг был особенно переполнен волнениями и тревогами.

...Тринадцать строгих членов комиссии по защите кандидатских диссертации сидели напротив него. Они внимательно рассматривали плакаты с формулами, развешанные Зейноллой. Белокурый профессор среднего роста, он же председатель научного совета, сидящий в самом центре, объявил цель заседания и тему кандидатской: «Исследование систем колебательных спектров второго порядка молекул», после чего вызвал Зейноллу к доске. Не теряясь, тот медленно встал из-за стола, подошел к своим плакатам, и начал долгожданную защиту. В какой-то миг мертвые формулы ожили и приобрели суть и значение. «...Посмотри-ка, в нем всю правду уже спокойствие, сдержанность и уверенность, присущие не мальчику, а мужу. Все, о чем он говорит, содержательно, разумно, доказуемо. Правильно, правильно... что-то не тянет он на европейца, и худошав сильно, хотя приятен на вид... интересно, из какой он республики...», – так, разглядывая Зейноллу, терялся в догадках пожилой профессор, разместившийся с краю.

Излагать работу пришлось минут сорок. Наступило время вопросов и ответов. Все члены комиссии на физике, можно сказать, собаку съели. Вопросы задавали поочередно, слушали внимательно и терпеливо. Далее началось обсуждение. Пожилой профессор про себя подумал: «Смотри-ка, сдаваться-то не желает, молодец!». Остальных членов комиссии посетила та же мысль, с довольным видом наблюдали они за Зейноллой. Пожилой

же профессор пристально посмотрел на научного руководителя Зейноллы – М.М.Сущинского, который был «само спокойствие» и не скрывал удовольствия от ответов своего протеже.

Защита диссертации окончилась тем, что научная работа Зейноллы была оценена очень даже высоко и единогласно признана достойной для присуждения звания кандидата наук. Присутствующие в зале болельщики, коллеги и студенты разродились овациями. Еренгаип находился там же. Не в силах скрыть нахлынувших эмоций, он очень крепко приобнял братишку и воскликнул: «Ну, молодец, Мулдахметовский озорник!»

* * *

Мечтательный Зейнолла прошел через тернии и стал учеником лучшей школы мировой науки, защитил диссертацию в именитом Московском институте тонкой химической технологии имени М.В.Ломоносова и с честью вернулся в родной Алматы со степенью «кандидата физико-математических наук».

До приезда в Алма-Ату он заехал сначала на малую родину, повидал родных и близких, обменялся рукопожатиями с учителями Чистовской средней школы, где когда-то учился и позже продолжал трудовую деятельность. Несказанно рад был его успехам директор школы Наум Наумович, который по старой привычке несколько раз хлопал Зейноллу по плечу и с гордостью повторял: «Молодец, молодчина!» Далее зашел разговор о Москве, об ее ученых и научной атмосфере там.

Ностальгия по всему родному лишило его спокойной жизни на долгое время. Он обошел весь аул, который был покрыт молодой зеленью, видны были следы многочисленных осадков. На полянке стоят березки. Как ни посмотришь на них, так и кажутся, что это молодые пары тайно шепчутся о чем-то сокровенном. С приподнятым настроением он мысленно обежал всю необъятную ширь полей.

УЧЕНЫЙ – ЧЕЛОВЕК
ПОСТОЯННО ИЩУЩИЙ УТЕРЯННОЕ

Абай

Давненько он здесь не был, даже уезжать не хотелось, поэтому решил остаться еще на несколько дней...

Молодого специалиста руководство Казахского государственного университета имени С.М.Кирова (ныне – имени Аль-Фараби) с радостью приняло на работу в качестве преподавателя на кафедру физической химии. Он с воодушевлением принялся передавать студентам накопленные за эти годы в Москве, в уникальном научном кругу, знания. Со студентами он тут же провел семинар, раскрывавший великие тайны физики, прочел лекции, стал участвовать в разнообразных общественных мероприятиях.

А весной 1965 года поступило предложение перевести его на должность проректора Целиноградского (ныне г.Астана) Педагогического института. Немного подумав, конечно же, дал согласие. Хотя согласие было получено не сразу – и этому была веская причина: ему вначале хотелось глубже погрузиться в самую науку, пока еще свежи знания и имеется некоторый опыт.

Между тем прошло еще несколько лет. Ему все еще не давали покоя раздумья о том, что неплохо было бы заняться собственно наукой основательно, заложить основы собственной школы фундаментальной науки, наподобие той, что он видел в Москве, воспитать гигантов-ученых здесь, у себя. Он чувствовал, что мечты, зародившиеся еще в стенах аспирантуры настолько свежи, что манят его к себе. В такие моменты его охватывало какое-то необъяснимое внутреннее беспокойство.

Наконец Зейнолла поклялся, что возьмется-таки за научную работу, пока еще не поздно и пока еще желание работать в этой сфере окончательно не угасло. Нет ничего вечного в этом мире, а человеческое настроение порой меняется до неузнаваемости. Если заикнуться на бытовых мелочах, то вряд ли можно будет заметить, как жизнь пролетает мимо, словно ласточка...

Отныне для него не существовало ничего, кроме науки...

В 1965 году в Целиноградском Педагогическом институте состоялась научная конференция, собравшая ученых-преподавателей со всех научно-исследовательских институтов и высших учебных заведений республики. На этой конференции собственное мнение о сложных проблемах, стоящих перед высшими учебными заведениями и путях их разрешения перед группой ученых высказал проректор данного института, кандидат физико-математических наук, тридцатилетний Зейнолла Мулдахметов. Молодого, инициативного и решительного Зейнолла заметили сразу: «Кто это? Откуда, где учился?» – раздавалось со всех сторон.

Да, «Узнал искусство слова – и хворь готова», – говорил Абай. Зейнолла еще в Москве понял, что заболеть наукой можно еще более неизлечимо. Эта хворь сильно одолела его в последнее время, что он думал только о науке.

Москва... Институт тонкой химической технологии имени М.В.Ломоносова... научная лаборатория ФиАН... ученая среда... лабораторные исследования, длившиеся день за днем, месяц за месяцем... его наставник Михаил Михайлович Сущинский, который – и ребенок, и гений одновременно.

Он часто вспоминал слова своего научного руководителя: «Наука любит только того, кто любит ее – и только в этом случае она раскроет Вам свои тайны». В Целинограде не было фундаментальной лаборатории и исследовательского института, связанных с физикой. К тому же и у проректора дел было невпроворот. Заниматься наукой просто не было сил и времени. Он, конечно, понимал, что передавать студентам полученные в Москве уникальные знания

было делом благородным. Но для Зейноллы оставался за-баррикадированным другой путь – путь в науку...

Он был практически на перепутье, когда казалось неудобным оставлять на полпути начатое дело и не хотелось расставаться с преподавательской деятельностью, а в газете опубликовали объявление с приглашением молодых ученых на работу в Карагандинский Химико-металлургический институт. Раздумывать пришлось недолго, сразу же выехал в Караганду и решил: повезет – пройдет по конкурсу и останется навсегда в данном научно-исследовательском институте.

По приезду в Караганду он узнал, что желающей молодежи сдать документы на эту вакансию было – хоть пруд пруди. Однако, Зейнолла славился тем, что был не из робкого десятка, так как в себе и в своих знаниях был уверен всегда. Эта уверенность его не подвела и на этот раз. Обширные знания, полученные в школе, далее – в институте и московской аспирантуре, подняли его на высоту птичьего полета. Одним из немногих З.Мулдахметов прошел по конкурсу и был принят на работу в институт.

Карагандинский Химико-металлургический институт – научная организация с собственной уникальной историей, представлявшая собой в Центральном Казахстане именно ту школу, которая воспитала уйму замечательных ученых, стала своеобразным научным центром, создала особую атмосферу для деятелей науки. Институт был основан еще в середине прошлого века, точнее – в 1958 году. Сначала он был открыт в составе АН Казахской ССР. В годы Великой Отечественной войны в ученом кругу зародилась идея создания научно-исследовательского института подобного масштаба в этом промышленном центре. И не успел появиться приказ Государственного комитета обороны за подписью самого И.В.Сталина о срочном поиске особо необходимых для нужд войны вольфрама и молибдена, с разных концов Советского Союза в Казахстан стеклись рудных дел мастера. Группа ученых во главе с Президентом Академии Наук СССР В.Комаровым, а

вкуче с нею и целая плеяда казахстанских ученых во главе с К.Сатпаевым месяцами пропадали на поисках и исследованиях в Караганде и Кокшетау, что за сравнительно недолгий срок с честью выполнили задание Сталина. Из истории мы уже знаем, что ученые за эту работу получили благодарственное письмо Государственного комитета обороны.

Сама жизнь в то суровое военное время подсказывала необходимость существования научно-исследовательского института в Центральном Казахстане, в краю бурно развивающегося производства. А открыть его удалось лишь в 1958 году усилиями прозорливого и дальновидного академика Каныша Сатпаева.

Для руководства ХМИ президентом Канышем Сатпаевым был приглашен выпускник Саратовского университета 1933 года, связавший с той поры всю свою сознательную жизнь с наукой, ученый-химик Ерден Ныгметович Азербает. Много чего пришлось испытать ему, как истинному ученому, на научном поприще. В кровавом 1937-м Ерден Азербаета настигает беспощадная стрела ложных обвинений ОГПУ и он на протяжении многих лет был вынужден работать в одной из разработанных наркомом Л.Берией секретных химических лабораторий по производству ядов и отравляющих веществ в обществе таких же, как он заключенных ученых. Из этой, прозванной в народе «шарашки» он освободился совсем недавно. Воодушевленный тем, что президент Академии, несмотря на «белые пятна» в его биографии, лично оказал столь высокое доверие и поручил возглавить новый институт, он тут же занялся организационными хлопотами. Перед опытным ученым, тридцать лет своей жизни посвятившим одной из важнейших отраслей химии – органике, теперь стояла задача – обогащать уголь, осуществлять разведку рудных и залежных земель, плавить чугуны и сталь, одновременно развивая технологию получения из них всевозможных сплавов.

Однако, уже через два года, отягощенный множеством

возложенных на него обязанностей, он по собственному желанию оставил должность директора и полностью сосредоточился на научной деятельности, став заведующим лабораторией органической химии ХМИ. Надо сказать, что это обстоятельство помогло ему еще через два года защитить докторскую диссертацию и в 1962 году стать членом-корреспондентом Национальной Академии наук. А в 1969 году он уже получил звание заслуженного деятеля науки Казахской ССР.

С 1960 года ХМИ возглавил Евней Арыстанович Букетов. Авторитет Букетова был на порядок выше многих и многих ученых того времени – его современников, так как известен он был широкому кругу его почитателей не только, как выдающийся ученый, но и как литературный критик и переводчик. Сам гигант отечественной науки Каныш Сатпаев не зря остановил свой выбор на Букетове и поручил ему возглавить институт.

Ученые института совместно с новым руководством, расширив тему исследований ферросплавов, стали постепенно решать накопившиеся за долгие годы проблемы казахстанской промышленности в области черной металлургии. Стали проводиться исследования технологии производства фосфора и изготовления новых видов ферросплавов, посредством получения кокса из неиспользуемой ранее золы в бассейне Караганды. В рудах Жезказгана, где добывали сульфид меди, давно было обнаружено наличие селена и теллура. И теперь под руководством Букетова налажено производство элементов халькогена из электролита, вырабатываемого Балхашским медеплавильным комбинатом.

Ученые ХМИ основательно изучили технологию обогатления и перепроизводства многих видов металлов из отходов производства, накопившегося во дворе горно-металлургического комбината Жезказгана и Балхаша. В результате всех этих исследований, из этих отходов были получены дорогостоящие металлы, дополнительный доход в казну государства на миллионы и миллионы рублей.

Темиртауский завод, за десять лет исчерпав запасы Каражал-Атасуйских богатых железом рудников, приступил к разработке сложных и менее богатых железом Лисаковских рудников в Костанайской области. Металлургам известно, что при обработке этих руд выделяется такое количество отходов, что никому и не снилось, а чугуна добывалось все меньше и меньше. Найти же оптимальный способ переплавки руд без вмешательства ученых не представлялось возможным. Алюминий, фосфор и ванадий можно было отделить моментально и использовать как сырье в иных отраслях промышленности.

Мало-помалу, но состав сотрудников ХМИ за несколько лет вырос до ста человек, благодаря чему институт постепенно превратился в сложную структуру, способную самостоятельно проводить многопрофильную исследовательскую работу. Открытия, сделанные учеными этого коллектива, широко использовались в дальнейшем в отраслях цветной металлургии не только Казахстана, но и всего Советского Союза, принося многомиллионные прибыли. Научному Совету ХМИ было официально дано разрешение брать на себя защиту кандидатских диссертаций.

Шли годы... Открытий, сделанных в ХМИ и используемых широко в производстве, становилось все больше и больше. Значительно возрос и авторитет заведения. Абай как-то изрек: «Наука – одно из свойств Аллаха». Возможно, оно и так. Не каждому индивиду дано понять тайны вселенной, меж тем наука и ученые заглянули далеко за пределы нашей Галактики, оказались на пороге уникальных открытий. Чего стоит работоспособность одного компьютера!.. И кто скажет после этого, что это не божество Аллаха?! Видимо, великий Абай прочувствовал всемогущество науки, предугадал ее будущее, прежде чем сказать такие слова.

Да, в какое прекрасное заведение – ХМИ, в 1965 году на конкурсной основе был принят старшим научным сотрудником Зейнолла Мулдахметов! А потом стоял у исто-

ков удивительных открытий, работал бок о бок с величайшими учеными, окрыленными мыслью прославить себя и Отечество на весь мир! Это – и Малышев, и Исабаев, и Угорец, и Абишев, и Минаев... Искра молодости их сподобно было зажечь всех без исключения.

И, конечно же, везде и всюду сложилось так, что практически всегда начинают дотошно интересоваться новеньким в любом коллективе, невольно задаваться вопросами: «Кто же он, откуда?» Коллектив ХМИ, куда он устроился на работу, – здесь, конечно, не исключение. И тут на все лады уже перешептывались о том, что «новенький», оказывается, окончил Московский институт тонкой химической технологии имени М.В.Ломоносова, защитил там кандидатскую. Некоторые, вообще, были в восторге: «Значит, он собственными глазами видел корифеев физики – Сахарова, Ландау, Вавилова, Левшина...» Были и завистники: «Вроде, повидал немало – посмотрим, чем дальше порадует...»

Что ни говори, знания, полученные в Москве, и великолепный круг ученых – могут послужить не только примером для кого угодно, но и предметом восхищения и даже зависти. Да к тому же в те годы днем с огнем было не сыскать представителя великой казахской степи, обучавшегося в Москве и защитившего в знаменитом ФиАН кандидатскую диссертацию. Посему вполне понятно было восхищенное, порой даже завистливое отношение к Зейнолле.

Та великая школа физики, сложившаяся в ФиАН и уходящая корнями в самые глубины науки, оснащенные по последнему слову техники лаборатории, масштабы исследований, конечно, очень сложно сравнить с только-только показывающим свой рост молодым еще ХМИ – это было отчетливо ясно Зейнолле. Но что было особенно приятно – так это то, что в таком молодом коллективе жил некий заразительный задор, чувствовалось поразительное рвение и творческое вдохновение. Не считаясь со временем, текла жизнь в лабораториях, проводились бесконечные

опыты в разных направлениях. По прибытию, он невольно стал свидетелем одного благородного дела. Под руководством директора ХМИ, ученого Евнея Букетова из отходов заводов Жезказгана и Балхаша впервые были получены дорогостоящие виды металлов – этим по сути была открыта собственная «Америка» в науке, в результате чего авторитет института сразу же пошел в гору. Конечно же, он был рад, что оказался именно здесь, именно в этом кругу ученых – сначала старшим научным сотрудником, позднее заведующим основанной им же самим лабораторией спектроскопии.

Свои первые эксперименты он посвятил окиси этилена и его производным. По итогам исследований он совместно с коллегами написал фундаментальную, не имеющую аналогов в науке, монографию. Этот труд лег в основу диссертации на соискание ученой степени доктора химических наук. Молодой ученый за очень короткий срок добился ошеломляющих результатов. Академик Евней Букетов, его коллега Виталий Малышев и писатель Медеу Сарсеке поведали нам об этом, уделив немало внимания образу молодого ученого Мулдахметова, сути его разработок. Мы решили предложить на суд читателей мнение и этих уважаемых людей, так как лучше наставников и коллег, право, никто все же не скажет.

Академик Евней Арыстанович Букетов:

«Как-то я вызвал специалиста-физика, кандидата физико-математических наук Нурахметова (так назвал Букетов Зейнолла Мулдахметова в своей автобиографической повести «Шесть писем другу») к себе и поручил проверить путем математических исчислений молекулярную природу одного из химических соединений. Нурахметов вплотную занялся данной проблемой, и, в конечном итоге, уговорил меня приобрести дорогостоящее оборудование для исследования взаимодействия частиц соединения на молекулярном уровне с энергетической точки зрения. Я выполнил его просьбу.

Нурахметов залил в какое-то отверстие этого оборуду-

дования разработанное нами соединение, стал дотошно исследовать получившиеся в результате этого сложные зигзаги, и преобразовал все в математические формулы и уравнения. Несмотря на то, что я совершенно не понимал, как эти уравнения соотносились с зигзагами, результаты мне понравились. Ибо он разложил по полочкам не только химические свойства нового соединения, но и объяснил его физическое состояние... После этого его коллеги, не особо одаренные в алгоритмах и логарифмах, даже подщучивали, что наш Нурахметов, дабы простолюдины не сообразили в чем дело, все свои научные умозаключения, все статьи проецирует китайскими иероглифами.

Я всегда буду считать высокорослого кандидата физико-математических наук с улыбающимся смуглым лицом своим учеником, ибо я имел отношение к тому, что он за сравнительно небольшой период времени сложился, как химик...»

Писатель Медеу Сарсеке:

«Посмотрите, к чему привела безудержная любознательность, следуя совету директора ХМИ Зейнолла Мулдахметов захватил уравнения с собой в Москву и показал их маститым знатокам. Оказалось, что исследования составляющих химического вещества, объяснение взаимодействия частиц размером менее молекул и атомов с точки зрения математики – это новое слово в науке! Молодой Карагандинский физик заранее догадался об этом и предоставил чудо-ключ химической науке, который несомненно окажет неоценимую помощь на пороге колоссальных открытий в будущем. Великие ученые умы Москвы не только поддержали и одобрили устремления молодого казаха, но и предложили немедленно удостоить его степенью доктора наук. И это случилось на самом деле. После того, как Мулдахмет стал доктором химических наук, ряды молодежи, занимавшейся предложенным им новым способом, стали расти, как грибы после дождя».

Из документального автобиографического повествования «Евней Букетов»

* * *

Доктор технических наук Виталий Малышев:

Лаборатория, руководимая Зейноллой Мулдахметовым, занималась исследованиями молекулярной спектроскопии и значением спин-орбитальной реакции в химической кинетике. В этой лаборатории находилось дорогостоящее оборудование, позволявшее исследовать взаимодействие частиц атомов химических соединений с точки зрения энергии. Результаты исследований на оборудовании были очень важны и для химиков, и для физиков. Он мог раскрыть секреты строения не только химического, но и физического состояния каждого соединения. Его значение было очень велико для ученых.

Хорошей чертой руководителя любого ранга, особенно имеющего возможность распоряжаться огромными финансами, является то, что он всегда может предложить хорошую идею, убедить в ее состоятельности окружающих и организовать ее воплощение.

Он владел качествами быстро определять стиль существования в любой среде. Говоря языком физики, это сформированная его «структура», дарованная ему свыше с момента его рождения. Люди подобного сложения никогда не затеряются в веках, их не поглотят времена, своими делами они будут вновь и вновь напоминать нам о своем существовании. Только люди подобного розлива способны свершать грандиозные научные открытия, способные дать импульс безудержному развитию всего мирового сообщества. Их «атомы и молекулы» достаточно активны. Он в науке – скакун-победитель, всадник по имени «Зейнолла Мулдахметов»!

– Не перехвалили его? Что, совсем нет недостатков?

После неожиданного заданного вопроса Виталий Павлович, немного подумав, ответил:

– Почему нет, есть! Иногда он, не взирая ни на что, может ответить резко и грубо. Но подобная черта характера иногда кажется даже необходимой человеку на-

уки, в особенности первому руководителю. Я, например, в связи с научной работой ежемесячно бываю на заводах. Там порядок армейский. Требования одинаковы, как к женщинам, так и к мужчинам. Потому что любое нарушение дисциплины может привести к остановке завода, к его разрушению и, в конечном итоге, к смерти человека. Поэтому в науке недопустимы случайные люди – иначе мы получим только количество взамен качества. Строгий порядок должен быть везде. Зейнолла Мулдахметов всегда был строг по отношению к псевдоченым, не имеющим никаких устремлений, плывущим по течению и до крайности пассивным.

– Говорят, что он еще горделив, высокомерен?

– Да, слышал, говорят. Только я считаю, что это оружие защиты Зейноллы. Его высокомерие и гордость отпугивают подхалимов и расчетливых, они не могут подойти к нему даже на расстояние пушечного выстрела. Поэтому эти люди начинают гордиться всякую чушь и судачат без устали... Он обладает удивительным то ли «физическим», то ли врожденным качеством распознавать подхалимов издали.

Зейнолла Мулдахметович никогда не забывает своих обещаний – возможно, вы о данном вам слове и забудете, он – никогда. Он никогда не возьмется за дело, которое ему не под силу, не любит пустых и обнадеживающих: «посмотрим, подумаю». Вот оно качество, которого так не хватает многим нашим руководителям...»

* * *

Ученый похож на того путника, который всю свою сознательную жизнь ищет утерянное. И что самое интересное, это «утерянное» найти ему одному не под силу, даже если он и семь пядей во лбу. Искать нужно всем миром, поэтому находят толпы. Если ты – автор идеи и мозг команды, то твои коллеги – ученые и сотрудники лаборатории – являются той массой, которая претворяет в жизнь твой же замысел. В результате наблюдений над проведен-

ными опытами, сравнений, предположений, раздумий, в один прекрасный день рождается открытие. День нового открытия для ученого – самый счастливый и самый значимый. В этот день в великую легенду под названием «Наука» на века будет вписано великое имя «Ученый»! Незабываем тот счастливый миг, когда впервые в эту легенду золотыми буквами было вписано: сначала «Кандидат физических...», а затем – «Доктор химических наук Мулдахметов Зейнолла Мулдахметович». В этот день он впервые почувствовал наслаждение от ошеломляющих результатов упорного и кропотливого труда. О, это слово-эликсир «Наука» – как много в нем заключено!..

Мы уже говорили о том, что человек даже исполинского ума вряд ли сможет добиться каких-либо успехов в одиночестве. Вместе с ним прошли через тернии к звездам и его соратники, кандидаты химических наук: А.В.Щелкунов, А.К.Шоханов, Д.Н.Ордабаев, В.П.Усик, К.А.Аяпбергенов, Ф.И.Багаудинов, И.И.Май, Н.С.Куприянов. Эти ученые стали сопутствующим «созвездием» академика Зейноллы Мулдахметова. Они многое испытали в процессе работы бок о бок друг с другом: и яркие победы, и горькие разочарования. Это были самые, что ни на есть, настоящие ученые и верные соратники, которые дневали и ночевали в лабораториях, по тысячу раз проделывали одно и то же нудное (но очень нужное) дело, порою сникали, когда опускались руки после очередных неудач, заново вдохновляли друг друга в эти минуты и с призрачной надеждой начинали все сначала. Их открытия находили свое отражение в публикациях на страницах газет и журналов, превращались в масштабные монографии. Результатом одного такого труда стала книга авторов А.В.Щелкунова, Р.Л.Васильевой, Л.А.Кричевского «Синтез и взаимные превращения монозамещенных ацетиленов» (Алма-Ата, 1975 г.) под редакцией доктора химических наук Зейноллы Мулдахметова.

Работая в ХМИ Зейнолла Мулдахметов одновременно

читал лекции студентам Карагандинского государственного педагогического института по «Фотохимии органических молекул» и основным главам физической химии. Он сумел пробудить среди молодежи любовь к физико-математической науке и восполнить их знания. Молодежь подарила стране чуть позже целую плеяду целеустремленных и талантливых ученых.

В то же самое время он был инициатором открытия кафедры физической химии в Карагандинском Педагогическом институте.

Доктор технических наук Сагынтай Исабаев:

«Зейнолла устроился к нам работать в декабре 1965 года. На пять лет раньше пришел директором ХМИ Евней Букетов – о, это было довольно тяжелое время. Среди нас оказались люди, которые то и дело бежали в Москву и расформировывали крупные лаборатории в отдельные институты. Оказалось, они шли на поводу собственной корысти и неисправимого чиновничества. Наконец-то чаяния последних стали понемногу сбываться. Академик В. Михайлов, например, был назначен директором филиала Темиртауского комбината Министерства черной металлургии страны. Следом были раздроблены на отдельные части лаборатории, которые вели исследовательские работы по горнодобывающей, геологоразведывательной отраслям и угольной химии. Мы оказались, будто на корабле, севшем на мель. А Евней Букетов, как белка в колесе, мотался между Москвой, Алматы и Карагандой с единственной целью – во что бы то ни стало сохранить уникальный институт. В его отсутствие все дела возлагались на нас. Я был в то время ученым секретарем института. Сразу же уменьшилось число ученых, занимавшихся исследовательской работой. Сатпаев стремился создать в Центральном Казахстане семь научно-исследовательских институтов и Центрально-Казахстанское отделение Академии Наук. Ученому в этом деле успешно ставили палки в колеса

свои же люди, и в конце-концов с этой благородной идеей просто-напросто покончили.

Букетову пришлось изрядно потрудиться, чтобы хоть как-то оправдать доверие Сатпаева. Но, как говорится, направо пойдешь – козленочком станешь, налево пойдешь – тут волка найдешь. Одно другого не легче. Но он, как человек чести, работал не покладая рук и отдал все силы, чтобы поставить на ноги ХМИ. Он частенько заходил в лабораторию и взывал к нашей инициативе.

Однажды Е. Букетов поехал в Целиноград на какое-то обширное совещание. И там он встретил Зейнолла. Он хорошо разбирался в людях и пригласил Зейнолла в ХМИ. Евней Букетов обладал качеством всегда и вовремя замечать талантливую молодежь и держать ухо востро. Повстречав такого, он ни на шаг от него не отставал, приглашал окупиться в науку, давал советы и наставления.

Молодость романтична, она иногда преподносит и не такие «сюрпризы». На что он очень огорчился и отчитывал нас: «Почему вы так склонны терять свое драгоценное время на безделицу: играете в карты, становитесь частыми ходоками в гости?» После припирал нас к стенке – мы бросали все и приступали к работе.

Зейнолла пришел в ХМИ своевременно, когда ощущалась острая нехватка ученых мужей. Человек, что надо – кандидат физико-математических наук, доцент, бывший проректор Целиноградского Педагогического института, в уровне знаний ему было не отказать. К тому же очень четко выполнял все поручения Е. Букетова. Евнею Арыстановичу это импонировало. Поначалу он был принят старшим научным сотрудником, чуть позднее стал заведующим лабораторией. Мы пережили отток ученых, Зейнолла тут же пригласил сюда своих студентов и коллег, занимавшихся исследованиями по квантовой химии – это порадовало нас очень.

Букетов, обивая пороги обкома и облисполкома, добился выделения для Зейноллы однокомнатной квартиры.

Квартира находилась недалеко от ХМИ и мы были частыми гостями у Зейноллы и его супруги Фатимы – нас непременно угощали чаем. Я высоко ценю Зейнолла как ученого, его организаторские способности – это был особый талант, не в каждом человеке его встретишь. Это, конечно, надо признать откровенно. За что бы он ни принимался, у него получалось выполнять точно и в срок.

И так в ХМИ в 1965-1966 годах прошел легкий бриз некоего «оживления». Евней Арыстанович в 1966 году защитил докторскую диссертацию, что не могло не поднять чувство нашей гордости за него. Зейнолла же защитил докторскую в 1972 году в Ташкенте. А ребята из его «команды», то есть его воспитанники, практически все стали кандидатами наук. Ученые других лабораторий тоже становились кандидатами и докторами наук. ХМИ, над которым когда-то нависала угроза «закрытия», неожиданно воспрянул и прославился».

* * *

Одна из ошибок современности состоит в том, что мы очень скупы к похвалам и невнимательны к достижениям старшего поколения. История покрыла забвением имена многих выдающихся государственных деятелей и гениальных ученых советского периода. Для нынешней молодежи не осталось примера для подражания. Если нет такого примера, то не может быть и каких-то устремлений... А существующие примеры – примеры богатства, карьеры... хотя, впрочем, это – тема совсем уже отдельного разговора.

«Самим не будь, но будь похож, ученого коль повстречаешь» – требовал незабвенный Абай. Зейнолле в этом отношении фантастически повезло: перед ним подобных примеров было уйма. Это – и московские гиганты: Тамм, Ландау, Вавилов, Левшин! Это – и находившийся рядом Евней Букетов! В молодом Зейнолле он увидел так необходимую науке покладистость, умение глубоко анализировать всю исследовательскую работу. «Вот он – будущий истинный ученый», – заключил он про себя.

Букетов повидал много аспирантов-исследователей, которые могли словами разбрасываться направо и налево, а в науке были людьми случайными, не видели в ней ни зги. Зато о себе они старались быть всегда очень высокого мнения. Зейнолла ничуть не походил на них. С самого начала в нем ключом били чутье и самообладание. Вкупе, конечно же, с терпением и упорством. В спокойном, сдержанном, задумчивом молодом Зейнолле он подметил характер и интеллект зрелого, состоявшегося человека. Из многих, кто очень стремился стать его учеником, он особо выделил и по-отечески полюбил Зейнолла. Между ними сложились самые теплые взаимоотношения – не те, что были присущи учителю и ученику. Между ними сложилась удивительная гармония взаимопонимания.

Зейнолла Мулдахметов тоже с особым уважением и почетом относился к старшему брату по жизни и наставнику по науке Евнею Арыстановичу. И сегодня, спустя много лет после кончины любимого и близкого человека, преодолевая чувство скорби и тоски по нему, он с волнением вспоминает поучительный случай из своей жизни.

Однажды Зейнолла с Евнеем Арыстановичем отправились в командировку в Москву. По прибытии в Москву, Евней Арыстанович сказал:

– Ну, батыр, сегодня мы идем в гости к премьер-министру, возглавлявшему Правительство Казахстана целых тринадцать лет. – Это был брат отца супруги Букетова Зубайры Дуйсеновны – Нуртас Дандибаевич Ондасынов.

Вечером они были уже у него дома, их радушно встретил сам Нуртас Ондасынов, который, очень часто озираясь в направлении Казахстана, непременно ожидал кого-то из родных мест.

После надлежащих приветствий, он посмотрел на Зейнолла и сказал:

- Сынок, ты сказал, что тебя зовут Зейнолла?
- Да.
- Кто так назвал тебя?
- Отец.

— Тогда ты скорее всего знаешь значение своего имени?

На этот неожиданный вопрос Зейнолла ответил отрицательно.

— Тогда я скажу тебе, непременно запомни. Отец и мать тебе дали очень славное имя. В переводе с арабского языка «Зейнолла» означает, да падет на тебя взор Аллаха, его благосклонность и внимание. Видимо, родители с пожеланием всех благ для тебя, так тебя и называли, чтобы ты непременно стал хорошим человеком. Ты должен оправдать их надежды..., — сказал он, задумчиво глядя на Зейнолла.

Нургас Ондасынов — государственный деятель, за тринадцать лет своего руководства Правительством Казахстана поднявший культуру, народное образование и науку республики на много ступеней выше. А после выхода на пенсию написал уникальные в своем роде «Арабско-казахский» и «Персидско-казахский» толковые словари. Услышать из уст политика-аксакала такого уровня столь значимые слова для Зейноллы было равноценным благословению пророка. И в наши дни он с особой теплотой вспоминает: «Доброе слово согревает душу. Эти слова Нургаса ага я запомнил на всю оставшуюся жизнь». Волшебную силу слова способен понять лишь тот, кто вник в его глубокое значение!

* * *

В 1965-1974 годах Зейнолла Мулдахметов, будучи старшим научным сотрудником ХМИ, и далее заведующим лабораторией спектроскопии, приложил все силы в свои научные изыскания. В те годы он большинство своих работ посвятил исследованиям окиси этилена и ее производных. В результате многолетних исследований, Мулдахметов совместно со своими коллегами написал фундаментальную монографию «Строение производных окиси этилена». И этот труд положил путь к защите диссертации доктора химических наук.

Он защищал докторскую диссертацию в 1972 году в Ташкенте. Из Караганды в Ташкент его сопровождали несколько человек: Евней Арыстанович, его коллега Абишев Жанторе, супруга Фатима и трехлетний сынишка Арслан.

Защита прошла, как и ожидалось, успешно. Ташкентские ученые высоко оценили научную работу Зейноллы и единогласно присудили ему докторскую степень. Радости и гордости за своего последователя у Евнея Арыстановича не было предела. Да и благосклонные узбекские друзья осыпали поздравлениями и подарками. А как же иначе, ведь среди них находился сам Букетов, которого так запросто на улице не встретишь. Вскоре все, кроме Зейноллы, вернулись в Караганду. А Зейнолла остался в Ташкенте для оформления официальных бумаг.

Через неделю от Зейноллы приходит весточка о том, что он наутро вылетает самолетом. Коллектив ХМИ готовился отметить благоприятную новость из солнечного Узбекистана. И Евней Арыстанович заранее предупредил Фатиму ни о чем не беспокоиться — он сам решил встретить героя дня.

Ко времени прилета самолета Евней Арыстанович с братом Зейноллы Зиядой и группой его товарищей были уже в аэропорту. Пассажиры выходили один за другим, но Зейноллы среди них не оказалось. Наконец-то показался последний пассажир, и был он не Зейноллой. Все встречавшие недоуменно посмотрели друг на друга и расстроенные вынуждены были вернуться домой. Сразу же по возвращении домой Букетов набрал номер телефона в Ташкенте, откуда добродушный всегда профессор Ташмат-ака в самом приподнятом настроении, весело смеясь, ответил: «О, простите нас, мы не виноваты... мы... это... самолет без нас улетел, теперь выедем вечерним поездом...»

Евней Арыстанович понял все без слов. В те годы поезда из Ташкента ехали сюда около двух суток, пришлось теперь ждать вестей с вокзала. Через два дня с той же «ко-

мандой» он поспешил встречать поезд. Уставшие от долгого пути пассажиры выходили и расходились довольно-таки быстро. «Команда» же Букетова с нетерпением ждала молодого, «абсолютно нового» доктора наук и оглядывалась по сторонам – Зейноллы не было видно нигде. Его снова не оказалось.

Не зная, что и подумать, ничего не понимавший и расстроенный Евней Арыстанович полусхутя обратился к невестке Фатиме:

– Фатима, голубушка, Зейноллы опять нет! Не знаю, может ему вскружили голову красавицы-узбечки...

Он пригнулся, чтобы разуться, и когда приподнял голову, перед ним откуда ни возьмись с широкой улыбкой вырос Зейнолла. Евней Арыстанович от растерянности еле выговорил: «Ах ты, батыр, где же ты шляешься?» Собравшиеся ответили громким хохотом. Оказывается, Зейнолла не заметил встречавших его в центральной части вокзала коллег и родных, вышел из поезда, сел в такси и был таков.

Радости, радушия и приподнятого настроения хватило аж на несколько дней. Собравшиеся друзья, родные и близкие устроили пир на весь мир. На самом почетном месте, радуясь, как ребенок, улыбаясь, сидел Евней Арыстанович. Как можно забыть такого наставника, который, несмотря на свою седую голову спешил то на вокзал, то в аэропорт встретить и порадоваться достижениям своего последователя? Нет, Зейнолла никогда не забывал благожелательности своего учителя и никогда ее не забудет. Поэтому в любом кругу, в котором волей или неволей оказывался сам, он по возможности точно и кратко старался рассказать о славном учителе и величии его дел, желая тем самым разбудить среди молодежи неумолимое стремление к покорению высот отечественной и мировой науки.

ГЛАВА ТРЕТЬЯ

ПОКА ТЫ СЧАСТЬЯ ДОБИВАЕШЬСЯ, ДОБРА ТЕБЕ ЖЕЛАЮТ ВСЕ, НО ВОТ ДОСТИГ ТЫ ЦЕЛИ СЕЙ, СЕБЕ ДОБРОЖЕЛАТЕЛЬ – ЛИШЬ ТЫ САМ

Абай

Ученый мир всей нашей необъятной Родины, да и не только он, с воодушевлением встретил весть о том, что в Караганде открылся второй во всей республике университет (в 1972 г.). На душе становилось легче от того, что потомки кочевого народа с достойным всяческих похвал упорством устремились овладеть знаниями и тоже стали осваивать глубокие тайны науки. Руководство новым учебным заведением доктору химических наук, профессору Евнею Арыстановичу Букетову было поручено уже Центральным Комитетом Компартии Казахстана. С этим решением была согласна вся наша партийная и правительственная номенклатура, уже наслышанная о фантастической самоотверженности и неумной работоспособности Букетова. Таким образом, после ХМИ Букетову было поручено совершенно новое дело – возглавлять, развивать и обогащать научными кадрами молодой университет.

Но «один в поле – не воин» – много нужно приложить стараний, сил и знаний, чтобы направить дело в необходимое русло, превратить учебное заведение в настоящий университет, что, разумеется, не в силах был осуществить в одиночку даже Букетов. Рядом были необходимы высокообразованные, культурные и трудолюбивые соратники. Много таких людей за короткое время он сумел-таки привлечь в университет, конечно, посулив квартиру и высокую зарплату. Ради этой благородной цели он много разъезжал по стране – был в Москве, Алматы, Ленинграде... на разного рода симпозиумах и совещаниях, откуда

непрерывно приглашал в университет на работу очень грамотных, сильных профессоров и доцентов. Однако, чтобы пригласить достойного кандидата на должность проректора университета по научным проектам, ему не пришлось далеко ездить и искать неизвестно кого за тридевять земель – такая кандидатура была уже под рукой: молодой амбициозный ученый, владеющий большими организаторскими способностями и знакомый с сутью дела, Зейнолла вполне подходил на данную вакансию.

Со времен царя Гороха известно, что для профессиональной подготовки образованных, грамотных и интеллектуально развитых специалистов необходимы очень сильные преподаватели и профессора. Зейнолла Мулдахметов подбирал талантливые кадры преподавателей из числа молодежи, создавал все условия, чтобы они могли повысить собственное образование в аспирантурах и докторантурах.

Приглашались академики, профессора, чтобы читать здесь лекции. Сам он тоже не забывал преподавать и передавать свои знания студентам. В 1974 году Зейнолле Мулдахметову было присуждено звание профессора по специальности «физическая химия». Это прибавило почетной обязанности и усилило возложенную на него ответственность. А произошло все опять-таки неожиданно...

В последние годы ученый и писатель Евней Букетов просиживал ночами, работая не покладая рук над художественно-документальным произведением о гениальнейшем ученом Каныше Сатпаеве. Как всегда, в нынешнюю ночь он допоздна засиделся над рукописями и поэтому лег спать позднее обычного. Но мысли, все еще гонявшиеся друг за другом, не давали спокойно заснуть. Внезапно зазвенел телефон. Посмотрел на часы. Три часа ночи. Вздрыгнул. Поспешил к телефону, находившемуся в коридоре. Это был секретарь ЦК Саттар Имашев, который немедленно попросил прощения за столь поздний звонок и сразу же перешел к делу:

– У тебя, говорят, есть доктор, химик Мулдахметов?

– Да, есть, – ответил Букетов, не вникая еще в суть ночного вопроса.

– Что он из себя представляет?

Букетов начал догадываться, куда клонит секретарь:

– Если есть желание его куда-то забрать – отзовусь о нем крайне отрицательно, оставите здесь – похвал не обретется.

Этот ответ с обоих концов провода посреди ночи вызвал громкий смех...

В университете царил обычный утренний переполох. Ректор Букетов по телефону вызвал к себе Зейнолла. Он тут же явился, как всегда готовый к ежедневным рутинным поручениям.

– Тебя, дорогой мой, уже «сватают», – раскрыл секрет ночного телефонного звонка Букетов. – Сам в курсе, как много у нас дел, ты мне очень был нужен здесь, но что поделаешь. Раз тобой заинтересовался Центральный Комитет, значит все... я не хочу перекрывать путь твоему счастью, дабы мое не пострадало. Они хотят предложить тебе место ректора Казахского химико-технологического института в Шымкенте. Очень уж давно наши шымкентские коллеги катали друг на друга жалобы, что погрязли в своих бесконечных спорах и дразгах – вот решили немедленно заменить ректора... – добавил Евней Арыстанович.

Желая уловить реакцию ученого на столь неожиданную новость, он пристально посмотрел на него. Поражаться удивительной сдержанности и сказочному самообладанию Зейноллы приходилось не раз. Вот и на этот раз Мулдахметов держался спокойно, в рамках, что называется, признанных приличий. Казалось, наоборот, он ждет ответа старшего по цеху товарища – Евнея Арыстановича, который, как бы почувствовав это, сказал:

– Эх, батыр, батыр! Казахи говорят, «Коль в тридцать ставку не сломаешь, то в сорок крепость не возьмешь».

Ты в самом разгаре сил – в том возрасте, когда берут года, так что не раздумывай и соглашайся. Я против не буду!... Но помни, там еще сильны национальные устои, поймут и примут все правильное и справедливое, так что работать сможешь – иди, батыр!..

Хорошую весть Букетов безусловно поддерживает...

«Что я могу сказать, подумаю...», – сказал Зейнолла, сохраняя фирменное спокойствие. Да, молчание – знак согласия, и все же... В его ошарашенной голове творилось нечто невообразимое: «Огромный коллектив... к тому же бесконечные споры, дразги... удастся ли мне примирить стороны?!» Казалось бы, Шымкент рядом, в том же Казахстане – однако, особенности там свои, понятия и представления абсолютно иные. А вырос и работал он только в Северном и Центральном Казахстане. Он впитал в себя совершенно другой менталитет. Каково же будет человеку, выросшему в русскоязычном окружении и привыкшему буквально все говорить прямо в глаза, не взирая на лица?

А переживал-то не зря, Южному региону свойственна особая черта характера, там пустили крепкие корни национальные, типично восточные традиции. Люди там никогда не «променяют» сложившиеся веками понятия, привычки и обычаи, на чей бы то ни было чин «доктора и профессора». Но отказаться, не пойти – он тоже не может. Ибо уже заучил стандартный ответ ЦК в таких случаях: «Вы член партии – куда направим, туда и соизволите пойти!».

Надежды и сомнения, прикрытые внешним спокойствием Зейноллы, сошлись в жестокой схватке меж собой...

* * *

Через определенное время с Мулдахметовым провели, принятую во всех подобных назначениях, беседу в Министерстве образования, затем обменялись мнениями с заведующим отдела образования и науки Центрального Ко-

митета Санжаром Жандосовым. Но, ощущение того, что все чего-то не договаривают, что-то скрывают, не покидало будущего ректора КазХТИ. Суть же всего начала проясняться только при встрече с секретарем ЦК Саттаром Имашевым. Это он предложил пойти работать ректором в Шымкентский Химико-технологический.

Имашев в деталях рассказал о том, почему выбор пал именно на него, о многочисленных заявлениях коллектива института, об огромном доверии к доктору химических наук, профессору, об ожидавшем их приеме у Динмухамеда Кунаева. После всех озвученных «откровений», секретарь как-то пристально и изучающе посмотрел на него. Спокойный от роду, он тут же резюмировал: «Ну, раз вы так решили, раз надеетесь...»

В тот же день, после обеда секретарь ЦК Саттар Имашев и Зейнолла Мулдахметов были приглашены на прием к первому секретарю ЦК Компартии Казахстана Динмухамеду Кунаеву.

В просторной комнате, на видном месте, глубоко разглядывая какой-то лист бумаги, сидел глава республики. Он заметил вошедших, приподнял голову, снял очки и медленно встал. Подошел поближе и поздоровался, пожав руку каждому. Потом попросил их присесть. Сам занял свое привычное место в самом конце большого длинного стола. Зейнолла впервые увидел главу республики воочию, у которого был огромный авторитет в бытность его первым секретарем ЦК Компартии Казахстана. Рост у него был богатырский и внешность довольно-таки обаятельная. Раньше приходилось видеть его только в президиумах больших заседаний или по телевизору. Тишину момента разрушил секретарь Саттар Имашев:

– Проректор по научной работе Карагандинского университета Мулдахметов Зейнолла Мулдахметович... доктор химических наук, профессор, учился в Московской аспирантуре, там и защитил...

– Все слышал и давно понял, – сказал Кунаев, не до-

жидаясь окончания слов секретаря и коротко расспросил о работе Карагандинского университета. На что Мулдаметов ответил также кратко: «Хорошо, идет стройка, становится больше ученых-педагогов...»

Кунаев не стал тянуть:

— Зейнолла, мы хотим доверить тебе руководство Шымкентским химико-технологическим институтом. Надеюсь, ты знаком с ситуацией в институте, хотя мы все представители одного народа, но, надо понимать, что у каждого региона, у каждой местности сложились веками своя особая атмосфера, свои традиции и обычаи. Учитывай это обстоятельство в своей работе, больше мне нечего сказать – счастливого тебе пути! – встал и, попрощавшись, протянул Зейнолле руку.

Встреча была быстротечной, а впечатления – бесконечными! Первый секретарь говорил мало, но смысла в его словах было, хоть пруд пруди. Зейнолла всегда почитал и уважал государственного деятеля, обладавшего особым уважением и непререкаемым авторитетом не только в Казахстане, но и во всем Союзе. И этот руководитель республики теперь желал ему удачи, доверив такое дело.

Он уловил глубокий смысл значений слов Кунаева, руководившего Казахстаном долгие годы: «различные регионы предполагают совершенно разные нравы, присущие лишь данной местности... И их надо уважать». А ведь, в Шымкенте в действительности проживают, в основном, представители коренного населения. Как ни старалась советская власть обрусить этот край, ничего из этого не вышло, регион сумел сохранить свои национальный колорит, обычаи и традиции. «Своих» поднимают они чуть ли не до небес, однако, «чужих» балуют не очень.

Во-вторых, не простым уж орешком оказался и Султан Таширбаевич Сулейменов, который на протяжении шестнадцати лет возглавлял данное учебное заведение, и на которого со всех сторон, как снег на голову, вдруг посыпались нелицеприятные заявления. За шестнадцать

лет он сумел поднять институт до уровня союзного значения, воспитал тысячи студентов, вырастил сотни ученых. Словом, проработал славно, и заслужил достойный руководитель такого масштаба авторитет. А дело, заложенное авторитетными людьми, дано продолжить лишь таким же авторитетным знатокам.

Султан Сулейменов – академик Академии наук Казахстана, один из крупнейших ученых республики в области технологии силикатов. До него институт возглавлял бывший министр образования республики Кали Билялович Билялов. Откровенно говоря, это он – министр, предложил и утвердил в свое время кандидатуру Сулейменова.

Сулейменов закончил этот институт в июле 1956 года и поначалу работал старшим преподавателем кафедры керамики и стекла. А с 1957 по 1976 годы был уже заведующим кафедрой технологии силикатов и одновременно деканом факультета технологии, с июля же 1959 года до декабря 1974 года нес на себе бремя ответственности в качестве ректора института. За шестнадцать лет его руководства институт стал одним из крупнейших вузов с семью факультетами и 36 кафедрами.

Особенно тесно взаимодействуя с южно-казахстанскими предприятиями по проблемам использования фосфорных шлаков, доказал возможность выработки из них стеклокристаллических материалов, имеющих высокие физико-химические свойства. Он исследовал пути кристаллизации стекол и сплавов, имеющих в своем составе фосфор, и окончательно и бесповоротно решил проблему использования фосфорных шлаков. Это стало важнейшим событием как для науки, так и для производства.

В результате всех этих исследований Константиновский завод «Автостекло» на основе фосфорных шлаков впервые в стране выпустил белое и цветное шлакоситалловое стекло, не требующее особых производственных мощностей. Данное обстоятельство и послужило основой для проектирования цеха шлакоситалловых изделий ин-

ститута «Южгипростекло» в Шымкенте. Открытие учебного еще не снято с производства, и, даже наоборот, его использование расширяется день ото дня.

Архиважным направлением использования отходов теплоэлектростанций Казахстана стал выпуск на их базе бетонов и растворов. Совместно с ученым А.А.Родиновой он вывел из очищенных от вод и сухого отборного пепла такие смеси и такой бетон, которые широко и успешно применялись Алма-Атинским домостроительным комбинатом. Это новшество ученых до сих пор используется на предприятиях Министерства сельского строительства, мелиорации и водного хозяйства Государственного агропромышленного комитета Казахстана. Никто и не догадывался, что при использовании 160-200 килограммов золы на каждый квадратный метр бетона можно будет сэкономить до 10-30% цемента. Открытие сделано группой ученых под руководством Сулейменова.

Совместно с ученым А.П.Юманковым С.Сулейменов вдохнул жизнь новым методам сложных конфигураций для текстильной и электронной промышленности, для ортопедической стоматологии.

Эту разностороннюю и многообразную научную работу он проводил, совмещая педагогическую деятельность с организационной. Им написано 313 научных работ, в числе которых – 5 монографий, более 90 авторских свидетельств союзного значения. Под его руководством защищено 3 докторских и 24 кандидатских диссертаций.

За выдающиеся заслуги в деле развития казахстанской науки, за педагогические и организационные данные М.Т.Сулейменов был награжден орденами «Знак почета» и Трудового Красного Знамени, не говоря уже о множестве медалей.

Образ талантливого организатора и руководителя, способного быстро и своевременно решать любые накопившиеся проблемы, всесторонне развитого, высокообразованного и предельно скромного деятеля науки навсегда

сохранится в сердцах многих его коллег, соратников и студентов. С сожалением констатируем то обстоятельство, что для имени Султана Сулейменова, внесшего огромный вклад в развитие образования и науки, на протяжении шестнадцати лет возглавлявшего Казахский химико-технологический институт, не нашлось даже крохотного местечка в Южно-Казахстанской Энциклопедии.

Кто знает, возможно, причиной данного факта стало веками сложившееся в этих местах деление на жузы и роды, а также его принадлежность не к «тому» роду...

Мы рассказали немного о жизни и творчестве, научных изысканиях незаслуженно забытого академика Султана Сулейменова лишь для того, чтобы напомнить землякам и, по возможности, дать представление молодежи, об одном из выдающихся и достойных деятелей современности – Гражданине с большой буквы.

Занять кресло, ранее принадлежавшее несомненно способному и образованному человеку, и возглавить химико-технологический институт – было, конечно, делом не из легких. Но Мулдахметов решил рискнуть и отправился на Юг...

* * *

Профессор, доктор технических наук Майдан Кадырович Сулейменов:

– Я в то время был заместителем декана вечернего и заочного отделения института. Шестнадцать лет ректором нашего института был академик Султан Сулейменов. Лично я не могу не отметить его заслуги перед институтом. Есть у нас такая, порой не очень пристойная особенность – всем хором плохо отзываться об отошедшем от дел человеке. Ведь, куда справедливее каждого оценивать лишь по заслугам. Например, как можно забыть то, что в начале шестидесятых годов, когда он впервые стал ректором, наука была еще на перепутье, особенно в областях химии и технологии. Он смог добиться отправки группы молодых специалистов в Москву

и поспособствовать их поступлению в аспирантуру. Потом, конечно, мы все в родные края вернулись с заслуженными степенями кандидатов и докторов наук.

Академик Султан Сулейменов был очень талантливым и способным организатором. Наш институт стал известен на всю республику и весь Союз, благодаря его упорству и стараниям. Правда, в последние годы как снег на голову посыпались доносы, пасквили и заявления в высшие инстанции. Это, как я понимаю, потому, что, человек долго засиживаясь на одном месте, занимая одну и ту же должность, непременно начинает терять кое-какие ориентиры. Он не стал исключением и начал окружать себя родными, близкими и доверенными ему людьми. Полбеды, если бы они были «своих дел знатоками», ан-нет – некоторых и за уши было не вытянуть к процессам науки. Что, естественно, и вызвало недовольство многих.

В то время служебный рост не зависел от материального благосостояния и родственных связей. Коммунистическая партия строго придерживалась определенных принципов и не допускала продвижение по служебной лестнице по родовым признакам, а если и случалось такое, то немедленно принимались очень строгие меры воздействия, кое-кто даже лишался партбилетов. И вот весть о том, что «приходит новый ректор, Сулейменова снимают» очень быстро облетела стены нашего института. Не скрою, для меня услышать это было не столь приятно, хотя жалобщиков известие вдохновило. Я, выросший из «ишинели» ректора Сулейменова, лишился учителя и покровителя, новость эта сродни была самой тяжелой духовной утрате. Потому что мы привыкли опираться на него и любая проблемная ситуация разрешалась с ним очень даже легко. Теперь, с приходом нового руководителя мы были заняты не решением той или иной проблемы, а сохранением засиженных служебных мест.

И вот во всеуслышание сказали, что сегодня представят нового ректора. Весь коллектив института собрался

в актовом зале. У всех на душе было еле заметное беспокойство вкупе с волнением. Внезапно вошли несколько человек, и направились к трибуне. Рассматривали каждого, старались угадать «кто же из них новый ректор?» В окружении более или менее знакомых лиц прямо в центре расположился рослый, красивого сложения, светлый мужчина лет сорока, который был нам абсолютно незнаком.

Заместитель министра образования Колесников в своей речи коротко и поверхностно остановился о проделанной работе ректора Султана Сулейменова, его заслугах перед институтом, и, минуя критику, плавно перешел к биографии нового ректора. В таких делах они были очень искусны и чрезвычайно опытные, старались, чтобы непременно были «и волки сыты, и овцы целы». Он очень подробно рассказал о пройденном пути нового назначенца, не забыв при этом положительно отозваться о его прежней работе. Видимо, уж очень хотел повысить репутацию нового ректора перед собравшимися, так как мы его совершенно не знали. Было сказано о том, что он закончил аспирантуру Московского института тонкой химической технологии имени М.В.Ломоносова, защитил кандидатскую диссертацию физико-математических наук, преподавал на кафедре физической химии в Казахском государственном университете имени С.М.Кирова (ныне – имени Аль-Фараби), был проректором Целиноградского (ныне Астана) Педагогического института, старшим научным сотрудником в Химико-металлургическом институте Академии наук Казахской ССР, заведующим лабораторией, защитил в Ташкенте докторскую диссертацию, а в последние годы был проектором по научной работе в Карагандинском государственном университете. Озвученные факты камня на камне не оставили от нашей подозрительной настороженности. «Да, видимо, на этом поприще он съел не один пуд соли», решили мы про себя.

Я не нашел никаких недостатков в служебном восхождении и делах человека, занявшего место моего наставника, поэтому, не скрою, как-то подсознательно стал искать отрицательные стороны в его одежде, манере держаться, движениях. Мой уважаемый ректор Султан Сулейменов был очень активным и подвижным человеком. А Мулдахметов лишь «семь раз отмерив, один раз отрезал» каждое свое слово, мысли свои изъяснял четко, доводил до слушателей предельно ясно. Во всей его натуре отчетливо видны были какая-то особая человечность и удивительная уравновешенность. Казалось, и щегольства, и надменности ему было не занимать. А одежда его как бы подчеркивала и дополняла все эти его черты – одет-то он был красиво и со вкусом. Не обнаружив ничего отрицательного при первой встрече, с мыслями увидеть его в деле, мы молча разошлись по своим рабочим местам.

На следующий день Мулдахметов вызвал к себе своих заместителей каждого по отдельности и долго беседовал с ними. Толпа любопытных встречала выходящих из его кабинета с распросами: «Как? О чем спрашивал?» – возможно, в поисках чего-то успокоительного для души. После он вызвал «на ковер» деканов и заведующих кафедр. От страха и волнения душа наша готова была уйти в пятки. Чего скрывать, многие из тех, кого Сулейменов чуть ли не за нос тянул вверх, не смогли ответить на прямые и наводящие вопросы Мулдахметова ничего вразумительного, моментально спотыкаясь на каждом слове. Вот эти-то и столкнули Султана Сулейменова в «яму»... После одного из таких «испытаний» он снял с должности проректора по вечернему и заочному отделению, назначив на его место директора городского гидротехникума Кадыра Туреханова. А судьба остальных оставалась загадкой до неопределенного времени.

Очередь «испытать натиск» дошла наконец-то и до меня. Этих минут я не забуду никогда. Он задавал вопрос, ответ же выслушивал крайне спокойно, не спеша, если

что-то и было непонятно, просил повторить еще раз. Он внимательно наблюдал за собеседником и вникал в суть сказанного. В начале беседы я было чуть растерялся, даже в сердце застучало, но сам того не замечая, стал постепенно более раскованней. Что меня поразило, его совсем не интересовало отношение кого-нибудь к какому-либо роду-племени и общественное положение того или иного сотрудника – до таких мелочей у него не было и дела. Суть всей беседы сводилась к работе: «Какие существуют проблемы, как лучше их решить, выскажите свою идею, как улучшить учебный процесс?..» Я лично сильно зауживал Мулдахметова с этого момента, с этого часа-икс. Мне очень стали импонировать его ум и объективность. Для всех нас эта беседа была сродни «воспитательному часу» и примером в познании человека.

После подобного «тет-а-тет» меня в мои тридцать лет неожиданно назначили деканом вечернего и заочного отделения.

Посмотрите, в чем все же силен Мулдахметов – он ни на йоту не изменял народной мудрости, гласившей: «Человек велик делами, а не словами!» О, мудрый мой народ! Оставил нам в наследство настоящую азбуку жизни, а мы легкомысленно ею пренебрегаем!.. Но Мулдахметов следовал народной заповеди неуклонно. Отбор каждого сотрудника мог состояться только после основательного изучения уровня образованности, веса сказанного слова, предложения. Никого не отметил он «красной чертой», не стал расспрашивать о чьем-либо роде-племени, интересоваться чьей-либо «крышей», был далек от невежества и мелочности, чем показал всем, что есть человечность и благородство. Сразу же поутихли прежние перешептывания и мелкие разговоры и разговорчики.

Поучительно то, что он не стал приводить с собой «свою свиту» и «свою команду», а начал с заместителей, деканов, заведующих кафедрами, преподавателей-ученых – то есть, со всех. Все были назначены на новые долж-

ности согласно способностям и знаниям каждого. Никто не остался в обиде, не стал «изгоем».

С Мулдахметовым, в общем-то, работать было очень трудно и в то же самое время очень легко. Трудно – потому что высок уровень его требовательности. Нет, ежедневными расспросами «Что, да как?» не надоедал, отнюдь. Но, если задание выполнено не вовремя и не качественно, то кричать он никогда не станет, ругаться тем более, а просто постепенно сместит вас с занимаемой должности. Легко – потому что, если с поручением справился вовремя и как профессионал своего дела, без конца указаний давать не станет, а предоставит свободу выбора и варианты выполнения задачи. Не любит хвалить как у Крылова «кукушка петуха», а почти по-отечески посмотрит прямо в глаза, и скажет многозначительное: «Ах ты, батыр». Вот вам – похвала и благодарность! Но сколько в ней заключено: и сил, и бодрости, что неустанно вас ведет вперед.

В-общем, есть в нем та самая благородная черта характера, которая могла бы послужить примером для других. Он никогда не лезет вам в душу и не касается вашей личной жизни. За всю свою долгую деятельность мне приходилось работать со многими ректорами. Среди них были и такие, которые, не гнушаясь ничем, могли публично вас оскорбить и, ничуть не стесняясь, покрыть благим матом с ног до головы. А Мулдахметов, осерчав, лишь менялся лицом и молчал, едва надувши губы. От подобного молчания сразу же становилось не по себе и хотелось хоть сквозь землю провалиться. Если нет проблем с совестью, то стараешься больше не повторять ошибок и выполнять работу вовремя. Единственным достойным из числа тех «многих» ректоров оказался Зейнолла Мулдахметов. От него мы не слышали ни одного недоброго слова, не было написано никаких «заяв», не осталось места ни шуму, ни гаму. Разве это не говорит о высоком уровне профессионализма и организаторских способностей настоящего учителя!!!

Это – мнение человека, прошедшего вместе с З.Мулдахметовым через «огонь, воду и медные трубы», изучившего его со всех сторон и получившего от него настоящий урок самообладания, сдержанности и воспитания. Нет сомнения, никто никому не в состоянии дать оценку лучше коллеги и соратника. Не слезая со своей колокольни оценивать горазды все, но если этим займутся жалкие любители, то до истины нам не добраться никогда: не каждый, ведь, способен судить на уровне вашего профессионализма – на это у многих, не будем скрывать, кишка тонка. Поэтому нам добавлять и сокращать в приведенном выше мнении коллеги ученого – нечего.

* * *

Ровно двенадцать лет тому назад он перед самыми именитыми академиками и профессорами Москвы защитил диссертацию на тему «Исследование систем колебательных спектров второго порядка молекул», чем превзошел даже самого себя. Потому что в этой сфере до него близко не было ни одного казаха, исследовавшего системы колебательных спектров второго порядка. В этот памятный день известные в мире гиганты физических наук, испокон веков получавшие основательное образование, и смотревшие на нас, как на дикарей и темных от рождения людей, с величайшим удивлением вглядывались на еще незрелого сына казахского народа Зейнолла и единогласно рекомендовали ему степень «кандидата физико-математических наук». Тогда Зейнолле стукнуло всего лишь тридцать!

Теперь в «сокровенные» сорок Зейнолла Мулдахметов стал ректором передового в республике института, и собирался показать себя с новой неожиданной стороны. А куда деваться, если ему оказал доверие лично сам глава республики?!. Ведь, он сейчас именно в том возрасте, когда можно и нужно дерзать и творить, смело передавать свои опыт и знания молодежи, заниматься ее воспитанием и становлением.

Абай когда-то сказал: «Пока ты счастья добиваешься, добра тебе желают все, но вот достиг ты цели сей, себе доброжелатель – лишь ты сам». Истинная правда кроется в этих словах! Кто знает, чьими молитвами – чужими или своими, но счастье, предсказанное великим акыном, свалилось ему, как снег на голову. Теперь же, если верить Абаю, только в руках Зейноллы не упустить этого счастья, завоевать уважение и авторитет. Страшно этого добиться и трудно. Наступило время «когда слово превращает во врага и дружат выгоды ради». Ему сказано: управляй и выправляй коллектив, в котором царят раздоры, доносы, жалобы, где нынешний друг становится завтра врагом.

Он пошел на риск и сразу же, засучив рукава, приступил к делу. С первого же дня принял членов коллектива: от студентов до профессорско-преподавательского состава, выслушал их мнения и предложения, привлек всех к работе. Чести и достоинства не задевал, все рокировки были проведены с учетом способностей и знаний каждого претендента.

Скажем, декана факультета В.М.Кириллина перевели на должность проректора по учебной части. Правильным выбором довольны оказались все члены коллектива. Образованный, опытный, добросовестный Василий Михайлович действительно был достоин этой должности. Мулдахметов определил это точно. А Шаяхмета Молдабекова назначил проректором по научной работе. Партийную организацию института, равносильную тогда районному партийному комитету, возглавил М.И.Миркин. Зейнолла таким образом укомплектовал «команду», которой предстояло работать с более чем пятиста профессорами-преподавателями и более пяти тысячами студентами. Деловые, способные, трудолюбивые кадры были отобраны внутри коллектива.

Никто не решился перечить Мулдахметову и писать на него жалобы. Наоборот, у коллектива на душе стало несколько легче и настроение было уже приподнято. Не-

сколько отлегло от бесконечных ежемесячных проверок, в результате которых нервы всегда были чуть ли не на пределе. Преподаватели-наставники принялись за работу с каким-то особым рвением, повышенным интересом. В чем же заключался секрет этих перемен? Лишь в одном – каждый получил должность по способностям, пришел к руководству – в соответствии с образованием. Таким образом, за сравнительно небольшой срок в почти распавшемся коллективе, жившем по принципу: «Что за шум, а драки нет», воцарились спокойствие и тишина. Он показал себя во всей красе – и талантлив, и умен, и дальновиден, и опытен и интеллектуально развит.

Хороший человек оставляет после себя хорошие следы. Это и доброе слово, и славное дело. После Мулдахметова осталось много теплых воспоминаний – шымкентцы zapomнили его надолго. Вот одно из таких воспоминаний:

Однажды ректор Мулдахметов вызвал к себе Шарипжана Ескендинова, у которого в семье было всего три человека и подошла очередь на получение четырехкомнатной квартиры. «Много лет в однокомнатной квартире проживает семья из восьми человек, как ты на это смотришь? Действительно, твоя очередь получать квартиру, но подумай о своем сослуживце, вам разве не хватает пока трехкомнатной квартиры... вы, ведь, еще молоды, еще столько квартир на своем веку получите... Шарипжан сначала не хотел уступать очереди, но потом вник в суть проблемы, поставленной ректором, понял его правоту и справедливость, и уступил коллеге.

Ведь мог же Мулдахметов, воспользовавшись своими полномочиями, вычеркнуть всех, перенести очередь Шарипжана на потом. Разве мало таких наглых начальников? Нет, на такой диктат он не пошел. Напротив, посоветовался с сослуживцем, призвал его к справедливости. Это то, чему мы должны учиться у Зейноллы Мулдахметова, решавшего судьбы не одного поколения людей.

Профессор, доктор технических наук Шарипжан Заханович Ескендилов:

– Однажды Зейнолла Мулдахметов вызвал меня и ни с того, ни с чего сказал, что я стану деканом механического факультета. Я, честно говоря, поначалу испугался от неожиданности. Мне было всего 29 лет, только что закончил аспирантуру. Единственное преимущество – я учился в этом институте, хорошо знал преподавателей, все были моими наставниками. А опыта работы у меня как раз не было. Он неким особым чутьем заметил мою растерянность: «Не бойся, я с тобой, только не стесняйся спрашивать о том, чего не знаешь, не стыдись советоваться. Не только у тебя, но и у меня много того, чего я не знаю... надо поднимать факультет...», так он осыпал меня словами вдохновения, что я не в состоянии был отказаться, и он проводил меня. Если он уверен, что прав, то вряд ли выслушает твое мнение, твои отговорки – эту решительность Зейноллы Мулдахметовича я замечал и раньше. Так же произошло и сейчас. Мое сопротивление он подавил своим обезоруживающе теплым: «Не бойся, я с тобой». Так я стал деканом механического факультета на целых четыре года!

В Южном Казахстане все от школьника до студента ежегодно отправлялись на хлопкоуборочные работы. Студенты нашего института для сбора хлопка уезжали в шесть разных совхозов области. Зейнолла Мулдахметов в такое время неустанно объезжал эти совхозы. Иногда даже в два часа ночи наведывался. И первым делом спрашивал: «Не проголодались ли дети, не замерзли ли?» Другое же начальство обычно задавалась вопросами: «Сколько тонн хлопка собрали? Почему не выполняете план?» Для Мулдахметова на первом месте был не план, а здоровье и благополучие детей, родители которых лелеют их и возлагают на них большие надежды. Это мы чувствовали по его словам и глазам. И нам, деканам, говорил: «Почему вы не защищаете своих студентов? Самый

беззащитный народ – это студенты. Сейчас вы для них и папа, и мама. Оберегайте их, заботьтесь о них! Все, кроме неуспеваемости, можно понять и простить...» Вот оно благоразумие!

Я на всю жизнь запомил эти слова Мулдахметова, они служили для меня примером и пригодились как-то в работе. Я этого не скрываю, а даже горжусь этим! Наверное, это и есть то, что называется брать пример с лучших!

Через много лет мы встретились в Алматы в Академии наук при получении мною диплома доктора наук. Он от всего сердца обрадовался моим успехам и, похлопав по плечу, сказал: «Я знал, что ты непременно станешь доктором. Спасибо, ты оправдал мое доверие!» Зейнолла Мулдахметов – единственный и неповторимый для меня человек, которого я полюбил и уважал на всю жизнь...

* * *

Так как он руководил одним из рейтинговых высших учебных заведений области, все пристально следили за каждым его шагом, каждым его словом, уделяли огромное внимание событиям в его жизни. Когда Мулдахметов впервые пришел ректором, поползли слухи, которые до него, видимо, дошли тоже: «...сам он не здешний, не русский и не казах, откуда такое упрямство?»

Эти слова его никак не задели, не рассердили, ни с кем он не стал спорить и ссориться. Он подумал лишь о том, чтобы не оступиться и достойно ответить на весь эти слухи достойными делами. Он был требовательным сначала к себе, потом к другим. О поучительном случае, ставшим уроком для многих, шымкентцы вспоминают до сих пор:

В те советские времена хозяйства всей области финансировались одним банком из центра. А в данном институте учился сын начальника областного банка. Сын, привыкший во всем надеяться на отца, не посещал занятий. И, в конце концов, не был допущен к очередной сессии. Отец приказным тоном обратился в деканат. А декан рассказал о случившемся Мулдахметову.

– Не учится? Так пусть уходит. Диплом и знания необходимы не отцу, а сыну... пусть каждый знает свое место, – резко ответил ректор. И сын банкира не получил допуска к сессии.

А банкир, в руках которого весь финансовый капитал области, которому никогда и никто не вставал поперек горла, так рассердился, что закрыл все счета института в банке. А ведь институт – это огромное хозяйство! Как быть хозяйству без денег? К тому же коллектив жил всегда на одну лишь зарплату. Но Мулдахметов не растерялся и не спешил. Ни с кем он спорить не стал, тем более пресмыкаться и заискивать было не по-нему. Все решил не спеша и разумно. Мулдахметов мускулами бряцать не стал, а показал всю свою культуру. Получилось, как в пословице: «Мускулы валят одного, а знания – тысячи». Да и банкир оказался не лыком шит, понял в конце-концов свою ошибку и перевел сына в другой вуз. Позднее Мулдахметов и тот банкир стали достаточно приветливыми знакомыми.

Такое поведение характеризует лишь человека, уверенного в себе и в справедливости своего поступка.

«...Какое он имеет право не выдавать государственные средства? Если я окажусь слаб, черное назову белым и о его неуче скажу, что он учится, тогда какой из меня ректор и какова будет моя честь? Что подумают остальные? Ведь, потом многие станут приводить таких же своих недорослей. Что подумает Центр, который из огромного числа многих достойных кандидатур выбрал меня и оказал высокое доверие именно мне? Не скажут ли там, что я оказался на дне, что и я – того же поля ягодка?!»

Эти риторические вопросы самому себе, задававшиеся Мулдахметовым, с энтузиазмом приступившим к выполнению новых обязанностей и попавшим в совершенно новую, незнакомую среду, а также ответы на них.

Чувствовать ответственность – одно из лучших качеств человека! Любой из нас, кем бы он ни был, должен чувствовать, что он в ответе перед кем бы то ни было, что

у него имеются кое-какие обязанности, должен помнить о долге и чести, знать свое место в жизни – словом, должен уметь тщательно взвешивать все сделанное, чтобы жизнь его стала намного содержательнее. В Шымкенте молодому Зейнолле пришлось глубоко осмыслить все это и понять их значение.

После того, как порядок в делах коллектива был наведен, Зейнолла Мулдахметов на одном из очередных научных советов выдвинул идею проведения Республиканской и Всесоюзной научных конференций и рассказал об их целях и задачах. Задача состояла, конечно, не в том, чтобы пригласить и угостить множество людей, а в том, чтобы установить взаимосвязь с известными всему Союзу крупными учебными заведениями, поднять уровень знаний студентов, дать преподавателям возможность заниматься наукой.

«Преимущество одного человека перед другим определяют его ум, знания, честь и свойства характера. Мечтать о том, что можно превзойти еще чем-то иным – это глупость», – говорил великий Абай. Коллектив института, по развитию научной мысли и уровню знаний находившийся на порядок выше других вузов, несколько лет к ряду провел научные конференции всесоюзного масштаба. Результаты превзошли все ожидания. Много молодежи устремилось в аспирантуры и докторантуры Москвы, Ленинграда, Киева, Новосибирска. Через два-три года один за другим они уже возвращались в родной институт с уже учеными степенями.

*Доцент, кандидат физико-математических наук
Нурахмет Муталиев:*

Зейнолла Мулдахметов обычно сидел на самом видном месте своего просторного кабинета. Мы открыли дверь его кабинета осторожно, словно она волшебная. Взгляд у него был всегда очень строгим. К нему было не подойти так запросто: надо было приводить в порядок свой

внешний вид, тщательно подготавливать свои слова. Немногословный сам, он был готов выслушать всегда. Поручения обычно давал кратко, но понятно. Однажды мы обсуждали какую-то проблему, как к нам буквально ворвался старший инструктор областного партийного комитета.

— Я ведь разговариваю с человеком, куда вы идете? — сказал Мулдахметов быстро подошедшему уже к середине кабинета инструктору.

А человек — это я! Понимаете, я был тогда на седьмом небе от счастья! Потому что обычно именно этот чиновник и не считал нас за людей. Пыл инструктора спал мгновенно. Он, привыкший к тому, что его везде встречали чуть ли не с поклонами, растерялся от неожиданного окрика Зейноллы Мулдахметовича и, еле сдерживая обиду, легонько спросил:

— Мне выйти?

— Да!

Меня поразила смелость Мулдахметова, а за инструктора, который даже не додумался попросить прощения, было крайне неловко. Так ректор поставил на место глупого партийного функционера, который до неприличия кичился тем, что работал в обкоме. Это, ведь, действительно было крайне неприлично. Ректор решал важные вопросы, а инструктор грубо врывался. Я получил как бы небольшой урок. После произошедшего не то, что к ректору, но и к студенту я стал заходить, предварительно получив разрешение. Это и есть этика, культура уважения себе подобных! Уважаешь других, значит и сам — в почете. Не будешь попадать в неловкие ситуации. Вот такой поучительный пример я получил от Зейноллы Мулдахметовича.

Как-то однажды мы обсуждали ход проводимых работ, а в двери, чуть приоткрыв их, осторожно заглянул пожилой человек. Он, увидев, что ректор занят, тут же закрыл двери обратно. А Мулдахметов немедленно

встал с места и направился к выходу. Он не спеша привел старика за руку и усадил рядышком на диван: «Почему не предупредили? Прислал бы машину ...» Я онемел от неожиданности, так как подобной мягкости никогда раньше не замечал в характере Зейноллы Мулдахметовича. «Иди, потом продолжим», — сказал он мне, добавив слово «батыр», которое произносил крайне редко, лишь только тогда, когда был в добром расположении духа. Как же не восторгаться его сердечным отношением к людям старшего поколения. Это был еще один урок, который я перенял у него.

Однажды на ученом совете против очень уж строптивого и высокомерного доцента выступили шестеро. Раньше с ним единогласно соглашались все, что бы он ни говорил, — он беспардонно осуществлял свой диктат, так как был единомышленником и доверенным лицом прежнего ректора. И эти шестеро преподавателей, надеясь на справедливость Мулдахметова, не отступили, а наоборот, готовы были идти до последнего. Они почувствовали, что пришла пора рассчитаться с доцентом за все содеянное им. Доцент, которому никогда не приходилось слышать даже слово наперекор себе, весь в пылу, начал суетиться, сопротивляясь всем своим существом. Он не был намерен признавать ошибок, не хотел отступить и не обращал внимания даже на ректора, но Мулдахметов спокойно поднялся с места и жестко задал единственный вопрос:

— Вам ни о чем не говорит то обстоятельство, что против вас выступают аж сразу шесть человек?

А тот — все равно ни в какую. В конце-концов Мулдахметов взял слово, выступал долго и при этом шесть раз обратился с вопросами к этому доценту, заставляя его шесть раз подниматься и шесть раз садиться, словно напакостившее дитя. Наконец, сей доцент, не сумевший толком ответить ни на один вопрос, не удосужившийся поднять хотя бы одну важную проблему в процессе своей

работы, не обнаруживший ничем уровня своего профессионализма, публично был «положен на лопатки».

Не скрою, поступок Мулдахметова Зейноллы во всех трех случаях стал для меня образцом поведения и примером для подражания на всю оставшуюся жизнь. Он еще раз доказал состоятельность народной мудрости о том, что «Уважение к старшим непременно отзовется благодарностью» и что «Сила валит одного, а знания – тысячи». Он в один присест поставил на место глупого и горделивого неуча своей сдержанностью и манерой поведения. Настоящий пример отношения к другим поглотил не только меня, но и всех сидящих в зале.

Я лично всегда преклонялся перед его прямоотой и честностью. «Самим не будь, старайся быть похожим!» – говорил Абай. И, в действительности, так хочется во многом быть похожим на него и перенять все лучшее, что в нем есть...

К великому сожалению, Нурахмета Муталиулы, подетски откровенно рассказавшего о некоторых незабываемых примерах из жизни Зейноллы Мулдахметова, сегодня среди нас уже нет. Он не дожил до седин пенсионного возраста и рано, очень рано ушел из жизни. Пожелав ему царствия небесного, мы воспроизвели на бумаге звукозаписи его воспоминаний.

* * *

Через полгода после приезда в Шымкент Зейнолла Мулдахметов по направлению Академии Наук Казахской ССР отбыл в научную командировку в Германскую Демократическую Республику. Посетил там много учебных заведений, производственных учреждений, научных институтов, ближе ознакомился с их работой. Правду говоря, он был крайне поражен и в то же самое время восхищен уровнем жизнедеятельности немецкого народа. Его немного удивило то, что немецкий народ, подавленный во второй мировой войне морально и материально, всего за каких-то

тридцать лет сумел дойти до такого расцвета, смог до такой степени развить науку и образование. «В чем же кроется секрет столь стремительного процветания? Почему мы не в состоянии их догнать? Ведь, мы же называем себя великой державой... И несмотря на это, наше нынешнее положение оказывается намного печальнее их...»

Первая же поездка за границу не прошла для Мулдахметова бесследно, она и стала причиной глубоких раздумий ученого...

Ему стало ясно, что перенимать опыт у Германской Демократической Республики необходимо, и в самые кратчайшие сроки. Благо, что было чему учиться: и отношения на производстве, и общественное устройство коренным образом отличались от наших. А неразрывные связи науки и производства создают предпосылки для того, чтобы промышленные организации ежедневно и ежечасно работали в ожидании новых научных разработок, с тем, чтобы вовремя их внедрять в производство. Что непременно служит мощным стимулятором развития всей промышленной отрасли, а заодно и позволяет народу сегодня жить гораздо лучше, чем вчера. Открытия же отечественных ученых, сколь существенными они бы не были, подолгу залеживаются на полках и пылятся десятилетиями.

Сразу же по прибытии домой, Мулдахметов в срочном порядке приступил к делу: пригласил к себе руководителей производств города и провел с ними семинар-совещание. Послушал руководителей промпредприятий, проблем оказалось, хоть пруд пруди. Связи производства и обучения сведены к нулю, их работа осуществляется совершенно в разных направлениях. Даже если ученым института и удастся совершить ощутимые открытия в области передовых технологий – их внедрение в производство идет замедленными темпами. Создавалось впечатление, что каждый живет по принципам: «Своя рубаха – ближе к телу...» и «Моя хата – с краю...» Не было общего знаменателя их деятель-

ности, чувствовалось отсутствие целенаправленного руководящего органа, который бы контролировал внедрение в производство новых научных разработок. По причине этого, на заводах и фабриках до сих пор вся основная работа выполнялась вручную, вследствие чего страдало качество выпускаемой продукции...

Надо было срочно найти выход из создавшегося положения. И выход был найден! При институте была очень скоро открыта «Организация по ускоренному внедрению в производство научных открытий», первым руководителем которой он и стал. Работу организации тут же поддерживали директор фосфорного завода, депутат Верховного Совета СССР Альжанов Тилеубай, директор свинцового завода Каптабергенев Ризабай, руководитель областного отделения энергетики Абдуллаев Калык.

Научные открытия незамедлительно начали внедряться в производство, что тут же положительно отразилось на качестве выпускаемой продукции. Встала необходимость организации совета ученых. Активисты института – комсомольский вожак Турысбеков Зауытбек и заведующий кафедрой, руководитель первичной комсомольской организации Журинов Мурат стали первыми, кто оказал посильную помощь Мулдахметову в его начинаниях.

Ученый Зейнолла Мулдахметов в то время также руководил обширной научно-исследовательской работой. К примеру, совместно с Минаевым Б.Ф., Журиновым М.Ж., Ивановой Н.М., Букетовой А.Е., Иргисбаевой И.С., Даушеевым Ж.Д. выполнил цикл работ по теме «Роль спин-орбитального взаимодействия в молекулярной спектроскопии и химической кинетике». В это же самое время совместно с ученым А.В.Бобровым была написана оригинальная монография «Спектроскопия комбинационного рассеяния света».

Следует обратить особое внимание на то, что в 1980 году по инициативе Зейнуллы Мулдахметова впервые

в республике была организована Всесоюзная школа по квантовой химии. Это ли не свидетельство научных и организаторских способностей, авторитета молодого ректора КазХТИ, признания его достижений крупными учеными всего Советского Союза?!

*Профессор, доктор технических наук **Шаяхмет Молдабеков:***

Так как наш институт, в основном, готовил специалистов производства, Зеке сразу же по прибытии провел семинар-совещание с руководителями промпредприятий области и специально приглашенными руководителями крупнейших заводов и фабрик всего Союза. Цель была одна – укрепить связь учебных заведений с производством, совместно с руководителями крупных производств найти брешь в системе обучения, выявить причины столь медленного внедрения научных разработок в производство. Можно с уверенностью сказать, что этот семинар определил направление дальнейшей работы института. Так как после него были внесены значительные изменения и в процесс обучения, и в производственную практику.

Когда Зейнолла Мулдахметов пришел к нам ректором, ни у кого, кроме него не было степеней «профессоров, докторов наук». Заметив, что это не делает чести институту, он сразу же стал привлекать в науку молодые кадры.

За год он направил около десяти человек в докторантуры Москвы, Ленинграда, Ташкента... У казахов говорят: «Что посеешь, то и пожнешь», в итоге, количество докторов наук увеличилось до восемнадцати. Все они были учениками Мулдахметова. Можно персонально назвать имена профессора, доктора химических наук Мурата Журинова, профессора, доктора технических наук Кенеса Карибаева, профессора, доктора технических наук Орынтая Тилеукулова...

Итак, профессор, доктор химических наук Зейнолла Мулдахметов 5 лет кряду пробыв ректором Казахского химико-технологического института в Шымкенте.

Напрашивается вопрос: много это или мало? Проблема состоит не в количестве времени, затраченного на определенное дело, а в качестве и объеме проделанных за этот промежуток дел.

За эти 5 лет Мулдахметов смог поставить перед институтом и претворить в жизнь следующие цели и задачи:

- провел Всесоюзную научную конференцию студентов;

- направил ученых-преподавателей в аспирантуры и докторантуры Москвы, Ленинграда, Казани, Киева и Ташкента;

- специально приглашенные из других городов академики и профессора с мировым именем читали лекции перед студентами института;

- к студентам-заочникам предъявлялись требования работать по специальности;

- молодые и талантливые кадры смело назначались заведующими кафедрами и деканами;

- он стал председателем Объединенного совета ректоров учебных заведений Жамбыла, Кызылорды и Шымкента;

- установил тесную связь с передовыми учебными заведениями Союза;

- на порядок была расширена научно-исследовательская работа студентов;

- было уделено больше внимания практике и крепче стали связи между учебой и производством;

- строго контролировалась работа студентов по направлению;

- резко улучшилось социальное положение и быт преподавательского состава, стоявшие в очереди за жильем годами, начали получать квартиры;

- заново отстроены были учебный корпус, общежитие, жилой дом, Дом студентов;

- была значительно улучшена материально-техническая база института, который был оснащен уже новым оборудованием;

- и самое главное – был остановлен бесконечный поток заявлений и доносов в «вышестоящие», а в коллективе института воцарилось долгожданное спокойствие: старших стали уважать, молодые – устремились к знаниям.

Конечно, невозможно поверить, что всю эту разноплановую, громадную работу в институте провел всего лишь один человек – Зейнолла Мулдахметов. Это дела, которые под силу выполнить всем миром. Так оно и было. С первого дня пребывания на Юге его добродушно приняли руководители области, отраслей, председатели общественных организаций, обеленные сединою мудрости аксакалы и талантливая молодежь – он всех их помнит до сих пор, все перед его глазами. Он никогда не сможет уже забыть тех достойных людей и годы, проведенные в ратном труде.

В те годы (1975) первым секретарем обкома партии работал уроженец Павлодарской области Аманолла Рамазанов. Свой трудовой путь, общественную деятельность он начинал здесь, на Юге, поэтому глубоко вжился в эту среду, по праву завоевав любовь и уважение южан. В 1970-1972 годах он проработал вторым, потом в 1972-1978 годах – первым секретарем. При первой же необходимости от имени областного комитета партии он оказывал поддержку Зейнолле Мулдахметову. Забота этого замечательного человека чувствовалась во всем.

В 1978 году первым секретарем обкома партии был избран Асанбай Аскарков. Не успеете заглянуть в Шымкент, то и дело раздается со всех сторон: «Вот дом, который построил Аскарков, этот ипподром возвел Аскарков, зелени много, благодаря тому же Аскаркову...» и т.д. и т.п. Что бы там ни говорили, он действительно внес значительный вклад в развитие экономики и культуры Южного Ка-

захстана. Его заслуги в свое время были отмечены пятью орденами Ленина, двумя орденами Трудового Красного Знамени и Октябрьской революции. За успешную работу в Южном Казахстане он удостоился звания Героя Социалистического Труда.

Мулдахметов до сих пор не устает поражаться талантами Аскарлова в сфере государственного управления. Умение Аскарлова вовремя выявить проблему, найти ее оптимальное решение, организовать массы на осуществление идеи послужило хорошим уроком и для самого Зеке. Например, память до сих пор хранит воспоминания о том, как преподнес он вопросы, как он подвергал глубокому анализу все набившие оскомину проблемы вуза, когда на бюро рассматривалась жизнедеятельность института. Создавалось впечатление, будто бы он сам сорок лет проработал в стенах учебного заведения. Это было то качество Аскарлова, которое давно вошло в привычку. Какая бы организация, какое бы предприятие не рассматривались на очередном бюро, он дотошно вникал в их задачи и проблемы, будто вся его деятельность проходила именно в этой сфере, его никогда нельзя было обмануть ложными сведениями, подложными документами.

Зейнолла Мулдахметов никогда не забудет одно из проявлений мужества первого лица области, о котором не устает рассказывать и по сей день, дабы молодежь смогла извлечь из этого надлежащий пример для себя.

...Как-то посреди ночи весть о пожаре в актовом зале института подняла на ноги всех, начиная от ректора Мулдахметова вплоть до руководства области. С каждой минутой опасность перехода пламени на близлежащие здания становилась все ощутимее. И, как обычно бывает в подобных случаях, несколько машин пожарной охраны оказались не на ходу. Это обстоятельство вынудило Асанбая Аскарлова обратиться за помощью к руководству соседних Алматинской и Джамбульской областей. Помощь пришла незамедлительно и пожарные машины сумели справиться

со стихией. Окажись на месте первого секретаря кто-нибудь другой, то наверняка, тот немедленно поднял бы шум вокруг того, что дела в институте обстоят из рук вон плохо, что поджог устроен злоумышленниками из числа руководства института специально и что ректор отнюдь не справляется с возложенными на него обязанностями. И, как обычно у нас бывает, крайнего нашли бы очень быстро. Но Аскарлов был человеком иного склада, который, как ни в чем не бывало, со свойственным ему хладнокровием, поручил соответствующим организациям немедленно выделить все необходимые средства, дабы отстроить новый «Дворец студентов». Привыкшие беспрекословно выполнять поручения главы области чиновники, тут же принялись за благое дело.

Это было воспринято, как неоценимая поддержка старшего товарища, оказанная человеку, очутившемуся волею судеб в новой должности на совершенно незнакомом ему новом месте, которую он никогда не забывал в последствии. Руководитель области показал качества, свойственные лишь прагматичному и разумному человеку, деятелю поистине государственного масштаба. Случай послужил хорошим к тому же примером для всей его дальнейшей деятельности.

Немало было вокруг людей, которые благосклонно относились к его новаторству и всячески поддерживали его в его начинаниях. Это – и первый секретарь областного комитета партии Асанбай Аскарлов, и секретари обкома Давыдов и Тлеубергенов Идрис, и заведующая отделом Бопова Дуйсенкуль, и председатель областного исполнительного комитета Шаймерденов Жамалбек, и секретарь городского комитета партии Тыныбаев Жомарт, и районные секретари: Талипова Клара, Малдыбеков Смагул, Альжанов... Никого из них не посещала мысль, что и они «важные птицы», что и они своего рода «руководители и начальники» – нет, наоборот, было видно, что это глубоко начитанные, грамотные и высоко образованные люди.

Культура их поведения не могла не поражать!.. Впоследствии все они стали близкими друзьями, хорошими приятелями.

Мудрые предки говорят: «Почитай старших – получишь благодарность». Благо, что старших товарищей, готовых в любое время подставить ему свое плечо, было не так уж и мало: вот их имена – Ташенов Жумабек, Сарсенбаев Мырзахан, Сулейменов Султан, Сасбукаев Адиль, Бегманов Махан, Аймснов Талха, Темирбеков Садвакас... К великому сожалению, все они уже на том свете. Но их бесценные советы и моральная поддержка все еще в памяти Мулдахметова.

К примеру, жизнь и деятельность Ташенова Жумабека Ахметовича можно смело называть самой настоящей школой жизни!

Видный государственный деятель Ташенов оставил яркий след в истории Казахстана. Он первым подставил грудь «на амбразуру», когда пошли разговоры о передаче России северных областей республики. Такое его поведение пришлось московским и некоторым алматинским высокопоставленным чинам не по нраву, поэтому он внезапно пошел на понижение по карьерной лестнице. И, несмотря на то, что у него еще было достаточно сил и стремления поработать во благо Отчизны, с наступлением пенсионного возраста, тут же был освобожден от занимаемой должности.

В числе тех, кто несмотря на ощутимую разницу в возрасте, мог по-приятельски пошутить, а также поделиться советом был один из старших товарищей Мулдахметова – кандидат технических наук, профессор Мырзахан Сарсенбаев, который внес огромный неопределимый вклад в развитие и процветание родного края. Через год после окончания им Казахского горно-металлургического института, когда он еще толком не успел приступить к работе, началась Великая Отечественная война. Сарсенбаев оказался на фронте и прошел войну от начала до конца, участвовал

в освобождении Белоруссии, Польши, Восточной Пруссии, Чехословакии и Берлина от немецко-фашистских захватчиков. По возвращении с фронта он начал работать в Шымкентском педагогическом институте сначала старшим преподавателем, затем заведующим кафедрой, заместителем ректора по учебной части и научной работе и долгие годы впоследствии был ректором института. За свои фронтовые и трудовые заслуги он был награжден орденами Отечественной войны I и II степени и Трудового Красного Знамени. Смерть настигла его в 1995 году – к тому времени он прожил уже более восьмидесяти лет.

В Шымкенте в тот период молодежь обучалась всего в трех вузах. Ректором одного из них – института культуры был Садвакас Темирбеков. Добрый, великодушный человек, каким был Садвакас, сразу же понравился Зейнолле, который быстро нашел с ним общий язык. Они стали общаться, как родные. Первым пригласил к себе в гости Садвакас-ага. Знаменитый «Священный союз», ставший уже притчей во языцех, собрался вновь. Зейнолла со свойственной ему скромностью не торопился занять почетное место за столом, а стал уступать старшим. Заметив это, Садвакас-ага сказал:

– Зейнолла, проходи ты. Несмотря на свою молодость, ты в наших краях три года будешь считаться гостем. И, если за эти три года сможешь показать себя с лучшей стороны, то на Юге тебе почет будет обеспечен. А если, не приведи Господь, дашь слабинку, то уйдешь во-о-о-н туда, – и указал на дверь.

Остроумная шутка рассмешила всех присутствующих. И все же заставила призадуматься. Так как в каждой шутке есть доля правды. «Да упаси бог, чтобы я позволил себе оказаться у разбитого корыта», – подумал Зейнолла про себя, как бы настраивая себя на нелегкие будни.

Одним из ярких представителей старшего поколения для него был Туреханов Кадыр, по стопам которого охотно шел Зейнолла. Он был истинным наставником, всю

свою сознательную жизнь посвятивший народному образованию, воспитавший и взрастивший на ниве знаний не одно поколение талантливой молодежи. О, это был поистине уважаемый человек на Юге! Его, директора одного из городских техникумов, Мулдахметов пригласил к себе и предложил место проектора вечернего и заочного отделения Казахского химико-технологического института.

Кадыр-ага вспоминал позже: *«Прежде, чем начать наш разговор, позвольте раскрыть одну истину из истории института. В народе говорят: «Бойся старца, не проронившего ни слова о пережитом». Преклонный возраст овладел и мной, так что считаю своим долгом рассказать то, что мне ведомо.*

В самые тяжелые 1938-1951 годы правительство Казахстана возглавлял Ондасынов Нуртас Дандибаевич. Выйдя на заслуженный отдых, он прожил в Москве, вдали от Родины. В 1978 году он из Москвы специально приехал в Шымкент, далее – в Туркестан, дабы посетить родные пенаты. Откровенно говоря, из всех, кто стоял во главе правительства в советский период времени, я более ценю лишь Нуреке. Именно он проявил огромный интерес к развитию уровня образования и культуры родного народа, всей душой болел за него. Нетрудно заметить, что многие здания, предназначенные для нужд культуры и образования, были построены именно в годы председательства Ондасынова в Совете Министров.

Здание Академии Наук «выросло» в результате неустанного труда Сатпаева и Ондасынова, здания театра оперы и балета и консерватории были построены в тот период. Было основано единственное в Союзе учебное заведение исключительно для женщин – ЖенПИ, распахнули свои двери для студентов институт иностранных языков и сельскохозяйственный институт... В нескольких областных центрах один за другим были открыты институты и училища учителей. Один из них, несмотря на полыхавшую войну, был открыт и в Шымкенте, это

– Технологический институт строительных материалов (позднее переименованный в химико-технологический институт). В истории этого института, оказывается, были такие страницы, о которых многие из нас и не догадывались. Об этом мне стало известно из уст самого Нуреке. Считаю своим долгом рассказать об этом и вам. Нуреке пригласил меня к разговору:

– Кадыр, дорогой, а ты знаешь, что твой институт был какое-то время закрыт и чуть позже открыт заново?

– Нет, в первый раз слышу. Неужели и это было? – старался я улыбкой скрыть свое неведение.

– Тогда слушай. Тебе это полезно знать. А произошло это в 1943 году. Все еще шла суровая война. Я был в командировке в Гурьеве. До меня дошла весть о том, что за ненадобностью закрывают Шымкентский технологический институт строительных материалов (нынешний ваш КазХТИ). Секретарь Шаяхметов, якобы, соглашается с этим и, как бы, вопрос ставится на рассмотрение Бюро ЦК. Узнав об этом я сократил свою командировку и срочно прибыл в Алматы. На бюро попросил слова и высказал мнение о том, что институт как воздух необходим не только для края с развивающейся промышленностью, но и для всего Казахстана, что в этой сфере у нас еще катастрофически не хватает специалистов, привел неопровержимые факты. Ведущего протокол при всех публично предупредил не пропустить ни одного моего слова и включить их в протокол.

Что делать? Много и долго размышлял. Меня очень опечалило то обстоятельство, что вместо того, чтобы создавать новые учебные заведения, начинают закрывать открытые. День прошел в раздумьях, но я быстро собрался в путь. Необходимо было еще отправляться и с накопившимися правительственными делами. Собрал протокол заседания бюро, дополнительные сведения и доказательства, приехал в Москву, к Министру образова-

ния. Он сухо очень ответил, что раз бюро решило, значит оно и правильно. Ты, наверное, слышал поговорку: «Раздевшийся от воды не сбежит»? Вот и я не стал отступать от начатого: позвонил Берии, попросился на прием к Сталину. Не мог я позволить закрыть столь необходимый институт, к тому же не хотел возвращаться на Родину побежденным. Ведь, если одни искренне желали мне добра, другие со злорадством ожидали, что я споткнусь. Принял. Как бы не подавляло меня его хладнокровие и строгость, но я высказал все. Он понял. Дал задание своему заместителю. Институт остался и был спасен. Ну, а о вкладе вуза в развитие народного хозяйства, тебе рассказывать излишне, — резюмировал Нуреке и закончил свой рассказ.

В свое время чуть ли не прекративший по вине недоброжелателей свое существование институт стал известен не только в Казахстане, но и во всей Средней Азии и даже в России. Поэтому-то и набирались здесь знания также студенты из России. Об этом я знаю прекрасно.

До 1975 года — до приезда Зейнолла Мулдахметова — ректорами института были Билялов и Сулейменов. У них достаточно заслуг в деле становления и развития института. Но это — тема отдельного разговора...

Однажды Зейнолла вызвал меня к себе и мы долго беседовали с глазу на глаз. Я в то время был директором гидротехникума. В самом конце беседы Зейнолла неожиданно пригласил меня на должность проректора по вечернему и заочному образованию. Я понял, что Зейнолла, которому едва исполнилось сорок и который был намного моложе меня, горел желанием внести кое-какие коррективы в жизнь института, что меня безмерно обрадовало.

Я согласился и стал проректором вечернего и заочного отделения самого многочисленного (шутка ли, 3500 студентов!) института. Руководить таким большим коллективом без надлежащей поддержки и должного

внимания ректора, конечно, трудно. Это прекрасно понимал и сам Зейнолла, который без покровительства нас не оставлял.

На ученом совете он сам поднял пару проблем. На вечернем и заочном отделениях учатся в большинстве своем люди старшего возраста. Почти все они работают не по специальности и в разных сферах. Точнее, выполняемая ими работа не вполне соответствует обучаемой специальности. Во-первых, нужно эту проблему пустить в нужное русло, т.е. потребовать, чтобы каждый работал строго по выбранной специальности.

Во-вторых, надо существенно поднять уровень обучения. Если раньше уроки в основе своей давали преподаватели без ученых степеней, то теперь уроки и семинары проводились профессорами-преподавателями. Работа отделения была переведена на новую форму обучения, что незамедлительно сказалось на возросшем авторитете отделения.

Провели семинар-совещание с участием директоров и руководителей крупных производственных организаций города — таких, как фосфорный и свинцовый заводы, многие другие мелкие и крупные предприятия. Темой обсуждения стала связь учебы с производством, в результате чего были приняты самые радикальные решения. Студентов-заочников обязали работать строго в соответствии с выбранной специальностью. Вся работа отныне осуществлялась в этом русле. Зеке неустанно уделял огромное внимание вечернему и заочному формам обучения, своевременно решал зарождавшиеся проблемы. Требования были предъявлены самые жесткие, но и работа сдвинулась с мертвой точки...

Зейнолла очень почитал наших аксакалов.

Да и талантливого молодежи — если обнаруживал ее — старался помочь, чем мог: направлял, советовал, обнаддеживал...

Высокий профессионализм вкупе с принципиальной

честностью, поразительной трудоспособностью, врожденным талантом и справедливостью даже в мелочах снискали ему почет и уважение в стенах института.

* * *

Одно из привлекательных качеств южан – это сохранившиеся особый национальный колорит традиции и обычаи. Одним из таких приятных традиций является то, что все – от мала до велика тепло приветствуют «новичка», прибывшего в регион на постоянное место жительства или по служебной необходимости: его приглашают отведать явств за аппетитным семейным дастарханом, знакомятся ближе, посвящают во все «тайны южного двора» и помогают адаптироваться к местным условиям. Гостеприимные двери шымкентцев были открыты нараспашку и для Зейноллы, когда он приступил к своим новым обязанностям: и стар, и млад очень уж горели желанием поздороваться и познакомиться с ним.

...Однажды состоялось весьма оригинальное знакомство, которое Зейнолла никак не может забыть по сей день. Не успел он еще освоиться на новой должности, как в кабинет вошел светлицый, рослый мужчина, на вид немного постарше, и сразу же начал говорить:

– Я пришел не через кого-то, а сам – пришел познакомиться. Меня зовут Сасбукаев Адиль, кое-какую лепту в развитие нашего края по мере своих сил и возможностей я вроде бы внес. Были взлеты и падения – жизнь-то, оказывается, очень интересная штука... Ну, добро пожаловать в наши края!..

Обезоруживающая улыбка и невинная открытость пленили Зеке моментально. Его «взлеты и падения», «пришел сам, не через кого-то» стали той отправной точкой, с которой началась их дружеская с первой же попытки беседа.

«Чужая душа – потемки», говорят в народе. Множество «величеств» заходило «поздороваться» с Мулдахметовым – приходили, второпях поздравляли и тут же спешили восвояси.

А добродушный Адиль-ага понравился ему сразу: никакого притворства – ни в делах, ни в словах. В каждом его слове, в каждом жесте чувствовались мудрость пройденных лет, опыт прошлых славных дел. Казалось, наконец-то отыскал он то, что так долго искал – мудрость старца, которой так не хватало...

А Адиль Сасбукаев, занявший достойное место в сердце Зейноллы Мулдахметова, повидал за свой век немало. Война настигла его в подростковом возрасте, когда он только начал возмужать и поступил на работу.

Уже в 1942 году он отправился на фронт, принимал участие в освобождении городов Севастополь, Симферополь, Днепропетровск, а также Украины, Польши, Чехословакии, за что был награжден орденами «Великой Отечественной войны» I и II степеней, орденам «Красной Звезды».

Послевоенное восстановление народного хозяйства достойнейший из сыновей своего народа пропустить также не мог – его активное участие в непосильном труде отмечены орденами Ленина, Трудового Красного Знамени, «Знак Почета», «Парасат»...

А «падения» заключались в следующем. Южане, несмотря на то, что коммунистическая партия очень строго не «позволяла», ни на миг не забывали о существовании Всевышнего Аллаха, не пропускали ни одного из пяти обязательных ежедневных намазов (молитв), а усопших провожали в последний путь с соблюдением всех религиозных обрядов, сопровождавшихся непременным чтением аятов из священного Корана. И Адиль Сасбукаев, воспитанный в лучших традициях цивилизованного Ислама, проводил в последний путь своих родителей со чтением сур из Корана и установил над их могилами памятную плиту, согласно всем канонам религии. ...Нашлись люди, которые донесли, написали, указали пальцем... И его освободили от занимаемой должности.

Однако, Адиль-ага не из тех людей, которые тут же

падают духом, теряются в собственных переживаниях, становятся пленниками громадного стресса. Никому не стал он докучать своими переживаниями, верил в конечное торжество справедливости, нашел опору в своей силе воли и стал понемногу приходить в себя. Наконец-то, истина одержала постепенную победу. К моменту приезда Зейноллы Мулдахметова в Шымкент, Адиль Сасбукаев был начальником областного управления сельского хозяйства.

Их знакомство постепенно переросло в некие родственные отношения. Зародившееся взаимоуважение позволило им обменяться взаимным гостеприимством с элементами национальной кухни.

«Меж ними установилась прочная дружеская связь, – рассказывает супруга Адиль-ага. – Адеке сблизился с людьми не так легко, но Зейноллу почему-то очень любил. За короткое время мы стали общаться очень близко. И супруга Зейноллы Фатима оказалась такой же чистосердечной, как и он сам, не испытывала никакого отчуждения. Все, с кем мы общались до этого, – и Сулейменов Султан, и Сарсенбаев Мырзахан, и Бекманов Махан, и Айменов Талха, и Салыкбаев Ауесхан... – непременно выражали свое гостеприимство и приглашали Зейноллу на званый ужин. Постепенно знакомство переросло в нерушимую дружбу. Окружающие с любовью, а некоторые даже и с завистью, наблюдали за этими отношениями...»

И когда его назначили ректором Карагандинского университета, грусть не покидала нас в моменты проводов и расставания. Там он получил новую квартиру и справил новоселье. И мы – его шымкентские друзья: Мырзеке (Сарсенбаев Мырзахан), Махан (Бекманов), Таке (Айменов Талха), все с супругами, а также мы с мужем – все восемь человек, согласно нашим национальным традициям поехали к нему, чтобы поздравить от всей души с новым назначением и счастливым новосельем.

Произошел интересный случай. Когда мы уже со-

брались в путь нам повстречался сосед Мырзеке (Сарсенбаев Мырзахан) – начальник аэропорта. Мырзеке и в шутку, и всерьез обратился к этому русскому парню-богатырю, что, мол-де, едем в Караганду к Зейнолле Мулдахметову, надо бы самолет отправить по прямой – без посадки в Жезказгане, и что, мол, там нас уже ожидает сам Зейнолла. Мы, довольные удачной шуткой, громко засмеялись. А начальник аэропорта, русский парень на полном серьезе ответил: «Ой, Мырзахан Сулейменович, раз вы попросили, так оно и будет, посадим самолет сразу в Караганду». Честно говоря, мы и это приняли за шутку.

Итак, мы расположились в салоне самолета и полетели, через час самолет должен был сесть в Жезказгане, а потом лететь дальше в Караганду. И вдруг стюардесса объявляет, что самолет совершает посадку в Караганде. Мы были крайне удивлены, хотя, с другой стороны, рады, что добрались так быстро.

Откуда же было знать Зейнолле, что мы прилетим на полтора часа раньше времени, и вот результат: нас в аэропорту никто не встретил. Тогда Мырзеке из кабинета начальника аэропорта позвонил домой Зейнолле: «Ну, Зейнолла, мы уже прибыли в Караганду, увидели ее, теперь уезжаем!»

Мы были по-детски довольны тем, что оказались здесь намного раньше времени и заставили Зейноллу как-то растеряться. Не прошло и двадцати минут, как он вместе с Букетовым примчался в аэропорт. Видимо, так могут скучать друг по дружке только самые верные и настоящие друзья – со стороны казалось, что мы не делились целую вечность – это наши объятия оказались настолько крепкими. Но и тут Зейнолла не изменил себе. Весь свой пыл, все свои чувства он вместил всего в несколько фраз: «Мои приехали... у меня, ведь, на Юге осталось очень много родных...» Стало ясно, что он еще не забыл поистине сказочного гостеприимства и доброго к себе отношения южан.

Пять дней гостили у Зейноллы его «родственники» с Юга, прогулялись по Караганде и близлежащим окрестностям, налюбовались природой, наговорились душа в душу и вернулись обратно. Увы, где встречи – там и расставания!..

* * *

Зейнолла Мулдахметов уже не расставался с южанами, присутствовал на всех мероприятиях и торжествах близких ему людей. Хотя, приезжал по возможности. При острой необходимости, приезжали и южане. Но на роскошный 80-летний юбилей названного брата Адилья Сасбукаева Зейнолла Мулдахметов приехать все же не смог, так как в это время находился в служебной командировке в Южной Корее. Он очень сожалел в последствии о том, что не получилось присутствовать на юбилее и лично поздравить уважаемого аксакала. И чтобы загладить эту свою вину, он решил приехать в родной аул Адиль-ага и поздравить его с юбилеем там. Но решил обставить свою поездку несколько оригинально. Чапанов и тулпаров у Адеке хватало – судьба его в этом не обидела. Зейнолла придумал кое-что другое...

И вот наконец, в сопровождении известного карагандинского акына, неоднократного победителя многочисленных айтысов Аманжолы Алтаева, талантливой девушки-импровизатора из Южно-Казахстанской области, несравненной Акмарал, карагандинцев Газалиева Арыстана, Маданова Дыбыса, алматинца Мурата Сарсенбаева, старшего сына Марата, и примкнувших к ним в самом Шымкенте многочисленных деятелей искусства, он держал путь в сторону воспетой в веках священной горы Казыгурт, на вершине которого, согласно древней легенде, нашел последнее свое пристанище знаменитый ковчег, – здесь, у подножья этой горы, в этих сказочных местах и располагался родной аул Сасбукаева Адилья.

Адиль-ага встретил дорогих гостей со свойственным

всем южанам радушием: «Ого! Так и следует приезжать к своему АГА. Возможно, в старину именно так и объезжали аулы легендарные акыны-песенники!» Восторгу аульчан не было конца и края! Хотя и зависти тут было, хоть отбавляй! Легендарный «Священный союз» вновь дал о себе знать, показав, что такое настоящая дружба, истинный союз. От неопишуемой радости все находились чуть ли не на седьмом небе!..

Так у подножья священной горы Казыгурт, в родном доме Адеке, Аманжол и Акмарал еще раз показали прекрасный образец состязания акынов-импровизаторов, восхищая собравшихся своим острословием. Сплыв ярких шуток и глубокомысленных изречений не оставил равнодушным никого – аплодисментов и приподнятого настроения в тот день было предостаточно. Так что спонтанная встреча акынов и знаменитых земляков продлилась далеко за полночь...

Зейнолла Мулдахметов побывал в гостях и в Химико-технологическом институте, где сам был ректором, и встретился со студентами. Встречу продолжили состязания акынов-острословов Аманжолы и Акмарал. Истинное удовольствие получили собравшиеся от удачных экспромтов и невероятных шуток акынов. Впечатлений хватило на вечность! Многие до сих пор не могут забыть того удачного вечера...

ВЕРЬ СЕБЕ, ЛИШЬ УМ И ТРУД –
ВСЕ ПЕРЕТРУТ

Абай

Однажды Зейнолла Мулдахметов сказал мне: «Я часто слышу, что это Букетов и Мулдахметов основали университет. Это неправильно, так нельзя, ведь и до нас работало очень много достойных педагогов, мы не имеем права забывать о них, наоборот, о них следует рассказать молодежи...»

Я вдруг увидели человека, который не склонен отрицать все прошлое, не уподобляется некоторым деятелям, ни о чем кроме собственного «Я» не заботящимся. Он насквозь был пронизан чувством высокой гражданственности, отменным интеллектом, широким кругозором. Сказанное им, во-первых, заставило несколько призадуматься, а во-вторых, действительно же, новый университет был создан на базе Карагандинского Педагогического института. Тогда кто же те люди, которые заложили основы данного института? И мы решили повернуть время вспять и вспомнить имена основателей вуза, посвятить несколько слов их жизни и деятельности.

И так, история нового университета берет свое начало с 1938 года, когда в Сары-Арке открылся сначала двухгодичный учительский институт, затем – Педагогический. Для народа, ведущего кочевой образ жизни открытие такого института было неординарным событием. Людей, стоявших у истоков первого института в крае, сейчас уже нет на грешной земле. Они основали данное учебное заведение, преодолев невероятные трудности и препятствия, превратили его в один из основных вузов страны, чем оставили неизгладимый след в истории Отечества.

С укреплением Советской власти, повсеместно на-

чалась борьба за ликвидацию безграмотности. Однако, в Казахстане эта борьба шла несколько слабее, чем в других республиках. Дело вот в чем. В голодные 30-е население Казахстана разбрелось в разные стороны в поисках хлеба насущного. Страшный голод плавно перешел в репрессии 1937 года, когда людей, хоть как-то заботившихся и беспокоившихся за будущее народа, стоявших у руля государства в миг объявляли «врагами народа», жестоко расправляясь с ними.

В 1938 году Правительство Казахстана призвало народ к быстрой и всеобщей ликвидации безграмотности. Грамотных граждан и то малое количество имевшихся в наличии учителей направили в отдаленные районы и аулы. Были открыты многочисленные ликбезы и начальные школы, посредством которых приступили к борьбе за всеобщую грамотность. Правительство обязало всех получить общее начальное образование. Это решение стало отправным пунктом к быстрому росту уровня образования и культуры казахского народа, что позволило ему встать в один ряд с более развитыми в этом отношении народами.

Во всех областных центрах были открыты институты и училища по ускоренной подготовке учителей. Основным направлением политики Коммунистической партии было всеобщее образование и поголовная грамотность населения – правительство не жалело средств на эти цели, так как без образования государство не могло развиваться полноценно. В результате этого Казахстан, отстававший по всем показателям ликвидации безграмотности, по данным Всесоюзной переписи 1939 года занял сразу аж пятое место. В этом отношении неопределима роль Карагандинского учительского института, выпускники которого разъезжались по отдаленным аулам, боролись с безграмотностью, учили народ читать, писать и рисовать, направляли помыслы людей к знаниям. С теплотой в душе вспомним имена тех, кто стоял у истоков этих исторических событий.

Репалова Полина Романовна, совместным Постановлением Совета Народных Комиссаров СССР и Совета Народных Комиссаров КазССР была назначена первым директором Учительского института. Полина Романовна, ленинградка с высшим образованием, стала одной из первых ласточек, прилетевших по путевке в казахские степи.

Первопроходцам приходилось нелегко всегда. Это известно всем. Понимая, что трудности неизбежны, Полина Романовна приехала в Караганду, о которой раньше и слыхом не слыхивала. Хотя понимала, что здесь она сейчас нужнее, нежели в Ленинграде. Это чутье ее не обмануло. Проблем в открывавшемся институте было великое множество. Для их решения и нужен был такой человек, как Полина Романовна – образованный, с огромными организаторскими способностями.

Трудно представить, но в открывшихся факультетах философии и истории ощущалась острая нехватка педагогов-преподавателей некоторых предметов. Если, к примеру, на этих двух факультетах числилось 117 студентов, то занятия им вело всего двенадцать преподавателей. Чтобы хоть как-то решить проблему дефицита кадров, она обратилась с письмами к руководству Ленинградского педагогического института имени Герцена и Алматинского Педагогического института имени Абая, в которых содержалась просьба направить сюда по путевке как можно больше молодых специалистов. Просьба была выполнена, и за год сюда прибыло много талантливой молодежи с высшим образованием. Она-то и подняла уровень знаний в институте на новый, более качественный уровень.

На двух факультетах было всего пять кафедр: языка и литературы, истории, основ марксизма и ленинизма, педагогики и психологии, физической культуры. Занятия проводились на казахском и русском языках. С учебниками помогли тоже ленинградцы, которые безвозмездно передали тысячи книг. В итоге, в первый же год существования

института, студентов обслуживала библиотека с книжным фондом в семь тысяч экземпляров.

Иманкулов Рахым Иманкулович был назначен директором института учителей в конце 1939 года. Но в 1941 году он был отправлен на фронт и в октябре того же года погиб на полях сражений. Всего за один-два года работы в институте он успел оставить после себя глубокий след, неизгладимую память. Благодаря своим организаторским способностям и неустанному труду, он сумел поднять авторитет института на новую высоту. Его внимание занимало не все возрастающее количество преподавателей, а их качественное содержание. Он привлек в институт преподавателей с научными степенями, а число студентов довел до 250. Одной работой в институте он не ограничивался никогда, самое активное участие он принимал и в жизни города, вложив немало сил и способностей в его развитие. Жаль, что война так рано оборвала жизнь устремленного, деятельного джигита, мечтавшего увидеть свой народ в числе грамотных и образованных. И, несмотря на то, что его самого настигла вражеская пуля, имя его осталось в памяти народной – оно навечно вписано в историю Карагандинского университета.

В 1941-1945 годах директором института работал Муканов Хаджиакбар. Конечно, словами трудно передать тот страшный урон, который война нанесла и жизни в тылу. Счастливая жизнь мирного времени была в мгновение ока окутана горем и печалью. Во всех трудовых коллективах работа кипела только для фронта, во имя победы. Коллектив института не остался в стороне – организовал для студентов усиленную военную подготовку и в кратчайшие сроки отправил многих из них на защиту Отечества. Оставшиеся же в тылу студенты стали принимать самое активное участие в уборке урожая на полях колхозов и совхозов, добывать уголь в забоях шахт, осваивать станки на заводах... Собранные непосильным трудом средства они перечисляли в фонд РККА.

Даже в годы войны институт подготовил 502 молодых специалистов, которых направил трудиться во все концы республики. Руководство института не останавливалось на достигнутом. Даже в суровом, 1944 году был открыт новый, физико-математический факультет, в результате чего молодежь получила возможность не только получать знания, но и заниматься наукой.

Следует обратить внимание на то, что в годы войны в результате эвакуации из Москвы и Ленинграда сюда прибыло огромное количество крупнейших ученых, профессоров-преподавателей. Многие из них помимо техникумов и училищ преподавали в стенах данного института, что, несомненно, высоко подняло планку интеллектуального уровня молодого института.

В послевоенные, 1945-1950 годы, когда народ понемногу стал приходить в себя, директором института работал Байтасов Кабзакир. Новый директор занялся поднятием уровня профессиональной подготовки и образования педагогов. В результате чего, одиннадцать преподавателей защитили кандидатские диссертации.

Двери высших учебных заведений были настежь открыты для вернувшихся с войны солдат и офицеров. 206 солдат, возвратившиеся со всех фронтов с победой, были сразу же зачислены в институт. Это приободрило жизнь института. За год-два 1032 выпускника института были направлены в разные концы страны, чтобы обучать и воспитывать подрастающее поколение. В этой сфере несомненны заслуги и директора института Байтасова.

Баймурзин Сейткали, кандидат физико-математических наук, доцент... Как вы думаете, можно ли на одной должности проработать 20 лет?! Оказывается, можно. Он сначала был директором двухгодичного учительского института, потом был ректором Педагогического института (1952 г.) и проработал в этом качестве двадцать лет, вплоть до открытия университета. Всеми качествами души Бай-

мурзин удивительным образом соответствовал веяниям нового времени, что сумел поднять Педагогический институт до уровня одного из передовых вузов республики. объездив вдоль и поперек весь Центральный Казахстан, он разбудил сонную молодежь, призвал их получить высшее образование, чем внес существенный вклад в развитие и рост казахской интеллигенции, в превращение нашей страны в одну из самых образованных.

Остановимся более развернуто на некоторых фактах. Если в Учительском институте высшее образование получили 1661 человек, то в Педагогическом институте их число достигло уже – 2 670. Количество учителей и преподавателей возросло до 277, из которых двое были профессорами, а 59 – кандидатами наук. Открылись три новые кафедры: истории СССР, политической экономии, философии. Всего в институте полноценно работали 6 факультетов и 22 кафедры.

В стенах института молодежь обучали такие видные ученые-преподаватели, имена которых навеки вписаны в анналы истории – А.А.Альжанов, Т.А.Абдразахов, С.А.Абдрахманов, Б.О.Абуов, Т.И.Аубакиров, С.Балаубаев, Х.М.Жумабаева, К.К.Ермагамбетов, О.А.Жанайдаров, К.Жуасов, Ф.К.Кенжебаева, Р.А.Клещева, И.А.Колыванов, П.К.Коржева, А.Б.Кундакбаев, К.К.Лекеров, С.Ф.Мамиконян, В.И.Маркина, Г.А.Мейрамов, К.М.Мухьшев, А.Нарешев, Е.Омаров, Р.Г.Омарова, С.А.Орлова, С.С.Рымбетов, М.С.Сагынова, А.П.Спасибенко, Т.Тунгышбаев, А.Н.Тен, В.П.Усик, Ш.Х.Хасенов, Е.А.Юдина... Они были достойными людьми, внесшими огромный вклад в становление и развитие казахстанской науки, обучившими целые поколения талантливой молодежи. Благодаря их неустанному труду, Карагандинский педагогический институт был назван вузом I степени в масштабах республики.

Провидчески размышлявший о будущем Баймурзин,

еще в те времена чувствовал, что Центральному региону Казахстана очень уж необходим один университет. Он одним из первых выдвинул такую идею и донес ее до высшего руководства страны. И идея постепенно стала претворяться в жизнь: соответствующие органы поддержали, была подготовлена и собрана вся необходимая документация, и с Постановлением правительства об открытии университета он ушел на заслуженный отдых. Выдающиеся заслуги Баймурзина были высоко оценены партией и правительством, он был награжден орденами «Красной Звезды», «Знак Почета» и несколькими медалями.

Вот что писал академик **Евней Арыстанович Букетов:**

«Конечно, проблема преобразования пединститута в университет обсуждалась в 1960-1970 годы на различных совещаниях, партийных собраниях, и только в 1965 году было решено открыть второй казахстанский университет в Караганде. С тех пор была проведена огромная подготовительная работа: пару раз выделялись обширные участки в самом центре города шахтеров, но ни один из них не соответствовал требованиям строительства современных высших учебных заведений, но, в конце-концов, в юго-восточном районе было выделено 65 гектаров пастбищных территорий, которые тут же были ограждены, а в проектную документацию крупными буквами внесено наименование «Университетский городок». 14 апреля 1967 года Совет Министров Казахской ССР утвердил технический проект здания будущего университета, построить который предстояло здесь, и определило сумму, необходимую для его возведения. Согласно данному постановлению, было построено два общежития на 1100 мест каждое и столовая на 500 посетителей, были переданы институту два освободившихся по улице Ленина старых здания бывшего Министерства

угольной промышленности СССР общей площадью в две тысячи квадратных метров.

Но, самое интересное, что принятое 5 лет назад обнадёживающее постановление так и осталось лишь на бумаге. Была выполнена только десятая часть проекта, подготовленного за четыре кропотливых года Московской проектной организацией «Гипровуз» по приказу Министра высшего и специального образования СССР В.П.Елютина от 1962 года.

И лишь теперь та давняя мечта об открытии Университета сбылась – он распахнул свои гостеприимные двери.

В феврале 1972 года Совет Министров Казахской ССР принял постановление, согласно которому предполагалось срочно начать строительство «Университетского городка». Был составлен соответствующий план, выделены необходимый транспорт, оборудование, а по фонду – строительные материалы, было предусмотрено за пятилетку срочно возвести еще один учебный корпус, общежитие для студентов на 1200 мест и несколько многоквартирных жилых дома для профессорско-преподавательского состава. Постановлением Правительства университету для этих целей выделено 1,5 миллиона рублей, на которые было разрешено купить для аудиторий и учебных кабинетов различное оборудование, столы, стулья...»

(из статьи «Второй в Республике»)

***

Таким образом, 1 сентября 1972 года, в просторном зале здания по улице Гоголя, дом №38, состоялось торжественное открытие Карагандинского Государственного Университета.

До этого времени в Караганде было шесть высших учебных заведений, теперь в их ряду красовался новый Университет... Край с бесчисленным и богатым запасом

недр, полный производственных объектов регион, город с огромным населением, со все возрастающим с каждым годом желанием получить надлежащее образование и окунуться в науку – вот причины, по которым открытие университета не терпело отлагательств. Сердце Центрального Казахстана – город Караганда постепенно превращался в настоящий научный центр.

Центральный Комитет Компартии Казахстана и Правительство Республики нашли одного из лучших кандидатов на должность ректора нового университета и утвердили его: им оказался академик Евней Арыстанович Букетов. Несмотря на то, что университет открылся на базе бывшего знаменитого института, необходимо было провести ряд преобразований. Учебное заведение будет тогда только отвечать всем требованиям, предъявляемым к вузам подобного рода, когда будет внедрена разносторонняя система обучения, тесно связанная с научно-исследовательской работой, а на первых курсах всех факультетов будут изучать основы гуманитарных и общественных наук, вместе с общечеловеческими духовными и культурными ценностями.

На первых порах ощущалась острая нехватка аудиторий, поэтому студенты восьми факультетов поначалу обучались в две смены. Это создавало некоторые неудобства, как для студентов, так и для профессорско-преподавательского состава.

Что ж поделаешь, «терпение и труд – все перетрут». «Студенческий городок», строившийся на юго-востоке города, выводил из этой невыносимой ситуации весь коллектив университета.

Постепенно сдавались в эксплуатацию учебные корпуса и общежития, в которые начинали вселяться студенты. За 5-6 лет были воздвигнуты главный учебный корпус, столовая на 330 мест, большой актов зал, спортзал, студенческое общежитие на 2148 мест и жилой дом на 201 квартиру для профессорско-преподавательского состава.

Здесь преподавали профессор Д.А.Шаймуханов, который будучи секретарем областных комитетов комсомола и партии, досконально изучал историю промышленного края; доцент кафедры политической экономии Т.Абдразаков, заведующая кафедрой марксистско-ленинской философии Р.А.Клещева, доктор педагогических наук Г.А.Мейрамов и многие другие именитые люди.

Одной из бурно развивающейся отраслью науки по Союзу была квантовая химия, и она имела всего две кафедры по стране: одну – в Москве, другую – в Карагандинском университете. Это было показателем того, насколько значимым стало это учебное заведение. После предварительного тщательного отбора Букетов пригласил сюда своих соратников и учеников из ХМИ, можно их перечислить поименно: М.З.Угорец, З.М.Мулдахметов, В.Г.Шкодин, А.Б.Баешов, С.И.Жамбеков, Ш.Д.Досмаганбетов, М.Ш.Шарипов, М.Л.Ли, В.П.Малышев. Эти самоотверженные люди не только искусно преподавали свой профильный предмет в университете, но одновременно вели научные исследования в ХМИ.

В 80-е годы 182 из 502 преподавателей университета защитили докторские и кандидатские диссертации, чем, несомненно, повысили уровень преподавания в вузе.

Количество абитуриентов с первоначальных 900 выросло до 1800, в результате чего за восемь лет было выпущено 7651 специалист с высшим образованием.

Букетова часто приглашали принимать участие в масштабных научных конференциях всесоюзного значения, на которые он и ездил. И после каждой такой командировки захватывал с собой того или иного ученого-преподавателя, крупного специалиста в своей области, обещав квартиру, степень и т.д.

Именно так из Томского университета был приглашен Б.Ф.Минаев, из КазГУ – А.И.Турмагамбетов и К.З.Альжанов, из Сибирского отделения АН СССР –

К.Т.Ермаганбетов, из Казахского политехнического института – Л.И.Ильина. Этот список можно было бы продолжать бесконечно...

* * *

Уход ректора, академика Евнея Букетова из университета был неожиданным, и осенью 1980 года на эту должность был назначен доктор химических наук, профессор Зейнолла Мулдахметов...

Академик Зейнолла Мулдахметов:

– Я собирался уходить в очередной трудовой отпуск. Когда я утром пришел на работу, мне позвонил первый заместитель министра Колесников и попросил приехать в Алматы. Его слова таили нечто неожиданное. Я не смог скрыть своего удивления: «Как же так, у меня же разрешение самого министра, я с семьей собрался на отдых». «С вами хочет поговорить министр», – ответил он мне и настоятельно потребовал приехать. Меня же провели не к министру, а прямо в Центральный Комитет, все произошло только там. А там мне сказали: «Поедете ректором в Карагандинский университет...»

Будем откровенными, Зейноллу Мулдахметова на должность ректора Карагандинского университета не тянуло вовсе. И есть тому причины.

Во-первых, всего каких-то пять лет он работает ректором Казахского химико-технологического института в Шымкенте. Срок очень маленький для достижения значимых целей и осуществления масштабных задач, поставленных перед собой. Новое назначение его обрадовало не очень, потому как он только приступил к глубоким преобразованиям в структуре вуза, назначил новых деканов и заведующих кафедр, заменил некоторых своих заместителей, настроился на кое-какие новшества. К тому же, совсем уж недавно направил многих ученых института за-

щитить докторские в докторантуры Москвы, Ленинграда, Омска, Томска, Новосибирска, а плоды своего труда пожинать все же хотелось самому.

Во-вторых, попав сюда из русскоязычной среды, где все воспринимается буквально и прямолинейно, а взаимоотношения людей складываются совсем иначе, он нашел здесь близких по духу людей, верных друзей, истинных соратников, вжился в жизнь и быт южан. Только здесь он познал вкус настоящих отношений, понял и всем сердцем прочувствовал, что такое истинное уважение и почет. Ему было жаль расставаться со старшими товарищами Адилем, Мырзаханом, Маханом... Но, увы, раз «наверху» решились, и раз ты коммунист – значит, будь добр, выполняй! Таковы были нравы того времени.

Третья из причин. Бывают люди, которые ночами напролет только и мечтают, что о кресле ректора такого славного университета. Но Мулдахметов – не таков, у него были более важные, нежели карьера и должности, дела в жизни. Но сверху спустили приказ: «Иди!» Мнения Мулдахметова никто не удосужился спросить, иначе бы он с превеликим удовольствием продолжал работать здесь, не покидая «насиженного» места. Но более всего Зейнолла чувствовал себя неловко перед своим наставником: «Что подумает Ебеке?! Как-то нехорошо получилось...» Внутренний поединок с самим собой не прекращался ни днем, ни ночью: «Вот, пойду и рассядусь на месте своего учителя!.. Стыд-то какой!..»

Всевышний наделил человека таким понятием, как СОВЕСТЬ – она никогда не дает переступить через ЧЕСТЬ, даже если ты при этом рискуешь потерять многое. И кто знает, не будь этих качеств у человека, возможно, он бы уже давно сместил ось Земли и покатил бы наш голубой шарик куда-нибудь в бездну... Вот и Мулдахметов был целиком во власти этой великой СОВЕСТИ. И вместо того, чтобы обрадоваться словам: «Идете ректором в универ-

ситет!» – его прежде всего молнией сразила мысль: «Как так?! А Ебеке? Как же я ему в глаза глядеть-то буду?..» Но духу отказать новому назначению у него все же не хватило... Ибо, как пять своих пальцев, знал, что на подобный отказ последует властное: «Вы – солдат партии, куда направят – туда и пойдете!»

В эти минуты редкой нерешительности внезапно зазвонил телефон – это был сам Евней Арыстанович:

– Батыр, не раздумывая ни минуты, возвращайся сюда! По мне, так лучше, чтобы здесь оказался ты, нежели кто другой... Свое здоровье на алтарь будущих разбирательств и споров я положить уже не в состоянии. Никакие обстоятельства не должны заставить нас забыть, что мы прежде всего – люди, посему должны стоять выше всего наносного и неприемлемого. Вполне возможно, что это и к лучшему. Времени в обрез... я от науки отошел даже... батыр, не раздумывай...

Следом позвонил успевший глотнуть в своей жизни немало горьких пилюль карагандинский аксакал Жайык Бектуров:

– Зейнолла, дорогой, я понимаю, ты уже адаптировался там – нашел хороших друзей и названных братьев, немало родных. Но сейчас Евнею больше, чем тебе, необходимо, чтобы ты вернулся сюда! Я боюсь, что хворь одолеет его... Не отказывайся ехать в Караганду!.. Зейнолла, милый, мы с Евнеем будем тебя ждать с нетерпением!

Дрожащий голос старца внезапно умолк. Этот уважаемый аксакал в свое время прошел через огонь, воду и медные трубы в поисках справедливости – поэтому так переживал за очередную жертву очередной лжи. Вполне понятно, что в Зейнолле они искали своего «заступника».

Но стоило им узнать, что Зеке решил дать согласие и выехать в Караганду, – радости их не было предела...

– Зуке (Зубайра Дуйсеновна, супруга), приезжает твой любимый шурин. Возможно, зайдет и к нам, приготовишь сыбага... – сказал Евней-ага и поспешил из дома.

Наша Зубайра-апа приступила к нехитрым приготовлениям в честь неожиданного и дорогого гостя: напекла беляшей, баурсаков, и стала готовить вкусное национальное блюдо из сбереженного вяленого мяса...

Великолепная троица, в составе которой были Евней Букетов, аксакал Жайык и проректор нового университета по учебной части Жамбыл Акылбаев, вышла к трассе, пролегающей через Шетский район и идущей с Юга, и в ожидании Зейноллы удобно расположилась на вершине холма.

Зейнолла в окружении двух сопровождавших его шымкентцев сначала заглянул в гости к Евней-ага, попробовал угощений Зубайры женге, получил благословление учителя. Достойный поступок в духе самых лучших национальных традиций! В этот день под крышей дома Евнея Букетова царили веселье, отличное настроение и душевная, откровенная беседа...

Вспоминая тот день, Зейнолла Мулдахметов с едва скрываемой грустью в душе сказал: «Какие старцы! Какие аксакалы! «Зейнолла, милый, мы с Евнеем будем тебя ждать с нетерпением!» – за душу схватило от этих слов на другом конце телефона». Не желая показывать невольно появившиеся слезинки на глазах, этот обычно строгий во всем мужчина как бы незаметно отвернул голову в сторону...

Кто знает, тоска ли по ласковому: «Айналайын!» – которое часто произносили уважаемые старцы по отношению к нему, или понимание того, что и он вот-вот уже становится таким же аксакалом, как и они, – но грусть в глазах его была приметна...

Он частенько подшучивал над почтенными Евней-ага и Жайык-аксакалом: «Да что с них возьмешь! Только и умеют, что в дурака играть...» А потом, как бы опомнившись, предлагал: «А, давайте-ка мы с Вами посетим Баян!.. нет, не девушку – Баянаул!» И на фоне общего смеха и весе-

ля сажал старцев в свой автомобиль, чтобы отдохнуть и приободриться в Кокшетау, Баянауле, Каркаралинске...

Золотое время, сплав радости, веселья и спокойствия – ностальгия по тем временам невольно навевала грусть и тоску... Жизнь-то, оказывается, постепенно приближаясь к своему закономерному эпилогу, наполняется могучей ностальгией и слабыми надеждами. Получается, как по Абаю: «Жизнь – обманчива, крадет она все радости твои»...

Никакие высокие регалии и должности не могли никогда заставить Зейнолла Мулдахметова забыть оказывать старшему поколению надлежащее внимание и почитать их. Это не я так считаю, а люди, трудившиеся с ним бок о бок на протяжении многих лет и достаточно близко с ним знакомые. Качество, которое не помешало бы перенять многим из нас. Одним из таких аксакалов, к которому особо трепетно относился Зеке, был, конечно же, Жайык Бектуров. Зейнолла очень любил этого коренастого, разговорчивого и приветливого старика, много повидавшего в своей жизни. Он был настоящей находкой, кладезью жизни... Их встречи, сопровождавшиеся множеством шуток-прибауток, напоминали встречи самых закадычных друзей. Они порою забывали даже о разнице в возрасте...

Возможно, действительно, человек на старости лет уподобляется ребенку. Аксакал иногда с детской наивностью просил: «Эй, Зейнолла! У тебя всегда много работы, не хватает времени. Но уважь старика, выкрой из своего недостающего времени немного, и не забывай иногда перекинуться с нами в картишки!»

«Счастливая пора! Очей очарованье!» – она отзывается в сердце светлыми лучами воспоминаний. Нет, таких мудрых, веселых, непосредственных старцев, отношения с которыми укреплялись день ото дня, несмотря на ощутимую разницу в возрасте, на разное социальное положение, должности и регалии, – забыть было просто невозможно!..

Поэтому посвятить несколько слов Жайыку Бектурову, которого старшее поколение знает очень хорошо, а молодое – не совсем, будет совсем не лишне...

Это был человек, всю свою сознательную жизнь посвятивший перу журналиста, писателя и переводчика. Благодаря его стараниям, на казахский язык были переведены такие шедевры русской и мировой классической литературы, как повести Л.Пантелеева, романы Д.Дефо «Робинзон Крузо», А.Чапыгина «Степан Разин», произведения Г.Серебряковой, Ш.Петефи и многих других именитых писателей.

К тому же, в 1977 году отдельной книгой были выпущены его научные исторические исследования, посвященные Ш.Уалиханову, И.Алтынсарину, Ф.Достоевскому, Г.Потанину.

Первые его стихи были опубликованы еще в 1932 в газете «Социалистик Казакстан». Самые жуткие страницы его жизни берут начало именно с этого стихотворения. Кое-кому «сказанное» в стихотворении пришлось не по нраву, был срочно состряпан донос и его отправили подальше от столицы. Логичным продолжением этого стали допросы и пытки 1937 года, так как его теперь стали подозревать в связях с «врагами народа». Не успел он освободиться от всего этого кошмара, как эту радость омрачает начавшаяся война. В самом начале войны он стал редактором газеты «Красный меч» 105-й конной военной дивизии. И тут нашлись люди, подкопавшиеся к нему: стали ворошить старое и в итоге он оказался в знаменитом «синем доме» – Алма-Атинской тюрьме. Несмотря ни на какие пытки, он ни одну из состряпанных обвинений не признал. И это, видимо, спасло его. В конце-концов, был отправлен он в Ивдельлаг...

Конечно, не все долгожители – вожди и не все старики – мудры. Еще встречаются повсеместно пожилые люди, не способные связать и два слова, не умеющие ориентиро-

ваться в реалиях мира. Может, поэтому и говорят: «Спроси совета не у тех, кто прожил много, а у тех, кто много пережил». Жайык-аксакал и прожил, и пережил достаточно. Все пережитое четко записано в его памяти, а выводы свои при встрече он расскажет вам, несмотря даже, есть у вас время выслушивать это или нет.

Он частенько заглядывал к нам – в редакцию газеты «Орталык Казакстан» и полупрошепотоком затрагивал «закрытую» тему о Магжане и Шакариме, наизусть читал их стихи, что мы искренне поражались отличной памяти познавшего все «прелести» репрессий старика. С его уст мы впервые услышали о партии «Алаш», об идеях партии, ее руководителях Букейханове, Байтурсынове, Дулатове, их чаяниях и стремлениях создать независимое казахское государство. Даже не знали, верить или нет.

Мы не знали всей правды и не подозревали об истинном положении дел. Мы считали, что «великий русский народ» если и не создал нас, то, по крайней мере сделал нас людьми. Вот так мы поклонялись новым божествам.

Оказалось, что сердце старика разрывалось от ложных понятий, крепко засевших в нашем сознании. Поэтому он не уставал рассказывать, рассказывать и рассказывать...

По всей видимости, им руководила какая-то внутренняя сила, приободрявшая и заставлявшая его рассказывать историю родного народа, дабы истина не угасла вместе с ним, а продолжала жить в нас, в потомках. Только с уходом аксакала в мир иной, царствие ему небесное, нам стал понятен смысл всех его попыток достучаться до наших сердец.

Аксакала Жайыка Бектурова, прошедшего через все тернии и сумевшего сохранить, несмотря на свой преклонный возраст, чистоту разума, ясность мыслей и феноменальную память, особо чтит и Зейнолла Мулдахметов. Бывало, подолгу длились их задушевные беседы о том и о сем...

* * *

В Карагандинский государственный университет Зейнолла Мулдахметов пришел без церемоний, словно в родной дом. Однако, как и перед назначением в Шымкент, он побывал на приеме у первого лица государства Динмухамеда Кунаева.

Он сидел один в том же просторном кабинете, на том же самом месте. И на этот раз разговор был кратким и быстротечным. Только, когда Зейнолла встал и собрался уходить, Динмухамед Ахметович с полной добродушной улыбкой протянул ему руку и сказал:

– Зейнолла, тебе за Шымкент спасибо!

Не ожидал он подобного, и, едва не растерявшись, ответил «спасибо!» на благодарность Кунаева. Окрыленный «рахметом» самого главы республики, он приступил к своим обязанностям и стал руководить вторым в республике университетом.

Зейнолла Мулдахметов руководил Карагандинским университетом с 19 января 1980 года по 13 июля 1988 года. Языком нынешних управленцев можно сказать, что состав «команды» ректора Зейноллы Мулдахметова был следующим:

Проректора по учебной части:

Акылбаев Жамбыл Саулебекович – 1980-1982 г.г.

Журинов Мурат Журинович – 1982-1985 г.г.

Телгарин Алимжан Нугманович – 1985-1985 г.г.

Бигалиев Айткожа Бигалиевич – 1985-1987 г.г.

Евдокимов Валерий Валентинович – 1987-1990 г.г.

Проректора по научным вопросам:

Журавлев Вильям Павлович – 1980-1982 г.г.

Телгарин Алимжан Нугманович – 1982-1982 г.г.

Журинов Мурат Журинович – 1982-1983 г.г.

Кецле Гарри Альбертович – 1983-1987 г.г.

Бигалиев Айткожа Бигалиевич – 1987-1988 г.г.

Проректора вечернего и заочного отделения:

Телгарин Алимжан Нугманович – 1980-1987 г.г.

Батурин Владимир Степанович – 1987-1994 г.г.

Проректора по воспитательной работе:

Багинский Эдуард Станиславович – 1981-1987 г.г.

Жакыпов Сатыбалды Мукатаевич – 1987-1988 г.г.

Проректора по хозяйственной части:

Какенов Болат Сатуович – 1980-1985 г.г.

Литош Юрий Захарович – 1985-1986 г.г.

Селихов Геннадий Иванович – 1986-1987 г.г.

Абдрахманов Ортай Абдрахманович – 1987-1989 г.г.

Доктор философских наук, профессор Раиса Ахметовна Клещева:

– Я хочу рассказать о годах совместной с Зейноллой Мулдахметовичем работы в Карагандинском государственном университете (1980-1988).

Помню яркое впечатление прихода Зейнуллы Молдахметовича в университет в качестве его ректора в 1980 г. Пришел настоящей профессионал от образования. Не раздрааемый противоречиями между практикой и теорией, а ученый и организатор в одном лице.

Сейчас бы такой подход назвали высшим пилотажем в менеджменте образования, поскольку стилевыми характеристиками были сверхорганизованность, четкость, молниеносность принятия решения, а самое уникальное, на мой взгляд, качество – это воссоединение функционального подхода с человеческим. Это очень редкое, практически уникальное качество.

Самой своей фигурой, стилем и результатами руководства Зейнолла Молдахметович снял схематические споры о том, кем должен быть ректор университета, либо ученым имеющим школу последователей, мировое имя и признание, либо талантливым организатором, для которого не существует каждодневных мелочей; должен

ли он в приоритете своих ценностей исходить из интересов процесса или из интересов людей.

Все сегодняшние материальные символы КарГУ, о происхождении которых мы уже не задумываемся, такие как учебно-лабораторный корпус физического факультета, дворец культуры студентов, 80-квартирный жилой дом для преподавателей, начало завершения университета городского на Юго-Востоке и начало строительства биологического факультета связаны с именем З.Мулдахметова.

В этот период значительно возросла научно-экспериментальная база, обновлено и пополнено научное оборудование. Были созданы все необходимые условия для развития жизни в университете. Успешно решилась проблема подготовки специалистов в нашей квалификации.

Постоянной заботой ректора были рост научно-педагогических кадров, совершенствование учебно-методической работы и повышение качества подготовки специалистов.

Весьма примечателен факт, что учебно-методические рекомендации, разработанные в КарГУ, были рекомендованы для внедрения во все университеты Советского Союза. За успешную работу по созданию Учебно-методического комплекса КарГУ стал победителем среди университетов страны и награжден медалью ВДНХ.

На основе изучения мирового опыта и практики передовых вузов страны в этот период начали вводиться блочно-модульная система и новая форма контроля и оценки знаний, была разработана методика рейтинговой оценки знаний.

КарГУ становился учебно-методическим центром региона. Регулярно проводились международные, республиканские, региональные и внутривузовские конференции по научным проблемам и проблемам организации учебного процесса в вузе.

Все это стало возможным благодаря незаурядным способностям З.Мулдахметова на посту ректора, таким его качествам, как перспективизм мышления, умение вычислить из множества задач, стоящих перед университетом, самые главные, ясно и четко сформулировать их, и мобилизовать коллектив на их решение; это неприятие формализма в работе, стремление проникнуть в суть каждого вопроса и решить его по деловому; это неприятие крайностей: в политических пристрастиях, в профессиональных подходах, в человеческих симпатиях и привязанностях; это нетерпимость к каким-либо компромиссам по принципиальным вопросам.

Все это способствовало созданию в коллективе университета деловой, творческой обстановки, здорового морально-психологического климата и способствовало сегодня выходу КарГУ им. Букутова на уровень всеобщего признания в РК и СНГ.

Для меня как человека самыми важными личностными качествами является согласованность, гармония с самим собой в поступках, мыслях, ощущение правильности своих действий.

Это человек, твердо следующий своим принципам, и в то же время прагматичный. Очень ценное его качество – гибкость, в то же время он всегда исходит из жестких рамок обстоятельств.

В Зейнулле Молдахметовиче явственно выражено волевое, самосознающее начало и как признак силы чувств – сдержанность.

Он не многословен, руководствуясь принципом «лучшая форма что-либо сказать – сделать». Нет более точного выражения, чем время таланта. Он ярок во всех своих проявлениях. На протяжении многих лет я соприкасалась с самыми разными гранями дарования З.М.Мулдахметова.

Талантами Зейноллы Мулдахметова, как беспри-

страстного руководителя и умелого организатора, были упоительно поражены не только Раиса Ахметовна, но и многие другие его сослуживцы. За 7-8 лет существования университета, как это обычно и бывает, проблем скопилось море. Адаптироваться было не к чему, ведь, он и раньше здесь проработал, поэтому сразу же приступил к делам. К этому времени был заложен фундамент «Студенческого городка» и полным ходом шли строительные работы на объектах университета. Засучив рукава, он, как и пристало умелому руководителю, направил все свои усилия на скорейшую сдачу в эксплуатацию некоторых «долгостроев»: 9-этажного дома для студентов и преподавателей, а также учебного корпуса для факультетов физики и биологии. Очень много молодых специалистов, прибывших на работу в университет, не имели крыши над головой и вынуждены были ютиться в крохотных комнатках арендованных квартир и общежитий. Для решения проблемы он неоднократно вынужден был обращаться к руководству области, что в конце концов добился выделения множества квартир в 9-этажном доме, прозванном в народе «Домом учителей» или «Домом ученых». Эти квартиры стали хорошим стимулом для многих молодых преподавателей и ученых. Так были созданы жилищные условия для молодых специалистов.

За сравнительно небольшой промежуток времени было закончено строительство и Дворца культуры студентов, в котором стали проводить различные культмассовые мероприятия, и жизнь студентов стала насыщеннее и интереснее.

Факультеты университета были оснащены новым оборудованием, были приобретены новые учебные пособия, а фонды библиотек ежегодно стали пополняться новой литературой.

Все подобные дела решались Зейноллой Мулдахметовым в единой команде с педагогами-учеными, сотруд-

никами разных отраслей – словом, всеми коллегами. Его коллеги, не без удивления в части организаторских способностей своего ректора, могут рассказать вам много интересного об его талантах и деловых качествах.

Один из его ближайших соратников и коллег, работавший здесь еще со времен Педагогического института и заслуживший немало ученых степеней, академик Канапия Арынгазин от всей души поделился с нами своими сохранившимися в памяти впечатлениями.

«Где-то в 1987 году ректор университета Зейнолла Мулдахметов и я были командированы на Всесоюзный семинар-совещание председателей Совета ректоров в Москву. Зеке был председатель по Центральному Казахстану, а я был учным секретарем Совета.

В Москве разместились в гостинице в одном номере. Работа семинара-совещания началась сразу же. После ее окончания Зеке пригласил меня и сказал:

– Ну, Канапия, раз мы приехали вместе, не будем зря тратить время, придумай что-нибудь. Тем более, что здесь пробудем еще несколько дней.

Я поначалу не понял его, и даже не знал, что ответить. «Шалун! Ты подумал уже не о том... – мы расхохотались. – Давай-ка, составляй план мероприятий по посещению культурных, незабываемых мест: театров, выставок – в общем, когда и куда идем, организовывай билеты. А платить буду я: потому как я – ректор, у меня зарплата побольше, чем у тебя».

Так родилась идея нашей «культурной экскурсии». Визиты в театры мы решили начать с Большого. В кассе, как обычно, не было билетов, пришлось приобретать окольными путями, через организаторов семинара. Ну, никак не можем налюбоваться сказочной красотой архитектуры и внутреннего убранства знаменитого на весь мир театра. Все балконы и бельэтажи были переполнены зрителями. Многие, видимо, тоже приехали впервые

– как-то произвольно озираются по сторонам. Вокруг – такая красотища, глаз не отвести!..

• В этот вечер мы наслаждались классикой, оперой «Князь Игорь». Оба сидели, как воды в рот набрали. Чувствовалось, что Зеке сидел под сильным впечатлением. Да, невозможно было не поражаться удивительным возможностям человеческого голоса, а чего стоили декорации, не говоря уже о развитии сюжета самой оперы. Вдруг Зеке нарушил тишину и метко подметил: «Русский народ заслуживает лучших правителей, которых у него никогда не было – несчастный народ...» И я был вынужден с ним согласиться.

Это было время, когда с Горбачевым в общество пришли новые влияния и все мы поголовно «перестраивались». Время, само по себе, было очень интересное! Москвичи первыми откликались на все новое, и театр «Современник» поставил спектакль, в котором высмеял слабость Брежнева к медалям и орденам. О, это было событием, все только и говорили об этом, а газеты взахлеб смаковали сценическое действие! Нам стало любопытно и мы решили сходить в «Современник». О, это было горькой правдой!.. Но Зеке не поддержал идеи. Он считал, что нельзя надсмехаться над усопшим, которого при жизни превозносили до небес и чуть ли не носили на руках. «Нет, подобное не может служить примером для нашего народа», – кратко резюмировал он.

Потом мы были приглашены в Останкино, на творческий вечер поэта Вознесенского. По пути туда как-то равнодушно интересовались: «Поэт... кто?! какой?! ну и что?!» Зато на обратном пути Зеке разошелся: «Здорово! Великолепно! Увидешь его книги – купи непременно, подарим детям – каждому по одной!» Его сын Арслан и мой Аскар тогда учились в Москве. Мы купили два экземпляра и подарили им. Чуть позже, когда этот вечер показали по телевидению, наши друзья в ряду многочисленных

зрителей заметили нас и вынудили «обмыть» это приятное происшествие. Позже посетили Кремль, Олимпийский центр, были в Оружейной Палате. Посетили городок космонавтов, где удалось встретиться с космонавтами, руководителями подготовки, посетить музеи. За десять дней у нас не было ни одного свободного вечера. Обычно сухой технарь, вдруг проявляет новые свои грани – любовь к красоте, изящному.

Поразительно, но за одну эту поездку мы набрались столько духовного – этого было ни с чем не сравнить. По дороге домой Зеке начал разговор: «Ну, батыр, кажется, мы отдохнули неплохо. Я, ведь, здесь в аспирантуре обучался, но времени у меня и возможностей вдоволь насладиться этими радостями не было. Аспирант, ведь, то же, что и студент. Сколько себя помню, всегда жили впроголодь. А эти десять дней подарили нам прекрасный отдых». С этими словами он поблагодарил меня за проведенные вместе дни. Мне не приходилось жить и учиться в Москве, только иногда приезжал в командировки. Поэтому я тоже был доволен этой неожиданной поездкой и более близким знакомством с Москвой. Я тоже поблагодарил Зеке за отдых. Так, утопая в благодарностях, мы возвращались домой. Так Зеке открылся новой гранью.

Увидев Зеке впервые, некоторые оказываются в плену ложных впечатлений о том, что он ничем, кроме своей физики не интересуется, что ему чужды такие понятия, как искусство, культура, духовное развитие. Я тоже был такого мнения. Оказалось, что мы жестоко ошибались. Поездка в Москву – лишнее тому подтверждение. Возможно, я открыл его «Америку».

* * *

Занятия в разбросанных по городу зданиях проводились в две смены. Это создавало значительные неудобства как для студентов, так и для преподавателей. Если одна из лекций читалась в здании, что в центре города, то для

того, чтобы послушать вторую, необходимо было ехать в юго-восточный район, в новое здание. А «Студенческий городок» был отстроен всего на 40%.

Общежитий не хватало, у преподавателей семейных тоже было немало проблем. Много было и стоящих в очередях за квартирой преподавателей со стажем. У многих даже дети подросли и создали уже отдельные семьи, нужно было благоустраивать и их. В планах было строительство Дома культуры студентов, библиотеки, но и оно превратилось чуть ли не в долгострой.

Испокон веков известно, что для качественного обучения будущих специалистов, нужны высокообразованные профессора-преподаватели. После своего назначения в университет Мулдахметов в первую очередь обратил внимание на это обстоятельство. Давайте проанализируем, в 1980 году количество преподавателей составляло 502 человека, в 1985 году оно возросло до 604. И если в 1980 году было всего 5 докторов наук, то до 1990 года докторскую защитили 13 человек, число же кандидатов наук дошло до 284, а число студентов выросло до восьми тысяч. Одним словом он хотел, чтобы авторитет университета вознесся еще выше и приложил свои знания и опыт для осуществления этих задач.

Как-то философ Сократ изрек: «Человеку друг необходим лишь в трех случаях: первый – для душевных бесед, второй – когда сгущаются тучи, третий – для соперничества». Мы хотим рассказать о третьем, когда между преподавателем и его студентом возникло негласное, не привлекавшее всеобщего внимания соперничество. В конечном итоге, выиграла все: и общество, и коллектив университета, и даже Букетов с Мулдахметовым. Цель у обоих была одна – поднять «Второй университет» в республике до такой высоты, чтобы здесь выпускали специалистов качественно нового уровня, с высоким потенциалом интеллектуального развития. Мулдахметов в ре-

шении некоторых проблем был даже более успешен, чем его наставник. Такова прелесть жизни, правда бытия – сын должен превзойти отца, ученик – учителя. Иначе, мы не получили бы того общества с огромным умственным потенциалом и фантастическим развитием компьютерной техники, которое имеем сейчас.

Как заметила его коллега Раиса Ахметовна, он умел выделить самое главное в ворохе проблем и вынести на повестку дня. Так решались важнейшие задачи, что непременно служило толчком для дальнейшей работы университета.

Несмотря на завал неотложных хозяйственных дел, острую нехватку времени, он все же не забывал обучать молодежь, передавать им свои знания и заинтересовывать перспективами на научном поприще. Он никогда не забывал о своем главном призвании – учителя и продолжал читать лекции по темам «Фотохимия органических молекул», «Избранные главы физической химии» студентам факультета физики и химии, по совместительству выполнять обязанности заведующего кафедрой физической химии, поддерживать связи с передовыми учебными заведениями Союза с целью развития научно-педагогических кадров и обмена опытом.

С 1980 года З.Мулдахметов руководил комплексом научно-исследовательских работ, проводимых совместно со своими коллегами Б.Ф.Минаевым, М.Ж.Журиновым, Р.А.Кецле, С.А.Безносюком и А.С.Масалимовым, проводил научно-исследовательскую работу по проблемам «Фотофизики и фотохимии органических молекул», «Теоретической прикладной спектроскопии быстро протекающих процессов», «Квантовой химии твердого тела», «Радиоспектроскопии свободных радикалов».

В 1981 опытный, умелый руководитель, ученый и педагог, сумевший совместить науку с педагогикой, Зейнолла Мулдахметов был награжден орденом «Знак Почета».

В том же году он был избран делегатом XV съезда Коммунистической партии Казахстана.

В 1982 году Карагандинский государственный университет выступил организатором проведения на базе университета Всесоюзной научной конференции по квантовой химии, а через два года – Республиканской научно-теоретической конференции по «Фотохимии и фотофизике синглетного кислорода». В том же году в университете впервые была открыта кафедра квантовой химии – вторая по Союзу, первая была в Москве. Это говорило о многом. И следом З.Мулдахметовым в соавторстве с М.Шариповым и М.Журиновым был выпущен первый учебник на казахском языке по квантовой химии «Кванттық химия».

В результате кропотливой и целеустремленной работы группы ученых под руководством академика в национальной науке появилось новшество – основана первая школа квантовой химии. Если мы правильно поняли Зейнолла Мулдахметова, то подобная школа должна была бы быть открытой рано или поздно. Мы, конечно, знали, что мечта открыть в Казахстане школу квантовой химии зародилась у него еще в годы обучения в Московской аспирантуре. Мечты и намерения на пустом месте не рождаются! Международная научная конференция ФиАН, где ему посчастливилось впервые увидеть гениев физической науки Тамма, Бора, Ландау, Сахарова, Вавилова, Левшина... окрылила мечты молодого ученого, поставила перед ним великую задачу, познать все тайны науки и использовать ее могущество во имя процветания Родины. «Самим не будь, но будь похож, ученого коль повстречаешь». Надо постараться, хотя бы быть похожим на ученого, если не удастся стать им самим. Вот и у Зейноллы загорелось желание стать похожим на этих знаменитостей и перенять у них весь опыт. Мечты молодости сбылись очень быстро... Ученые восприняли все это, как личный вклад академика Зейноллы Мулдахметова в казахстанскую науку.

Он всегда с огромным трепетом вспоминает имена профессоров-преподавателей, которые работали здесь еще с зарождения Пединститута и с самого начала прошли вместе с ним через огонь, воду и медные трубы. Это доктора наук: Т.А.Абдразахов, Т.И.Абжанов, А.А.Алимбаев, Ж.С.Акылбаев, Ю.Н.Антипов, К.М.Арынгазин, Ф.Н.Базанова, К.С.Баишев, В.В.Егоров, З.Т.Жумагалиев, А.Альжанов, Н.Т.Ержанов, А.И.Игиликов, А.В.Казанцев, С.Т.Каргин, Р.А.Клещева, П.С.Кривицкая, К.К.Каракесов, Т.Р.Кордабаев, А.К.Курышжанов, Т.А.Кукетаев, Т.Г.Мустафин, Ш.Р.Момынов, Х.М.Нурмуханов, А.Ж.Орманбаев, А.И.Перевертун, А.Ж.Турмагамбетов, М.П.Тонконогов, Е.С.Смаилов, Д.А.Шаймуханов, кандидаты наук, доценты: К.Жуасов, Т.М.Ильясов, М.И.Иманбеков, Е.Ж.Есенгарин, Р.Г.Омарова, М.И.Жамбеков... и список этот можно продолжать до бесконечности.

Профессор, член-корреспондент Академии социальных наук Султан Досмагамбетов:

«Звание «Заслуженный деятель науки Республики Казахстан» присвоено, если я не ошибаюсь, Зейнолле Мулдахметову в 1993 году. По моему убеждению, этого звания Зеке более, чем достоин. Его целеустремленность, любознательность, выдержка стали основой заслуженного авторитета. Трудно встретить человека, в котором удачно переплелись бы все эти три качества. Ведь, не секрет же, что многие из нас не в состоянии довести до логического конца начатое дело. У Зеке такого нет – он не позволит себе устать, пока не дойдет до финиша. Поэтому он и сумел вложить в отечественную науку столько знаний, опыта и сил. Это хорошо знают в кругу ученых, поэтому его ценят и уважают.

Всесоюзная и республиканская научные конференции по квантовой химии были организованы и проведены по инициативе и при непосредственном участии Зейноллы

Мулдахметова. Что стало первым масштабным научным форумом в этой области.

Его неутомимому труду в университете была дана самая высокая оценка и в 1986 году его наградили орденом Трудового Красного Знамени. Он стал членом комиссии по присуждению Государственной премии Казахской ССР в области науки и техники и членом бюро Карагандинского областного комитета партии...»

* * *

Автор этих приятных воспоминаний видный государственный и общественный деятель, профессор Султан Каппарович Досмагамбетов, который всю свою сознательную жизнь посвятил развитию экономики и культуры Карагандинской области. Свою трудовую деятельность он начинал простым учителем в сельской школе, потом давал уроки в Алма-Атинском юридическом институте, был старшим преподавателем, доцентом, заведующим кафедрой в Среднеазиатском политехническом институте, в Карагандинском горно-рудном и политехническом институтах. А с 1963 года выполнял обязанности сначала секретаря обкома, позже – второго секретаря, а с 1969 по 1982 год – на протяжении тринадцати лет был председателем областного исполнительного комитета. В эти годы он сумел показать себя умелым руководителем и поднять социальный и культурный уровень жителей области на новую высоту.

Приход Мулдахметова на должность ректора совпал со временем, когда первый секретарь области В.К.Акулинцев уходил на заслуженный отдых, и на его место был назначен А.Г.Коркин. Акулинцев понимал необходимость открытия второго университета и всячески поддерживал его создание. Неизвестно, существовало ли надлежащее распоряжение от вышестоящих органов, но он старался решать все необходимые вопросы, связанные с деятельностью нового учебного заведения, своевременно.

Теперь власть находилась в других руках. Но и первый секретарь Коркин всячески поддерживал университет, заботился и помогал ему. Он жестко требовал от областных партийного, комсомольского, профсоюзного и исполнительного комитетов, руководителей промышленных предприятий, глав хозяйствующих субъектов содействия в решении тех или иных задач университета, оказания необходимой помощи всегда и во всем. И это было верно. Только усилиями всего общества можно было творить чудеса и свершать более или менее крупные дела.

Второй секретарь обкома Ж.Ш.Калмагамбетов, секретари А.М.Иванов, К.А.Аманбаев, В.Г.Ануфриев, Ш.Т.Токмагамбетов, председатели областного исполнительного комитета С.К.Досмагамбетов, З.И.Инкарбаев, первые заместители председателя Я.А.Пазенко, Е.И.Бочарев, Л.К.Полежаев, заместители: В.Н.Мирза, О.Ш.Шакиров, секретарь Г.С.Медеубаева, председатель областного Совета профсоюзов М.Ш.Шаймерденов, секретарь комитета комсомола К.Ж.Аманбаев – все приложили максимум усилий, чтобы помочь молодому университету встать на ноги, укрепить его материально-техническую базу. Они глубоко верили, что молодой университет в будущем способен будет готовить самые востребованные кадры для области. В октябре 1986 года первым секретарем обкома партии был назначен Валерий Иванович Локотунин. Его заместителями, или: вторыми секретарями – Ж.Ш.Калмагамбетов, А.И.Абижанов, секретарями – К.С.Султанов (1987 г.), А.Ф.Романов, А.М.Иванов. Хотя ректор университета все же решал важнейшие внутрихозяйственные вопросы, но по финансам – все упиралось в первых лиц области. И новые назначения, продолжая благие начинания своих предшественников, тоже не оставляли университет без внимания.

Декабрьское восстание (Желтоксан) стало олицетворением пробуждения нации, веками мечтавшей о незави-

симости и свободе и наконец-то воспрянувшей ото сна. Эти события послужили стимулом для пробуждения и остальных наций и народностей, населявших Казахстан. Казахи твердо заявили о себе: «Это – наша Родина, хватит попираť честь народа нашего, никто не имеет права даже пытаться стирать из нашего сознания обычаи и традиции предков!» Задумались и пришлые господа: «Тогда где же Родина наша? Как и откуда мы попали сюда? Давайте-ка уходить, пока живы-здоровы...» – и началось бурная миграция обратно, «на историческую Родину».

Карагандинская областная энциклопедия, в свою очередь, об ученом, руководителе, учителе и академике Зейнолле Мулдахметове, внесшем неоценимый вклад в развитие родного края, как обычно написала сухо и бездушно.

Потому и не впечатляет. Не прослеживаются характер, мотивы, личные качества – именно то, чем ты качественно отличаешься от многих других людей. А жаль... Историю, которая более полно отражает не задетые пером летописца достоинства личного характера Мулдахметова, рассказал нам проработавший на протяжении многих лет проректором университета по хозяйственной части (1980-1985 г.г.) Булат Какенов. История эта была тесно переплетена с известными, но пока еще не до конца рассекреченными, Декабрьскими событиями.

– Желтоксан – стал именно той силой, которая выплеснула на улицы всю обиду и злость, которые накопились в душе свобододолюбивого народа – результат долготных унижений и оскорблений. Это великое событие, сумевшее отправить в небытие тоталитарные законы и смести преграды будущей независимости! Тоталитарный режим не ожидал такого поворота событий, вздрогнул не на шутку и направил против молодежи свой железный кулак. Исторической правдой является то, что на площадь вышла, в основе своей, студенческая молодежь. Студенчество, как и во все времена, на этот раз тоже

стало гегемоном борьбы за справедливость, и в эти декабрьские дни оказалось в самых первых рядах борцов за независимость. Следует отметить, что роль карагандинской молодежи в декабрьских событиях 1986 года до сих пор досконально не исследована и до конца не раскрыта. Это и понятно, эпицентр событий находился в Алматы: там волнения начались, там их и задушили, поэтому подвиг молодежи других городов и областей остался как бы в тени. И все же, справедливости ради нужно сказать, что отголоски начавшихся было в южной столице молодежных выступлений, ощущались также в Карагандинской, Шымкентской, Жезказганской, Джамбульской областях. Сколько представителей передовой молодежи было подвергнуто репрессиям и гонениям впоследствии?! Многие из них живут и здравствуют поныне – стоит только завести об этом разговор, как откровения хлынут нескончаемым потоком. Не вся правда о Желтоксане дошла до наших дней, истина ждет своего часа...

Мулдахметов не растерялся в те тревожные дни, не подал вида, а со свойственной ему прямоот и принципиальностью счел делом чести вмешаться и помочь тем, чья судьба была уже практически предрешена. Обнаружить столь мужественный характер истинного патриота своего народа и поступить именно так, как он поступил мог только человек, всем сердцем и душой готовый встать грудью за будущее, за подрастающее поколение.

Вот он – истинный пример для подражания, который в самую пору перенимать и вам, и нам!

* * *

Разве возможно забыть Евнея Арыстановича Букетова. И многие из тех, кто не может забыть его, частенько поднимали вопрос о присуждении университету его имени. Такое положение дел лишало спокойствия и Зейнолла

лу. «Делу – время!..» – считал он, и это время наконец-то наступило весной 1987 года, когда Зейнолла Мулдахметов поехал в Алматы, на совещание в Центральный Комитет партии. А там, улучив момент, эту мысль он донес до внимания заведующего отделом агитации и пропаганды Мырзатая Жолдасбекова. Тот со своей стороны горячо поддержал ученого и неожиданно напутствовал: «Зеке, это отличное и весьма верное предложение! Имя Букетова достойно университета, да еще как, так что срочно займитесь всей необходимой документацией. Общественные организации... коллектив университета... сами понимаете... нужны письменные обращения... А мы их доведем до сведения соответствующих инстанций... Нурсултан прекрасно осведомлен об Ебеке, его месте в обществе... только поспешите!»

«Рожденная в 1987 году идея постепенно обрела реальные очертания и наконец-то воплотилась в жизнь в начале 90-х, когда свершались многие из славных дел. И первой ласточкой стало январское 1991 года Постановление Совета Министров Казахской ССР, согласно которому средней школе №2 – район Шал-акына Северо-Казахстанской области – и улице, на которой эта школа находится, было присвоено имя Е.А.Букетова. Немного спустя аналогично поступили и в Петропавловске.

Надо признать, что довести идею до логического конца способствовала настойчивая активность коллектива Карагандинского Государственного университета. Предложение было горячо поддержано Академией Наук, Союзом писателей, исполнительным комитетом Карагандинского областного Совета народных депутатов... сама идея олицетворяла духовный настрой молодого казахского государства, в котором пребывал и Глава государства. А 16 августа 1991 года Постановлением Правительства Карагандинский Государственный университет был назван именем Евнея Арыстановича Букетова».

Это – отрывок из биографической повести известного казахского писателя Медеу Сарсеке «Евней Букетов».

Конечно, по прошествии времени, найдется много «деятелей», которые могут заявить, что это «они – первые выступили гарантами открытия Доски почета Е.Букетова... внесли свой вклад в основание его памятника... добились присвоения его имени университету...» и т.д. и т.п. Не исключено, что многие из них будут рвать глотки, доказывать свою правоту... Нет, мы не будем им противиться или выражать свой протест, отнюдь. Так как желание быть причастными ко всему благому – вполне закономерно. И все же, в рядах первых инициаторов увековечивания незабвенной памяти величайшего ученого, доведшего саму идею до вышестоящих инстанций, добившегося ее осуществления был, несомненно, Мулдахметов – думается, что никто не вправе подвергать сомнению данное обстоятельство!..

ГЛАВА ПЯТАЯ

НАУКА – ОДНО ИЗ ВЕЛИЧАЙШИХ СВОЙСТВ АЛЛАХА

Абай

Столица независимого Казахстана – современная Астана, растущая не по дням, а по часам, продолжает поражать всех своей величественной красотой. Когда принималось исторически важное решение о переносе столицы из благополучной Алма-Аты в заснеженную и холодную от лютых морозов Астану, противников было, хоть отбавляй – и лишь только испуг оказаться вне «кормушки» и лишиться карьерного роста заставил многих из них невольно покинуть свои засиженные места и с понурой головой двинуться вслед столь нежеланному переезду. Ныне народ стремится туда исключительно и только по собственному желанию. А причина более, чем банальна – Астана действительно превратилась в настоящую столицу независимой страны.

Именно здесь сейчас сосредоточены рычаги решений многих экономических проблем, так как город превратился в место деловых встреч, в центр культуры, науки и образования огромного по масштабам строительства.

Жаль, что мало кто сегодня знает, что еще в советское время в начале на республиканском, а затем и во всесоюзном масштабах Каныш Сатпаев первым настойчиво выдвигал идею переноса столицы республики из Алматы в Караганду или Акмолу. Идея родилась не на пустом месте. Этому располагало географическое положение обоих городов, находящихся в самом центре нашей обширной республики. К тому же, геологические исследования, проведенные в недрах Северного и Центрального Казахстана, давно показали и доказали наличие здесь невообразимого запаса несметных богатств – рудных залежей и полезных

ископаемых: железа, меди, золота, серебра, урана, боксита, угля... Величайший ученый современности глубоко верил в то, что если Казахстану удастся освоить и использовать эти богатства, то экономический расцвет ему обеспечен.

В 1949 году в Караганде прошла выездная сессия Академии Наук Казахстана. На нее были приглашены известный академик И.П.Бардин и другие ученые Москвы и Ленинграда. Академик И.П.Бардин – это Ученый с большой буквы, поднявший на новую высоту не только советскую металлургическую науку, но и уровень промышленного производства всего Союза. Он всегда был знатным специалистом, который будучи еще главным инженером металлургических комбинатов Кузнецка и Магнитогорска, своими руками поставил на ноги эти индустриальные гиганты.

На повестку дня сессии был вынесен вопрос об увеличении производственной отдачи развивающихся промышленных предприятий Центрально-Казахстанского региона. А идея Сатпаева о переносе столицы в этот богатый регион как раз и состояла в том, чтобы развить производственную мощь Центрального и Северного Казахстана.

А через десять лет, в 1959 году в Караганде состоялась еще вторая выездная сессия Академии Наук. Согласно повестке, основным вопросом, вынесенным на сессию, – была роль науки в развитии угольной, химической промышленности, цветной и черной металлургии, в обеспечении Караганды питьевой водой и возможные пути их решения.

Словом, резкий рост промышленного производства в Центрально-Казахстанском регионе с каждым годом порождал новые проблемы. Оставался лишь один путь для их успешного решения – это передовая наука! Много лет тому назад Сатпаев выразил и эту, свою вторую идею. Те, кто поддержал ее, стояли в первом ряду у истоков открытия в 1983 году отделения Академии Наук в Караганде.

Сам вывод до 1975 года пяти-шести институтов из состава ХМИ предусматривал, в конечном итоге, открытие отдельного научного отделения. «Лучше поздно, чем никогда!» – так несколько запоздало, но все же сбылась давняя мечта академика Каныша Сатпаева.

Но в последние годы темп работы отделения Академии Наук в Центральном Казахстане оставлял желать лучшего, не выполнялся запланированный объем исследований, активность самих ученых снизилась до критической отметки, ничем положительным они себя не проявляли. В конце-концов в Академии Наук заслушали работу отделения, были раскрыты причины снижения уровня работы. Для исправления ситуации ученым были даны указания глубже проводить научно-исследовательские работы и повысить предъявляемые требования к самим ученым. Для этого было решено заменить руководство отделения. В этом вопросе выбор опять пал на доктора химических наук, академика Зейнолла Мулдахметовича Мулдахметова (1988 г.), и он был назначен академиком-секретарем Отделения.

Способный на любой должности сразу же определять суть работы и порядок ведения дел, он тут же связался с руководством отделения и институтов, относящихся к нему, побеседовал с учеными-профессорами и обозначил для себя кое-какие проблемы. Конечно, фронт работ в Отделении несколько отличался от университетского, где во главу угла прежде всего стояло обучение, образование... Здесь необходимо было проводить научные исследования богатого природными залежами края, делать открытия, которые помогли бы существенно укрепить народное хозяйство. Вряд ли кто-либо способен думать, что это очень легко осуществить.

Человеку несведущему на первый взгляд может показаться, что жизнь ученого очень интересна и полна разнообразных приключений, хотя многие, наверняка, знают, что жизнь и деятельность ученого, путь науки – терни-

сты, пролегают через множество бесконечных страданий, усталаны мучениями. Наука – не та область, где сегодня, не успев начать научные изыскания – завтра уже делаешь открытия, а послезавтра – становишься знаменитым. Каждое исследование – это судьбы множества людей, годы проведенной кропотливой работы. Сколько сильных мира сего не выдерживало крутые повороты этого пути, приносило в жертву свое здоровье и даже погибало?! Эту истину он усвоил еще тогда, когда был аспирантом в Москве. Что поделаешь, из множества специальностей его выбор пал именно на эту, теперь отступать некуда. Надо, во что бы то ни стало, идти и идти только вперед и не сдаваться...

«Пока мечтатель размышляет, рискованый дважды перейдет». Итак, он рискнул и твердо решил посвятить весь свой опыт, все свои знания, свой авторитет, нажитый годами на стезе науки и на общественных делах, скорейшей активизации деятельности Отделения.

В первую очередь, Мулдахметов изучил состояние и перспективную возможность научного потенциала Отделения, определил направление предстоящей работы. Во-первых, было необходимо в срочном порядке расширить объем научных исследований и систематизировать их по направлениям. Для осуществления этих целей нужны были знания и опыт. А где и у кого их взять? Он срочно командировал группу ученых в Сибирское отделение Академии Наук СССР и в Приднепровское отделение Академии Наук Украинской ССР, – в Москву, Новосибирск, Киев и Днепропетровск. Они набрались необходимого опыта, обучились, получили весомые знания и вернулись на родную землю.

Он тут же потребовал от руководств подчиненных Отделению научно-исследовательских институтов быть в тесной связи с такими промышленными предприятиями, как «Жезказганцветмет», «Уралэлектромедь», «Центроказгеология», Балхашский медеплавильный завод. 2-3

февраля 1989 года в Караганде прошло очередное выездное заседание Президиума Академии Наук Казахской ССР. Для участия в его работе были специально приглашены ученые-исследователи высших учебных заведений и руководители промышленных предприятий Карагандинской, Жезказганской, Целининградской, Кустанайской и Кокшетауской областей. Участники заседания внимательно прислушивались к их мнению и планам, так как необходимо было выявлять накопившиеся проблемы и направлять работу Отделения на их успешное преодоление. На выездном заседании АН Казахской ССР было принято Постановление его Президиума «О состоянии и перспективах дальнейшего развития Центрально-Казахстанского отделения Академии Наук Казахской ССР и повышении его вклада в научно-технический прогресс региона». Постановление стало одним из основных руководящих документов в научно-организационной деятельности Отделения.

По инициативе академика Мулдахметова на выборах членов республиканской Академии были достигнуты избрания по местам, выделенным на регион, в результате чего в 1989 году от Отделения в Караганде были избраны 1 академик Академии Наук Казахстана и 6 его членов-корреспондентов.

Академиком Академии Наук республики по физической химии был избран член-корреспондент АН Казахской ССР, доктор химических наук, профессор З.М.Мулдахметов, а членами-корреспондентами АН Казахской ССР стали – доктор медицинских наук, профессор Б.Е.Алтынбеков – по медицине, доктор химических наук, профессор М.Ж.Журинов – по химии, доктор технических наук, профессор А.Г.Лазуткин – по горному делу, доктор физико-математических наук, профессор М.О.Отелбаев – по математике, доктор экономических наук, профессор К.А.Сагадиев – по экономике и доктор технических наук,

профессор Б.С.Фиалков – по металлургии. В результате ученый состав отделения пополнился до 2 академиков и 9 членов-корреспондентов.

Вы, наверное, заметили, что Мулдахметов избирался наряду со всеми и был удостоен звания «академик» на альтернативной основе. О, это было совершенно другое время и чтобы удостоиться почетного звания «академик», нужно было быть «семь пядей во лбу», т.е. обязательно было наличие научных открытий, которые бы широко использовались в народном хозяйстве и приносили ощутимую пользу; научно-исследовательские труды непременно должны были бы часто публиковаться в научных изданиях; а активное участие в общественной деятельности и наличие учеников-последователей было принципиально важно. Только на этих условиях можно было надеяться на избрание, а если в анкетных данных чего-то не доставало, то вас непременно вычеркивали из списка. Поэтому в советское время присвоение звания «академик» ученому становилось событием неординарным, явлением в обществе. К тому же печать в обязательном порядке должна была освещать это. Одно из таких обязательных заданий получила и я, будучи корреспондентом Карагандинской областной газеты «Орталык Казакстан». Предварительно ознакомившись с жизнью и деятельностью Зейноллы Мулдахметова, я опубликовала в газете статью, которая впоследствии послужила поводом для написания этой книги.

* * *

6 августа 1993 года в городе Караганде прошло очередное выездное заседание Президиума Академии Наук Казахстана. В работе выездного заседания наряду с академическими учреждениями приняли участие представители и руководители отдельных министерств и ведомств, научных учреждений, высших учебных заведений, ответственные сотрудники областных и городских администра-

ций Карагандинской, Жезказганской, Павлодарской, Акмолинской областей.

Это было время перехода страны на рельсы рыночной экономики, время перемен в общественном сознании. Необходимо было форсировать перевод научного потенциала индустриально развитого региона на новые условия, новые взаимоотношения. Ранее Академия Наук жила только в ожидании указаний из Москвы: «Что же нам готовят на сегодня?» или «Что же они скажут?» Ныне настало иное время – время перемен и реальной возможности самим решать свою судьбу. Это было понятно каждому. Этого требовали свершившиеся события.

После этого количественно вырос ученый состав Отделения, возросли его роль и ответственность. Например, в выборах в Академию Наук Казахстана 1994-1995 г.г. членами-корреспондентами были избраны докторы наук, профессора Н.С.Бектурганов, А.М.Газалиев, С.М.Адекенов, М.Т.Алиакпаров, Г.А.Кулқыбаев, П.В.Ермолов. Новые ученые степени не облегчили труд ученых, отнюдь. Отлично понимая, что одновременно взвалить на себя бремя званий и почета – дело нешуточное, З.Мулдахметов чаще обычного не уставал повторять своим коллегам: «Друзья, раз звания обязывают – будем достойными их, постараемся оправдать столь высокое доверие». Видимо, он всерьез задумывался о чести и репутации своих сотрудников.

После повышения степеней ученых и заодно их репутации, академик-секретарь З.М.Мулдахметов приступал к решению новых задач. Его не покидала идея открыть академические научные институты по направлениям. По его инициативе и при активном его участии в городе Караганде были созданы:

1. Академический институт Проблем комплексного освоения недр,
2. Академический институт Прикладной математики,

3. Академический институт Рыночных отношений и фитохимии.

Он не останавливался на достигнутом, а совместно с группой ученых с мировым именем стал решать множество накопившихся проблем, организовывал Республиканские и Международные научные конференции.

А открытие известного ныне далеко за пределами данного региона Академического института Рыночных отношений и фитохимии достойно отдельного повествования – возможно, это пригодится для истории.

Однажды к академику Зейнолле Мулдахметову зашел доктор химических наук Сергазы Адекенов со своей новой идеей. Он высказал мысль о том, что в Караганде можно было бы создать институт фитохимии на основе полного самофинансирования. Академик, всегда склонный подхватывать на лету оригинальные идеи, с радостью поддержал ученого. Однако, радость эта была недолгой. Чтобы претворить в жизнь новую идею, недостаточно самой идеи и поддержки, нужны серьезные средства. Общество уже практически перешло от плановой экономики к рыночной. У Правительства вообще, и у Академии Наук в частности, казна была пуста – хоть «разрывайся», а помочь нечем. Что же делать? Мулдахметов прекрасно понимал, что сидеть сложа руки только потому, что нет средств, и не поддержать новую, перспективную идею – равносильно удушению науки. И все же средства отыскать удалось – помогли меценаты. Посоветовавшись, решил сначала провести международную научную конференцию. Сам был избран председателем организационного комитета.

Так, в 1994 году была проведена Международная научно-практическая конференция «Производство переработки сырья лекарственных растений и насущные проблемы технологии получения фитопрепаратов». В работе конференции приняли участие ученые со всех континентов земного шара, поделились мнениями и обменялись опытом. И только после этого руководство Национальной

Академии Наук поняло необходимость и важное значение института фитохимии, что Правительство страны, наконец-то, решило «раскошелиться». В Караганде для нужд института было отведено 44 гектара земли, 3 гектара из которых были превращены в питомник по выращиванию лекарственных трав.

В настоящее время в институте трудятся шесть докторов, тридцать три кандидата наук. Благодаря их неутомимому труду из 150 полевых растений получают 205 лекарственных препаратов. А 71 новый препарат растительного производства уже запатентован и поставляется в такие страны, как США, Великобритания, Япония, Швейцария, Франция... Индия, Китай, Россия. В этом ряду особо выделяются такие препараты растительного происхождения, как «Арглабин», «Биалм», «Калиор», «Цепсеурин». Распространение по всему миру лекарственных препаратов из степных трав является ощутимым вкладом Центрально-Казахстанского отделения Академии Наук Казахстана в дело лечения и нераспространения многих заболеваний.

После этого, в 1997 году в Караганде была организована и проведена V-я Международная конференция по проблемам химии и химической технологии халькогенов и халькогенидов. По достоверным данным, еще в прошлом веке было созвано пять научных конференций по скопившимся проблемам элементов халькогенной группы. Первая из них было созвана в 1978, вторая – в 1985 году, обе в Караганде и под руководством академика Е.Букетова. Поэтому Родиной науки считается Союз вообще и Караганда в частности – этот факт получил всеобщее признание химиков планеты. А академик Букетов, в свою очередь, был признан самым именитым ученым в этой области. Его последователи продолжили великое начинание своего наставника и сформировали школу «Химии и технологии халькогенов и халькогенидов».

Были еще проведены международные научно-практи-

ческие конференции и симпозиумы по проблемам химии и химических технологий, математики, геологии, горного дела, медицины и экономики. В ряду несомненных заслуг множество ученых в этой сфере особо выделялись труды и старания академика-секретаря Отделения Зейноллы Мулдахметова.

В то время по республике не было Научных советов для защиты кандидатских и докторских диссертаций по техническим, химическим, медицинским и экономическим наукам, а если и были, то только в Алматы. Карагандинские ученые для анализа своих открытий и результатов научных изысканий вынуждены были то и дело обращаться в Научный совет в Алмаиы. Это отнимало очень много времени, так как приходилось частенько разъезжать меж городами. Зейнолла Мулдахметов, основывая свои доводы на том, что в обществе произошли значительные перемены, а значит перемены необходимы и в этом вопросе, добился открытия при Отделении Научного совета по защите кандидатских и докторских диссертаций. Сейчас об этом говорить легко, но тогда нужно было преодолеть множество препятствий. Сложно было, например, убедить некоторых руководителей республиканской Академии Наук, впитавших в себя строгие советские постулаты, в полезности и оптимальности второго Научного совета. Именно через эти трудности проходило создание при Центрально-Казахстанском отделении АН еще одного Совета. Благодаря этому, только в сфере химических наук института «Органического синтеза и угольной химии» на Научном совете было защищено 15 докторских (и 53 кандидатских) диссертаций. Успешно защитив, докторами стали Масалимов А.С., Махметов М.Ж., Такенов Т.Д., Мендалиева Д.К., Нухин А.Н., Шарипов М.Ш., Абланова Е.Х., Турдыбеков К.М., Поляков В.В., Прибыткова Л.Н., Салыкеева Л.К., Нуркенов О., Байкенова Г.Г., Едрисов А.Т., Иванова Н.М.

Среди сотрудников самого института 7 человек стали докторами и 25 – кандидатами наук.

На небосклоне науки уже отчетливо высвечивается целое созвездие отечественных ученых, которые вносили и вносят значительный вклад в развитие науки, рост производства в самом индустриальном регионе республики. Все они являются неотъемлемой частью большого айсберга на плаву под гордым наименованием «Ученые Караганды!»

Однажды мы связались по телефону тогда еще здравствующим академиком Абилкасом Сагыновым и попросили поделиться своим мнением об академике Зейнолле Мулдахметове. Не раздумывая долго, он сразу же согласился встретиться. Встретились и разговорились. Но, поскольку объем книги не позволяет охватить ту беседу целиком, ограничусь малой толикой услышенного.

– В 1988 году он был избран секретарем-академиком Центрально-Казахстанского отделения Академии Наук. Много сил он посвятил делу развития деятельности Отделения. И что следует отметить особо: при самом активном содействии Зейноллы в городе Караганде были созданы Академический институт Проблем комплексного освоения недр и Академический институт Прикладной математики.

Я на протяжении 33 лет руководил Карагандинским политехническим институтом, теперь был переведен директором института Проблем комплексного освоения недр. Это способствовало более тесному дальнейшему нашему общению.

Зейнолла никогда не препятствовал решению поднятых нами проблем, наоборот, не жалея сил и средств, делал все возможное для улучшения условий института.

Между нами сложились отношения скорее дружеские, нежели служебные. Стоит мне обратиться к нему с просьбой: «Зеке, не хватает этого, а как быть с тем?»

– он тут же парирует: «Ну, оформите все в письменном виде, а остальное мы доведем до логического конца». Одна из лучших его черт всегда – это вовремя выполнять данное обещание.

* * *

Мы считаем уместным посвятить несколько теплых слов и Абилкасу Сагынову, внесшем значительный вклад в развитие национальной науки. К тому же, он являлся одним из старших соратников Зейноллы Мулдахметова, которого ученый вспоминал часто и который, несмотря на то, что уже ушел из жизни, никогда не покинет народную память.

В 1941 году он закончил Днепропетровский Горный институт и начал свою трудовую деятельность в Караганде. Сначала он работал в горнодобывающих организациях объединения «Карагандауголь», потом стал директором Угольного института, а с 1955 года – на протяжении 33 лет подряд был ректором Карагандинского политехнического института.

Поистине неоценим его вклад в науку. Он провел фундаментальные исследования актуальных проблем в угольных пластах и в области оптимальных путей добычи угля. По результатам этих исследований он стал доктором технических наук и академиком Национальной Академии. Вместе с тем, он является автором 18 монографий и более двухсот научных статей. За эти выдающиеся заслуги он был награжден двумя орденами Ленина, орденом Октябрьской революции и Дружбы народов, ему было присвоено почетное звание Героя Социалистического Труда.

И несмотря на то, что его уже нет рядом с нами, к нему – к его памяти и к его пути, проложенному в науке и в деле воспитания подрастающего поколения, «никогда не зарастет народная тропа...».

* * *

Перу академика З.Мулдахметова, в том числе и совместно с другими авторами, принадлежит около трехсот научных и педагогических трудов, опубликованных в республиканской, всесоюзной и зарубежной печати. Увидевшие свет его фундаментальные монографии и научные статьи являются свидетельством его замечательных способностей и глубокого таланта.

З.Мулдахметов видел смысл своей жизни не только в организационной деятельности в Центрально-Казахстанском отделении АН, но и в активном своем участии в научных исследованиях. Вместе с коллегами К.Аяпбергеновым и А.В.Шелкуновым они провели значительную исследовательскую работу. Одними идеями, доказанными и обоснованными в своих научных трудах, он внес колоссальный вклад в науку определения адаптации к реакции органических молекул, являющейся основой физики и химии.

Наряду с результативной научной деятельностью, Зейнолла Мулдахметов принимал самое активное участие в организационных и общественных делах. К примеру, он долгие годы был членом Комитета по науке и технике Президиума Академии Наук Казахской ССР, а с 1992 года – членом Президиума Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Казахстан.

Свою безудержную активность академик З.Мулдахметов проявил и в работе Редакционно-издательского совета Академии Наук. Он был заместителем главного редактора журнала «Известия НАН РК. Серия химическая» и был членом редакционной коллегии журнала «Доклады НАН РК».

Многие его научные статьи были переведены и опубликованы в зарубежных изданиях. Он участвовал с докладами в работе X-го Международного симпозиума по эффекту Яна-Теллера (Кишинев, 1989 г.), Международной

конференции по квантовой химии твердого тела (Рига, 1990 г.), Всесоюзного координационного совещания по квантовой химии (Казань, 1991 г.) и на I конференции Всесоюзной ассоциации по теоретической органической химии (Волгоград, 1991 г.).

Сначала в Казахском Химико-технологическом институте в Шымкенте, позже – в Карагандинском университете он основал кафедру квантовой химии и был пионером разработок по теории квантовой химической связи. Дальше – больше, он ставит себе цели задачи, совместно с коллегами досконально исследовать эту сферу и достичь необходимых результатов. И продолжал вести сложные научные эксперименты в области спектроскопической методики. Результатом данных исследований стала проведенная 15 сентября 2004 года в Караганде Международная научно-практическая конференция «Молекулярная спектроскопия органических соединений и квантовая химия». Основной доклад на ней был сделан основателем школы квантовой химии в Казахстане академиком Зейноллой Мулдахметовым, который рассказал об истории зарождения и осуществления этой идеи, об ученых, внесших свой посильный вклад в это дело.

КАЗАХСТАНСКО-РОССИЙСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ

В начале девяностых без войн и кровопролитий после своего семидесятилетнего существования распался «великий и нерушимый» Советский Союз. Мы не сразу поняли, как могло прекратиться свое существование то, что, казалось, уцелеет и при армагеддоне. А грозная «Советская власть», меж тем, развалилась, как картонный домик. Мы даже не заметили, как ежегодный и ежедневный упадок в экономике, массовые приписки привели к краху весь механизм, на котором держалось «незабвенное» советское общество.

И когда все старое уходило в небытие, а его место занимало все новое – мы понимали не все. Мы не знали, что делать и что предпринять, когда грянула рыночная экономика. А рынок, меж тем бесжалостно нас поглотил...

Шквал «переходного периода» раскачал и фундамент, на котором держалось наше народное образование. Не только высшие учебные заведения, но и обыкновенные школы вдруг начали становиться платными, так как желающих разжиться за счет других хватало во все времена. И вряд ли кто из них способен был тогда понять, что платное образование, в конечном счете, порождает неграмотное поколение и умственно отсталый народ. Но люди, взявшие всю заботу о грядущем и о народном благе на себя, не дали осуществиться этим пагубным идеям. Наш народ сумел выдвинуть людей грамотных и умных, способных повести за собой.

Казахстан, получивший свою независимость, никогда не хотел разрывать крепких связей с Россией. Да и возможно ли наглухо закрыть общую границу протяженностью в семь с половиной тысяч километров. Тем более, что у нас на тот момент не было даже двустволки. Воо-

ружение, оставшееся в наследство от Советской Армии, было или распродано, или разворовано.

Давайте порассуждаем и представим себе, что все добрососедские связи между двумя народами, вдруг прекращены... Сам бог велел нам жить рядом – по соседству, поэтому корни великой дружбы между нашими народами ушли далеко в глубь веков – кто и как собирается их срубить, абсолютно непонятно?!. А если говорить о крепнущих из года в год экономических связях двух народов и нарастающей торговле между ними, то по меньшей мере глупо будут выглядеть такого рода попытки разорвать все связи между Россией и Казахстаном.

Разумеется, ошибок Советская власть наделала великое множество, но идеи ее были не так уж и плохи. Что же касается науки и образования – то тут именно, благодаря нашему великому соседу, мы кое-что переняли и кое-чему обучились. Одним из основных наших достижений – стала борьба за ликвидацию неграмотности, развернувшаяся в казахских степях в 30-е годы. Через науку и образование казахский народ дал знать о себе всему миру, создал самостоятельное государство, распахнул свои врата мировому сообществу.

И на заре государственного обустройства Президент независимого Казахстана Нурсултан Назарбаев предложил отношения между двумя странами поднять на новый, более качественный уровень. Иначе быть и не могло, так как тогда около шестидесяти процентов жителей от общего числа населения страны составляли русские и русскоязычные представители других национальностей.

Но Президент только что освобожденного от оков тоталитаризма, но не до конца еще осознавшего исторические перспективы экономической и политической самостоятельности, не очень-то расположенного укреплять отношения с северным соседом, народа, понимая его чаяния и душу, сказал приехавшему с дружеским визитом в Казахстан Президенту России Владимиру Путину:

– Дружба между русским и казахским народами, доставшаяся нам в наследство от наших предков, выдержала не одно испытание временем. К тому же многолетняя колониальная зависимость оставила в сердцах нашего народа немало невысказанных горьких слов. И все же я считаю, что в условиях независимости было бы правильным развитие дружеских отношений с историческим соседом. Если воскрешать в памяти все исторические ужасы и жить только с чувством мести, то можно совсем прекращать отношения с Германией. Но никто, ведь, не идет на подобный шаг. Претворение в жизнь в прошлом веке совместно с Россией глобальной индустриальной политики, Великая Победа наших отцов и дедов над общим врагом в Отечественной войне, совместное освоение целинных и залежных территорий на севере республики, расцвет культуры и образования – это то немногое, чем мы можем гордиться вместе. Это – наша общая история...

Если обязанностью любого главы государства является адекватная и справедливая оценка исторических событий прошлого, то донести свою мысль политкорректно и обоснованно – дано не каждому. Президент Назарбаев, не отступая от некоторых своих принципов, удивительно тонко и точно обрисовал еле сохраняющиеся тогда отношения между двумя странами.

Русские говорят: «Счастье – это оказаться в нужное время в нужном месте». В действиях Мулдаметова ощущается следование этой поговорке, в самый необходимый для двух стран момент он предложил возвести между ними поистине золотой мост. Вот что сказал академик:

«Идею о создании общего для казахов и русских учебного заведения подал сам Президент Нурсултан Назарбаев. Он с самого начала получения независимости неустанно повторял:

– Не ждите указаний сверху, не сидите по-старинке сложа руки, а старайтесь по мере сил и возможностей

внести свою лепту в развитие независимого государства, нового общества, покажите все, что умеете...

Вот эти слова и побудили меня к действиям. Несомненно то, что немало сил мы уже вложили в развитие науки и образования до этого. Но это другое. Недопустимо жить лишь прошлыми заслугами, лучше собраться и все свои знания и опыт посвятить новому независимому государству.

Необходимость же общего для России и Казахстана учебного заведения диктовала сама жизнь. Например, не все наши дипломы признавались в России. Здесь даже не может быть никаких обид, это – их право. Поэтому было решено совместными усилиями открыть новый университет, который соответствовал бы требованиям нового времени и дипломы которого признавались бы обоими государствами...»

Внимание Мулдахметова привлекла Московская «Современная Гуманитарная Академия». Несколько дней глубоких раздумий, дальнейшие телефонные переговоры с ректором Академии академиком М.К.Карпенко, долгие годы трудившимся на стезе науки и образования, и – билет на самолет в Москву. Более всего его поразила и заинтересовала сама система обучения в Академии. «Почему бы не открыть в Казахстане ее отделение?» – мысль, которую он высказал академику Карпенко, а тот только обрадовался.

В это время он решил посоветоваться еще с одним человеком и зашел в Посольство Казахстана в Москве. Таир Мансуров, работавший в советское время вторым секретарем Карагандинского областного комитета партии, ныне был послом в России. Он не смог «перешагнуть через дом старших», а принял решение справиться о здравии и попросить совета у Таира, бывшего своего соратника. Посол, не скрывая восхищения, уверенно сказал: «Зеке, этим делом вы поднимаете и нашу репутацию, конечно поддержим! В принимаемую в ближайшем будущем Декларацию

от посольства добавим пункт о «необходимости создания общего для двух государств учебного заведения». Так оно и случилось.

Мы являемся ежедневными свидетелями того, что глава нашего государства Н.Назарбаев с самого первого дня своего президентства провозглашает дружбу народов и их солидарность – основой счастья и благополучия, и прилагает все усилия на сохранение и осуществление этой своей политики.

Доказательством этому может выступить принятая в 1998 году Декларация о Вечной дружбе и союзничестве между Республикой Казахстан и Российской Федерацией, ориентированной на XXI столетие, в которой, в частности, ясно указано, что «Республика Казахстан и Российская Федерация создают совместные учебные заведения (Казахско-Русский университет и Русско-Казахский университет, гимназии)».

После этой Декларации репутация только что создававшегося Казахстанско-Российского университета пошла в гору, сомнения в его будущем развеялись, как дым, и были решены многие приостановленные задачи.

А Московская «Современная Гуманитарная Академия», привлекая внимание З.Мулдахметова, стала основой новых общественных отношений. В системе обучения нет ей равных на всем постсоветском пространстве. Подобная система задействована только в США, Японии и Германии. Обучение ведется на новом технологическом уровне с применением компьютерных технологий и электронных систем. Каждый студент имеет возможность через спутниковые каналы связи получить информационный доступ к элитам мировой науки и образования – в известные во всем мире учебные заведения и быстро, главное, в любое время прослушать лекции профессорско-преподавателей Кембриджского и Оксфордского университетов. Это стало возможно, благодаря современным информационным и коммуникационным технологиям и

средствам связи. Все обучение основано на признанной во всем мире дистанционной системе. За сравнительно небольшой срок «Современная Гуманитарная Академия» стала одним из основных и крупнейших учебных заведений страны. В настоящее время в городах России действуют 146 зарегистрированных отделений, а в ближнем и дальнем зарубежье 54 лицензированных филиалов, в которых обучаются, в общей сложности, 140 тысяч студентов.

А вот интересный факт – в «Современной Гуманитарной Академии» обучаются 15 тысяч студентов из семи государств планеты. Однако, им не приходится на каждую сессию приезжать в Москву. Этого делать и не надо. Каждый студент, находясь у себя дома, имеет возможность по Интернету прослушать лекции, получить задания, давать на них ответы и сдавать экзамены. Если все требования выполняются точно и в срок, результатом полученных знаний становится диплом о высшем образовании, который к вам домой придет сам. Вот таковы невероятные возможности новых технологий высокоразвитого современного общества. На этот раз Зейнолла Мулдахметов хорошо понял, что общество, желающее идти в ногу со временем, должно научиться давать образование подобными методами. Время, когда с карандашом и бумагой в руках успеваешь записывать одно и пропускаешь другое, сказанное преподавателем – безвозвратно уходит в прошлое. Этим и объясняется скорое внедрение такой системы в Казахстане.

Итак, в 1997 году был основан филиал «Современной Гуманитарной Академии» – Казахстанско-Российский университет. Если ранее все служебные должности в вузах были государственными и финансировались из средств налогоплательщиков, теперь же университетом владели частные лица. И само понятие «новый университет» говорило уже о многом. Все работы по организации

и подбору велись по-новой. Надо было подыскать здание для учебных корпусов и администрации... подобрать знающих свое дело проректоров и деканов, заведующих кафедрами, специалистов широкого профиля. Эти оргвопросы обнаружили в Мулдахметове его новые грани – непревзойденного организатора и великолепного педагога.

Понятно, что, за неимением специально отстроенных учебных корпусов, первые уроки были проведены в маленьком старом здании бывшего детского сада. О техническом оснащении пока и не мечтали. Постепенно руководство области, казалось, поверило в широкие возможности и глобальное значение университета, а, может, это было влияние непререкаемого авторитета и прежних заслуг Мулдахметова – не важно, но новому вузу вдруг начали оказывать всестороннюю помощь. Аким области М.Т.Есембаев вынес решение и передал университету трехэтажное здание в центре города. Оно было отремонтировано капитально и сдано к 1998 учебному году.

Позднее М.Т.Есембаева перевели в Астану, на более высокую должность, а главой области стал К.Е.Мухамеджанов. Теперь уже он принимал участие в открытии университета и в своей речи отметил, что новый университет является золотым связующим мостом между двумя соседними странами – Россией и Казахстаном, символом дружбы народов, а также дает возможность молодежи получать достойное по современным меркам образование и с гордостью добавил, что подобный вуз впервые открывается в Карагандинской области.

В январе 2001 года Президент Нурсултан Назарбаев посетил Центр инновационных программ в образовании при Министерстве науки и образования, которого заинтересовали новые технологии обучения, активно применяемые в данном высшем учебном заведении. После внимательного ознакомления с работой вуза, Президент внес и свое предложение. Ранее вуз назывался «Российско-

Казахстанским университетом» – так писали и говорили повсюду. Теперь же, по рекомендации главы государства, его переименовали в «Казахстанско-Российский университет». Таким образом, слово «Казахстан» стало звучать первым. Постоянное желание акцентировать внимание общественности на всем положительном именно своей страны, своего народа, и на этот раз молниеносно дало о себе знать. После этого университет уже более не был обделен вниманием Президента.

Например, в мае 2002 года Нурсултан Назарбаев встретился с ректором университета, академиком Зейноллой Мулдахметовым и провел откровенную беседу с ним о будущем молодого университета. И на этот раз Президент не остался равнодушным к вопросам образования и внес новое предложение: начать разработку программы непрерывного образования: «детский сад – школа – колледж – высшее учебное заведение». Предложение было реализовано, и в том же году при университете был открыт лицей нового образца.

Ректор Мулдахметов решил построить головное здание университета в Астане. Свое мнение он высказал руководителям города, которые тут же на левом берегу Ишима выделили участок для этих целей. Современный, соответствующий мировым стандартам учебного комплекса университет был возведен своевременно. Огромную помощь в благом начинании оказали аким города А.Жаксылыков и назначенный на его место новый аким Т.Досмухамбетов.

Строительство здания было закончено в кратчайшие сроки и в его открытии, состоявшемся 10 июня 2003 года, принял участие сам Президент, который выступил с краткой речью.

Он подчеркнул, что данный вуз является по сути первой ласточкой современных методов обучения и образования, уникальным университетом, вооружившимся новыми технологиями и инновациями.

И действительно, студенты посредством новых технологий могут моментально получать уроки от профессорско-преподавателей передовых учебных заведений планеты, использовать ресурсы самых богатых библиотек мира. И это все стало возможным, благодаря компьютеру, интернету и спутниковой связи. Этим и «уникален» вуз.

В январе 2004 года Казахстан с дружеским визитом посетил Президент Российской Федерации Владимир Путин. Ректор «Казахстанско-Российского университета» Зейнолла Мулдахметов не упустил возможности ознакомиться высокого гостя с университетом и рассказать ему о новых методах, используемых в образовательном процессе, и о значительных достижениях в этой сфере. Это обстоятельство еще более вдохновило коллектив молодого университета и усилило их волю к новым свершениям в будущем.

В 2001 году «Казахстанско-Российский университет» успешно прошел государственную аттестацию и в августе того же года он стал одним из немногих аккредитованных негосударственных высших учебных заведений Республики Казахстан. В этой связи, следует отметить заслуги К.Кошербаева и Н.Бектурганова перед всей системой образования, которая целиком и полностью состоит в оказанной значительной поддержке по внедрению новых подходов и современных технологий в методику обучения. И многие другие государственные и общественные деятели страны оказывали содействие по мере своих сил и возможностей в становление и укрепление «Казахстанско-Российского университета». Особо хочется отметить вклад в общее дело, осуществленный государственным секретарем О.Абдикаримовым, депутатом Мажилиса Ш.Оразалиновым, Министром иностранных дел К.Токаевым, вице-министром образования Российской Федерации Н.Б.Банцеккиным, Послом России в Казахстане В.С.Бабичевым. Значима роль Министра образования РК

тех лет Ш.К.Беркимбаевой в ускоренном строительстве и сдаче в эксплуатацию головного здания университета в Астане.

Так, благодаря поддержке и неоценимой помощи многих общественных и государственных деятелей, душой болевших за общее дело, университет стал одним из ведущих вузов Казахстана. Сейчас в нем обучают и готовят специалистов по 23 специальностям. Вот основные из них: информатика, психология, казахский язык и литература, зарубежная филология, компьютерная система управления и информации, дефектология, экономика, менеджмент и другие. В «Казахстанско-Российском университете», где поначалу обучалось немногим более четырехсот студентов, сегодня получают знания по новой методике более пятнадцати тысяч представителей передовой молодежи. Их обучают более тысячи профессор-преподавателей: двое из них – академики НАН РК, один член-корреспондент, пятьдесят семь докторов и триста десять кандидатов наук.

Университет ввел технологию дистанционного обучения в казахстанских условиях и привел в соответствие с требованиями государственных образовательных стандартов двух стран. При университете создан институт исследования проблем дистанционного образования. Студентов обслуживают более семисот персональных компьютеров последней модификации. Они могут в миг связаться с любой точкой планеты и собрать все необходимые сведения. Функционирует «виртуальный» читальный зал с выходом по всем предметам в сеть интернет.

На базе «Казахстанско-Российского университета» Министерство образования и науки РК организовало Республиканское Учебно-методическое объединение по дистанционному образованию. Цель объединения – распространение и внедрение передовых технологий и в других учебных заведениях нашей родины. Этим взят курс

на поднятие образовательных стандартов до уровня мировых, чтобы иметь возможность встать в один ряд с передовыми и развитыми странами и подготовить современных специалистов высшей квалификации. Именно в этих целях «Казахстанско-Российский университет» совместно с Центрально-Казахстанским отделением НАН РК провел Вторую Международную научно-практическую конференцию: «Дистанционное обучение в Казахстане: проблемы внедрения инновационных технологий и формирование соответствий в среде образования». Целью конференции явилось дальнейшее постепенное развитие и внедрение передовых методик образования и широкое распространение их в другие учебных заведениях.

Инициатором широкомасштабного внедрения методов дистанционного обучения в независимом Казахстане и повышения республиканской системы образования до мировых стандартов явился академик Зейнолла Мулдаметов.

СОСУД, ХРАНЯЩИЙ УМ И ЗНАНИЯ –
ХАРАКТЕР ЧЕЛОВЕКА

Абай

Человек – явление сложное. Даже будучи знатоком вселенского масштаба невозможно полностью раскрыть все грани подобного явления. Да и я преследовал совершенно иные цели. Сам Зейнолла Мулдахметов направил по этому пути.

Когда я заинтересовалась полузабытой историей о том, как один из его учеников, не сумевший устроиться на высокооплачиваемую должность, начал искать вину не в себе, а в других, и «накатал» донос на Мулдахметова, своего наставника, в Академию Наук, а также о том, как черная кошка перешла дорогу между ним и одним из влиятельных генералов, и оба долгое время обходили друга друга стороной, – Зейнолла долго не раздумывая, нам поведал следующее:

– Мне приходилось бывать и на большой, и на маленькой должности. Об этом не жалею. Не буду лукавить, палки в колеса мне ставили часто. Высокие должности предполагали высокие требования. Спорить, конечно, приходилось со многими – бывало, теряли общий язык. Все это проходило по долгу службы. В «разборках» ради личной выгоды мне участвовать не приходилось. А если и приходилось с кем-то «рвать глотки», то это происходило ради общественного блага. Нравиться всем, с кем сталкиваешься по долгу службы, невозможно, да и цели такой я перед собой не ставил. Стоит кого-то снять с занимаемой должности за некомпетентность, он вместо того, чтобы извлечь из этого урок и исправить собственные недостатки, сразу же зачисляет тебя во враги, становится источником всякого рода грязных сплетен и пересудов. А, как

известно, «волков бояться – в лес не ходить». Пугаться необоснованных разговоров и сидеть сложа руки – тоже не годится: каждый, в конечном итоге, в ответе – перед собственной совестью и честью.

А посему, обращать на эти мелочи внимания не надо – оно того не стоит. Судьба сталкивала меня со многими замечательными людьми – старшие делились советами, младшим я помогал сам чем мог: опытом и знаниями. Не лучше ли посвятить наши строки нашим славным делам, талантливым соратникам и просто хорошим людям. Пусть будет, с кого подрастающему поколению брать пример! «Про доброе дело говори смело!» – гласит старая русская пословица. Давайте-ка, лучше поступать так...

Он выдержал небольшую паузу, а потом продолжил:

– Батыр, ты лучше больше слов посвяти моим старшим товарищам, лучшим ученикам, достойным коллегам...

В последние слова он вложил твердую, убедительную просьбу. Вставить слово у нас не получилось...

Удивительно то, что Зейнолла Мулдахметов практически ничего мне не поведал о себе. О нем подробнее я узнавала чуть позднее от его коллег и соратников. Вот таков его характер! Он не стал приукрашивать мысли – недостающее звено, будь добра, добавь сама! Таким создал его Всевышний – не терпящим восхваления, не умеющим лукавить, не привыкшим превышать полномочия, не любящим отступать: прямолинейным, честным и справедливым. Воистину, он был создан из камня и кремния!

Я полностью разделяя это мнение, настроилась рассказать о его достижениях, добрых делах, окружении, друзьях... кратко выражаясь, о деятельности, которая позволяла бы мне судить о нем, как о человеке незаурядного ума, великом труженике, талантливом ученом и непревзойденном организаторе...

Из всех миров, сотворенных Всемогущим, Человек является наиболее удивительным творением, и ничто человеческое, как оказалось, не чуждо Зейнолле Мулдахме-

тову. Он тоже был юным – нашел товарищей, подрос – нашел друзей, всегда стремился к всему лучшему, ко всему новому. Приехал в Алматы – учился в Казахском педагогическом институте, вернулся в родной аул – стал учителем. Великая мечта окрылила его и увела от аульского однообразия – далеко в Москву. Он поступил учиться в недоступную тогда многим, и, в особенности, казахской молодежи, аспирантуру института тонкой химической технологии имени М.В.Ломоносова, прошел настоящую школу жизни и науки. И эта школа стала выполнять в его жизни, в его будущем роль его полярной звезды. Проректор Целиноградского педагогического института, заведующий лабораторией ХМИ, ректор Казахского Химико-технологического института в Шымкенте и Карагандинского университета имени Е.Букетова, академик-секретарь Центрально-Казахстанского отделения Академии Наук РК, директор института «Органического синтеза и углехимии», ректор «Казахстанско-Российского университета»...

Благодаря успешной деятельности на всех должностях, стал уважаем и именит. Он доволен своей судьбой. Не в его правилах было по кабинетам выпрашивать высокооплачиваемую должность. Все, что ему ни предлагали, он добивался честным и кропотливым трудом. Его значительный вклад в науку и образование были отмечены орденами Трудового Красного Знамени, «Знак Почета», «Парасат», Золотой медалью имени Платона, почетным званием «Заслуженный деятель науки Республики Казахстан». Вот она – самая высокая награда и самая заслуженная благодарность для человека, отдавшего всю свою сознательную жизнь служению науке.

Ни одна награда, ни одно звание ни дни его пяти- или шестидесятилетия не могли стать поводом для широкого пира или тоя, так как стойкое убеждение в том, что практически каждый достигает подобных возрастных высот, не давало ему поддаваться на уговоры, отпраздновать широко свой очередной юбилей. Средства – позволяли, но

необходимости – он не ощущал. Всеми своими радостями сугубо личного характера он делился только с самыми родными и близкими людьми в узком семейном кругу.

Самый младший из большого Мулдахметовского семейства – сам стал главой многочисленной семьи, вырастившим и воспитавшим четверых сыновей и дочерей. Его дети: Сауле, Марат, Арслан и Тогжан – украсили его многогранную жизнь. Его спутник жизни, супруга Фатима, кандидат биологических наук, на протяжении долгих лет делилась своими знаниями с подрастающим поколением. Годы прошли незаметно, дети повзрослели, каждый уже обзавелся собственной семьей, на свет появились внуки – жизнь продолжала бить ключом. А сына Арслана и внука Каната взял под свое покровительство и прививал им любовь к педагогической деятельности.

Он обратил внимание на то, что технология образования в развитых странах ушла далеко вперед, практически на недостижимую высоту. Осознав, что новые общественные и экономические взаимоотношения и перед нами жестко ставят подобные требования, Зейнолла Мулдахметов ощутил острую необходимость в новом, совершенно иного стиля учебном заведении. Так сама жизнь продиктовала создания отделения Российской «Современной Гуманитарной Академии» в Казахстане, т.е. университета нового образца (о котором мы уже поведали выше).

Жизнь практически прекратит свое развитие, если сын не превзойдет отца, а ученик – учителя. «Будущее за молодыми, они лучше и быстрее нас принимают все требования университета...» Думая так, Мулдахметов из всего «созвездия» своих потомков наметил «яркую звезду» – Арслана; воспитать, как зоркого сокола, привить навыки руководителя и, оставив проректором в университете, передать в его руки бразды правления нового учебного заведения.

Воистину, неисповедимы пути Господни, человек

предполагает – Бог располагает: возможно, в этом и состоит Его величие. Только надежда устремляет наши взоры в будущее, которое не всегда сбывается. Надеюсь на все хорошее, не ждешь ничего плохого. А оно внезапно врывается в твою жизнь... без разрешения... без спроса... Горе постучалось неожиданно – внезапно погиб Арслан. От судьбы – не убежать: как ни старались врачи скорой помощи – спасти его не удалось... Пред волей Всевышнего врачи оказались бессильны – это было доказано еще раз...

От этой трагической вести отец Зейнолла застыл в оцепенении, «Что же теперь, как?!» – все, что он смог выговорить. Присел и стал повторять эти слова вновь и вновь. Сколько же в них заключено печали, горя и страданий...

Как не старался он держать себя в руках, большое горе стало огромным испытанием его самообладанию. Только от слов имама, сказанных на похоронах: «Зеке, ваша горсть земли!» – он несколько пришел в себя и взял горсть земли. Хотел что-то вымолвить, но не смог. Слезы печали, переполнившей всю его душу в эти мгновения, не давали возможности вымолвить даже слово. Дрожащие от горя челюсти могли позволить сказать лишь про себя: «Милый мой, Арслан, соколенок мой, горсть земли должен был ложить не я, а ты мне!.. Однако... что поделать... выхода-то больше нет... пусть земля будет тебе пухом, и рай встретит тебя, мой верблюжонок!» – с этими душещипательными словами он бросил горсть земли. На него вдруг нахлынули воспоминания из своего собственного детства. В ушах Зейноллы до сих пор звучал голос, истекавшего кровью отца, когда он, горько рыдая, бросился на грудь умирающего отца: «Даже не успел окрепнуть, подрасти, мой жеребенок!» Эта страшная картина навсегда застыла в его памяти, а последние слова отца помогли ему быстрее окрепнуть и раньше повзреть.

Судьбе перечить невозможно. И несмышлениш, и ге-

ний, и стар, и млад – абсолютно бессильны перед судьбой и предназначением. Судьба распорядилась по-своему, и он в девять лет остался без отца. А теперь, в семьдесят, забрала родную кровинушку – дорогого ему Арслана...

Как удачно сказал поэт: «Все мы люди – все мы человеки!» Мы усиленно занимаемся поисками смысла существования на Луне или в дальних звездах, грезы уносят высоко в даль, и только внезапная кончина Арслана на миг напомнила нам, что смысл-то всей нашей жизни – в наших же детях. «И для раненого сердца есть лекарство», – говорил великий Абай, познавший горечь утраты еще раньше Зейноллы и одного за другим похоронивший своих детей. Лекарством для Зеке были его друзья, близкие, родной народ, которые в трудную минуту оказались, чтобы соболезновать и разделить горе.

Старший из них, повывавший на своем веку немало, Султан Досмагамбетов утешал Зейноллу:

– Немного выдержки, Зеке, самообладания. Так повлел сам Аллах! Пусть оставшиеся дети будут жить долго и счастливо. Есть же у тебя Марат, а у него Канат. Дай бог здоровья всем остальным!..

Сожалея всем сердцем о смерти Арслана, весь согнувшийся от горя, подошел к Зейнолле его близкий друг Нариман Толепов, на глазах которого, словно родной сын, рос Арслан:

– Зеке, тяжела твоя ноша – разделяем ее. Предки говорят: «Разделишь счастье – станет больше, поделишь горе – станет меньше». Вот, со всех концов Казахстана прибыли люди, чтобы разделить твое несчастье и уменьшить твою печаль. Даже Всевышний дает знать: «Горе посылаю тому, кто способен его выдержать». Покажи свой железный характер и выдержку, Зеке!

Сасбукаев Адиль, Салыкбаев Ауезхан, прибывшие из Шымкента, тоже посвятили ему несколько слов успокоения и утешения. Соболезнования матери Фатиме и отцу

Зейнолле текли рекой со всех сторон. И когда практически теряешь смысл жизни, а мир вокруг окрашивается в серые тона, слова утешения друзей, родных и близких служат как бы опорой в дальнейшей жизни, несколько заглушившая горе и печаль.

Особенно Зейнолла в эти скорбные минуты был благодарен акиму области Камалтину Мухамеджанову, который от начала до конца принял участие в траурной процессии и поддержал своего Зейноллу-ага.

Участие в похоронах друзей вместе с ним учившихся в Москве, будто на миг оживило сына... Следом за ними с соболезнованиями пришли знаменитая поэтесса Фариза Онгарсынова и Министр образования Шамшия Беркимбаева, которые тоже несколько смягчили в душе З.Мулдахметова горечь утраты.

Что еще можно добавить?! «Время – лекарство», – говорят в народе. Проходили за днями дни, за месяцами месяцы. Еще при жизни Арслана, когда еще ничего не предвещало столь горестных минут, Зеке обмолвился о том, что, наверное, было бы неплохо отпраздновать свой 70-летний юбилей: «Дети – подросли, дела – налажены, возможно, стоит широко отметить этот день!» Кто бы мог подумать, что все именно так и произойдет! Пролетели дни и наступил день 70-летия. Одни хотели праздника, другие – считали его несвоевременным и неуместным. И, наконец, Султан Досмагамбетов, его старший товарищ, поставил жирную точку во всех пересудах: «Горе – глухо! Оно не слышит твоих страданий. А побеждает горе и печаль лишь тот, кто бросит взгляд косою на них, как сокол!» – этими словами Абая он дал понять, что горем делу не поможешь, пора бы встрепенуться. И Зеке, и его супруга Фатима прислушались к совету выдавшего виды старца и согласились с его доводами. Возможно, не совсем пышно, но юбилей был отмечен.

Началом празднования послужило проведение 4 авгу-

ста 2003 года Международного научного Совета в Доме ученых. Столь значимое мероприятие открыл заместитель акима области Тогжанов. Потом слово было предоставлено заместителю Министра образования РК Бектурганову, который прочел поздравительное письмо Президента Казахстана Нурстултана Назарбаева и Главы Правительства Данияла Ахметова.

Президент Национальной Академии Наук Республики Казахстан, академик Султангазин рассказал о вкладе Зейноллы Мулдахметова в развитие науки страны, а докладчик, академик Академии социальных наук Султан Досмагамбетов более подробно остановился на деятельности ученых, способствовавших индустриальному развитию Центрального Казахстана, их бесценных открытиях, а также на вкладе в это общее дело ученого З.Мулдахметова. Он также высоко оценил неутомимый труд Зейноллы Мулдахметова на поприще развития науки в Караганде и его инициативам в сфере образования страны.

Специально прибывшие из Алматы академики: супруги Алия-апай и Серик Кирабаев, Едил Ергожин, Мурат Журинов поведали много интересного о жизни и творчестве З. Мулдахметова. Выступавший после них ректор Казахского Химико-технологического института из Шымкента пригласил З.Мулдахметова на Юг, а профессор Северо-Казахстанского педагогического университета Заркын Тайшыбаев пригласил земляка в гости и дал понять, что его будут ждать с нетерпением и встретят, как полагаются.

Академик Едил Ергожин:

– Безграничен вклад Зейноллы Мулдахметова в науку Казахстана. Это ученый, который квантовую химию привез в Казахстан. И какое бы учебное заведение или организацию он не возглавлял, везде чувствовался его почерк, его след. Он человек высокой нравственности, излу-

чающий свет вокруг себя. В нем чувствуются гены древнего рода, ни на какой высокой должности он никогда не выказывал высокомерия, некой важности, подобно тем, которые, заняв более высокий пост, оказываются не в состоянии даже поздороваться нормально. Протянешь ему руку – он протянет в ответ, попросишь совета – посоветует с удовольствием. У многих из нас есть некая неизлечимая болезнь, но Зеке ею никогда не заболел. Он никого не делит на жузы, роды и территории. Если человек действительно талантлив, и в нем чувствуется искорка – он непременно поможет ему.

Я общался с ним на протяжении многих лет, даже вместе росли по карьерной лестнице, но никогда, ни при каких обстоятельствах мне не доводилось, как он повышал на кого-то голос, ругался с кем-то. Он обладает удивительным качеством, в любой ситуации держать себя в руках, не терять самообладания. Ну, а если он на кого-то и обидится, то лишь одно сильное и крепкое слово: «Шалун!» заменит ему все ругательства на свете.

*Зеке, если ученый – пусть будет, как Вы,
Если учитель, – пусть будет, как Вы,
Если начальник – пусть будет, как Вы,
Ну, гражданин – тоже будет, как Вы!*

Мне не стыдно ставить вас в пример нынешней молодежи, даже наоборот, я горжусь Вами!

Таково мнение первого лауреата премии «Тарлан», учрежденной нашими меценатами, академика Едила Ергожина. Да, адекватная оценка коллеги выше всех похвал. Только КОЛЛЕГА и КОЛЛЕГИ способны распознать, на что ты годишься, а на что нет, оценить степень твоего профессионального мастерства, вынести приговор твоим вкусам и мировоззрениям.

Среди выступавших сослуживцев было немало людей,

выразивших свои искренние суждения. А телеграмм и поздравительных писем ученому было еще больше. Вот и пламенное поздравительное письмо Президента РК.

**БЛАГОДАРНОСТЬ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ЗЕЙНОЛЛЕ МУЛДАХМЕТОВИЧУ МУЛДАХМЕТОВУ**

Велики Ваша роль и заслуги в развитии науки и образования в стране, в подготовке высококвалифицированных кадров. И в нынешнее время вы делаете немало в сфере продвижения вперед целевых научно-исследовательских работ, решаете множество фундаментальных задач в деле организации современной высшей школы.

Выражаю Вам свою глубокую признательность за Вашу научно-педагогическую работу. Желаю Вам крепкого здоровья, счастья и благополучия Вашей семье.

**ПРЕЗИДЕНТ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
НУРСУЛТАН НАЗАРБАЕВ,
Астана, август 2003 года.**

* * *

**МНОГОУВАЖАЕМЫЙ
ЗЕЙНОЛЛА МУЛДАХМЕТОВИЧ!**

Сегодня мы с гордостью и уверенностью можем говорить о Вас и Вашем вкладе в фундаментальную науку нашей Родины. Это хорошо знаем мы – сотрудники «Института органического синтеза и углехимии». Вы получили высшее образование в Алматы, а аспирантуру закончили в знаменитом ФИАН в Москве, стали кандидатом физико-математических наук, затем – доктором химических наук. Это ли не свидетельство того, что вы – талантливый ученый, трудолюбивый исследователь.

Ваша же заслуга в становлении высшей школы неоспорима. Еще будучи ректором Казахского Химико-технологического института в Шымкенте и Карагандинского государственного университета, Вы доказали,

что являетесь очень способным и талантливым организатором. Вы приложили максимум усилий, когда еще были академиком-секретарем Центрально-Казахстанского отделения НАН РК, в развитие науки в регионе в разных направлениях. Принесли в Казахстан квантовую химию, основали ее школу. С 1998 года возглавляете новое уникальное в своем роде учебное заведение – «Казахстано-Российский университет».

В соавторстве со своими последователями, коллегами и учениками Вы написали более 350 научно-педагогических и методических трудов. Под вашим научным руководством было защищено 5 докторских и 20 кандидатских диссертаций. Результат такой масштабной деятельности налицо: Вы – академик Национальной Академии Наук РК, заслуженный деятель науки Казахстана.

Мы уверены, что Ваш огромный опыт, Ваш ум и интеллект внесут еще больший вклад в развитие отечественной науки. Мы также уверены в том, что Вы с достоинством перенесете все невзгоды, заготовленные Вам годами и судьбой. Желаем здоровья Вам и счастья – семье.

Сотрудники «Института органического синтеза и углехимии»: Кирилос И.В., Шарипов М.Ш., Газалиев А.М., Бикеев А.Д., Фазылов С.Д., Нуркенов О.А., Сырлыбаева Д.Б., Аккулова З.Г., Хрупов В.А., Иванова Н.М., Молдыбаева А.Б., Байкенова Г.Г., Есимбаева Г.М., Омарова Х.Г., Дүйсенбаев Т.Д.

* * *

ГЛУБОКОУВАЖАЕМЫЙ ЗЕЙНОЛЛА МУЛДАХМЕТОВИЧ!

Мы, коллектив Центрально-Казахстанского отделения Национальной Научной Академии Республики Казахстан, знаем Вас, как талантливого организатора в области науки и образования, способного руководителя и великого ученого, внесшего огромный вклад в развитие

технического прогресса. От всей души поздравляем вас с 70-летним юбилеем!

Вы внесли ощутимый вклад в становление и развитие Казахского Химико-технологического института, Карагандинского государственного университета имени Е.А.Букетова и руководимого Вами в настоящее время «Института органического синтеза и углехимии». Вы, как академик-секретарь Центрально-Казахстанского отделения Национальной Академии Наук РК, уделяли большое внимание и свое драгоценное время развитию и повышению качества работы научно-исследовательских учреждений и высших учебных заведений региона. Вашими усилиями и при помощи Вашего активного содействия были открыты Академические институты Проблем комплексного освоения недр, Прикладной математики, Рыночных отношений и фитохимии.

По Вашей инициативе и при непосредственном Вашем участии на основе институтов при Центрально-Казахстанском отделении Национальной Академии Наук РК были открыты диссертационные Советы для защиты докторских и кандидатских диссертаций.

Под Вашим прямым руководством были организованы и проведены несколько международных научно-практических конференций и симпозиумов по проблемам химии и химической технологии, математики, медицины и экономики.

Ваши научные труды, состоящие из десятков монографий и патентов, более чем сотен статей, широко известны у нас в стране и за ее пределами. Несколько Ваших фундаментальных научных трудов вышли в свет за рубежом.

За Ваш значительный труд и многолетнюю деятельность в области подготовки высококвалифицированных специалистов Правительство удостоило Вас высшими наградами: орденами Трудового Красного Знамени, «Знак Почета», медалями «За доблестный труд», «Астана» и

имени Платона – за заслуги в улучшении качества образования молодежи. Вам присвоено звание «Заслуженного деятеля Казахстана».

Мы ценим Вас и уважаем, как глубокомыслящего, целеустремленного гражданина и человека, целиком и полностью преданного науке. Ваши мужество, доброжелательность, скромность и чувство справедливости снискали к Вам уважение и почет.

Уважаемый Зейнолла Мулдахметович!

Поздравляем Вас с юбилеем! Желаем Вам и Вашей семье благополучия, здоровья, долгих лет жизни, творческих успехов в области науки и образования!

От всей души:

Академик НАН РК А.С.Сагынов, член-корреспондент НАН РК М.Т.Алиакпаров, член-корреспондент НАН РК Г.А.Кулкыбаев, член-корреспондент НАН РК А.М. Газалиев, член-корреспондент НАН РК К.Н.Адилов, член-корреспондент НАН РК П.В.Ермолов., член-корреспондент НАН РК М.А.Ермеков, член-корреспондент НАН РК Е.Ш.Шаханов, член-корреспондент НАН РК И.Р.Кулмаганбетов, член-корреспондент НАН РК С.М.Адикенов, профессор К.Х.Алмаганбетов, профессор А.А.Алимбаев, профессор К.Ж.Халманов, к.т.н. Б.П.Хасен, к.т.н. М.Ж.Толымбеков.

* * *

ЗЕЙНОЛЛА МУЛДАХМЕТОВИЧ!

Я бы сочинила и посвятила Вам эти стихи, увя поэт Р.Киплинг опередил меня:

Владей собой среди толпы смятенной,
Тебя клянущей за смятенье всех,
Верь сам в себя, наперекор вселенной
И маловерным отпусти их грех.

Пусть час не пробил, жди, не уставая,
Пусть лгут лжецы, не снисходи до них.

Умей прощать и не кажись, прощая,
Великодушной и мудрей других.

Умей мечтать, не став рабом мечтанья,
И мыслить, мысли не обожествив.
Равно встречай успех и поруганье,
Не забывая, что их голос лжив.

Останься тих, когда твое же слово
Калечит плут, чтоб ублажить глупцов.
Когда вся жизнь разрушена и снова
Ты должен все воссоздавать с основ.

Умей поставить в радостной надежде,
На карту все, что накопил с трудом.
Все проиграть и нищим стать, как прежде,
И никогда не пожалеть о том.

Умей принудить сердце, нервы, тело –
Тебе служить, когда в твоей груди
Уже давно все пусто, все сгорело
И только воля говорит «Иди!»

Останься прост, беседуя с царями,
Останься честен, говоря с толпой,
Будь прям и тверд с врагами и с друзьями
Пусть все в свой час считаются с тобой.

Наполни смыслом каждое мгновенье,
Часов и дней неумолимый бег.
Тогда весь мир ты примешь во владенье,
Тогда, мой друг, ты будешь Человек!!

* * *

**ГЛУБОКОУВАЖАЕМЫЙ
ЗЕЙНОЛЛА МУЛДАХМЕТОВИЧ!**

Примите поздравления с юбилеем и пожелания еще многих знаменательных дат на длинном и счастливом жизненном пути.

*(Ты сам шлифовальщик драгоценных
камней и золотых дел мастер
своего кольца жизни. БО ИН РА)*

*Я Вас сердечно уважаю
И очень высоко ценю.
За дружбу долгую я голову склоняю,
О благе Вашем трепетно молю.*

*Вы человек, который делает, не говоря
Пустых речей, хвальбы и лести не терпящий,
Вас обожают все Ваши друзья,
Поскольку Человек Вы настоящий.*

*Вы штучный экземпляр, Вы эксклюзив –
В масштабах дел и дружбы нет Вам равных.
Вы жизни всей единственный творец,
И нет для Вас друзей сегодняшних и давних.*

*Желаю быть востребованным до ста лет,
Нести свой крест достойно, терпеливо.
Оставить в жизни еще больший след –
Плоды всех дел своих увидеть зримо.*

*P.S. Смеею все это заявить, так как имею честь знать
Вас около 25 лет и с надеждой на участие и в 90-летнем
юбилее.*

*Надежда Васильевна НИРЕТИНА
Алматы-Караганды.
03.08.2003 г.*

* * *

Как это ужасно! Уму непостижимо! Как можно быть судьбе такой жестокой?! Язык не поворачивается, сердце щемит... Не успели провести поминки в годовщину смерти Арслана, как весть о гибели любимого внука Каната, от старшего сына Марата, потрясла нас всех. Мы не повери-

ли своим ушам. Надежда дедушки ушла в небытие в один миг. Что тут можно сказать?! От безысходности вновь обнаруживаемся к великому Абаю: «Только слабые духом могут затвориться в себе, предаваясь горьким раздумьям, не находя утешения».

И Зеке, собрав всю свою силу воли в кулак, решив не обнаруживать в себе слабость духа, сам стал утешать свою супругу Фатиму, своих детей и близких:

– Дорогие мои, родные и близкие... спасибо, что разделили с нами наше горе. Возможно, такова судьба... что поделаться... Все в этом мире преходяще, наступит время и вечные, казалось бы, Солнце и Луна погаснут в мгновение ока, в отличие от них мы пришли в этот мир на какие-то доли секунды, чтобы вспыхнуть и погаснуть моментально...

Кончина через пару-тройку месяцев близкого друга Наримана Тулепова тоже подкосила его. Нелегко было расстаться пусть с немолодым, даже постаревшим, но другом, который очень часто навещал его, справлялся о его здоровье и облегчал горечь прошлых утрат. Груз испытаний судьбы оказался тяжок, и он не выдержал – слег в больницу.

А Тулепов Нариман Оспанович был одним из, если не самым уважаемым и почитаемым земляком в глазах карагандинцев.

И в знак уважения к нему в эти дни в Караганде появилась улица, названная именем Наримана Тулепова.

Мера жизни – годы! Только годы могут оставить позади все горести тяжелых утрат и повести вперед, к новым свершениям. В этом единоборстве с горем и печалью Зейнолла не заметил как пролетели еще пять лет и как он достиг своего семидесятипятилетия. Дали об этом знать поспешившие с искренними поздравлениями друзья и близкие, коллеги и родные.

Не остались в стороне и его ученики, которые со стра-

ниц печати отправляли свои поздравления и пожелания. Я имела удовольствие прочитать статьи-поздравления ректора Карагандинского государственного университета Е.Кубеева («Оргалык Казакстан») и профессора А.Кудабаева («Егемен Казакстан»), благодаря которым увидела своего героя с совершенно новой стороны. Это побудило меня поместить эти публикации в своей книге.

Кандидат исторических наук, профессор Амангельды Кудабаяев:

— Это был в один из последних месяцев 1979 года. Секретарша сказала, что вызывает Евней Арыстанович (я тогда был проректором по административно-хозяйственной части Карагандинского государственного университета).

Поднялся на второй этаж и зашел в кабинет Евнея Арыстановича. После привычных приветствий он сказал, что покидает работу (должность ректора) и поинтересовался, нет ли у меня какой-нибудь просьбы. Это был период начала необоснованных преследований Е.Букетова. Я, недолго раздумывая, попросил, чтобы он помог мне перевестись на кафедру вычислительной математики, где я начинал свою трудовую деятельность.

— Нет, — отрезал Евней Арыстанович: — Вместо меня ректором будет Зейнолла, который ни на йоту не изменит своей порядочности, продолжай работать на своей должности.

Я впервые услышал тогда имя Зеке, а потом довелось и увидеть его. Ебеке рассказывая мне о человеке с прекрасными организаторскими способностями, о крупном ученом, вдруг громогласно изрек: «Он, он — Кунанбай, он, да он — психолог». Теплые взаимоотношения двух великих казахских ученых не могли не задеть за живое.

Ебеке ушел, пришел Зеке. Это было время, когда усиленными темпами шло начатое еще Е.Букетовым строи-

тельство университета. Зейнолла с воодушевлением продолжал дело, начатое старшим товарищем по цеху, и, благодаря его целеустремленности за кратчайшие сроки в юго-восточной части города вырос прекрасный студенческий городок — четыре девятиэтажных общежития для студентов и молодых учителей. Сначала было закончено строительство головного здания, затем были построены здания факультетов физики и биологии (это корпуса №№1, 2 и 3 нынешнего КарГУ имени Е.Букетова). А на открытие «Дома культуры студентов» приехал первый секретарь Карагандинского областного комитета партии А.Коркин и председатель областного исполнительного комитета С.Досмагамбетов, что еще раз подчеркивало непререкаемый авторитет Зеке в среде областного руководства.

Еще не полностью был решен кадровый вопрос в новом молодом университете. Время было несколько иное. Это сейчас: бросишь камушек — попадешь в кандидата наук, бросишь сильнее — в доктора... Необходимо было решать бытовые и социальные проблемы специалистов с учеными степенями и званиями. Благодаря усилиям и настойчивости Зеке, приглашение профессионалов высшей пробы, выделение им служебных квартир шло более или менее удачно. Именно тогда ключи от квартир в «Доме ученых» и «Доме учителей» по улицам Ермекова, Карбышева и Муканова получили преподаватели и сотрудники университета.

В годы руководства Зеке была намного улучшена материально-техническая база университета, который стал одним из самых передовых высших учебных заведений страны. И эту позицию Государственный университет имени Букетова не сдает по сей день. Научные библиотеки в корпусах университета служат для дальнейшего повышения знаний студентов и читателей. В те же годы был заложен фундамент вычислительного центра и

издательства университета. Строительство и сдача в эксплуатацию специального санатория-профилактория – одно из свидетельств трогательной заботы Мулдахметова по решению круга социальных проблем.

...Зейнолле Мулдахметову в этом году исполняется семьдесят пять. За все эти годы он, испытавший на себе и хорошее, и плохое, познавший и честность, и бесчестие, ни разу не запятнал свое имя Человека с большой буквы. И нет сомнения в том, что в сердцах нынешнего и будущих поколений он навсегда останется великим тружеником, примерным отцом, гениальным ученым, непревзойденным учителем.

В этой небольшой публикации я старался донести образ Зеке – человека, которого я имел удовольствие видеть, знать близко и с которым мне посчастливилось работать бок о бок.

2008 г.

* * *

Итак, наступило время подвести итог всему сказанному. На этом мы заканчиваем свою документальную повесть о Почетном гражданине, внесшем существенный вклад в казахстанскую науку, в том числе, и в развитие науки в индустриальном Центральном Казахстане, сформировавшим там же основы «Школы ученых»; учителя, без усталости и без перерыва занимавшимся подготовкой высокообразованных молодых специалистов; талантливым организаторе; человеку большой души; докторе химических наук, академике – Молдахметове Зейнолле Мулдахметовиче.

Но, несмотря на то, что наша книга уже закончена, жизнь Зейноллы Мулдабекова, не покладая рук, работающего во имя процветания родной страны; имя которого при его жизни уже сродни легенде, который всем бедам назло держится достаточно хорошо и продолжает посвящать все свой опыт и знания любимому делу народного

просвещения и научных исследований; и смело шагнувший в свое восьмидесятилетие – продолжается... Да будет сие продолжение долгим и счастливым!..

Жизнь – что река! Без остановок, без оглядки она усиленно течет вперед. И надо трудиться, трудиться и трудиться, дабы не оказаться выброшенным на берег. О русском писателе Корнее Чуковском один из его современников говорил: «Он обладает смелостью жить». Так и Мулдахметов в единоборстве с тяготами судьбы, в преодолении трудностей жизни показал нам всем образец дальнейшего бытия.

*Пройду сквозь трубы я, огонь
И испытания водой.
Но, добр будь, мой труд не тронь –
Лишь с ним я остаюсь собой! –*

так говорит поэт Кадыр Мырза Али, так продолжает жить ученый-наставник Зейнолла Мулдахметов в своем неутомимом труде и научных исследованиях.

МАЗМҰНЫ

Менің ұстазым..... 3

Бірінші тарау

«Балам!» дей алмаған жұрттан,
«жұртым!» дейтін ұл тумайды..... 10

Екінші тарау

«Ғалым — үнемі жоқ іздеуші адам» 43

Үшінші тарау

“Бағың өскенше тілеуінді ел де тілейді, өзің де
тілейсің, ал, бағың өскен соң өзің ғана тілейсің” 65

Төртінші тарау

«Өзіңе сен, өзінді алып шығар,
еңбегің мен ақылың екі жақтап» 110

Бесінші тарау

«Ғылым – алланың бір сипаты» 141

Алтыншы тарау

«Қазақстан-Ресей» университеті..... 165

Жетінші тарау

«Ғылымды, ақылды сақтайтұғын
мінез деген сауыт болады” 177

ОГЛАВЛЕНИЕ

Мой наставник..... 198

Глава первая

Народ, не в силах сказать: «сын мой!»,
не породит того, кто скажет: «мой народ!» 205

Глава вторая

Ученый – человек постоянно ищущий утерянное..... 241

Глава третья

Пока ты счастья добиваешься,
добра тебе желают все, но вот достиг ты цели сей,
себе доброжелатель – лишь ты сам 259

Глава четвертая

Верь себе, лишь ум и труд – все перетрут 302

Глава пятая

Наука – одно из величайших свойств аллаха 337

Глава шестая

Казахстанско-Российский университет 351

Глава седьмая

Сосуд, хранящий ум и знания – характер человека 362

Гүлсім ОРАЗАЛЫҚЫЗЫ
ЗЕЙНОЛЛА МОЛДАХМЕТОВ

Редакторы *Н. Оразбек*
Суретшісі *Б. Серікбаев*
Компьютерлік дизайны *Р. Жарипова*

ИБ № 163.

Басуға қол қойылды 13.03.13. Қалпы 84x108 $\frac{1}{32}$
Қағазы офсеттік. Қаріп түрі “Таймс”.
Баспа табағы 25,0. Таралымы 2000 дана.
Тапсырыс № 397.

ЖШС “Қазақстан” баспа үйі”
050046, Алматы қаласы, Прокофьев көшесі, 226/1.
Тел./факс: (8-727) 392-94-18.
E-mail: idkz@mail.ru

Тапсырыс берушінің дайын файлдарынан
басылып шықты.

ЖШС РПБК «Дәуір», 050009,
Алматы қаласы, Гагарин д-лы, 93а.
E-mail: rpik-dauir81@mail.ru

ISBN 9965-10-107-8

9 789965 101076